ORSZÁGOS MUNKAÜGYI KUTATÓ- ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

MUNKAERŐPIACI HELYZETJELENTÉS

A MUNKAERŐPIAC KERESLETÉT- ÉS KÍNÁLATÁT ALAKÍTÓ FOLYAMATOK

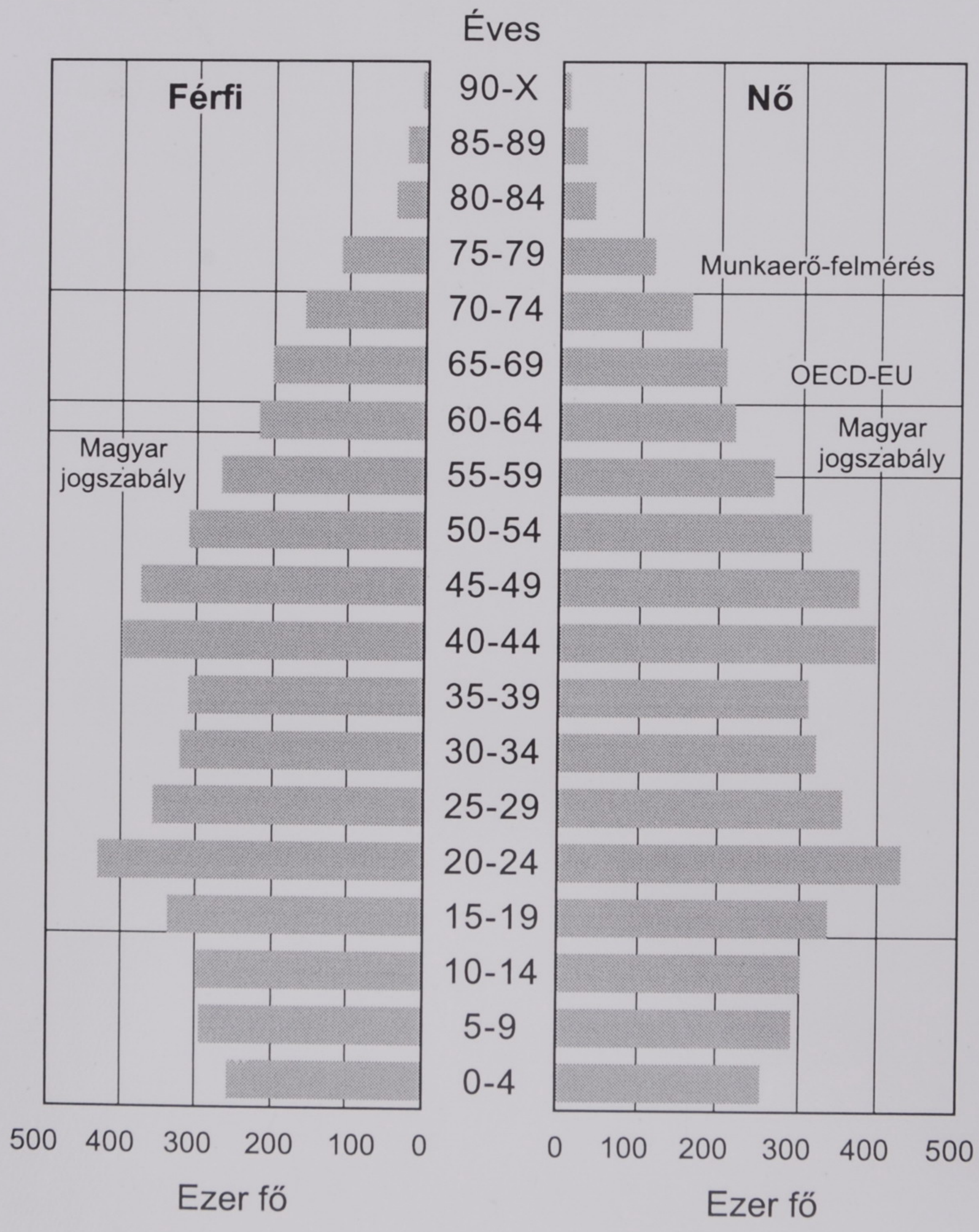

A „Közösen a Jövő Munkahelyeiért” Alapítvány kiadványa

Budapest
2000. április

Az elemzést készítette

LAKY TERÉZ

Lektorálta:

LAKATOS JUDIT

és

TÍMÁR JÁNOS

Kiadja az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ
a „Közösen a Jövő Munkahelyeiért” Alapítvány támogatásával

Felelős kiadó:
Struktúra – Munkaügyi Kiadó Kft
Dr. Pongrácz László

A népesség nemek és korcsoportok szerint, 1999. január 1.

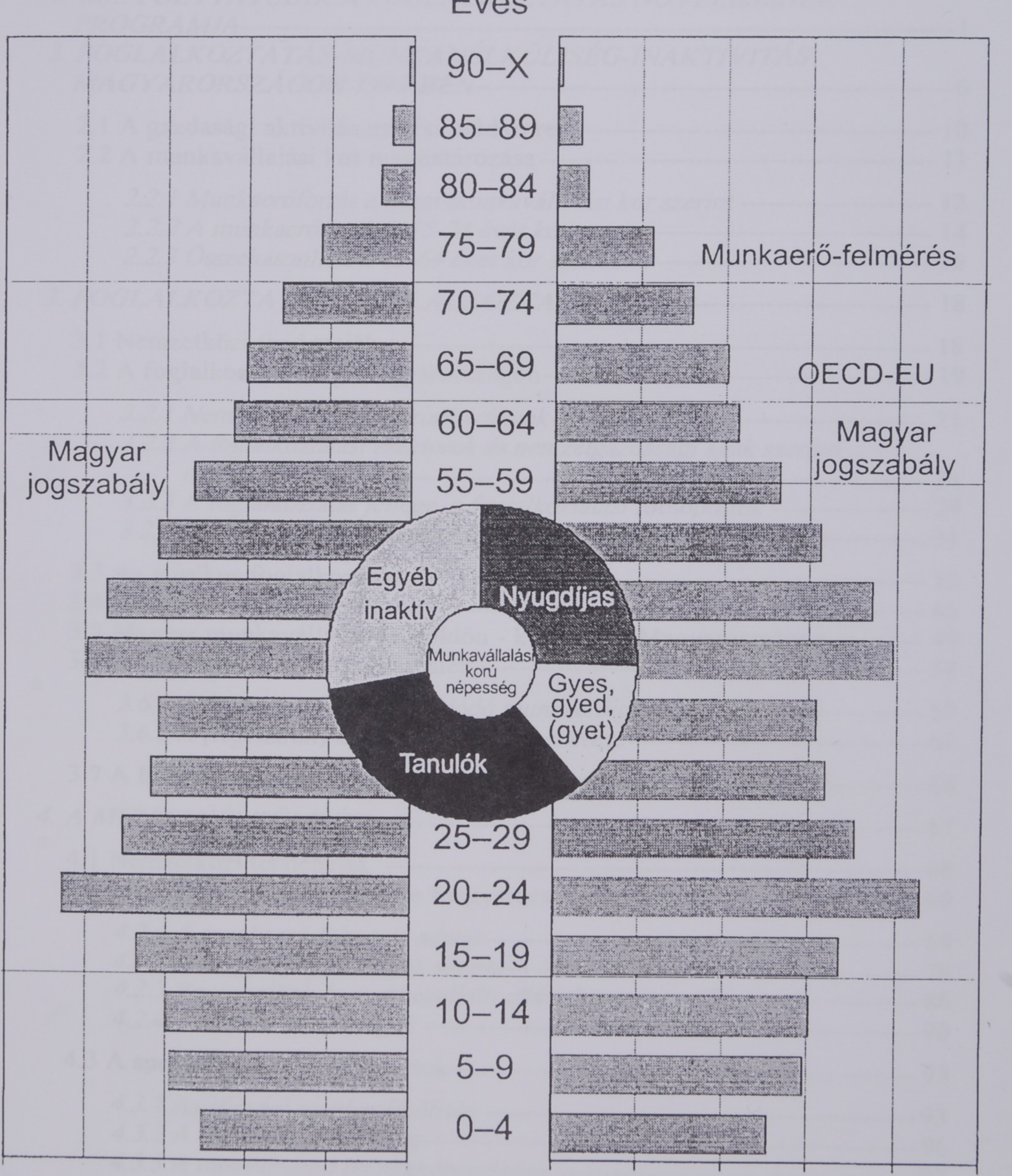

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ ---------- I
A FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK ---------- III

I. A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁSA ---------- 1

1. EU.: FOLYTATÓDIK A FOGLALKOZTATÁS NÖVELÉSÉNEK PROGRAMJA ---------- 1

2. FOGLALKOZTATÁS-MUNKANÉLKÜLISÉG-INAKTIVITÁS MAGYARORSZÁGON 1999-BEN ---------- 6

2.1 A gazdasági aktivitás mérési módszerei ---------- 10
2.2 A munkavállalási kor meghatározása ---------- 11

2.2.1 Munkaerőforrás a hazai munkavállalási kor szerint ---------- 12
2.2.2 A munkaerőforrás a 15-74 éves kor szerint ---------- 14
2.2.3 Összehasonlítás a 15-64 éves kor szerint ---------- 16

3. FOGLALKOZTATÁS, FOGLALKOZTATOTTAK ---------- 18

3.1 Nemzetközi tendenciák ---------- 18
3.2 A foglalkoztatottság Magyarországon ---------- 19

3.2.1 Nemek és életkor szerinti arányok ---------- 21
3.2.2 A foglalkoztatási szektorok és nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlás ---------- 24
3.2.3 A foglalkoztatás jellege, a foglalkoztatási főcsoportok ---------- 29
3.2.4 Foglalkoztatás a gazdálkodási formák szerint ---------- 31

3.3 Az atipikus foglalkozások ---------- 35
3.4 A támogatott foglalkozások ---------- 45
3.5 Magyar munkavállalók külföldön - külföldiek Magyarországon ---------- 49
3.6 A regisztrált munkaerő-kereslet ---------- 58

3.6.1 A fejlesztésekhez kapcsolódó munkaerőigények ---------- 59
3.6.2 A (regisztrált) kereslet- és kínálat eltérése ---------- 61

3.7 A foglalkoztatottság regionális különbségei ---------- 66

4. A MUNKANÉLKÜLISÉG ---------- 67

4.1 Nemzetközi tendenciák ---------- 68
4.2 A munkanélküliség mértéke Magyarországon ---------- 69

4.2.1 A munkaerő-felmérés adatai ---------- 69
4.2.2 A magyar jogszabályok szerint ---------- 79
4.2.3 Regisztráltak és munkanélküli ellátásban részesülők ---------- 86
4.2.4 A területi különbségek ---------- 90

4.3 A speciális helyzetű csoportok ---------- 93

4.3.1 Az ifjúsági munkanélküliség ---------- 93
4.3.2 A női munkanélküliség ---------- 96
4.3.3 A megváltozott munkaképességűek ---------- 97
4.3.4 A roma népesség ---------- 101

4.4 A munkanélküliséget kiváltó főbb okok ---------- 104

5. A GAZDASÁGILAG INAKTÍVAK ---------- 109

5.1 Az inaktivitás mértéke Magyarországon ---------- 110
5.2 Az inaktivitás indokai ---------- 112

5.2.1 A tanulók ----------112
5.2.2 A gyerekgondozáson lévők ----------114
5.2.3 A munkavállalási korban nyugdíjazottak ----------116

5.3 Az inaktívitás területi különbségei ---------- 121

5.4 Az inaktívak foglalkoztatási esélyei ---------- 122

II. A MUNKAERŐPIAC NÉHÁNY TOVÁBBI JELLEMZŐJE ----------125

6. A KERESETEK ALAKULÁSA 1999-BEN ----------125

7. A MUNKAERŐKÖLTSÉG, MUNKAJÖVEDELEM ----------132

8. AZ EURÓPAI FOGLALKOZTATÁSI STRATÉGIA ----------140

8.1 A lisszaboni rendkívüli csúcsértekezlet eredményei - ----------140
8.2 A tagállami sajátosságok kezelése: Tanácsi Ajánlások a tagállamok foglalkoztatáspolitikáinak végrehajtásához ----------143
8.3 A regionális és a helyi dimenziók erősítése: Területi Foglalkoztatási Paktumok ----------144
8.4 A közösségi foglalkoztatási stratégia perspektívái - ----------145

MÓDSZERTAN ---------- 147

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE ----------152

BEVEZETŐ

1993 óta adjuk közre évenkénti áttekintésünket a magyar munkaerőpiac helyzetéről. Alapvető célunk kezdettől az, hogy a statisztikai adatok sokaságából kirajzolódó, hosszabb-rövidebb trendek mögött bemutassuk a munkaerő kereslet és kínálat változásait, azok mértékét és irányát meghatározóan alakító társadalmi-gazdasági folyamatokat, remélve, hogy a sokféle részjelenség elemzésével az érdeklődők szélesebb körének segítjük az eligazodást-értelmezést.

A hazai helyzet bemutatásához az Európai Unió foglalkoztatási helyzete, s 1997, a luxemburgi csúcsértekezlet óta hangsúlyos foglalkoztatási célkitűzése a viszonyítási alap. Az Európai Unióban végbemenő változások, a foglalkoztatás növelése érdekében elhatározott programok és teljesülésük ismerete segít foglalkoztatási helyzetünk értékelésében, s irányt ad saját teendőink meghatározásához. Ezért nagy súlyt helyeztünk az EU és a tagországok vonatkozó (elérhető) adatainak, használatos fogalmi rendszerének és mérési módszereinek - legalábbis fő vonalaiban történő - bemutatására.

A tanulmány szerkezete - az eddigiekhez hasonlóan - külön-külön tárgyalja az egymással szorosan összefüggő három munkaerőpiaci alrendszert: a foglalkoztatás, a munkanélküliség és a gazdaságilag inaktivitás legfontosabb jelenségeit. E három, a tanulmány gerincét képező fő fejezeten túl két további tárgyalja a foglalkoztatás egy-egy alapvető feltételét. Az egyik a keresetek 1999. évi alakulását mutatja be; a másik munkaerő-költségekről ad áttekintést, nemzetközi összehasonlításban.

Az olvasók szélesebb körének tájékoztatását szolgálja az európai foglalkoztatáspolitika 1999-ben és 2000. elején elhatározott lépéseinek ismertetése.

Mint minden évben, a tanulmány ezúttal is - és egyre szélesedően - kollektív munka eredménye. Az alapvető adatok a KSH lakossági felméréséből, valamint az OMKMK rendszeres statisztikáiból származnak. Ezen kívül felhasználtuk a KSH különböző részlegeinél gyűjtött és feldolgozott adatokat, valamint az Országos Egészségügyi Pénztár éves adat-feldolgozását, az APEH-hez benyújtott adóbevallások foglalkoztatásra vonatkozó, részünkre feldolgozott adatait. Több minisztérium - elsősorban a SzCsM - bocsátotta rendelkezésünkre a tárcánál különböző témakörökről készített elemzéseit.

A korábbiakhoz hasonlóan ezúttal is számos kutató tanulmányát használtuk fel. E munkákra a megfelelő helyeken hivatkozunk.

Mindazok, akiknek fontos a változások ismerete, s az áttekintéshez éves összefoglalóinktól is segítséget kaptak, szívesen csatlakoztak az önkéntes adat- és információ szolgáltatók közé. Ezúton köszönjük valamennyiük szíves közreműködését.

Külön köszönet illeti Lakatos Juditot, a KSH Életszínvonal- és emberi erőforrás-statisztikai főosztálya vezetőjét és Tímár Jánost, a Budapesti Közgazdasági Egyetem egyetemi tanárát évek óta türelmes lektori tevékenységükért, s ennek során baráti tanácsaik sokaságáért.

(A szövegben maradt esetleges hibákért természetesen a szerző tartozik felelősséggel.)

A munka elvégzését 1993-1999-ben az OTKA támogatta, a kiadás és a terjesztés költségét pedig, mint éveken át, ezúttal is a „Közösen a jövő munkahelyeiért" Alapítvány vállalta. A kiadás és a terjesztés munkáit a Munkaügyi Szemle szerkesztősége végzi, önzetlen és szíves segítőként.

A kéziratot 2000. áprilisában zártuk le.

Budapest, 2000. április

Laky Teréz

A FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

A munkaerőpiac helyzete

A magyar munkaerőpiac nézőpontjából reményt keltő eredménnyel zárult az évtized: 1999-ben 114 ezer fővel nőtt a foglalkoztatás, 300 ezer fő alá csökkent a munkanélküliek száma és megállt az inaktivitás növekedése.[1]

Ez biztató akkor is, ha tudjuk: a munkaerőpiacot jellemző fő mutatók, mindenek előtt a foglalkoztatási ráta nemzetközi összehasonlításban - és főként az Európai Unió mutatóival összevetve - még távolról sem kielégítőek.

A foglalkoztatottság az évtized eleji súlyos munkahelyvesztések, majd az 1995-1998 közötti alacsony szintű stabilizálódást követően 1999-ben 3.811 ezerre nőtt (bár még így sem érte el az 1993 évi, 3.827 ezres szintet, amikor már több mint félmillió munkanélküli is volt a munkaerőpiacon).

Az ország 15-74 éves népességéből 3,8 millió, 49,4 % volt foglalkoztatott.

A nemzetközi összehasonlításokhoz használt, 15-64 éves munkavállalási korhoz viszonyítva a 6,8 millió főből 56 % volt a foglalkoztatottak aránya. (Az Európai Unióban 1998-ban átlagosan 61 % volt a foglalkoztatottak aránya.)

Ez európai országok többségénél jóval alacsonyabb hazai munkavállalási kor szerint a 15-56 éves nők és a 15-60 éves férfiak együttesen csaknem 6,2 milliós létszámához viszonyítva 60,5 % volt a foglalkoztatottak aránya.

A foglalkoztatás növekedése együtt járt a munkanélküliség csökkenésével. Az ILO meghatározása szerinti munkanélküliek száma az előző évi 313 ezerről 284,7 ezer főre, a munkanélküliségi ráta 7,8 %-ról 7 %-ra csökkent. A hazai szabályok szerint regisztrált munkanélküliek száma az előző évi 423 ezerről 409,5 ezer főre csökkent, a ráta azonban 9,5 %-ról 9,7 %-ra nőtt.

A gazdaságilag inaktívak létszámának éveken át tartó növekedése már 1998-ban megállt, 1999-ben pedig kissé csökkent. A 15-74 éves népességben 3,6 millió (47 %), a 15-64 évesek körében 2,7 millió (40 %), a hazai szabályok szerint 2,16 millió munkavállalási korú közül (34,9 %) tartozott a nem foglalkoztatottak, de nem is munkanélküliek közé.

A 15-74, illetve a 15-64 évesek köréből gazdaságilag inaktívak meghatározó hányada az Európában alacsonynak számító hazai nyugdíjkorhatár miatt nincs jelen a munkaerőpiacon, de tartósan magas a hazai munkavállalási korúak inaktivitási aránya is.

---

[1] A főbb adatok és a következtetések - ha más adatforrásra nem utalunk - a KSH munkaerő-felmérésének eredményein alapulnak.

A foglalkoztatottság

A foglalkoztatottság növekedésének valószínűleg a legfontosabb tényezője a gazdaság teljesítőképességének erősödése volt, amit a megélénkült konjunktúra is elősegített, jelezve a magyar gazdaság egyre szorosabb kötődését a világpiachoz. Ebben 1999-ben is jelentős szerepet játszott a Magyarországon befektető, itt munkahelyeket teremtő külföldi tőke is.

A belgazdaságban - noha a legfontosabb átalakulási folyamatok már lényegében lezajlottak - a csőd-, felszámolási és végelszámolási eljárásoknak, a privatizáció racionális munkaerő-gazdálkodásának, az ágazati szerkezet átalakulásának stb. még vannak a foglalkoztatást szűkítő hatásai, bár erősen lelassultan. 1999-ben jól érzékelhetők voltak az egy-egy ágazatot, vállalat-csoportot érintő dekonjunktúrális hatások.

A leépülő, átalakuló ágazatok (mezőgazdaság, bányászat, élelmiszeripar, textilipar) cégeiből jelentős számban bocsátottak el dolgozókat; az OMKMK-nál havonta mintegy 8-10 ezer, nem pályakezdő új munkanélkülit regisztráltak.

Egyidejűleg más - főként a külföldi tőkével modernizálódó - ágazatokban (például az autó-, a műszer-, mikroelektronikai iparban, a kereskedelemben, építőiparban stb.) élénk volt a kereslet, s az új munkahelyek már nemcsak pótolták az elveszetteket, hanem módot adtak a foglalkoztatás bővülésére is.

⇒ A foglalkoztatottak több mint fele (55 %-a) férfi, az év során a nemek közötti arány nem változott.

⇒ életkor szerint (csakúgy, mint a világ számos országában) a foglalkoztatottak csaknem 80 %-a az ún. legjobb munkavállalási korúak - a 25-54 évesek - korosztályaihoz tartozik.

⇒ 1999-ben alig módosult a három nagy gazdasági szektor egymáshoz viszonyított aránya. Bár a mezőgazdaság foglalkoztatási súlya tovább csökkent, és nőtt a szolgáltatásokban foglalkoztatottaké, a gazdaság normális működése közepette a szektorok arányai csak lassan módosulnak.

⇒ A foglalkoztatottak között kissé tovább nőtt az alkalmazásban állók aránya (84 %-ról 84,4 %-ra). Tovább csökkent a szövetkezeti tagoké (1,5 %-ról 1,1 %-ra) valamint a társas vállalkozások tagjaié (3,6 %-ról 2,9 %-ra). Az 1997. évi stagnálás, majd az 1998 évi visszaesés után újból nőtt viszont az egyéni vállalkozóké (10 %-ról 10,8 %-ra).

⇒ Folytatódott a szellemi munkát végzők arányának lassú, de jól érzékelhető növekedése: 1999-ben már csaknem 38 %-ot tett ki a szellemi munkát végzők aránya. Az új, többlet munkahelyek csaknem felét (47,2 %-át) a szellemi foglalkozások adták, mégpedig elsősorban a vezetői és a diplomát igénylő munkakörökben. A szellemi foglalkozásokban a nők aránya több mint 60 %.

⇒ Szervezeti méretek szerint 1999. december 31-én összesen 879.694 gazdálkodó szervezet működött (beleértve a vállalkozásokat, költségvetési szervezeteket, non-profit szervezeteket is). Több mint

96 %-uk mikroméretű, azaz legfeljebb 9 főt foglalkoztató. Ezen belül több mint 70 %-ot az egyedül, alkalmazott nélkül dolgozók, vagy a mellékfoglalkozásúak által alapított vállalkozások adták. Kisméretű (10-49 fős) volt 24.773 ezer szervezet, közepes méretű (50-249 fős) 5.752; 250 fős és nagyobb pedig mindössze 1.440 szervezet.

⇒ A vállalkozói szférában működő 802 ezer szervezet 80 %-a nem-önálló jogi személyiség, ezért - az ILO meghatározása szerint - önfoglalkoztató.

⇒ Az önfoglalkoztatás egyike a nemzetközi összehasonlításokban külön is megfigyelt foglalkoztatási viszonyoknak. (A másik kettő: a részmunkaidő és a meghatározott idejű foglalkoztatás.) E formák közül Európában különösen a részmunkaidő foglalkoztatási szerepe növekszik. Magyarországon 1999-ben sem teremtődtek meg az alkalmas keretek a hagyományos alkalmazotti viszonytól eltérő, elsősorban a fiatalok, a nők, az 50 év felettiek foglalkoztatására széles körben módot adó, ún. atipikus foglalkozások elterjedéséhez.

⇒ Jelentős összegeket - 1999-ben több mint 30 milliárdot - áldozott viszont a társadalom a munkanélküliek munkaerőpiaci helyzetét javítani hivatott ún. aktív programokra, beleértve a (többnyire átmeneti) foglalkoztatások támogatását. A többféle konstrukció (a közhasznú- és közmunkáktól a bértámogatáson át a fiatalok foglalkoztatása érdekében szervezett programokig) 1999-ben - a munkaerőpiaci képzésen kívül - mintegy 242 ezer (1998-ban 230 ezer) munkanélküli hosszabb-rövidebb idejű foglalkoztatását biztosította. (A támogatottak éves átlagos, mintegy 116 ezres létszáma természetesen szerepel az éves foglalkoztatási adatokban.)

⇒ A külföldön legálisan dolgozó magyar munkavállalók és a Magyarországon foglalkoztatott külföldiek nagyságrendje - legalábbis a statisztikákban számba vettek között - lényegében kiegyenlíti egymást, és évek óta alig változik. Mindkét szám marginális, s a foglalkoztatottak 1 %-ánál is kisebb súlyuk csak meghatározott részpiacokon játszik szerepet. (Vélhetően azonban mindkét nagyságrend jóval nagyobb, az engedély nélkül munkát vállalókat azonban nem lehet számba venni)
Magyarországon 1999-ben az előző évi 22.400-ról 28.400-ra nőtt a külföldieknek kiadott munkavállalási engedélyek száma. Elsősorban a már néhány térségben (Nyugat-Dunántúl) jelentkező munkaerőhiány pótlására és a hiányszakmákban fogadunk külföldi munkavállalókat, akik jellemzően a szomszédos országok magyarlakta területeiről érkeznek (varrónők, bányászok, vasipari munkások stb.).
Az EU tagországokból 1998 végén mindössze 2.400-an, 1999-ben 2.674-en dolgoztak Magyarországon munkavállalási engedéllyel.

⇒ A munkaerő-kereslet mintegy 40 %-a jelenik meg a munkaerő-szolgálatnál. Jellemzően itt jelentkeznek igényeikkel a nagyobb beruházásokat indító külföldi cégek.
Bár 1999-ben valamivel kevesebb (1.675 millió USD) működő tőke érkezett Magyarországra, mint 1998-ban (mintegy 1.935 millió USD), a befektetések 1998-ban a korábbi összegekből indított beruházásokkal együtt mintegy tízezer, 1999-ben becsülhetően mintegy 16-17 ezer új

munkahelyet teremtettek. (Ez lényegében megegyezik a feldolgozóipar létszám-bővülésével.)

⇒A megélénkült kereslet - amely a támogatott munkahelyekre vonatkozó igényeket is tartalmazza - egyre nyilvánvalóbbá teszi a regisztrált munkanélkülieken alapuló kínálat gyengéit: az alacsony iskolázottságot, a nem igényelt szakképzettséget, a munkakörhöz megkívánt személyi jellemzők eltéréseit (ami esetenként a kor, a nem, az etnikum stb. miatti diszkriminációt is takarhat). Összességében a munkaügyi szervezetnek a bejelentett, átlagosan havi 42,5 ezer álláshely csaknem 10 %-át fél év (180 nap) múltán sem sikerült az adott kínálatból betölteni.

⇒A foglalkoztatás növekedése minden régióban érzékelhető, az egyelőre szerény mértékű javulás azonban nem változtatott az ország nyugati és keleti felén kialakult különbségeken. A kereső korú népesség több mint a fele foglalkoztatott Nyugat- és közép-Dunántúlon, valamint a Budapestet és Pest megyét magában foglaló Közép-Magyarország régióban, de alig több mint 40 %-a Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön.

A munkanélküliség

⇒A munkanélküliség folyamatos csökkenése dacára még mindig magas az aktívan állást keresők, (284,7 ezer) illetve a regisztrált (409,5 ezer) munkanélküliek száma.

A KSH felmérése az aktívan munkát keresőkön kívül további 109 ezer passzív, jobbára kedvezőtlen munkaerőpiaci jellemzői miatt az álláskeresésről már lemondott munkanélküliről ad számot.

⇒Úgyszólván minden korcsoportban csökkent az aktívan munkát keresők száma. Az általános csökkenés dacára korcsoportok szerint és nemenként - a kisebb-nagyobb évenkénti ingadozás ellenére - eléggé tartósak az évekkel ezelőtt kialakult munkanélküliségi arányok. A hazai munkavállalási korúakon belül jellemzően a 20-54 évesek között számottevő a magukat munkanélkülinek (és aktívan munkát keresőnek) tekintők aránya - ők adják az összes munkanélküli 90 %-át. Azaz, a 20 éven aluliak és főként az 54 évesnél idősebbek között relatíve kevés az aktívan munkát kereső. Az itt számbavett munkanélküliek mintegy 60 %-a volt férfi, csakúgy, mint 1998-ban.

Az állást keresők közül 1998-ban mintegy 21, 1999-ben pedig mintegy 20 %-ot tett ki a korábban nem, vagy nem rendszeresen dolgozók aránya. A korábban rendszeres munkahellyel rendelkezők meghatározó többsége (95 %-a) alkalmazott volt (csakúgy, mint a foglalkoztatott népességben 84,4 % a kimutatottaké.)

A munkanélkülivé válásban meghatározó volt és maradt az állásvesztés. A 90-es évek elején az elbocsátások miatti munkanélküliek tették ki a munkát keresők mintegy 80 %-át. Ez az arány az évtized végére fokozatosan, mintegy 70 %-ra csökkent, de még 1999-ben is mintegy 161 ezer ember (57 %) tartozott az állásvesztők közé. Többségük (90 ezren) már egy évnél régebben veszítették el állásukat. Jelentős a munkaerőpiacra belépni kívánó pályakezdők, valamint a

gyerekgondozási távollétről és a katonaságtól leszerelt, a munkaerőpiacra visszalépni szándékozók együttesen 23 %-ot kitevő csoportja is.

Bár a munkanélküliek körében folyamatosan csökken a legalacsonyabb (8 általános vagy kevesebb) képzettségűek aránya, 1992 óta hullámzóan, de érzékelhetően nőtt a szakmunkásképzőt, a szakiskolát, sőt a szakközépiskolát végzetteké is. A szakképzettek együttesen több mint 50 %-os aránya a munkanélküliek között a szakképzettség és a munkaerő-kereslet jelentős tartalmi és regionális különbségére utal.

⇒ 1999-ben a foglalkoztatottság növekedése ellenére nőtt a munkanélküliek között a tartósan (1 évnél régebben) állást keresők aránya. (1995: 45,6 %; 1996: 49,7; 1997: 46,5; 1998: 44,3 és 1999: 44,9 %.)

⇒ A munkanélküliek valóban aktívan, többféle módon is kerestek munkát. Legtöbbjük (több mint 50 %) teljes munkaidős állást szeretne, további 36 % a részmunkaidőset is elvállalná. Több mint 13 ezer munkanélküli bármilyen munkát elvállalna.

⇒ Bérigényük kifejezetten szerény. A minimálbér körüli fizetéssel 20 %-uk beérte volna, további több mint 70 %-uk 20-50 ezer Ft-os keresetet várt. (A fizikai átlagbér 55,2 ezer Ft volt 1999-ben.) Bérigényeik egyúttal képzettségük (képzetlenségük) és korábbi viszonylag alacsony keresetük reális számbavételét is tükrözik.

⇒ Az OMKMK adatai szerint a 409,5 ezer regisztrált munkanélküli 55 %-a volt férfi, 82 % fizikai foglalkozású, 21 % 25 évesnél fiatalabb; több mint háromnegyedük legfeljebb általános iskolai vagy szakmunkás végzettségű. Azaz: a regisztrált munkanélküliek létszámának csökkenése ellenére a jelzett mutatók szerinti megoszlás lényegében megegyezik az 1998 évivel.

⇒ 1999-ben tovább növekedett a munkaügyi szervezetnél magukat munkanélküliként regisztráltatók havi átlagos száma (1997-ben mintegy 47 ezer fő volt a havi átlagos létszám, 1998-ban több mint 55 ezer, 1999-ben több mint 57 ezer fő). A belépők csaknem 80 %-a visszatérő, aki nem először kérte nyilvántartásba vételét. A visszatérők egy része képzés, közhasznú munka, vagy más program befejezése után vált ismét regisztrálttá.

⇒ A belépők magas számát a regisztrációból kikerülők ugyancsak magas száma ellensúlyozta. A megélénkült kereslet ellenére 1999-ben is csökkent a munkaügyi szervezeten keresztül elhelyezkedők száma (1997: 88,7 ezer fő; 1998: 86,7 ezer; 1999: 83,2 ezer fő). Havi átlagban mintegy 7 ezer fő, a regisztráltak 1,2 %-a helyezkedett el, beleértve a támogatott munkahelyekre felvetteket és a közmunkán, közhasznú munkán foglalkoztatottakat is. A kilépők 99 %-a azonban egyéb okból hagyta el a regisztrációt (pl. a járadékra jogosultság kimerítése, más ellátási rendszerbe - nyugdíj, gyerekgondozás - átkerülés stb.).

⇒ A regisztrált munkanélküliek 70 %-a részesült (szerény összegű) ellátásban (munkanélküli járadék; 2000. május 1-ig jövedelem-pótló támogatás). Mintegy 31 %-uk (128 ezer fő) munkanélküli járadékban

(átlagos összege 22.406.- Ft volt, azaz mintegy 40 %-át érte el a fizikai foglalkozásúak bruttó keresetének.) A munkanélküliek 39 %-a jövedelem-pótló támogatást kapott (összege havi 13.280.- Ft).

⇒ A regisztrált munkanélküliség már a 90-es évek kezdetétől meglévő területi különbségei annyiban változtak, hogy a kedvező helyzetű megyék alacsony munkanélküliségi rátája tovább csökkent, a kedvezőtlen helyzetűeké pedig kissé tovább romlott. 1999-ben Budapest 3,3 %-os és Győr-Moson-Sopron 4,6 %-os munkanélküliségi rátájával szemben Borsod-Abaúj-Zemplén 19,8 % és Szabolcs-Szatmár 19,4 %-os rátája állt.

⇒ A munkaerőpiac speciális rétegeinek helyzetét vizsgálva: bár 1999-ben is csökkent a 15-24 évesek munkanélkülisége, (lakossági felmérés: a ráta 12,4 %, OMKMK: 21 %) de ez még mindig jelentősen magasabb, mint a felnőtteké.

⇒ A nők munkanélküliségi rátája (KSH, 6,3 %) változatlanul alacsonyabb a férfiakénál (7,5 %); a meghatározó különbség az inaktivitás mértékében van; a nők tömege vonult vagy szorult ki a munkaerőpiacról.

⇒ Magyarországon 1999-ben mintegy 600 ezer munkavállalási korú férfi és nő volt rokkantság vagy baleseti rokkantság miatt nyugdíjban.
Foglalkoztatási rehabilitációjuk érdekében 1998-tól fontos gyakorlati lépések történtek, amelyek első eredményeként csaknem 8 ezer megváltozott munkaképességű munkanélküli helyezkedett el, 60 %-uk támogatott munkahelyeken.

⇒ A roma népesség Magyarország legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbsége.
A 80-as évek közepén a roma férfiak foglalkoztatása csak kevéssel maradt el a magyar férfi lakosság átlagától, (a roma nők foglalkoztatása akkor is 20-30 %-kal alacsonyabb volt a megfelelő korú magyar nőkéhez képest) a 90-es évek elejétől állásaik zöme gyakorlatilag megszűnt. 1993-94-től a munkát találók jó része instabil, alkalmi foglalkoztatáshoz jutott. A munkaerőpiacról kiszorulásukat elemző tanulmány ennek három fő okát azonosította: iskolázatlanságuk; nagyobb csoportokban élésük az ország válság-övezetében, valamint a jelentős munkaerő kínálat közepette - esetleg nem szándékoltan is érvényesülő - diszkrimináció.

⇒ A munkanélküliséget kiváltó okok az évtized kezdete óta alapvetően megváltoztak. Akkor a KGST piacok összeomlását kivédeni képtelen, mert önmagában is erőtlen gazdasági szerkezet, az eladósodott, fizetésképtelen, a piacvesztéstől csődbe került, széthulló nagyvállalatok és szövetkezetek bocsátották el százezer számra alkalmazottaikat. Azóta lezajlott a privatizálás, átalakult a gazdaság vállalati szerkezete, s az újjászervezett, többé vagy kevésbé modernizált cégek már a számukra racionális mértékű létszámmal működnek.
S bár még vannak a hosszan elhúzódó csőd- és felszámolási eljárásoknak, s az 1997-98-as évek privatizációinak is létszámcsökkentő hatásai, ezek jobbára eseti, lokális hatások. A létszámvesztés - évek óta

egyre erősödően - a világgazdaság dekonjunkturális hatásainak, s a világpiachoz alkalmazkodásnak (kényszerű) következménye. Ez számos ágazat foglalkoztatási lehetőségeit alakította 1999-ben is (szénbányászat, textilipar, élelmiszeripar stb.). Egyúttal azonban azt is jelenti, hogy a magyar gazdaság mind szorosabban kötődik a világpiachoz, annak integráns része.

A gazdaságilag inaktívak

⇒ Magyarországon az évtized során a munkaerőpiac leginkább figyelemreméltó jelensége volt, hogy a foglalkoztatás (alacsony szintű) stabilizálódását a munkanélküliek számának folyamatos csökkenése - és az inaktívak számának nagyarányú növekedése kísérte. A 90-es években mintegy félmillió 15-74 éves korú ember hagyta el a munkaerőpiacot, s még 1998-ban is 48 ezren; vagy be se kerültek oda. 1999 volt az első év, amikor megállt az inaktívak számának növekedése, sőt a 15-64 évesek körében csökkent is 1998-hoz képest. Az inaktívak aránya (40 %) még így is minden európai ország inaktivitásánál magasabb.

⇒ Az inaktivitás magas mértékében - a munkaerő-kereslet radikális csökkenése mellett - a hazai nyugdíjkorhatár játszik meghatározó szerepet, de a hazai szabályok szerint munkavállalási korúak valamennyi korcsoportjában is magas a nem-foglalkoztatottak aránya: a leginkább foglalkoztatott 25-54 évesek közül is minden negyedik-ötödik férfi vagy nő maradt távol a munkaerőpiactól. Összességében a hazai szabályok szerint munkavállalási korú, mintegy 6,2 millió főből csaknem 2,16 millió, csaknem 35 % volt inaktív 1999-ben.

⇒ A 2,16 millió főből 687 ezer volt tanuló, a 15-24 évesek 44 %-a; csaknem 300 ezren vették igénybe a gyerekgondozás valamelyik lehetőségét, amely módot adott a munkaerőpiactól távolmaradásra.

⇒ Évről-évre növekvő számú a munkavállalási korban nyugdíjazott. 1999. január 1-én (a Munkaerőmérleg szerint) 535 ezer főt tett ki a részben szakmai sajátosság alapján, részben egészségkárosodás miatt, részben foglalkoztatáspolitikai okból korhatár alatt nyugdíjazottak állománya.

⇒ A fentiek az inaktivitás csaknem 80 %-át magyarázzák. Több mint 20 %-nyi munkavállalási korú távolmaradására azonban nincs a fentiekhez hasonló egyszerű indok. Különösen magas az inaktívak között a nők aránya: a magyarázó indok nélkül (nyugdíj, gyerekgondozás, tanulás) távolmaradt 436 ezer fő több mint 56 %-a volt nő.

⇒ A gazdaságilag inaktívak a munkaerőpiacra (vissza)juttatásának alapvető feltétele a foglalkoztatást terhelő költségek csökkentése, valamint a jelenlegi kereslethez alkalmazkodó foglalkoztatási formák meghonosítása.

A keresetek alakulása

⇒A KSH által megfigyelt körben (a legalább 5 fős gazdasági szervezeteknél és létszámnagyságtól függetlenül a költségvetési intézményeknél) a teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete 16,1 %-kal, átlagosan 77.190.- Ft-ra nőtt. A felmért bruttó keresetből számított nettó keresetek növekedése 12,7 %, átlagos összege 50.080.- Ft volt. A reálkeresetek az évtized közepén jelentősen csökkentek, s bár 1997 óta évről-évre nőttek (nagyjából az inflációs rátával megegyező ütemben) a keresetek vásárlóereje még 1999-ben is 12 %-kal elmaradt az 1990 évi szinttől.

⇒A nem teljes munkaidőben dolgozók bruttó keresete a 40 %-át sem érte el a teljes munkaidősök keresetének, ez egyik magyarázata lehet a munkavállalók csekély érdeklődésének a részmunkaidő iránt.

⇒Az ágazatok régtől létező, tradicionális kereseti sorrendje 1999-ben sem változott érdemlegesen, bár a kereseti különbségek kissé nőttek a magasabb keresetű területek gyorsabb keresetnövekedése következtében. A legmagasabb bruttó átlagkeresetet (165.327.- Ft-ot) a pénzügyi tevékenység gazdasági ágban dolgozók élvezték, a legkevesebbet (47.546.- Ft-ot) a textília, bőrtermék, lábbeli-gyártás ágazat dolgozói kapták.

⇒1999-ben tovább nőtt a különbség a fizikai és a szellemi foglalkozásúak átlagos keresete között: a fizikai dolgozók alig több, mint a felét keresték (55.218.- Ft), mint a szellemi foglalkozásúak (106.962.- Ft).

⇒Az OMKMK-nak az egyéni keresetek rendszeres, minden év májusában elvégzett felmérése szerint (amelyben a megfigyeltek köre kis mértékben különbözik a KSH munkaügyi statisztikájától) 1999-ben a számításba vett 1,9 millió keresőből csaknem 160 ezren kerestek 30 ezer Ft-nál kevesebbet, zömük a versenyszférában fizikai foglalkozású férfi és nő. Mintegy 86 ezren tartoztak a legmagasabb, 200 ezer Ft-ot meghaladó keresetűek közé, zömmel szellemi foglalkozású férfiak.

A munkaerő-költségek

⇒Az üzleti szférában, 1999-ben egy munkavállaló alkalmazásának havi költsége (az egy főre jutó munkaerőköltség) 132.300.- Ft volt, ami 523 eurónak felelt meg. A magyar munkaerőköltség euróra átváltva nyolcada, hatoda a legtöbb Európai Uniós tagállamének, de vásárlóerő-parításon mérve is csak harmada, negyede azokénak.

⇒A magyar munkaerőköltség az 1996 óta eltelt időben reálértéken összességében mintegy 5,7 %-kal lett magasabb, szemben a keresetek 12,5 %-os emelkedésével. A társadalombiztosítási járulékok mértékének csökkenése kedvezően alakította a munkaerőköltség összetételét. A keresetek aránya 57 %-ról 60 %-ra, a munkajövedelem részaránya 62-ről 64 %-ra emelkedett. A hazai munkaerő alkalmazási költségeinek versenyképessége részben a kötelező befizetési terhek - a szociális

költségek - visszafogásának, részben a mértéktartó kereset-emelkedési ütemnek, továbbá a termelékenység kedvező alakulásának köszönhető.

⇒ 1998-ban a teljesítmény (az egy foglalkoztatottra jutó GDP) 3,5 %-kal, a fogyasztói árral kiigazított reál-munkaerőköltség 2,9 %-kal lett magasabb, így a fogyasztói árral kiigazított egység munkaerőköltség 0,6 %-kal csökkent az előző évhez képest. A feldolgozóiparban és ennek köszönhetően az ipar egészében is javult a versenyképesség, amit az egység munkaerőköltség közel 3 illetve 2 %-os csökkenése is jelez.

I. A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁSA

1. EU: FOLYTATÓDIK A FOGLALKOZTATÁS NÖVELÉSÉNEK PROGRAMJA

Mint köztudott, 1997-ben, a luxemburgi csúcstalálkozón az EU tagországai közös programot fogadtak el annak érdekében, hogy a 15-64 évesek körében erőteljesen növekedjék a foglalkoztatottak aránya. Bár a foglalkoztatáspolitika továbbra is a tagországok belső szabályozásának függvénye, különös tekintettel a nemzetenként esetleg jelentősen eltérő munkavállalási/nyugdíjba vonulási korra, a munkaidőre, a minimálbérre, a munkaerő-költségekre vonatkozó szabályozások különbségeire, a munkanélküliség kezelésének nemzeti rendszereire stb.; a tagországok ezúttal vállalták az egységes irányelvek szerint végrehajtandó akciók kötelezettségét.

Az Európai Unió munkaerőpiaca ugyanis ma már az egységesnek tekintett európai gazdaság része, különösen a közös pénz, az euro bevezetése óta. Ez a munkaerőpiac azonban az utóbbi mintegy 30 évben lényegesen elmaradt a nagy versenytársak, az USA és Japán teljesítménye mögött. Európában csökkent a foglalkoztatás, folyamatosan nőtt, majd magas szinten stabilizálódott a munkanélküliség, miközben az Amerikai Egyesült Államokban és Japánban ezzel ellentétes folyamatok játszódtak le.

1. ábra

A foglalkoztatási ráta az EU-ban, az USA-ban és Japánban, 1976-1998 (A 15-64 éves népesség %-ában)

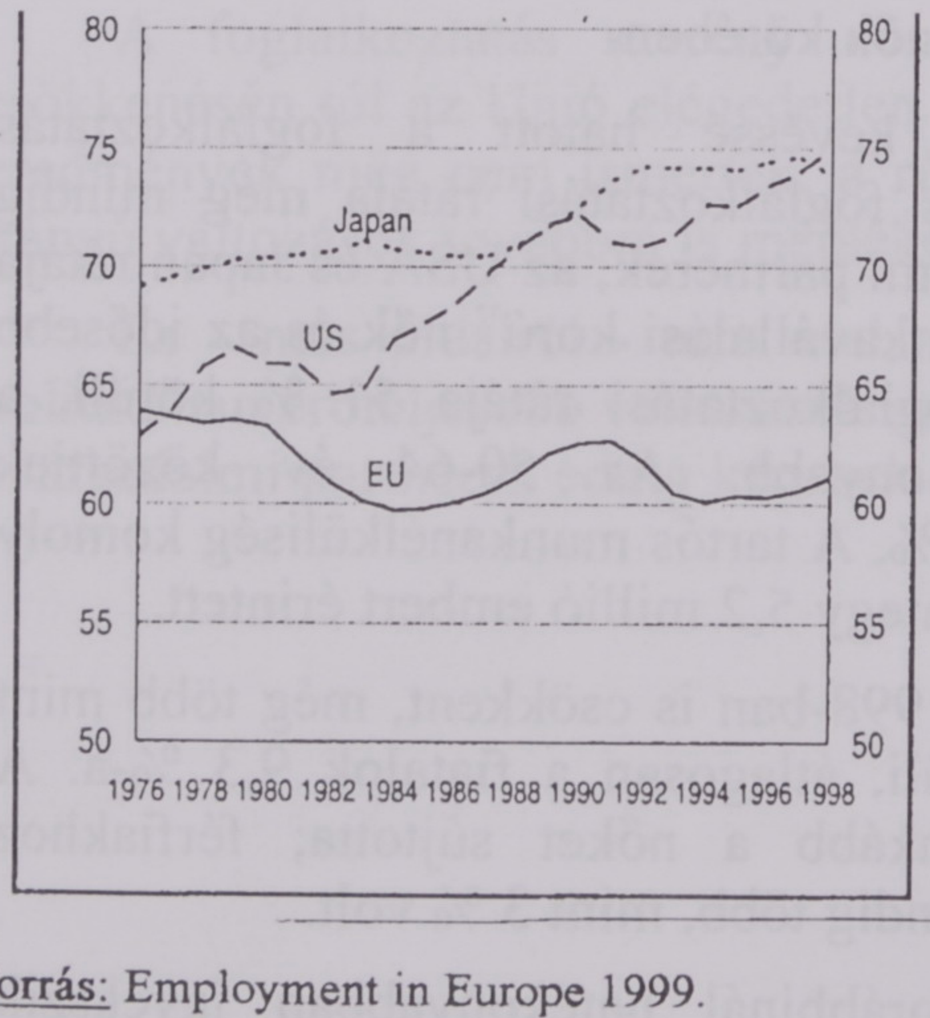

A munkanélküliségi ráta (a munkaerő %-ában)

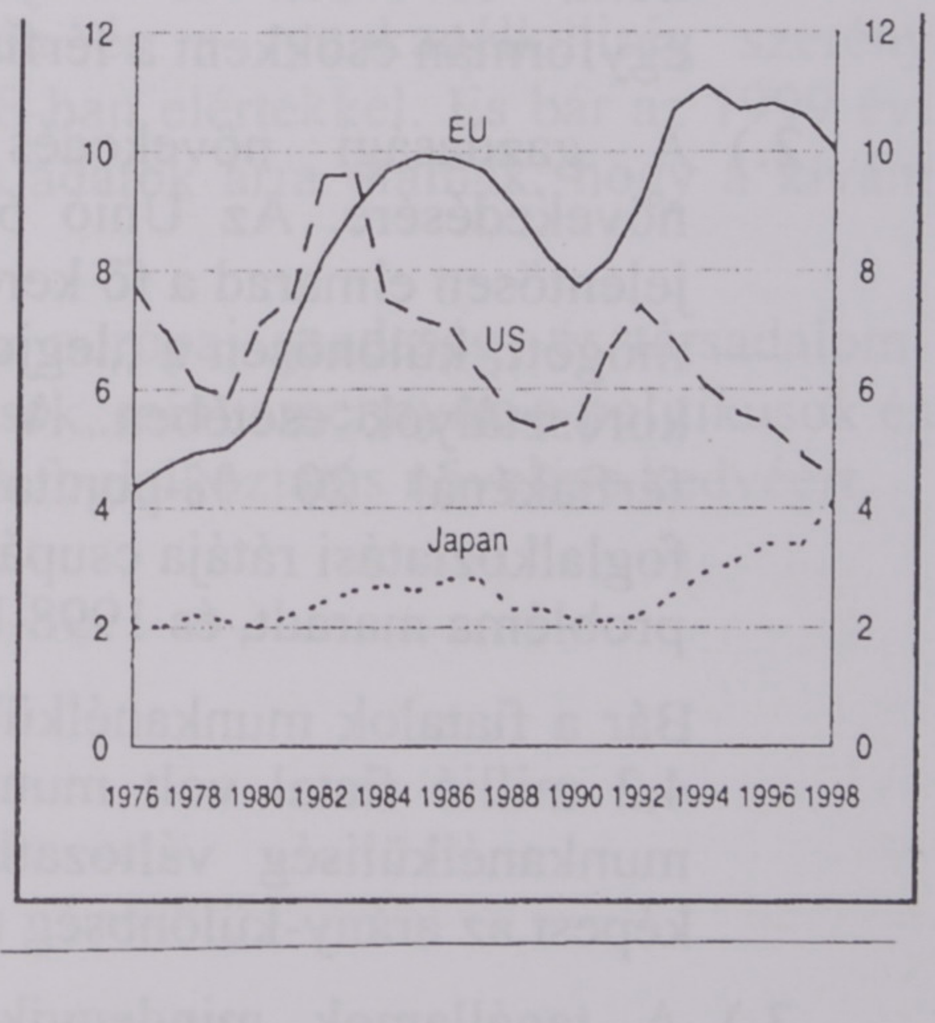

Forrás: Employment in Europe 1999.

A kiáltó különbségek eltüntetésének közös szándéka késztette az EU tagországait a közös cselekvésre. A tagországok mindegyike az együttesen elfogadott irányelvek alapján, de nemzeti sajátosságainak megfelelően nemzeti akciótervet (National Action Plan, NAP) készített a foglalkoztatás növelése érdekében. A 4 fő pillér alá sorolt 22 célkitűzés mindegyikére évről-évre értékelhető (számszerű) vállalást tettek. A nemzeti akciótervek teljesülését az Unió komolyan és behatóan értékeli (és a nem-teljesítőket elmarasztalja).

1999-ben két - egymásra épülő - értékelés vált széles körben ismertté, lényegében az 1998 évi eredményekről. Az elsőt 1999 nyarán a brüsszeli apparátus adta ki a Bizottság és a Tanács közös jelentéseként *(Executive Summary, Draft Joint Employment Report 1999.)*, előzetes áttekintésként, két kötetben. Az első kötet (Part I.) az Európai Unió egészéről, a második (Part II.) a tagországok törekvéseinek eredményeiről számolt be. Az EU másik kiadványa 1999 őszén jelent meg, azzal a céllal, hogy a legfrissebb adatok felhasználásával, de hosszabb időtávon tekintse át a foglalkoztatottság alakulását, valamint az EU foglalkoztatási stratégiai irányelveinek a 2000. évre alkalmazását. A kiadvány címében is utal az Unió polgárainak várakozására: bizalom-bizonytalanságok közepette; azaz: kétségek és remények között. *(Employment in Europe 1999, Jobs in Europe: confidence amidst uncertainty; Employment & Social Affairs, European Commission, Unit V/A.1)* Végül a szokásos éves elemző kiadványként megjelent az *Employment in Europe 1999* kötet is, amely hosszabb időtávon, részletesen ismerteti mind a közös, mind a tagországonként eltérő folyamatokat. *(European Commission, Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit V/A.1.)*

A következőkben e források alapján ismertetjük a foglalkoztatás növelését alapvető céllá tett EU stratégia főbb megállapításait az 1998-ban elért eredményekről.

1.) 1998-ban az EU 2,9 %-os gazdasági növekedése mellett 1,8 millió új állás keletkezett. 1990 óta első ízben, valamennyi EU tagállamban nőtt a foglalkoztatás, bár Németországban csak csekély mértékben. A foglalkoztatás növekedése Európa-szerte a munkanélküliség mérséklődésével párosult, a munkaerő 9,9 %-a volt munkanélküli. A trend 1999-ben is folytatódott. A munkanélküliség lényegében egyformán csökkent a férfiak és a nők körében.

2.) A gazdasági növekedés még kevéssé hatott a foglalkoztatás növekedésére. Az Unió 61 %-os foglalkoztatási rátája még mindig jelentősen elmarad a fő kereskedelmi partnerek, az USA és Japán rátája mögött; különösen a „legjobb munkavállalási korú" nők és az idősebb korosztályok esetében. A nők foglalkoztatási rátája 51 % körüli, a férfiakénál 20 %-ponttal alacsonyabb. Az 50-64 év közöttiek foglalkoztatási rátája csupán 47,6 %. A tartós munkanélküliség komoly probléma maradt, és 1998-ban mintegy 5,2 millió embert érintett.

   Bár a fiatalok munkanélkülisége 1998-ban is csökkent, még több mint 4,3 millió fiatal volt munkanélküli, átlagosan a fiatalok 9,3 %-a. A munkanélküliség változatlanul inkább a nőket sújtotta; férfiakhoz képest az arány-különbség még mindig több, mint 3 % volt.

3.) A tagállamok mindegyike a korábbinál hatékonyabban igyekszik megelőzni a fiatalok, valamint a tartósan állástalan felnőttek munkanélküliségét, új lehetőségeket kínálva számukra. (Az irányelvek szerint a fiataloknak 6, az idősebbeknek a munkanélküliség 12. hónapja előtt kell valamilyen tanulási, szakmaszerzési, foglalkoztatási lehetőséget biztosítani.) Egyelőre 4 ország tett ennek érdekében

komolyabb lépéseket: Svédország, az Egyesült Királyság, Dánia és Írország.

Az irányelveknek megfelelően mindegyik tagország növelte a munkanélküliek (újra)foglalkoztatását elősegíteni hívatott, ún. aktív eszközök arányát.

4.) Az EU korábbi elemzései megállapították, hogy a foglalkoztatás növelésének egyik legerősebb gátja a foglalkoztatást sújtó adó- és járulék-fizetési kötelezettség. Áttekintésük a legtöbb tagországban megtörtént, de a változtatás mindmáig kevés.

5.) A tagállamok felismerték az életen át tartó tanulás jelentőségét is, de nem történt érdemleges előrehaladás annak érdekében, hogy a gyors technológiai változásoknak megfelelően növekedjék a képzettség az Unióban.

6.) Az Unió elégedetlen a vállalkozások, a szolgáltatások és a helyi szinten teremthető munkahelyek növekedésével. A sokféle kezdeményezés ellenére a tagállamok egy része nem tett komoly erőfeszítést az ilyen munkahelyek szaporodása érdekében.

7.) Több eredményt vár az Unió a munkaszervezetek modernizálásában, s egyidejűleg a dolgozók biztonságának növelésében is. Itt a szociális partnereknek van különös felelőssége. A várt lépések helyett leginkább a munkaidő csökkentése került előtérbe - ez azonban csalódást okozóan kevés.

8.) Nagyobb erőfeszítések szükségesek a nemek közötti foglalkoztatási, munkanélküliségi, fizetési stb. különbségek felszámolásához.

A foglalkoztatás szerény növekedésén és a munkanélküliség szerény csökkenésén túl az Unió elégedetlen az 1998-ban elértekkel. És bár az 1999 évi eredmények még nem ismertek, a részleges adatok arra utalnak, hogy a kívánt irányú változások továbbra is mérsékeltek.

Ez - más oldalról - arra utal, hogy az európai gazdaság- és társadalom-politikában erőteljesebb változások szükségesek, mint amennyire a politikusok és a társadalmi partnerek eddig képesek voltak a foglalkoztatás növelése kedvéért.

1.1 táblázat

A foglalkoztatottak aránya az EU tagországaiban 1997-1998

	Foglalkoztatottak*		Ebből 1998-ban	
	1997	1998	férfi	nő
Belgium	57,3	57,5	67,3	47,7
Dánia	77,5	78,9	84,4	73,3
Németország	61,8	61,5	69,3	53,6
Görögország	56,7	57,2	73,9	41,3
Spanyolország	48,6	50,2	65,6	35,2
Franciaország	60,1	60,8	68,3	53,6
Írország	57,8	60,5	73,5	47,4
Olaszország	51,3	51,7	66,5	37,3
Luxemburg	60,6	58,6	73,2	43,7
Hollandia	66,7	68,3	79,6	56,6
Ausztria	69,9	70,1	80,1	60,1
Portugália	67,5	68,9	78,3	59,9
Finnország	63,9	65,1	68,2	62,0
Svédország	69,5	70,3	73,2	67,2
Egyesült Királyság	70,8	71,4	78,5	64,1
Európai Unió átlaga:	60,5	61,1	71,1	51,2
Magyarország	52,8	53,9	60,6	47,3
1999		55,7	62,4	49,0

* A 15-64 éves népesség százalékában

Adatforrás: EU:Employment in Europe 1999, 127-142. old., Magyarország: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Az 1999 évi - az EU által még hivatalosan meg nem erősített - adatok már biztatóbbak.

Az Európai Unió azonban erőteljesebb változásokat kíván. Az Európai Tanács rendkívüli ülésén (Lisszabon, 2000. március 23-24.), amelynek középpontjában a foglalkoztatás, a gazdasági reform és a szociális kohézió kérdései álltak, az eddigi erőfeszítések hatékonyabb összehangolása céljaként elfogadták, hogy 2010-ig a foglalkoztatási arányt 70 %-hoz kell közelíteni. (Ez, az amerikai 74 %-os mértéket mintául vevő arány már két korábbi csúcsértekezlet - Amszterdam, Luxemburg - előzetes javaslataiban is szerepelt.) A számos ország politikai céljaként mindig is hangoztatott, most az EU szintjén is meghirdetett teljes foglalkoztatást a 70 %-os arány nagymértékben közelíti, hiszen az ehhez szükséges 20-30 millió új állás megteremtésével egyfelől az európai munkanélküliség döntő része orvosolható, másfelől az inaktívak (köztük az 50 évesnél idősebb férfiak és a munkaerőpiactól távol maradó nők) jelentős hányada válhat foglalkoztatottá.

Az Európai Unió a következő tíz évre egyúttal új stratégiai célokat tűzött maga elé: eszerint az Uniónak a világ egyik legversenyképesebb és legdinamikusabb, tudáson alapuló gazdasággá kell válnia, amely fenntartható módon növekszik, egyre bővülő foglalkoztatás és erősödő társadalmi kohézió mellett.

A stratégiai célok:

⇒ felkészülés a tudás-alapú gazdaságra, illetve társadalomba történő átmenetre az információs társadalom, a K+F hatékonyabb kihasználása révén, beleértve a belső piac kiteljesedését is;

⇒ az európai szociális modell korszerűsítése;

⇒ megfelelő gazdaságpolitikával a fenntartható, egészséges gazdasági környezet kialakítása.

A stratégiai célok teljesülése érdekében számos konkrét intézkedésről határoztak, az elektronikus Europe Cselekvési Terv elkészítéséről (amelynek keretében egyebek között 2001 végéig valamennyi iskolában biztosítják az internet hozzáférését és 2002 végére valamennyi tanárt felkészítik az internet használatára) a munkaügyi szolgálatok európai szintű adatbázissal történő ellátásáig.

Magyarország alapvető érdeke, hogy hatékonyan bekapcsolódjon e stratégia végrehajtásába.

Ahhoz, hogy az EU 1998 évi foglalkoztatási szintjének átlagát elérjük, a 15-64 évesek körében az eddigieken túl mintegy 360 ezer új foglalkoztatottra lenne szükség; a célul tűzött 70 %-os foglalkoztatás elérése pedig 10 év alatt 1 milliós foglalkoztatás-növekedést kíván.

Kínálati oldalról ennek megvan a fedezete, részben a munkanélküliek, részben pedig a munkavállalásra kész inaktívak körében. A potenciális kínálat valóságos foglalkoztatottsággá alakítása a gazdaság- és a társadalompolitika feladata.

2. *FOGLALKOZTATÁS-MUNKANÉLKÜLISÉG-INAKTIVITÁS MAGYARORSZÁGON 1999-BEN*

Magyarországon 1999 volt az első év, amikor megtörni látszanak a munkaerőpiacnak az évtized elejétől tartó, kedvezőtlen folyamatai: a súlyos munkahelyvesztést követően a foglalkoztatottság alacsony szinten stagnálása, s a munkanélküliség folyamatos csökkenése mellett a munkaerőpiactól távolmaradó nem-keresők (gazdaságilag inaktívak) táborának folyamatos növekedése.[2]

A következőkben az ILO ajánlása szerinti, a nemzetközi összehasonlításokhoz alkalmazottnál szélesebb bázisú, a 15-74 éves népesség munkaerőpiaci helyzetét tükröződő adatokat ismertetjük, a KSH felmérése alapján.

2.ábra

A 15-74 éves népesség gazdasági aktivitása

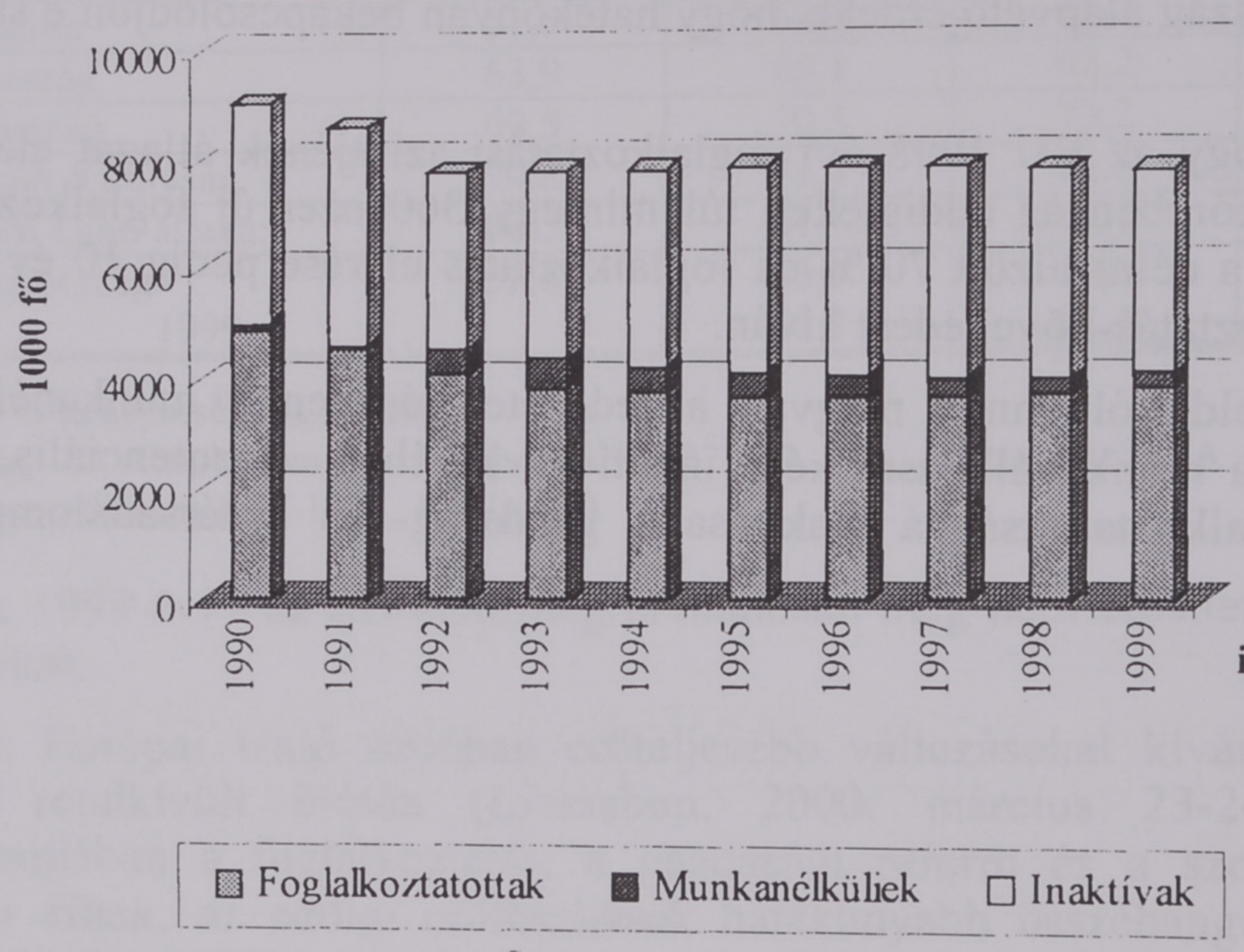

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

1999-ben érzékelhetően - mintegy 114 ezer fővel - nőtt a foglalkoztatás az előző évhez képest. (A KSH munkaerő-felmérése (MEF) ugyan már 1998-ban is több mint 50 ezer fős növekedést jelzett, ezt azonban a felmérés mintavételi hibájának mértéke miatt a szakértők óvatosan kezelték.) Az 1999. évi növekedés azonban már egyértelműen a pozitív változás jele, bár a foglalkoztatás szintje - különösen európai összehasonlításban - változatlanul rendkívül alacsony. A KSH értékelése szerint a 15-74 éves népességre számolt 49,4 %-os foglalkoztatási arány az 1993 évi szintnek felel meg.

---

[2] Az adatok forrása a KSH munkaerő-felmérése. KSH 1992 óta negyedévenként személyes kikérdezéssel gyűjti az adatokat. A megkérdezettek az ország felnőtt népességét reprezentálják. Az itt közölt adatok a négy negyedévről kapott *éves átlagok*. A felmérés a használt fogalmi rendszerét követi, amely számos vonatkozásban eltér(het) a nemzeti szabályozásoktól. A fogalmi rendszer legfontosabb elemeit a megfelelő témaköröknél ismertetjük.

A munkanélküliség tovább csökkent. (KSH felmérése szerint 1998-hoz képest mintegy 28 ezer fővel, a regisztrált munkanélkülieket nyilvántartó OMKMK adatai szerint pedig mintegy 14 ezer fővel kevesebben regisztráltatták magukat 1999-ben, mint egy évvel azelőtt.) Összességében azonban 1994 óta - mindkét számítás szerint - a csökkenés folyamatos, bár az ország egyes régióiban változatlanul magas a regisztrált munkanélküliek rátája.

2.1 táblázat

A 15-74 éves népesség gazdasági aktivitása

Időszak	Foglalkoztatottak[a]	Munkanélküliek	Gazdaságilag aktívak	Gazdaságilag nem aktívak[b]	Együtt
1000 fő					
Férfiak					
1995	2.049,6	261,5	2.311,1	1.435,9	3.747,0
1996	2.036,3	243,7	2.280,0	1.453,0	3.733,0
1997	2.043,5	214,1	2.257,6	1.482,7	3.740,3
1998	2.041,7	189,2	2.230,9	1.489,7	3.720,6
1999	2.103,1	170,7	2.273,8	1.430,5	3.704,3
Nők					
1995	1.629,2	155,0	1.784,2	2.288,5	4.072,7
1996	1.611,8	156,4	1.768,2	2.306,8	4.075,0
1997	1.602,8	134,7	1.737,5	2.322,2	4.059,7
1998	1.656,0	123,8	1.779,8	2.255,4	4.035,2
1999	1.708,4	114,0	1.822,4	2.190,3	4.012,7
Együtt					
1995	3.678,8	416,5	4.095,3	3.724,4	7.819,7
1996	3.648,1	400,1	4.048,2	3.759,8	7.808,0
1997	3.646,3	348,8	3.995,1	3.804,9	7.800,0
1998	3.697,7	313,0	4.010,7	3.745,1	7.755,8
1999	3.811,5	284,7	4.096,2	3.620,8	7.717,0
%					
Férfiak					
1995	54,7	7,0	61,7	38,3	100,0
1996	54,6	6,5	61,1	38,9	100,0
1997	54,6	5,7	60,3	39,7	100,0
1998	54,9	5,1	60,0	40,0	100,0
1999	56,8	4,6	61,4	38,6	100,0
Nők					
1995	40,0	3,8	43,8	56,2	100,0
1996	39,6	3,8	43,4	56,6	100,0
1997	39,5	3,3	42,8	57,2	100,0
1998	41,0	3,1	44,1	55,9	100,0
1999	42,6	2,8	45,4	54,6	100,0
Együtt					
1995	47,1	5,3	52,4	47,6	100,0
1996	46,7	5,1	51,8	48,2	100,0
1997	46,7	4,5	51,2	48,8	100,0
1998	47,7	4,0	51,7	48,3	100,0
1999	49,4	3,7	53,1	46,9	100,0

a) Gyed-en, gyes-en lévők nélkül, sorkatonákkal

b) Gyed-en, gyes-en lévőkkel együtt

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1999., KSH, 2000.

A gazdaságilag inaktívak száma is csökkent. A 15-74 éves népességből 1998-ban 48,3, 1999-ben 46,9 % volt inaktív. A nem aktívak aránya azonban így is rendkívül magas, különösen a magyar jogszabályok szerint munkavállalási korúak, ezen belül is főként a nők körében. A családokat és a társadalmat egyaránt terhelő inaktivitás mérséklése elsősorban az újabb munkaalkalmak szaporodásától remélhető. *(Lásd:2.1 táblázat)*

A munkaerőpiacra ható számtalan tényező közül a legfontosabb a gazdaság teljesítőképességének erősödése, a nemzeti jövedelemnek az eredetileg tervezettnél gyorsabb ütemű, 4,5 %-os növekedése.

A gazdaság javuló teljesítményét segítette a megélénkült nemzetközi konjunktúra, jelezve, hogy a magyar gazdaság egyre szorosabban kapcsolódik a világpiachoz. Ebben jelentős szerepet játszik a külföldi tőke, amely új munkahelyeket is teremtve, továbbra is jelentős befektetésekkel erősíti a magyar gazdaság felzárkózását, versenyképessége növekedését.

A belgazdaságban - noha a legfontosabb változások lényegében lezajlottak - még jelentős átalakulási folyamatok hatnak a foglalkoztatásra. Egy részük még a korábbi mélyreható változások mára erősen lelassult folytatódása. (Ilyen például az év elején még több mint 30 ezer, felszámolási eljárás és végelszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet sorsának - esetleg még évekig elhúzódó - lezárása; bár ennek már alig van a foglalkoztatást érintő hatása, minthogy ezek a szervezetek jórészt már kiürültek, egykori foglalkoztatottjaiktól évekkel ezelőtt, zömmel a 90-es évek elején megváltak. A régebben megindult folyamatok folytatásának tekinthető a szénbányászat további zsugorodása, a mezőgazdasági foglalkoztatás lassú tovább-csökkenése stb.) Nem előzmények nélküli, mégis újabb keletű, erősödő folyamat az ipari és a szolgáltatások belső ágazati átrendeződése, néhány hagyományos iparág (pl. textilipar, élelmiszeripar) fokozatos visszaszorulása, s a modern iparra jellemző ágazatok (autóipar, műszeripar, mikroelektronika stb.) foglalkoztatási súlyának növekedése. Ez utóbbi főként az idetelepült külföldi tőke beruházásainak eredménye.

A gazdaság különböző területeit eltérően érintő élénkülések-visszaesések (mint például a kereskedelem, az építőipar, a vendéglátás jelentős létszámfelvétele egyfelől, s az élelmiszeripar - a hús-, tej-, konzervipar - létszámveszteségei másfelől) ágazatonként és régiónként jelentősen különböző mértékben ugyan, de élénk mozgást okoztak a munkaerőpiacon. Az előző évhez képest havi átlagban többen regisztráltatták magukat a munkaügyi szervezetnél (1998: 55,4 ezer, 1999: 57 ezer új vagy visszatérő munkanélküli). S bár a munkaügyi szervezet jelentős erőfeszítéseket tett azért, hogy a munkanélküliek közül mind többen visszakerüljenek a foglalkoztatottak közé, a foglalkoztatás növekedését alapvetően az új munkahelyek tették lehetővé, amelyek ezúttal már nemcsak az elveszetteket pótolták, hanem módot adtak a munkaerőpiacon jelen nem lévő gazdaságilag inaktívak egy részének visszatérésére is.

Ennek ellenére a gazdaságilag inaktívak száma és aránya változatlanul magas. Az évtized során részben demográfiai okból, részben a gazdasági dekonjunktúra következtében nőtt meg a munkaerőpiactól távolmaradó népesség. A gazdasági inaktivitást elősegíti az európai országokhoz képest alacsony női- és férfi nyugdíj-korhatár. 1998. január 1-től ugyan a nők nyugdíjkorhatára 57 évre,

a férfiaké pedig 1999-től 61 évre nőtt, s e korosztályok késleltetett nyugdíjba vonulása elvileg mérsékeli az inaktívak táborának növekedését, de, mint a KSH elemzése megállapítja: a nyugdíjkorhatár emelkedése egyelőre nem befolyásolja érdemben a foglalkoztatottak kor szerinti alakulását, mert például az 55-59 éves nők közül 1999-ben is csak 52 ezren dolgoztak, alig valamivel többen, mint 1993-ban.

Az inaktívak számát növelte a fiatal korosztályok (15-24 évesek) fokozott tanulási hajlandósága, illetve a képzéssel töltött idő meghosszabbodása is, valamint a különböző gyermekgondozási ellátási formák kiterjedt rendszere.

Az elmúlt évtizedben a kedvezőtlen munkaerő-kereslet következtében sok munkavállaló élt a nyugdíjazási kedvezmények lehetőségével, de számos, még nyugdíjra nem jogosult, korábbi foglalkoztatott is kiszorult a munkaerőpiacról, mert helyzetét reménytelennek ítélve felhagyott az aktív álláskereséssel. Feltételezhető, hogy a nem-regisztráltan foglalkoztatottak egy része is a gazdaságilag inaktívak között szerepel.

A népességnek az évtizedben számottevően csökkent gazdasági aktivitása 1999-ben csak kissé javult.

3. ábra

A 15-74 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, 1999

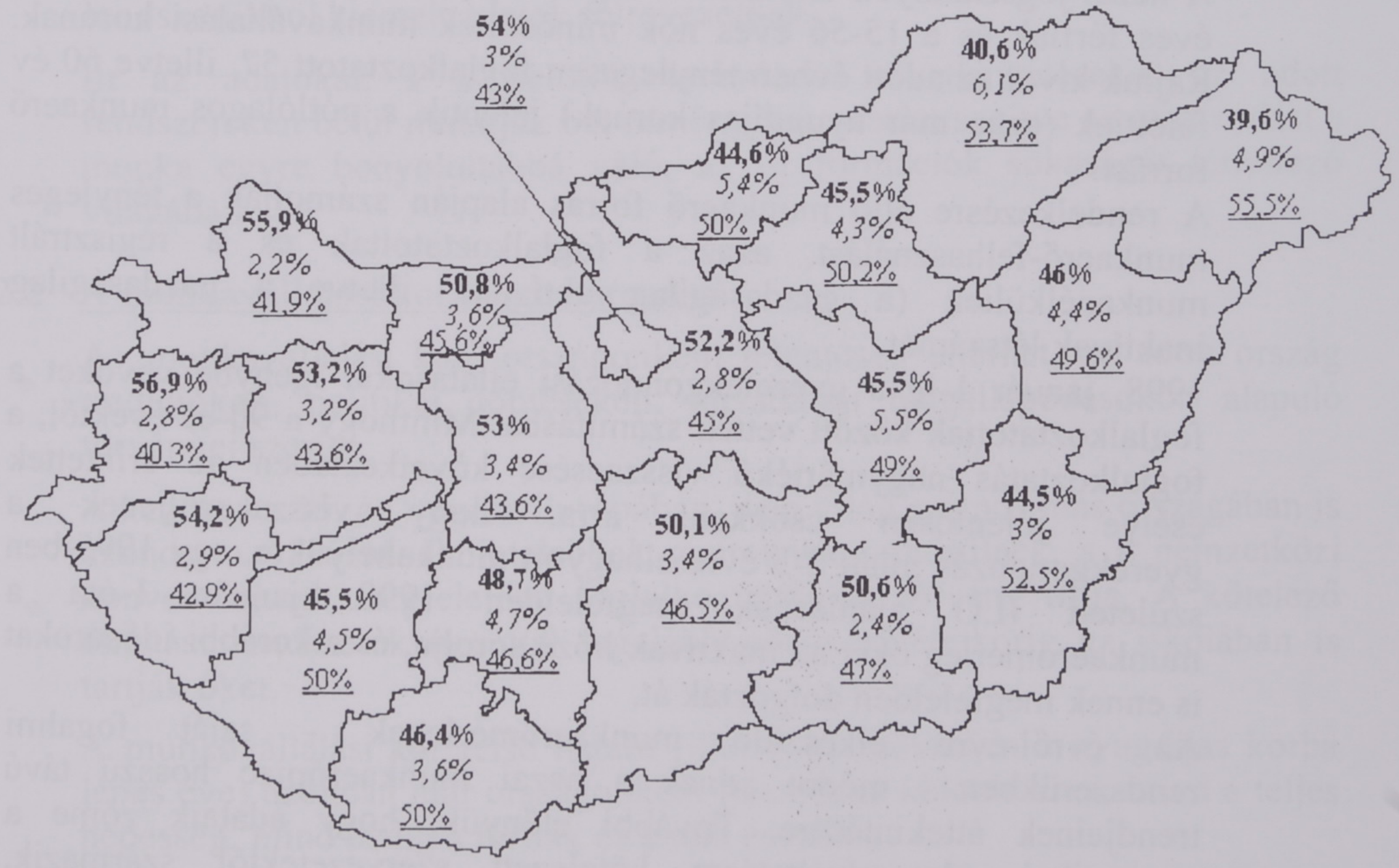

Foglalkoztatottak	=	**49,4 %**
Munkanélküliek	=	*3,7 %*
Gazd. nem aktívak	=	46,9 %

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

A munkaerőpiac állapotát együttesen jellemző három fő kategória (a foglalkoztatottság, a munkanélküliség és a gazdasági inaktivitás) változásait, és ahol lehet, a változásra ható tényezőket a következőkben részletesen ismertetjük.

E folyamatok áttekintéséhez előre kell bocsátani, hogy a gazdasági aktivitás számbavétele Magyarországon háromféle módon történik, s a viszonyítási alap meghatározásától függ, hogy mekkora népességet tekintünk a munkaerőpiac (potenciális) szereplőjének.

2.1 A gazdasági aktivitás mérési módszerei

Mint a korábbi években, a népesség gazdasági aktivitásának bemutatásához két alapvető forrást használunk: a.) a nemzetgazdaság munkaerő mérlegét és b.) a lakossági munkaerő felmérését. Mindkettőt a KSH adja közre; a munkaerő mérleget évenkénti, a lakossági munkaerő felmérés fő adatsorait pedig negyedévenkénti gyakorisággal. c.) A lakossági felmérés éves átlagos adatai szolgálnak alapul az OECD - köztük az Európai Unió tagországai - 15-64 éves népessége gazdasági aktivitásának nemzetközi összehasonlításához.

a.) A nemzetgazdaság munkaerőmérlege az adott év január 1-i állapotának megfelelően (azaz az előző évben kialakult állapotot tükrözve), a hazai munkavállalási kor alapján ad számot a népesség gazdasági aktivitásáról.
A hazai jogszabályok értelmében 1998-ban (1999. január 1-én) a 15-59 éves férfiak és a 15-56 éves nők minősültek munkavállalási korúnak. Rajtuk kívül az adott évben ténylegesen foglalkoztatott 57, illetve 60 év felettiek (azaz már nyugdíjas korúak) jelentik a pótlólagos munkaerő forrást.
A rendelkezésre álló munkaerő forrás alapján számolják a tényleges munkaerő-felhasználást, azaz a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek (a gazdaságilag aktívak), illetve a gazdaságilag inaktívak létszámát.
1998. január 1-ig a gyermekgondozási ellátásokat igénybe vevőket a foglalkoztatottak között vették számításba. Minthogy a 90-es évektől, a foglalkoztatás nagymértékű visszaesése következtében az érintettek esélye jelentősen csökkent arra, hogy visszakerüljenek a gyerekgondozás miatt 2-3 évre elhagyott munkahelyükre, egy 1995-ben született ILO ajánlásnak megfelelően 1998. január 1-óta a munkaerőmérleg őket az inaktívak közé sorolja, és a korábbi idősorokat is ennek megfelelően dolgozták át.
Az évről-évre elkészülő munkaerőmérlegek - saját fogalmi rendszerükben - módot adnak a hazai munkaerőpiac hosszú távú trendjeinek áttekintésére. További előnyük, hogy adataik zöme a statisztikai adatszolgáltatásra kötelezett szervezetektől származik, számonkérhetően és ellenőrizhetően.[3]

---

[3] Az ötvenes évek elejétől éves gyakorisággal készülő Munkaerő-mérleg adatforrásai az éves és évközi intézményi munkaügy statisztikai adatgyűjtései, a MEF és a népszámlálás adatállományai, a gazdasági szervezetek regisztere, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár és az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, valamint az OMKMK adatállománya.

b.) Magyarországon 1992 óta negyedévenként a lakosságot reprezentáló mintán, 1998 óta a korábbinál szélesebb körben, mintegy 32 ezer háztartás kb. 65 ezer, 15-74 éves korú tagjára kiterjedően személyes kikérdezéssel mérik fel a lakosság gazdasági aktivitását.
A kérdezés az ILO ajánlásainak megfelelő, nemzetközileg egységes fogalmi rendszerrel történik, tehát a hazai munkaerőpiac adatai alkalmasak az ugyanezt a módszert ma már szinte általánosan alkalmazó országok közötti, a nemzetközi összehasonlításokra.
A felmérés gyengéje ugyanakkor, hogy az adatszolgáltatók közléseinek valóság-tartalma közvetlenül nem ellenőrizhető.
Előnyei - elsősorban a fogalmi rendszer korszerűsége, s a változásokat gyorsan tükröző időszerűsége - miatt alapvetően erre a statisztikai bázisra alapozzuk elemzéseinket, bár ahol lehet, felhasználjuk a munkaerőmérleg információit is.

c.) Az OECD-hez - és az Európai Unióhoz - tartozó országokban a nemzetközi összehasonlításokhoz, elsősorban a népesség gazdasági aktivitásának méréséhez a vetítési alap a 15-64 éves népesség, az országok nyugdíjkorhatáraitól függetlenül. Ehhez viszonyítják a különböző munkaerőpiaci helyzetűek számát, amit a lakossági felmérések alapján határoznak meg.

A népesség más-más körére vonatkozó, eltérő elvek és módszerek szerinti vizsgálatok eredményei is jelentősen eltérhetnek, s a viszonyítási rendszerükből kiemelt adatok félrevezetőek.

Itt az adatokat, s a belőlük levonható következtetéseket az adott rendszereken belül mutatjuk be, reményeink szerint segítve az eligazodást a munka egyre bonyolultabbá váló, az új formációk sokaságát létrehozó világában.

2.2 A munkavállalási kor meghatározása

A „munkavállalási kor" országonként jelentősen eltérhet, az adott ország tradíciókon, politikai döntéseken, társadalmi megállapodásokon alapuló törvényei szerint.

A kezdet - a 15. év - egész Európában, de a világ számos más országában is azonos; a 15 évesnél fiatalabbak gyereknek minősülnek, s a nemzetközi konvencióknak megfelelően foglalkoztatásukat törvény tiltja. A kötelező oktatási rendszerek egyúttal legalább eddig az életkorig az iskolában is tartják őket.

A munkavállalási kor felső határa (illetve ezt követően a nyugdíjas korba lépés éve) azonban már országonként jelentősen különbözhet, mind a teljes népesség, mind pedig a férfiak és a nők esetében.

A munkavállalási kor jellemző felső határa Európában a 64 év, (azaz az egyének 65 éves korukba lépnek át a nyugdíjas korba). Számos országban azonban ennél alacsonyabb vagy magasabb. (Pl.: Franciaországban a 60., Dániában a 67. életévükben, Belgiumban 60 és 65 éves koruk között, Finnországban 63 és 65 év között lépnek ki a munkavállalási korból; a nők Ausztriában és Olaszországban 55, Portugáliában 63 éves korúkban stb.)

Magyarországon, csakúgy, mint a többi volt szocialista országban, az Európában szokásosnál jellemzően alacsonyabb volt a munkavállalási kor: a nők 55, a férfiak 60 évesesen léptek át a nyugdíjas-korba. A jelenleg (1996. óta) érvényes szabályok szerint mindkét nem esetében fokozatosan 62 évre növekszik a munkavállalási kor.

A korhatár az érintettek számára munkajogi előírás, és a munkaadó ennél korábban nem kezdeményezheti nyugdíjazásukat.

Az életkorral meghatározott felnőtt lakosság jelenti tehát a viszonyítási alapot az ország potenciális munkaerő-forrásának meghatározásához.

2.2.1 Munkaerőforrás a hazai munkavállalási kor szerint

A KSH adatai szerint az ország teljes népessége 1999. január 1-én 10.092 ezer fő volt, 43,6 ezer fővel kevesebb az előző évinél. (A népesség száma 1980-ban 10.710 ezer fő volt.) A munkavállalási korúak létszáma is csökkent (20 ezer fővel), a teljes népességen belüli arányuk nem változott: (1998: 60,5; 1999: 60,6). Demográfiai okok következtében a nyugdíjas korúak aránya változatlan maradt (22 %), a 15 éven aluliaké azonban kissé csökkent, 17,5 %-ról 17,3 %-ra.)

Összességében 1999. január 1-én 6.116,9 ezer fő minősült munkavállalási korúnak; 51,7 %-uk férfi és 48,3 %-uk nő, az arány lényegében évek óta csak kevéssé változott.

2.2 táblázat

A munkavállalási korú népesség száma és aránya az ország lakosságából

ezer főben

Év január 1.*	A népesség száma	A munkavállalási korú népesség		Ebből nő	
		száma	aránya %-ban	fő	%
1949	9.204,8	5.608,2*	60,9	2.818,7	50,3
1960	9.961,0	5.754,4*	57,8	2.831,5	49,2
1970	10.322,1	6.029,4*	58,4	2.902,1	48,1
1980	10.709,5	6.172,8*	57,6	2.947,3	47,7
1990	10.374,8	5.956,8	57,4	2.849,6	47,8
1991	10.354,8	5.997,4	57,9	2.872,0	47,9
1992	10.337,2	6.031,4	58,3	2.889,7	47,9
1993	10.310,2	6.056,5	58,7	2.903,9	48,0
1994	10.277,0	6.071,6	59,1	2.912,3	48,0
1995	10.245,6	6.082,0	59,4	2.918,5	48,0
1996	10.212,3	6.080,7	59,5	2.916,1	48,0
1997	10.174,4	6.144,8**	60,4	2.977,3	48,5
1998	10.135,4	6.136,9	60,5	2.970,7	48,4
1999	10.091,8	6.116,9	60,6	2.957,1	48,3

* Az 1990 évi népszámlálás 3. kötetében a munkavállalási korúak 1949-1980. évre vonatkozó adatai az 1982 óta érvényes szabályoknak megfelelően szerepelnek.

** A nők munkavállalási kora 15-54 évről 15-55 évre nőtt, 1998-ban és 1999-ben pedig 56 évre.

Adatforrás: 1990. évi népszámlálás 4. kötet 22 old. (1949-80-as évek) 1991-1999. Munkaerőmérleg

4. ábra

Két évtized magyar korpiramisai

(létszám ezer főben)

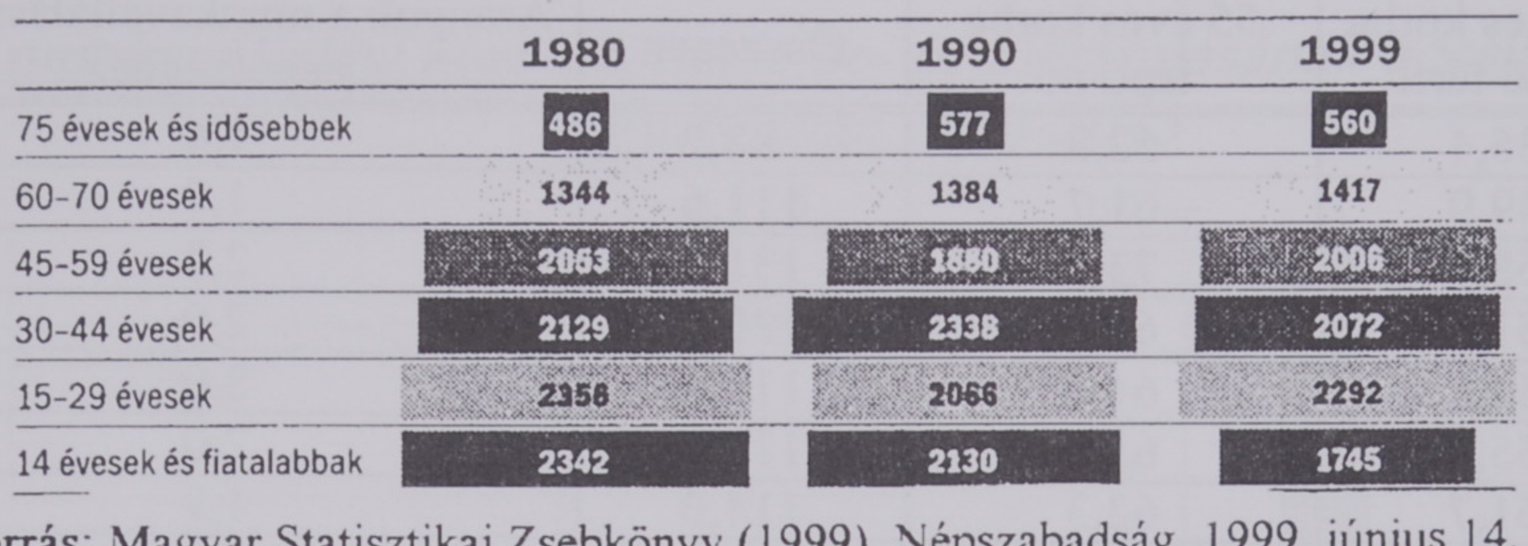

Adatforrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv (1999), Népszabadság, 1999. június 14.

A munkavállalási korúaknak 1999-re immár csak 2 %-át adta a 15 éves kort elérő, munkavállalásra jogosulttá váló korosztály.

E korosztály létszáma a 90-es években folyamatosan csökkent, 1991. és 1999. között több mint egyharmadával (35,3%-kal).

2.3 táblázat

A munkavállalási korba lépők száma 1949-1999-ben

ezer főben

Év január 1.	Férfi	Nő	Összesen	A munkavállalási korúak %-ában
1949	76,8	75,4	152,2	2,7
1960	81,8	79,8	161,6	2,8
1970	107,4	100,3	207,7	3,4
1980	66,4	62,0	128,4	2,1
1990	93,3	88,6	181,9	3,1
1991	97,5	92,5	190,0	3,2
1992	91,7	86,8	178,5	3,0
1993	87,6	83,6	171,2	2,8
1994	83,1	79,1	162,2	2,7
1995	79,0	75,7	154,7	2,5
1996	73,4	70,4	143,8	2,4
1997	70,4	67,6	138,0	2,2
1998	66,3	62,9	129,2	2,1
1999	62,8	60,2	123,0	2,0

Adatforrás: KSH, 1980 évi népszámlálás 36. kötet 195-198. old. KSH Évkönyvek, „Népesség száma nemek és életkor szerint" táblázatok

A munkavállalási korba lépőknél 1997. január 1. óta jelentősen kevesebb a munkavállalási kort évenként elhagyók száma.

Összességében hosszabb időszak demográfiai folyamatainak, valamint a női nyugdíjkorhatár felemelésének hatásaként 1990 óta 43,6 ezer férfivel és 107,5 ezer nővel, összesen 160 ezer fővel nőtt a munkavállalási korúak száma. (Egyidejűleg csökkent a munkavállalási koron túli népesség is, az 1990. január 1-i 2.287,5 ezer főről 1999. január 1-re 2.230,3 ezer főre. A munkavállalási koron túli nők létszáma (1.465,9 ezer) kétszerese a férfiakénak (764,4 ezer) az 57 ezer fős csökkenés azonban elsősorban a nőket érintette (34,3 ezer fő).

Az évenként hol növekvő, hol csökkenő számú (az egy évvel korábbihoz képest 1999. január 1-én 3,5 ezer fővel több) munkavállalási koron túli kétharmada (66 %-a) nő.

2.4 táblázat

A munkavállalási korból kilépők száma 1949-1999-ben

ezer főben

Év január 1.	60 éves korba lépő férfi	55 éves korba lépő nő	Összesen	Arányuk a munkavállalási korú népességhez
1949	35,4	52,8	88,2	1,6
1960	49,9	61,7	111,6	1,9
1970	58,7	73,1	131,8	2,2
1980	51,4	69,1	120,5	2,0
1990	54,6	64,0	118,6	2,0
1991	55,8	63,3	119,1	2,0
1992	51,7	62,3	114,0	1,9
1993	51,3	62,2	113,5	1,9
1994	50,6	63,2	113,8	1,9
1995	49,0	62,3	111,3	1,8
1996	47,5	65,8	113,3	1,9
1997	44,7	-*	44,7	0,7
1998	45,2	62,6**	107,8	1,8
1999	46,2	66,6**	112,8	1,8

* 56 éves korba lépő nő

** 57 éves korba lépő nő

Adatforrás: KSH, 1980. évi népszámlálás 36. kötet 195-198. old. KSH Évkönyvek

A munkavállalási korú népesség számát az elhalálozások csökkentik. A 15-60 év közöttiek évtizedek óta magas halálozási aránya az elmúlt 1-2 évben valamelyest mérséklődött. A legmagasabb 1993-ban volt, amikor több mint 32 ezren nem élhették meg nyugdíjas korúkat sem (25 ezer férfi és 7,2 ezer nő). 1997-ben 23.059 férfi és 6.570 nő, 1998-ban 23.846 férfi és 6.816 nő halt meg nyugdíjas kora előtt.

2.2.2 A munkaerőforrás a 15-74 éves kor szerint

Magyarországon a munkavállalási korúak száma a hazai szabályok szerinti 6,1 millióról 7,7 millióra nő, ha a 15-74 éves népességet tekintjük munkára képesnek és alkalmasnak.

A munkaerő-felmérésnek az országok szokásos nyugdíjrendszereitől jelentősen eltérő, a munkavállalási kor felső határára vonatkozó gyakorlata egyaránt alapul a folyamatosan növekvő várható átlagos élettartam figyelembevételén, (néhány országban nem is határoznak meg felső korhatárt) másrészt azon a tényen, hogy igen sokan folytatják aktív tevékenységüket az adott ország nyugdíjkorhatárától függetlenül (esetleg mert rá is szorulnak a munkajövedelemre).

Ezen túlmenően a munkavállalási kor kiterjesztése Európában összefügg a születés-számok több évtizede tartó jelentős csökkenésével, (aminek következtében az Európai Unió demográfiai előrejelzése szerint az 1993-ban még a világ népességének 6,7 %-át adó európai népesség súlya 2025-re 4,7 %-ra mérséklődik *(The demographic situation in the European Union 1995, Luxembourg. Office for Official Publications of the European Communities, 1996)*, ugyanakkor az átlagos élettartam örvendetes hosszabbodásával. A nyugdíj rendszerekre háruló teher, továbbá az Egyesült Államokban és Japánban az 50 évesnél idősebbek magas

foglalkoztatási aránya egyre inkább ösztönzik az országok népességének negyedét-ötödét kitevő idősebb korosztályok kereső tevékenységét.

5. ábra

A munkavállalási korú népesség be- és kiáramlásának becsült egyenlege Európában 1975-2015

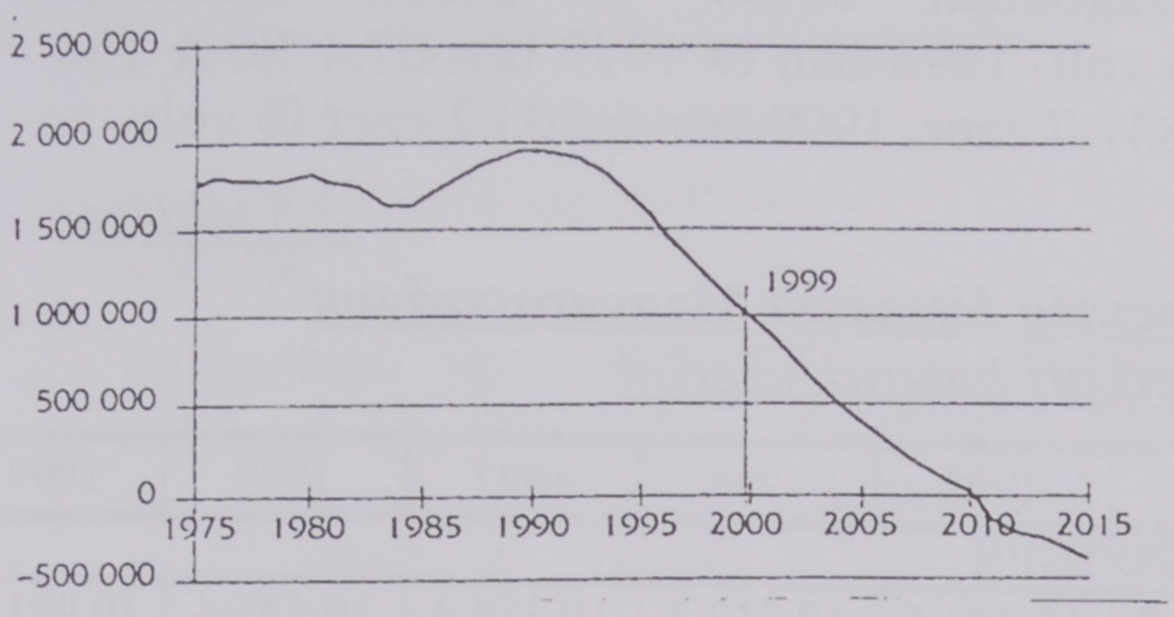

Egyenleg a 20-29 és az 50-64 éves kohorszok között

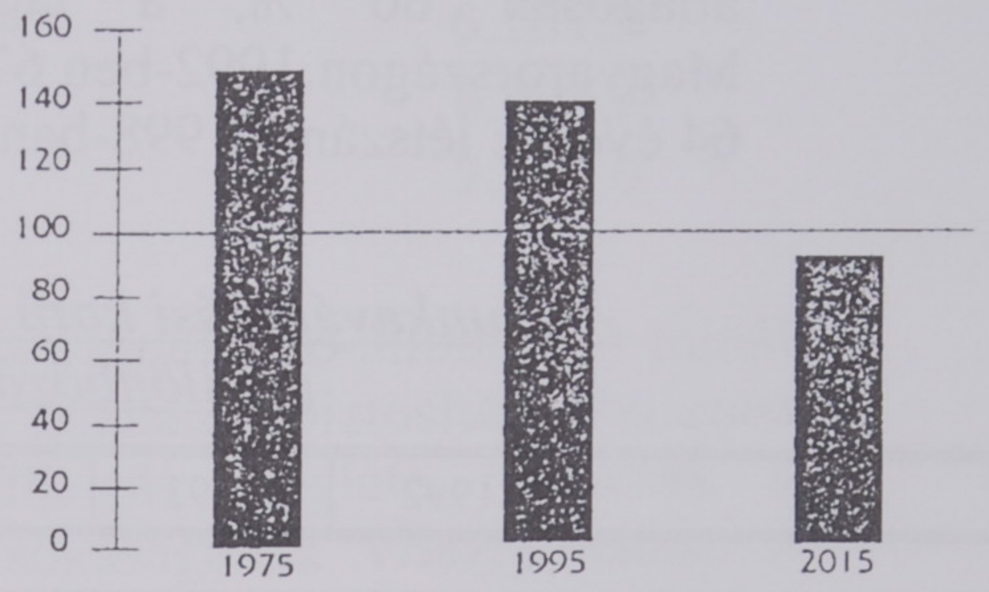

A száz kilépőre jutó belépések száma

Forrás: Obeservations until 1995, Eurostat baseline demographic scenario for the period 1996-2015.

Az átlagos életkor a világ jómódú országaiban már elérte a 74 (férfiak) - 81 évet (nők). A várható életkilátások még magasabb kort ígérnek (a 90-es évek közepén született lányok Svájcban átlagosan 81,9 évet élhetnek meg, és 81 év feletti a várható átlag-életkor Franciaországban, Svédországban, Spanyolországban, Norvégiában; a férfiaké pedig 76,5 év Svédországban, és 75 év feletti Svájcban, Norvégiában, Görögországban pedig 75 év).

Magyarországon is tovább javultak a várható életkilátások, bár még jelentősen elmaradnak a fejlettebb országokétól. A KSH adatai szerint az 1998-ban született férfiak várható átlagos élettartama 66,1, a nőké 75,2 év.

Az EU - mint a korábbi években is - fontos célnak tekinti az idősebbek korai visszavonulásának megállítását és a tagországoknak felülvizsgálatra ajánlotta a recesszió éveiben életre hívott, a korai nyugdíjazásra módot adó intézkedéseket. Annál is inkább, mert 1998-ban az 50 év feletti foglalkoztatottak aránya a 15-64 évesek között mindössze 47,6 %, az 55 év felettieknél pedig csupán 36,5 % volt. *(Joint Employment Report 1999, Part, I. The European Union).*

Európában a 15-74 évesek aránya a teljes népességből a hasonló demográfiai folyamatok (a születés-számok tartós csökkenése és a növekvő átlagéletkor) következtében meglehetősen állandó. Magyarországon részben az európai folyamatokhoz illeszkedő demográfiai trendek, részben 1997-hez képest a megváltozott viszonyítási alap következtében a 15-74 évesek létszáma csökkent ugyan (1998-ban 7.755,8 ezer fő volt, 1999-ben 7.717 ezer) a népességen belüli aránya azonban nem változott (76,5 %). S bár nálunk az 50-56 éveseknek még csaknem 60 %-a gazdaságilag aktív (a férfiak 69,1, a nők 50,7 %-a) az ennél idősebbek körében már csak kevesen (57-61 éves férfiak 28,6, a nők 9,9 %-a, a 62-74 évesek közül pedig a férfiak 4,7, a nők 2,2 %-a). Pontosabban: valószínűleg a felmértnél nagyobb a 60 év körüliek tényleges aktivitása; ez azonban több ok miatt nem jelenik meg a statisztikákban. Az okokra a későbbiekben visszatérünk.

2.2.3 *Összehasonlítás a 15-64 éves kor szerint*

A nemzetközi összehasonlításokhoz, mind az OECD, mind az EU országokban egyre inkább a munkaerő-felmérések adatait veszik alapul: a figyelembe vett sokaságból kiemelve a 15-64 évesekre vonatkozókat.

E korosztályok aránya a teljes népességből az Európai Unió országaiban átlagosan 66 %, a tagországokban 60-68 % között szóródik. Magyarországon 1992-ben 67 % volt, 1998-ban és 1999-ben 67,4 %. A 15-64 évesek létszáma 1998-ban 6.831,7 ezer, 1999-ben 6.803,2 ezer fő volt.

2.5 táblázat

A munkavállalási korú népesség létszáma Magyarországon a különböző életkori határok szerint

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ÖSSZESEN								
A népesség száma	10.337,2	10.310,2	10.277,0	10.245,6	10.212,3	10.174,4	10.135,4	10.091,8
ebből:								
A munkavállalási korú, ezer főben								
A*	6.031,4	6.056,5	6.071,6	6.082,0	6.080,7	6.144,8	6.136,9	6.187,9
B**	7.728,9	7.763,2	7.779,7	7.819,7	7.808,0	7.800,0	7.755,8	7.717,0
C***	6.919,2	6.936,0	6.939,7	6.939,1	6.626,0	6.917,6	6.901,1	6.803,2
%-ban								
A*	58,3	58,7	59,1	59,4	59,5	60,4	60,5	60,3
B**	74,8	75,3	75,7	76,3	76,5	76,7	76,5	76,5
C***	66,9	67,3	64,9	67,7	64,9	68,0	68,1	67,4
FÉRFIAK								
A férfi népesség	4.960,5	4.943,4	4.923,0	4.903,6	4.883,9	4.863,3	4.841,9	4.817,6
ebből:								
A munkavállalási korú, ezer főben								
A*	3.141,7	3.152,6	3.159,3	3.163,5	3.164,6	3.167,5	3.166,2	3.179,1
B**	3.723,8	3.737,1	3.731,8	3.747,0	3.733,0	3.740,3	3.720,6	3.704,3
C***	3.395,5	3.403,7	3.406,0	3.404,8	3.398,5	3.394,8	3.388,2	3.335,0
%-ban								
A*	63,3	63,8	64,2	64,5	64,8	65,0	65,7	66,0
B**	75,1	75,6	75,8	76,4	76,4	76,9	76,8	76,9
C***	68,5	68,9	69,1	69,4	69,6	69,8	69,8	69,2
NŐK								
A női népesség	5.276,7	5.366,8	5.354,0	5.342,0	5.328,4	5.311,1	5.293,5	5.274,2
ebből:								
A munkavállalási korú, ezer főben								
A*	2.889,7	2.903,9	2.912,3	2.918,5	2.916,1	2.977,3	2.970,7	3.008,8
B**	4.005,1	4.026,1	4.047,9	4.072,7	4.075,0	4.059,7	4.035,2	4.012,7
C***	3.523,7	3.532,3	3.533,7	3.534,3	3.227,5	3.522,8	3.512,9	3.468,2
%-ban								
A*	54,8	54,1	54,4	54,6	54,7	56,1	57,1	57,0
B**	75,9	75,0	75,6	76,2	76,5	76,4	76,2	76,1
C***	66,8	65,8	66,0	66,2	66,3	66,3	66,4	65,8

A = A magyar szabályok szerint
B = A 15-74 éves korúak szerint
C = A 15-64 éves korúak szerint

* év, jan. 1.; Adatforrás: 1992-1997: Munkaerőmérlegek, KSH, 1998-1999: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000. A munkavállalási korú népesség 1992-1995. férfi: 15-59 év, nő: 15-54 év; 1996-1997. férfi: 15-59 év, nő: 15-55 év; 1998. férfi: 15-59, nő: 15-56; 1999. férfi: 15-60, nő: 15-56.

** éves átlag; Adatforrás: a munkaerő-felmérés idősorai, KSH 2000

*** év, jan. 1.; Adatforrás: KSH Évkönyv

A potenciális munkaerő-állomány mérete tehát, mint láttuk, a munkaerőként számításba vett korosztályok számától és számosságától függ.

A fentiek szerint 3, jelentősen különböző méretű munkaerő-állományt kapunk:

* a hazai munkavállalási kor szerint	6.187,9
* a 15-64 éves kor szerint	6.803,2
* a 15-74 éves kor szerint	7.717,0

ezer főt.

Európában ma kulcskérdés a potenciális munkaerő-állomány minél teljesebb hasznosulása, a megélhetés anyagi feltételeit biztosító, a hasznos és tevékeny életvitelre módot adó foglalkozás megléte, nemcsak a munkanélküliek, hanem a ma inaktívak .sokaságának visszajuttatása a munka világába.

A következőkben a foglalkoztatás-munkanélküliség-inaktívitás hazai jellemzőit tekintjük át részletesen, főként a KSH munkaerő-felmérésének adatai alapján. Az áttekintés során a 15-74 éves népességre vonatkozó adatokat használjuk, annak előrebocsátásával, hogy mint arról már szó volt, a hazai munkavállalási kor felett már csak kevesen foglalkoztatottak (az 1,7 milliós népességből mintegy 70 ezer fő), és még kevesebben tekintik magukat munkanélkülinek.

3. *FOGLALKOZTATÁS, FOGLALKOZTATOTTAK*

3.1 Nemzetközi tendenciák

Az EU-ban - mint már idéztük - hosszú időszak stagnáló foglalkoztatása után 1998-ban sikerült fél százalékkal, 61 %-ra növelni a 15-64 éves népességben a foglalkoztatottak arányát. (A megelőző 5 évben - mint arról a tavalyi kiadványban beszámoltunk - az Unió átlagában összességében alig több mint fél százalék volt a növekedés.)

1992 és 1997 között is voltak országok, amelyekben a többi tagországénál jobb ütemben nőtt a foglalkoztatás (mindenekelőtt a sokáig az egyik legalacsonyabb foglalkoztatási, legmagasabb munkanélküliségi arányt képviselő Írországban), de az országok többségében a növekedés nem érte el a 1 %-ot sem; négy országban pedig 1997-ben kevesebben dolgoztak, mint 1992-ben.

Ezúttal, 1997-hez képest valamennyi tagországban nőtt a foglalkoztatás, az Unióban együttesen 1,8 millióval dolgoztak többen. (Az 1998-ban foglalkoztatottak száma így is több mint 600 ezerrel kevesebb, mint 1991-ben volt.) A Nemzeti Akciótervek beszámolói szerint *(Joint Employment Report 1999, Part II.)* a legnagyobb arányú növekedést (2,5 %-ot) ismét Írország érte el, de 1,5 %-nál nagyobb volt a növekedés Dániában, Spanyolországban, Hollandiában és csaknem ennyi Portugáliában és Finnországban is. Kilenc tagországban a növekedés 1 %-nál kevesebb volt.

Az éves növekedés is fontos mutató, különösen, ha az országok hosszabb távú trendjeihez illesztve vizsgáljuk. Két, most már jól kirajzolódó jelenségre hívjuk fel a figyelmet. Az egyik: az érintett országokban a foglalkoztatás 1998-ra elért szintje. Ebből a szempontból - mint az 1.1 táblázat ismerteti - az EU tagországai négy csoportba sorolhatók:

⇒ A legmagasabb, 70 % feletti foglalkoztatási szintet 4 ország ért el: Dánia (78,9 %), az Egyesült Királyság (71,4 %), Svédország (70,3 %) és Ausztria (70,1 %);

⇒ További három ország a 65-70 %-os sávban volt: (Portugália 68,9, Hollandia 68,3, Finnország 65,1 %.);

⇒ Hat ország közelítette meg, vagy haladta meg kissé a 60 %-ot: Németország (61,5), Franciaország (60,8), Írország és Luxemburg (egyformán 60,5), Belgium (57,5) és Görögország (57,2 %);

⇒ Két országban a 15-64 éves népességnek alig több, mint a fele volt foglalkoztatott (Olaszország: 51,7, Spanyolország: 50,2 %).

A nagyon jelentős különbségek ellenére - és ez a másik fontos jelenség - az országok egy részének pozíciója érzékelhetően változott. 1994-hez képest (az EU ezt az évet határozta meg a Nemzeti Akciótervek összehasonlítási bázisaként) 1998-ra 6 ország eredeti pozíciója csak csekély mértékben, legfeljebb fél százalékponttal nőtt vagy csökkent. Kilenc országban azonban nagyobb a változás. Németországban 2,2; Svédországban 1,1 %-kal dolgoztak kevesebben, mint 4 évvel azelőtt, viszont néhány országban, köztük a korábban sereghajtó országok egy részében is sikerült a foglalkoztatást érdemlegesen növelni. (Írország: 6,5 %; Hollandia: 5,1;

Spanyolország: 4,7 %; Finnország: 3,9 %; Portugália: 3.1 %; Egyesült Királyság: 2,6 %; Görögország: 1,3 %). Az 1999. évi, még nem hivatalos adatok szerint folytatódott néhány ország sikeres felzárkózása.

Természetesen minden országban sokféle sajátos nemzeti körülmény alakította a foglalkoztatás mértékét - elemzésükre elsősorban a hazai teendők meghatározásához lesz szükség.[4]

Az Európai Unió értékelése szerint, miközben 1998-ban a foglalkoztatás növekedési rátája megközelítette az Egyesült Államokét (1,5 %) még mindig lassúbb annál, csakúgy, mint 1991 óta minden évben. Másfelől ezúttal lényegesen magasabb volt mint Japánban, ahol a foglalkoztatás a jelenlegi válság során, sőt, az 1974 évi első olajválság óta először csökkent. Összességében azonban a foglalkoztatási ráta Európában lényegesen alatta maradt mind az Egyesült Államok, mind pedig Japán csaknem 75 %-os rátájának.

Magyarországon 1998-ban 4.650 USD-nek felelt meg a egy főre jutó nemzeti jövedelem, ami vásárló-erő értéken számolva az EU átlag 49 %-át éri el.

Természetesen a nemzeti jövedelem mértékén kívül a foglalkoztatás növelésének még számos összetevője van (közéjük tartozik az ún. atipikus foglalkozások elterjedtsége, vagy például a támogatott foglalkoztatásoké stb.). Egy részükre - saját viszonyaink elemzése során - külön is kitérünk.

3.2 A foglalkoztatottság Magyarországon

Az ILO fogalmai - és ennek megfelelően a KSH adatai - szerint foglalkoztatottnak tekintendő mindenki, aki a felmérést megelőző héten legalább egy órányi jövedelemszerző munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg volt távol. Foglalkoztatottnak minősülnek a sorkatonák is.

Mint már jeleztük, a KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint a 15-74 évesek körében a foglalkoztatottak száma 1998-hoz képest 1999-ben 3 %-kal, 113,8 ezer fővel nőtt. A foglalkoztatottak éves átlagos létszáma meghaladta a 3,8 milliót (s lényegében elérte az 1993-as szintet, amikor a gazdaság súlyos válsága, a gazdálkodó szervezetek tömeges csődje és felszámolása következtében még százezrével szűntek meg a munkahelyek).

---

[4] Már a korábbi évek elemzései során is felhívtuk a figyelmet arra, hogy a foglalkoztatás színvonala erős összefüggést mutat az országok jólétével, amit a legegyszerűbben az egy főre jutó nemzeti jövedelem nagyságával szoktak kifejezni. Jellemző, hogy azokban az országokban, ahol magas az egy főre jutó nemzeti jövedelem, magas fokúan szervezett a gazdaság, s magas az ott foglalkoztatottak aránya. Megfordítva: az alacsonyabb egy főre jutó nemzeti jövedelemmel rendelkező országokban alacsonyabb szintű mind a gazdaság szervezettsége, mind az ott foglalkoztatottak aránya. (Mint azt 1998 évi kiadványban részletesen ismertettük, 1993-ban például az egyik legmagasabb, 35.760 USD dollárnak megfelelő egy főre jutó nemzeti jövedelemmel Svájc rendelkezett, s ott a 15-64 éves népesség csaknem 80 %-a volt foglalkoztatott; s a sorrendben utána következőknél ugyancsak magas, 70 % feletti volt a foglalkoztatottak aránya. Japán: 31.490 USD - 74,1 %; Dánia: 26.730 USD - 73,4 %; Norvégia: 25.970 USD - 74,4 %; USA: 24.740 - 73,5 % stb. A skála másik végén találhatóak a kevésbé fejlett országok: Írország: 13.000 USD - 55 %, Spanyolország: 13.591 USD - 46 %, Törökország: 2.970 USD - 54 % stb.)

A foglalkoztatási ráta 49,4 %; a 15-64 évesekre számított arány 55,7 %, jobb, mint Olaszország és Spanyolország1998 évi adata, (ez a két ország, mint az előzőekben bemutattuk, a sereghajtó az EU-ban) de nem éri el Görögország foglalkoztatási szintjét.

3.1 táblázat

A foglalkoztatottak száma a 15-74 éves népességből 1992-1999-ben

ezer főben

Év	Foglalkoztatott	Ebből:			
		Férfi	%	Nő	%
1992	4.082,7	2.218,2	54,3	1.864,5	45,7
1993	3.827,3	2.077,3	54,3	1.750,0	45,7
1994	3.751,5	2.055,0	54,8	1.696,5	45,2
1995	3.678,8	2.049,6	55,7	1.629,2	44,3
1996	3.648,1	2.036,3	55,8	1.611,8	44,2
1997	3.646,3	2.043,5	56,0	1.602,8	44,0
1998	3.697,7	2.041,7	55,2	1.656,0	44,8
1999	3.811,5	2.103,1	55,2	1.708,4	44,8

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Megjegyezzük: noha a munkaerő-felmérés jelentősen kiszélesítette a „foglalkoztatott" fogalmát (foglalkoztatottnak tekintve az egy órányi kereső munkát végzőket is) sokféle, kereső munkát végző társadalmi csoport tagjai nem kerülnek be a foglalkoztatottak körébe. Ilyen lehet például a tanulók kereső munkája. A felmérések szerint a középiskolás, de főként az egyetemi, főiskolai hallgatók jelentős része egyúttal kereső is. A diák-vállalkozásokat tömörítő szervezetek és az egyetemek, főiskolák becslése szerint a hallgatók 60 %-a vállal rendszeresen munkát tanulmányai alatt; zömmel az iskolaszövetkezetek közvetítésével. Az alkalmi munka-lehetőségeken túl sokan folyamatosan dolgoznak bár csak naponta, hetenként néhány órát. Az orvostanhallgatók közül havi 80 órányi munkát is végezhet, aki nővérként, mentősként dolgozik. *(Népszabadság, 1999. okt. 3.)*

Közülük csak azok kerülnek a foglalkoztatottak közé, akik számot adnak kereső foglalkozásukról.

Más okból, de kimaradhatnak a foglalkoztatottak közül azok is, akik (gyakran csak alkalmi) kereső tevékenységüket maguk nem tekintik „foglalkoztatásnak". Legnépesebb táboruk a mezőgazdasági inaktívak körében van. Feltételezhető, hogy a mezőgazdaságban mintegy 250-300 ezer - sehol be nem jelentett - nyugdíjas dolgozik rendszeresen. (Mint az 1998. évi összegezésünkben az 1996. évi mikrocenzus alapján ismertettük: legalább évi 90 napnyi mezőgazdasági munkát 248 ezer nyugdíjas végzett.) A családi gazdaságokban dolgozók adatai csak részlegesen jelennek meg a statisztikákban, minthogy a rendszeres munkavégzés ellenére nem tekintik magukat „foglalkoztatottnak".

Másokat - zömmel az ugyancsak inaktív státuszban lévő fiatalokat és idősebbeket - a foglalkoztatást sújtó adóterhek késztetnek rejtőzködésre. Magyarországon kifejezetten magasak a foglalkoztatást terhelő adók és

járulékok. Erről külön is szó lesz; itt csupán a regisztrálásra, a számbavehetőségre gyakorolt hatást emeljük ki. A jellemzően rendszertelen, alkalmi, rövid idejű (esetleg csak egy-két órás), főként a más háztartások számára kisegítő munkákat végzők akkor lesznek a szervezett (regisztrált, adózó) gazdaságban foglalkoztatottként számításba vehetők, ha a jelentkezést a magas adók és járulékok kockázata nélkül vállalhatják.

A statisztika tehát 1999-ben 3,8 millió foglalkoztatottat tudott kimutatni.

3.2.1 Nemek és életkor szerinti arányok

A foglalkoztatottság nemek szerinti arányai 1999-ben is követték a hosszabb távú trendet: bár a megfelelő korú népességben a nők vannak többségben (52 %) a foglalkoztatottak között több a férfi (55 %).

Az ország több mint 3,7 millió (3.704,3 ezer) 15-74 éves férfi népességéből 56,8 % foglalkoztatott; a több mint 4 millió (4.012,7 ezer) nő közül azonban csak 42,6 %. A foglalkoztatott nők alacsony aránya egyébként összefügg a kisgyermeket nevelő nőknek a gyerekgondozás miatti átmeneti inaktivitásával, de főként a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatárával; a férfiaknál 3-4 évvel korábban nyugdíjazott, 55-59 éves, több mint 318 ezer nő közül már csak mintegy 52 ezer (16 %) vállalt munkát. (Ebben az életkorban a férfiaknak még 44 %-a volt foglalkoztatott.)

Az adatok szerint minden korcsoportban jelentősen több a férfi foglalkoztatott, mint a nő. (A 20-24 évesek korcsoportjában nők 13,5; a 25-29 évesek körében 28,6; a 30-39 évesek között 15,5; a 40-54 évesek között 5,9 %-kal marad el a női foglalkoztatottak aránya a férfiakétól.) A női foglalkoztatás deficitje akár azt is sugallhatja, hogy Magyarországon (ismét?) a férfiaké a családfenntartó, „kenyérkereső" szerep, a nők pedig az eltartott státuszt választották, s visszavonultak a család ellátása, a háztartás keretei közé. Az okok azonban jóval összetettebbek. Kétségtelen ugyan, hogy sok nőnek megfelelne a jellemzően a szegény országok tanulatlan nőinek juttatott szerep (bár ne feledjük, hogy a 20. század elején a zömmel még mezőgazdasági háztartások gazdasága meghatározó feladatokat hárított a nőkre), és, mint a későbbiekben kifejtjük, a háztartási munka haszna főként az alacsony jövedelmű családokban jelentősen fel is értékelődhet, a nők többsége ma már szívesebben dolgozna. (Az aktívan munkát keresők arányában korcsoportonként alig van különbség: a férfiak és a nők munkanélküliségi rátája nagyon hasonló.)

Sokkal inkább arról van szó, hogy a létező foglalkozási formák inkább adnak módot a férfiak alkalmazására; pontosabban: egyelőre hiányoznak azok a foglalkoztatási lehetőségek (például a részmunkaidő) amelyek Európa-szerte módot adnak a nők sokaságának a kereső foglalkozásra. (Más kérdés, hogy az eddigi eredménnyel az Európai Unió is elégedetlen. 1998-ban a nők foglalkoztatási aránya 51 % volt, csaknem negyedével kevesebb, mint az Egyesült Államokban, ahol a nők 67,5 %-a volt foglalkoztatott. Az Európai Unió egyik fontos törekvése a „gender gap", a nemek foglalkoztatása közötti különbség felszámolása.)

Életkor szerint a foglalkoztatottak zöme (mint a világon úgyszólván mindenütt) a munkavégzés szempontjából a „legjobb korúak" közé tartozik: 1998-ban a 25-54 évesek 70 %-a, 1999-ben 72 %-a volt foglalkoztatott.

A legfiatalabbak és az 55 évnél idősebbek körében - más-más okból - de változatlanul kevés a foglalkoztatott. A 15-19 évesek 671 ezer fős korosztályából még mintegy 514 ezren tanulnak, (76,6 %), a 20-24 évesek 881,5 ezer fős korosztályából is mintegy 170 ezren (19,3 %). Azaz, közel 700 ezer fiatal - bár munkavállalási korú - tanulmányai befejezéséig nem jelenik meg munkavállalási szándékkal a munkaerőpiacon (legfeljebb, mint alkalmi munkát végző); továbbá különösen a legfiatalabbak közül még relatíve kevesen is kapnak állást.

Az idősebbek viszont lényegében kiszorultak a munkaerőpiacról. A hazai munkavállalási kor felettiek közül mintegy 72 ezren tekintették magukat foglalkoztatottnak, többségükben (mintegy 44 ezren) nők.

A 90-es évek nagyobbik felének gazdasági körülményei - elsősorban a csaknem másfél millió munkahely elvesztése után a foglalkoztatás alacsony szinten stabilizálódása - arra ösztönözték a foglalkoztatás-politikát és a munkáltatókat, hogy akár kedvezményezett módon is, nyugdíjba küldjék a korhatárt elérőket vagy azt megközelítőket. Kétségtelen, hogy ily módon enyhült a feszültség a munkaerőpiac erősen beszűkült kereslete és a potenciális munkaerő-kínálat között.

(Más kérdés, hogy a szervezett gazdaságból kiszorultak egy része tevékeny maradt, elsősorban a mezőgazdasággal foglalkozók, vagy a más háztartások számára alkalmilag munkát vállalók.)

Az idősebbek foglalkoztatásának alacsony szintjét azonban az Európai Unió ma már negatívumnak tekinti - beleértve a korai nyugdíjazások számos országban alkalmazott gyakorlatát. A fő érv: míg a mezőgazdaság és az ipar fizikai munkaköreiben indokolt lehetett akár a korhatár alatti nyugdíjazás is, már nem indokolt a szolgáltatások munkaköreinek többségében. A fő javaslat: az idősebbek részmunkaidős foglalkoztatása, a foglalkoztatás teljes feladása helyett.

A kiugróan magas arányú foglalkoztatást több európai tagországban - egyéb okok között - jelentős mértékben magyarázza a hosszú munkavállalási, azaz késői nyugdíjba vonulási kor. (Emlékeztetőül: Dánia: munkavállalási kor 66 év, foglalkoztatási ráta 78,9 %; Egyesült Királyság: férfiak 64, nők 59 év, - 71,4 %; Svédország: 64 év - 70,3 %.)

Hazánkban az életkorok szerinti foglalkoztatás adatai nagyon hasonlóak az Európai Unió átlagához: elsősorban a „legjobb korúak" foglalkoztatottak.

3.2 táblázat

A foglalkoztatottak száma korcsoportonként és nemenként, 1998-1999

ezer fő

Korcsoport	A korcsoportokhoz tartozók száma		Ebből: foglalkoztatott			
			fő		%	
	1998	1999	1998	1999	1998	1999
15-19						
férfi	367,8	343,2	47,4	40,9	13,0	11,9
nő	352,8	328,1	38,0	28,9	10,8	8,8
együtt	720,6	671,3	85,7	69,8	11,9	10,4
20-24						
férfi	446,9	451,2	274,6	277,9	61,4	61,5
nő	425,5	430,3	202,3	206,6	47,5	48,0
együtt	872,4	881,5	476,9	483,9	54,7	54,9
25-29						
férfi	363,7	367,7	292,8	304,7	80,5	82,9
nő	350,0	351,5	183,9	190,8	52,5	54,3
együtt	713,7	719,2	476,7	495,5	66,8	68,9
30-39						
férfi	616,2	630,1	499,2	517,2	81,0	82,1
nő	608,9	622,0	401,0	414,5	65,9	66,6
együtt	1.225,1	1.252,1	900,0	931,7	73,5	74,4
40-54						
férfi	1.089,4	1.076,4	796,5	810,6	73,1	75,3
nő	1.153,9	1.140,5	767,7	791,9	66,5	69,4
együtt	2.243,3	2.216,9	1.564,2	1.602,5	69,7	72,3
55-59						
férfi	257,5	266,4	98,4	117,6	38,2	44,1
nő	311,7	318,4	42,3	52,0	13,6	16,3
együtt	569,2	584,8	140,7	169,6	24,7	29,0
60-74						
férfi	579,1	569,2	32,5	34,7	5,6	6,1
nő	832,4	822,0	20,8	23,7	2,5	2,9
együtt	1.411,9	1.391,2	53,3	58,4	3,8	4,5
Összesen						
férfi	3.720,6	3.704,3	2.041,7	2.103,1	54,9	56,8
nő	4.035,2	4.012,7	1.656,0	1.708,4	41,0	42,6
együtt	7.755,8	7.717,0	3.697,7	3.811,5	47,7	49,4

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Nálunk - bár minden korosztályban van „tartalék", - elsősorban az 55 évesnél idősebbek foglalkoztatásában jelentkezik az európaihoz hasonló, az Egyesült Államoktól és Japántól megkülönböztető deficit.

6. ábra

A foglalkoztatottak száma korcsoportonként 1992-1999

ezer fő

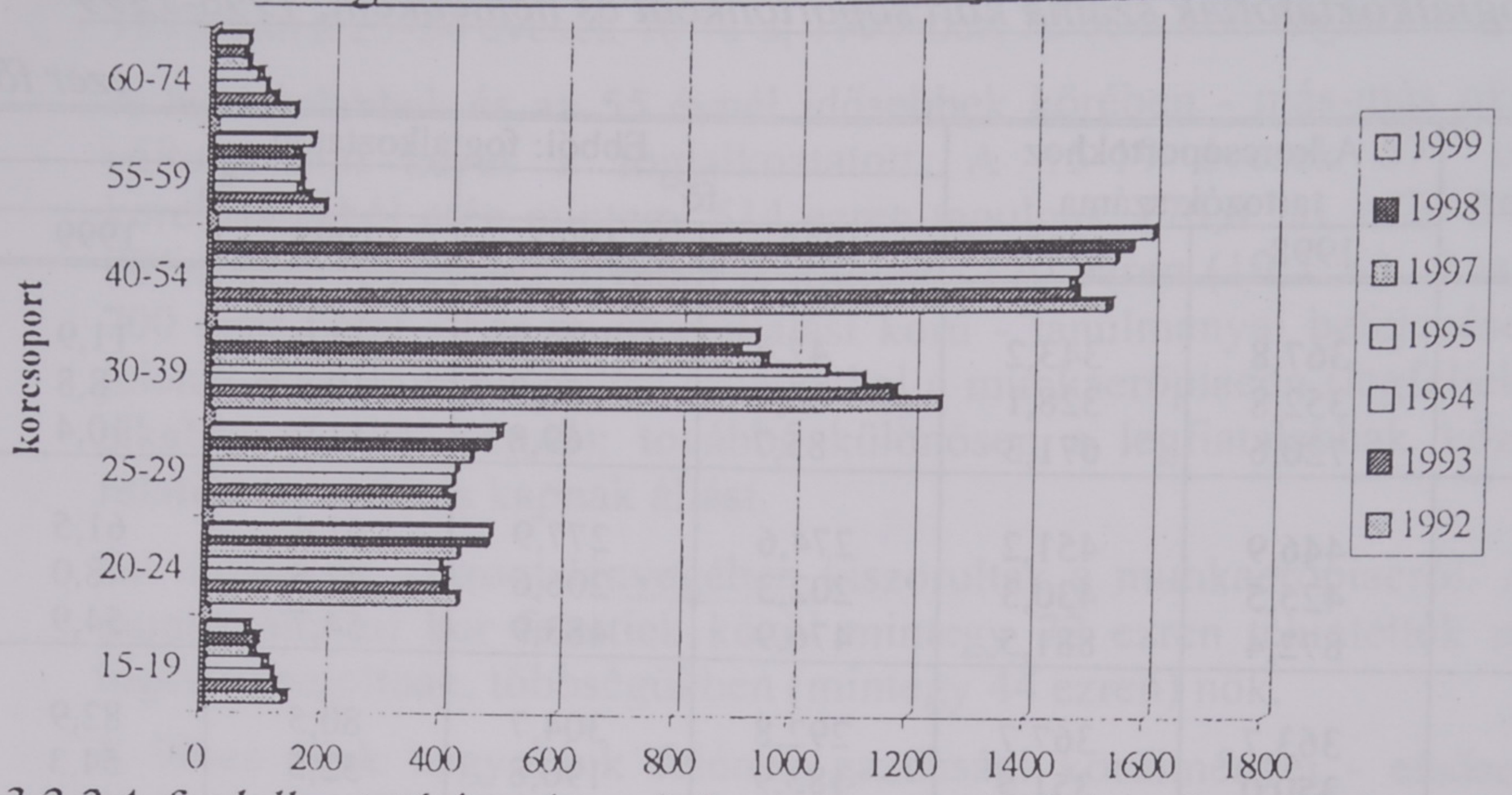

3.2.2 A foglalkoztatási szektorok és nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlás

A foglalkoztatottak többsége (58,9 %-a) a szolgáltatásokban dolgozott; 34 %-uk az iparban és 7,1 %-uk a mezőgazdaságban.

Mint évek óta, az arányok alig változtak 1999-ben. A három fő szektor közül a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma kissé tovább csökkent (legalábbis a szervezett gazdaságban megjelenő, mezőgazdasági keresőké).

Az iparban foglalkoztatottak száma mintegy 32 ezer fővel nőtt, jórészt az építőipar 23 ezer fős létszámbővülése, valamint a külföldi tőke folyamatos beruházásaival teremtett új ipari munkahelyek eredményeként. A szolgáltatásokban foglalkoztatottak létszáma több mint 90 ezer fővel növekedett.

3.3 táblázat

A foglalkoztatási szektorok változása

ezer főben

Év január 1.	Mező- és erdőgazd.		Ipar- építőipar		Szolgáltatás		Foglalkoztatottak	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1900	1.735,8	61,1	422,3	14,9	683,2	24,0	2.841,3	100,0
1941	2.163,9	51,5	919,3	21,9	1.118,7	26,6	4.201,9	100,0
1960	1.830,0	38,5	1.617,6	34,0	1.311,9	27,5	4.759,5	100,0
1970	1.246,0	23,2	2.379,2	44,3	1.747,5	32,5	5.372,7	100,0
1980	1.109,0	19,3	2.386,1	41,6	2.238,5	39,1	5.733,6	100,0
1990	955,0	17,5	1.976,8	36,1	2.540,1	46,4	5.471,9	100,0
Éves átlag:								
1992	460,1	11,3	1.431,0	35,0	2.191,6	53,7	4.082,7	100,0
1993	349,4	9,1	1.292,2	33,8	2.185,7	57,1	3.827,3	100,0
1994	327,6	8,7	1.237,3	33,0	2.186,6	58,3	3.751,5	100,0
1995	295,1	8,0	1.198,1	32,6	2.185,6	59,4	3.678,8	100,0
1996	302,4	8,3	1.190,1	32,6	2.155,6	59,1	3.648,1	100,0
1997	287,8	7,9	1.207,9	33,1	2.150,6	59,0	3.646,3	100,0
1998	278,8	7,5	1.264,3	34,2	2.154,6	58,3	3.697,7	100,0
1999	270,4	7,1	1.296,1	34,0	2.245,0	58,9	3.811,5	100,0

Adatforrás: 1990-1990: KSH Évkönyvek, 1992-től: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000

7. ábra

A három gazdasági szektorban foglalkoztatottak számának változása, 1990-1999

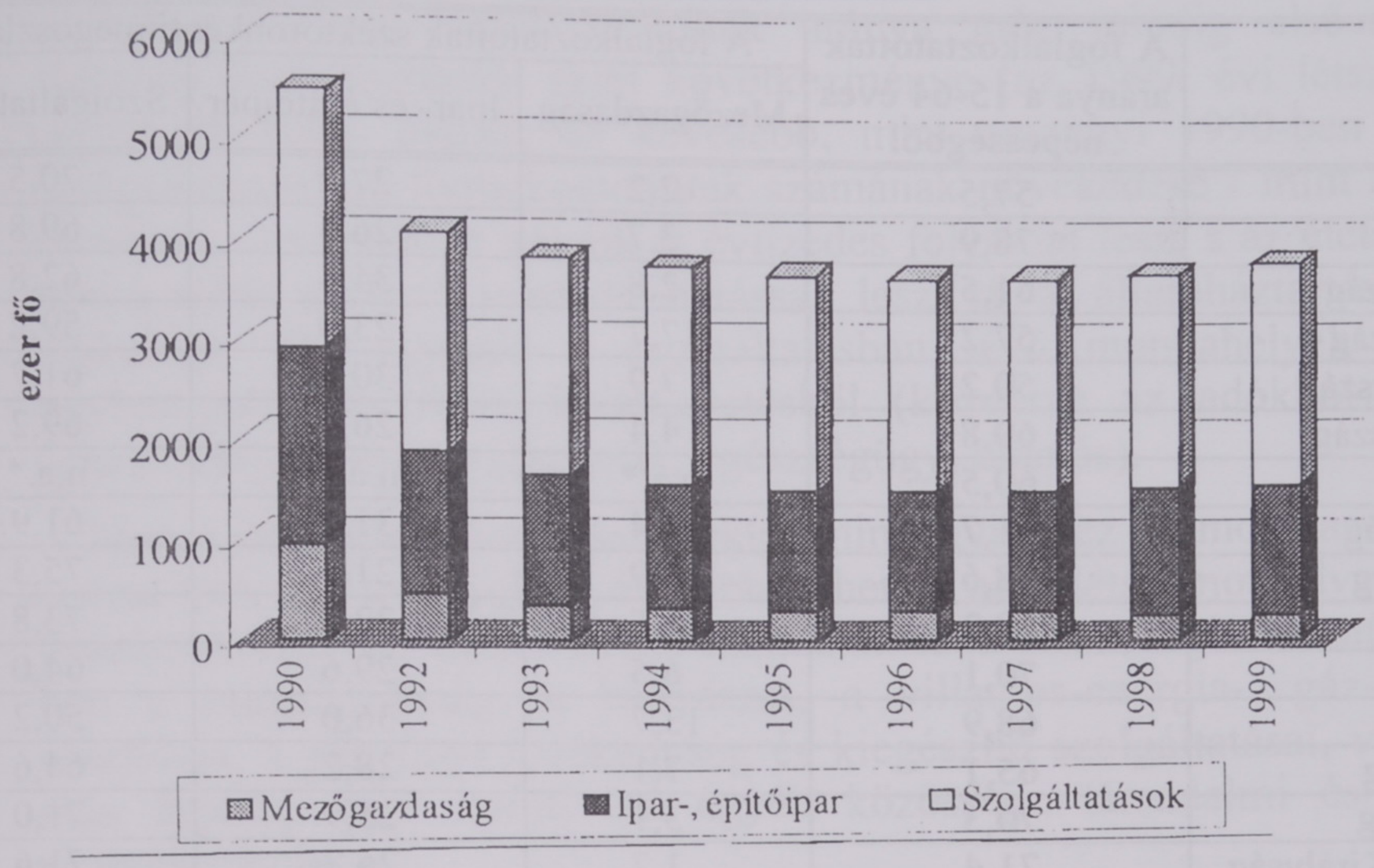

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

A három foglalkoztatási szektor lassú, fokozatos arányváltozása a gazdasági fejlődés velejárója. Az arányok a fejlett országokban a gazdaságok nyitottságával, a globális világgazdaságba folyamatos, egyre erőteljesebb bekapcsolódásával, s nem utolsó sorban a lakosság széles rétegei anyagi jólétének növekedésével összefüggésben módosultak.

A fejlett technológián alapuló mezőgazdasági termelés hozamainak és árukínálatának nagymértékű növekedése - és nagyobb távolságokról is relatíve könnyű szállíthatósága - egyre kevesebb emberi munkával is biztosítható. A gazdaságilag legfejlettebb országokban a mezőgazdaság már kevesebb, mint 2-3 %-nyi keresőt foglalkoztat, az EU 4,8 %-os átlagát Görögország, Portugália, Írország mezőgazdasági aránya tartja fenn.

Az óriási tőke-befektetésekkel szüntelenül modernizált ipar sem újabb munkáskezek, hanem a tudomány és a technika alkalmazásával képes a termékek tömegének előállítására.

Európa már túljutott ugyan a nagy belső szerkezet-váltáson (a bányászat leépítése, a kohászati kapacitások erőteljes visszafogása, a textilipar és a tömegtermelő gép- és egyéb ipar ágazatai zömének kitelepítése stb.) az ágazati szerkezet megújulása mégis folyamatos: a korábban az egyszerű fizikai munkán alapuló tevékenységet a tudást igénylők szorítják egyre inkább háttérbe.

Mindehhez társul, hogy a legfejlettebb országok jó jövedelmű lakossága sokféle fogyasztási igényének kielégítése után egyre inkább a szolgáltatásokra kezdett költeni: turizmusra, sportra, egészsége védelmére, banki szolgáltatásokra stb. A változások során folyamatosan nőtt a szolgáltatásokban foglalkoztatottak létszáma, a legfejlettebb országokban arányuk már 70 % körüli, s a foglalkoztatás további növekedését is elsősorban a szolgáltatások sokféle ágában várják.

3.4 táblázat

Az Európai Unió tagországainak foglalkoztatási szerkezete 1998

%

	A foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességből	A foglalkoztatottak szektoronkénti megoszlása		
		Mezőgazdaság	Ipar- és építőipar	Szolgáltatások
Belgium	57,5	2,2	27,2	70,5
Dánia	78,9	3,7	26,5	69,8
Németország	61,5	2,8	34,4	62,8
Görögország	57,2	17,7	23,0	59,2
Spanyolország	50,2	7,9	30,4	61,7
Franciaország	60,8	4,4	26,4	69,2
Írország	60,5	n.a.*	n.a.*	n.a.*
Olaszország	51,7	6,4	31,6	61,9
Luxemburg	58,6	2,9	21,8	75,3
Hollandia	68,3	3,5	22,8	73,8
Ausztria	70,1	6,5	29,6	64,0
Portugália	68,9	13,7	36,0	50,2
Finnország	65,1	7,1	28,2	64,6
Svédország	70,3	3,1	25,9	71,0
Egyesült Királyság	71,4	1,7	26,7	71,6
EU átlag:	61,1	4,8	29,5	65,7

*: Írország 1998-ról nem közölte az adatokat. Az 1997 évi értékek: foglalkoztatott: 57,7 %, a mezőgazdaságban 10,8, az iparban 28,5, a szolgáltatásban 60,7 %.

Adatforrás: Employment in Europe 1999, 127-142. old.

Magyarországon még erőteljesebben érzékelhető a három nagy foglalkoztatási szektor (a mezőgazdaság, az ipar- építőipar és a szolgáltatások) folyamatos arányváltozása. Bár a drámai átalakulások nagyjából lezárultak és a csődök, felszámolások tömegéből kimentett munkahelyek zöme már életképesnek bizonyuló gazdasági tevékenységhez kötődött, a strukturális változások tulajdonképpen állandóak (noha a változások üteme lelassul).

A mezőgazdaság, amely a keresők több mint 60 %-át foglalkoztatta a 20. század fordulóján, folyamatosan vesztett súlyából, s még most is veszít.

A belföldi, s az európai kereslet nem termék-tömeget, hanem egyre inkább specialitásokat igényel. Az igényeknek a mezőgazdaság még csak bizonyos területeken tud megfelelni. Valószínűsíthető, hogy a modernebb termék-struktúra kialakulása sem igényel a jelenleginél több munkaerőt, hanem elsősorban tőkét és tudást kíván.

Az iparban a 90-es évek elején az egykori KGST piacra termelő nagyvállalatok összeomlása, majd jórészt a privatizálással konszolidálódott, s azóta is jelentős külföldi tőkebefektetéssel modernizálódó, valamint az új cégek révén ugyancsak megkezdődött az ágazatok átrendeződése - az ütem elsősorban az itt beruházó külföldi tőke függvénye. A fejlett országokból idehozott, sokféle igényesebb és igénytelenebb tevékenység a 90-es évek közepétől nagyjából pótolta a közben folyamatosan is elveszett munkahelyeket, s most már többlet munkahelyek is teremtődtek (zömük, mint jeleztük, a megélénkült beruházások révén az építőiparban).

Bár 1999-ben a szolgáltatásokban jött létre a legtöbb munkahely, és növekedett a szolgáltatásokban dolgozók aránya is (s ebben most kétségtelenül szerepet játszik a reálkeresetek újbóli lassú növekedése), a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya még mindig elsősorban az alacsony foglalkoztatási szint következménye (az 1999. évi létszám több ugyan az 1998. évinél, de kevesebb, mint amennyi 1990-ben volt.) A szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának növekedése - mint a világon mindenütt - várhatóan nálunk is évtizedes folyamat lesz, s az életszínvonal növekedése mellett jelentős hatással lesz rá a államháztartási reform alakulása. Ma ugyanis a szolgáltatásban lévő munkahelyek csaknem egyharmada az állami költségvetésből (közvetve az adókból) fedezett ágazatokhoz tartozik (igazgatás, egészségügy, oktatás).

A három nagy foglalkoztatási szektor mindegyikéhez számos gazdasági ág, ágazat tartozik, amelyek az év során lehettek akár létszámot felvevők, akár létszámot vesztők. Előző évi létszámánál kevesebbet foglalkoztatott 1999-ben a mezőgazdaság, a bányászat, a villamos-energia-, gáz-, hő- és vízellátás, a pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai, valamint a más ágakba nem sorolt, ún. egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás ág.

Összes veszteségük mintegy 20 ezer munkahely.

A többi nemzetgazdasági ág létszám-felvevő volt. Szám szerint a legtöbb foglalkoztatottal a sokféle tevékenységet, köztük a közszükségleti cikkek javítását, karbantartását magában foglaló kereskedelem, közúti járműjavítás ág gyarapodott: több mint 45 ezerrel. 23 ezer munkahely jött létre az építőiparban, mintegy 21 ezer az ingatlanügyek, bérbeadás- és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás ágban, csaknem 17 ezer a feldolgozóiparban, s több mint 11 ezer fő volt a létszám növekedés a szálláshely-szolgáltatásban és vendéglátásban. A többi ágban ennél jóval szerényebb a létszám-nyereség.

A feldolgozóipar szerénynek mondható létszám-növekedése mögött valójában igen jelentős strukturális átrendeződés zajlik. Részletesebb és mértékadó információk még nem állnak rendelkezésre, de a napi híradásokból ismert, hogy számos feldolgozóipari ágazat, mindenekelőtt az élelmiszeripar (konzervgyárak, húsipar, baromfifeldolgozás, tejipar stb.), a nagyjából bérmunka végzésére berendezkedett textil- és ruházati ipar, a kohászat - az ágazat növekedése ellenére - helyenként jelentős létszám-vesztésre kényszerült; üzemek zártak be vagy jelentősen csökkentett létszámmal működtek.

Erősödtek viszont a modern iparra jellemző, korszerű technikát képviselő ágazatok. Az új munkahelyek mindenek előtt az autóiparhoz kapcsolódó termékek gyártásában, a gépiparban és a mikroelektronika területén jöttek létre.

A szolgáltatásokban a legtöbb munkahelyet teremtő ág (a nemzetközi statisztikai gyakorlat szerint együttesen kezelt) kereskedelem, közúti jármű-javítás- és karbantartás, valamint a közszükségleti cikkek javítása, karbantartása. E sokféle tevékenységnek jelentősen különbözik mind

tőkebefektetési igénye, mind munkahelyteremtő képessége. A 90-es évek elején itt jelentek meg elsőként és tömegesen az egyéni vállalkozók és a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások (még 1999-ben is ebben az ágban működött az egyéni vállalkozások csaknem negyede, a bt-k és a kkt-k csaknem harmada), amelyek elsősorban maguknak, családtagjaiknak és legfeljebb egy-két alkalmazottnak teremtettek munkahelyet. Egyébként az egyre specializálódó ilyen szolgáltatások (az egyre gazdagabb választékú híradástechnikai, szórakoztató elektronikai eszközök, a személyi számítógépek stb. javításán, karbantartásán át a könyvelésig) éppen ilyen vállalkozásokat igényelnek. Néhány éve azonban - főként a nagy bevásárló-központok terjedésével - számottevővé vált a nagyobb cégek munkahely-teremtése is.

3.5 táblázat

A foglalkoztatottak száma és megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint

Nemzetgazd. ágak		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A-B	e.fő	460,1	349,4	327,6	295,1	302,4	287,8	278,8	270,4
	%	11,3	9,1	8,7	8,0	8,3	7,9	7,5	7,1
C	e.fő	52,7	42,2	39,2	34,0	32,8	27,2	25,7	24,4
	%	1,3	1,1	1,0	0,9	0,9	0,7	0,7	0,6
D	e.fő	1.053,5	937,8	888,8	850,2	850,8	864,1	912,1	928,9
	%	25,8	24,5	23,7	23,1	23,3	23,7	24,7	24,4
E	e.fő	108,0	105,1	108,3	96,6	88,8	97,4	96,5	89,8
	%	2,6	2,7	2,9	2,6	2,4	2,7	2,6	2,4
F	e.fő	216,8	207,1	201,0	217,3	217,7	219,2	230,0	253,0
	%	5,3	5,4	5,4	5,9	6,0	6,0	6,2	6,6
G	e.fő	480,4	469,5	467,4	459,9	486,9	496,8	472,2	517,5
	%	11,8	12,3	12,5	12,5	13,3	13,6	12,7	13,6
H	e.fő	115,6	110,4	110,6	116,6	114,1	120,9	121,6	133,2
	%	2,8	2,9	2,9	3,2	3,1	3,3	3,3	3,5
I	e.fő	346,4	336,3	314,5	319,6	321,2	310,0	301,9	308,3
	%	8,5	8,8	8,4	8,7	8,8	8,5	8,2	8,1
J	e.fő	68,7	72,6	72,9	82,2	83,3	83,3	81,8	80,9
	%	1,7	1,9	1,9	2,2	2,3	2,3	2,2	2,1
K	e.fő	140,3	137,6	125,6	130,6	128,2	146,3	163,0	183,9
	%	3,4	3,6	3,3	3,6	3,5	4,0	4,4	4,8
L	e.fő	293,7	299,5	320,2	318,1	306,6	293,8	294,3	301,9
	%	7,2	7,8	8,5	8,6	8,4	8,1	8,0	7,9
M	e.fő	311,8	342,8	338,6	335,4	319,6	296,9	305,5	306,9
	%	7,6	9,0	9,0	9,1	8,8	8,1	8,3	8,1
N	e.fő	236,3	241,6	239,0	231,4	225,6	232,1	237,8	239,2
	%	5,8	6,3	6,4	6,3	6,2	6,4	6,4	6,3
O-Q	e.fő	198,4	175,4	197,8	191,8	170,1	170,5	176,5	173,2
	%	4,9	4,6	5,3	5,2	4,7	4,7	4,8	4,5
1.	e.fő	4.082,7	3.827,3	3.751,5	3.678,8	3.648,1	3.646,3	3.697,7	3.811,5
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2.	e.fő	1,1	0,4	-	-	-	0,1	-	-
	%	-	-	-	-	-	-	-	-

Megjegyzés: A-B = Mezőgazdaság, vadgazdaság, erdőgazdaság- és halászat; C = Bányászat; D = Feldolgozóipar; E = Villamos-energia, gáz-, hő- és vízellátás; F = Építőipar; G = Kereskedelem közúti jármű-javítás és karbantart.; H = Szálláshely szolgáltatás- és vendéglátás; I = Szállítás, raktározás, posta, távközlés; J = Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolg.-i.; K = Ingatlanügyek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás; L = Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás; M = Oktatás; N = Egészségügy-. és szociális ellátás; O-Q = Egyéb szolgáltatás; 1 = Nemzetgazdaság összesen; 2 = Ismeretlen.

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999, KSH 2000

3.2.3 *A foglalkoztatás jellege, a foglalkoztatási főcsoportok*

A „foglalkoztatottak" meghatározás felöleli mindazokat, akik fizetés ellenében dolgoznak. A foglalkoztatás jellege azonban jelentősen különbözik attól függően, hogy valaki önálló-e (self employed), vagy pedig valaki másnak az alkalmazásában áll.

Az önállókhoz egy további foglalkoztatási kategória is kapcsolódik: a *segítő családtagoké*, akik formális fizetés nélkül vesznek részt a családi vállalkozásban (természetesen az önállóknak lehetnek fizetett alkalmazottaik is).

Magyarországon két további foglalkoztatási forma is létezik: a *szövetkezeti tagoké* (akik egyfelől résztulajdonosai, másrészt azonban fizetség ellenében munkát végző tagjai is a szövetkezetnek); továbbá a *társas vállalkozások tagjai.*

A jogi személyiségű társaságok (rt, kft) esetében a tulajdonosok (befektetők) a cég alkalmazottaivá is válhatnak (munkajogi értelemben a cég alkalmazza az igazgatót, vezérigazgatót stb.). A jogi személyiség nélküli társaságoknál (ahol a gazdálkodó szervezet tőke nélkül is létrejöhet) a bel- vagy kültagok választhatnak a tagi vagy az alkalmazotti státusz között. (A választásokat jellemzően elsősorban az adó- és járulék-kötelezettségek előnyei és hátrányai irányítják.)

Ma a fejlett világban az alkalmazotti státusz a legáltalánosabb, noha - történetileg - csupán a 20. század első harmada után vált tömegessé Európában.

Magyarországon is az alkalmazásban állók alkotják a foglalkoztatottak meghatározó többségét. Arányuk a keresők között folyamatosan növekszik, a tulajdon- és foglalkoztatási viszonyokban a 90-es évektől végbement változások ellenére.

(Emlékeztetőül: 1988-ban még 79,2 %-ot tett ki az állami tulajdonú, vagy költségvetési finanszírozású egységeknél alkalmazottak, 13,5 %-ot, az ipari és mezőgazdasági szövetkezetek formálisan tagjainak, ténylegesen alkalmazottainak aránya, és mindössze 7,3 %-ot adtak a magánszféra önállói és segítő családtagjai.)

Az ipari szövetkezetek társas vállalkozásokká alakulásával, s a mezőgazdasági szövetkezeti forma zsugorodásával párhuzamosan folyamatosan csökken a szövetkezeti tagok aránya.

A társas vállalkozások főfoglalkozású tagjainak száma e vállalkozási formák eddigi gyors növekedése dacára szerény maradt (miközben jelentősen nőtt alkalmazottaik száma).

Az egyéni vállalkozók száma - a 80-as években megkezdődött óvatos, majd 1989-től évi százezres növekedés után - 1996 óta már csak lassan növekszik; a segítő családtagok kezdettől szerény száma pedig egyre fogy (az utóbbi években jórészt az egészségügyi hozzájárulás fizetési kötelezettségének következményeként).

A keresők meghatározó többsége számára tehát az alkalmazotti munkaviszony a leginkább elfogadott forma.

3.6 táblázat

A foglalkoztatottak* száma és megoszlása foglalkozásuk jellege szerint

A foglalkoztatás jellege	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Alkalmazott								
e.fő	3.203,4	3.087,6	3.045,2	2.978,9	2.961,2	2.989,7	3.088,5	3.201,3
%	79,6	81,9	82,5	82,2	82,1	82,8	84,0	84,4
Szövetkezet tagja								
e.fő	225,0	134,1	103,3	84,2	79,0	68,9	55,8	42,5
%	5,6	3,6	2,8	2,3	2,2	1,9	1,5	1,1
Társas vállalkozás tagja	257,9	197,1	174,7	167,9	151,8	137,4	132,5	111,8
e.fő	6,4	5,2	4,7	4,6	4,2	3,8	3,6	2,9
%								
Egyéni vállalkozó								
e.fő	290,1	309,1	328,9	351,7	372,2	373,3	369,1	407,7
%	7,2	8,2	8,9	9,7	10,3	10,3	10,0	10,8
Segítő családtag								
e.fő	49,3	42,4	40,4	40,1	40,9	41,0	28,8	28,2
%	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	0,9	0,7
Összesen								
e.fő	4.025,7	3.770,3	3.692,5	3.622,8	3.605,1	3.610,3	3.674,7	3.791,5
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Sorkatonák nélkül

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000

1999-ben ismét tovább növekedett a szellemi munkát végzők aránya a foglalkoztatottak között, az 1998 évi 37,7 %-ról 37,9 %-ra, (1997-ben az arány 37 % volt.) Az új, többlet-munkahelyek csaknem felét (47,2 %-át) a szellemi foglalkozások adták, mégpedig elsősorban a vezetői és a diplomát igénylő munkakörökben. (Az egyszerűbb irodai- és ügyviteli munkakörökben a létszám alig emelkedett.) A szellemi foglalkozásokban a nők aránya több mint 60 %.

A fizikai foglalkozásokban a szolgáltatás-jellegű munkakörök száma nőtt meg a legnagyobb mértékben, több mint 30 ezer fővel; 24 ezer fővel többen dolgoztak a gépkezelői, összeszerelői, járművezetői munkakörökben, és 12 ezer fővel többen az ipari- és építőipari foglalkozásokban. A szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások száma évek óta csökken: az 1994-ben még csaknem 360 ezres létszám 1999-ben már csak kevéssel haladta meg a 300 ezret. A fizikai foglalkozási főcsoportok többségében csökkent a nők száma (főként az ipari- és az építőipari foglalkozások körében) a legtöbb nő viszont a szolgáltatási jellegű foglalkozásokban helyezkedett el. A fizikai foglalkozásokban összességében kissé tovább csökkent a nők aránya is: már nem éri el a 35 %-ot (34,7 %).

3.7 táblázat

A foglalkoztatottak száma foglalkozási főcsoportok szerint

Foglalkozási főcsoportok		1998			1999		
		évben					
		összesen	ebből: nők		összesen	ebből: nők	
		ezer főben		%-ban	ezer főben		%-ban
1.	Törvényhozók, igazgatási, érdekképv. vez., gazd. vez.	220,7	77,9	35,3	247,5	85,1	34,4
2.	Egyetemi, főiskolai képz. önálló alkalmazást igénylő foglalkozás	424,8	242,8	57,2	434,6	252,6	52,0
3.	Egyéb felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozás	492,2	311,5	63,3	507,2	327,5	64,6
4.	Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozás	255,1	236,0	92,5	257,3	238,3	92,6
Szellemi foglalkozások összesen		1.392,8	868,2	62,3	1.446,6	903,5	62,5
5.	Szolgáltatási jellegű foglalkozás	554,9	306,1	55,2	586,4	324,8	55,4
6.	Mezőgazdasági- és erdőgazdasági foglalkozás	139,4	37,7	27,0	139,4	37,0	26,5
7.	Ipari és építőipari foglalkozás	837,5	173,4	20,7	849,4	163,7	19,3
8.	Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	400,7	94,8	23,7	424,9	104,4	24,6
9.	Szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozás	309,1	170,4	55,1	302,3	167,9	55,5
Fizikai foglalkozások összesen		2.241,7	782,4	34,9	2.302,4	797,8	34,7
10	Fegyveres erők, fegyveres testületek	61,5	4,6	7,5	61,6	6,5	10,6
Nemzetgazdaság összesen		3.696,0	1.655,2	44,8	3.810,5	1.707,8	44,8
Ismeretlen		1,7	0,8	-	0,9	0,6	-
Foglalkoztatottak összesen		**3.697,7**	**1.656,0**	44,8	3.811,5	1.708,4	44,8

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000

3.2.4 Foglalkoztatás a gazdálkodási formák szerint

1992 óta a Magyar Háztartás Panel (MHP) lakossági megkérdezésen alapuló adatai alapján adhattunk képet a foglalkoztató szervezetek tulajdonviszonyairól.

Az MHP évről-évre azonos háztartásokhoz visszatérő vizsgálatait 1998-ban az ugyancsak a TÁRKI által végzett Monitor elnevezésű vizsgálat váltotta fel. A továbbra is országos reprezentációt biztosító (de más-más háztartások megkérdezésén alapuló) vizsgálat, mint az előző években, 1999 tavaszán is feltette a foglalkoztatottak munkahelyének tulajdonosára vonatkozó kérdést.

A válaszadók szerint 1999-ben a keresők fele dolgozott magán tulajdonú, további csaknem 9 %-a vegyes tulajdonú gazdálkodó szervezetben, mintegy 40 %-a pedig állami tulajdonban lévőnél.

3.8 táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása a munkahely tulajdonosa szerint

	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Állami*	60,8	49,4	46,1	41,3	40,8	37,9	40,6
Vegyes	8,7	13,0	12,2	12,0	10,1	9,7	8,6
Magán**	30,5	37,6	41,7	46,7	49,1	52,4	50,8
ÖSSZESEN	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N=	2.083	1.841	1.779	1.696	1.650	1.494	1.467

* Állami, költségvetési, önkormányzati tulajdon

** Magánvállalkozás, magántulajdonban levő gazdasági társaság, szövetkezet

Forrás: 1992-1997. MHP, 1998 Monitor, TÁRKI, Monitor 1999. december, Budapest

Az adatok sajnos „hivatalos" forrás hiányában csak részlegesen ellenőrizhetőek,[5] de az egyéni válaszokból kirajzolódó fő trendek összhangban vannak a más forrásokból származó megállapításokkal.[6]

A gazdaság működése szempontjából nem közömbös ugyan, hogy a keresők mekkora hányada dolgozik a magánszféra versenyre kényszerülő szervezeteiben (a mértékben részben a többségi vagy a kisebbségi vegyes tulajdonú szervezetek besorolásától is függhet), annyi valószínűleg helytálló megállapítás, hogy a keresők mintegy 40 %-ának az állam a munkaadója.

A 40 % nagy többségét, csaknem 800 ezer főt a költségvetésből finanszírozott ágak dolgozói jelentik, a közigazgatás, az oktatás és az egészségügy alkalmazottai. Bár az oktatásban és az egészségügyben is léteznek nem állami (hanem pl. egyházi és magán) szervezetek, az alkalmazásban állók meghatározó többsége az állam alkalmazottja.

A versenyszférában az állam még mindig jelentős foglalkoztató. Bár a privatizáció során megvált tulajdona zömétől, változatlanul tulajdonosa a szállítás meghatározó cégeinek (MÁV, Volán, Malév; a szállítás, raktározás, posta- és távközlés nemzetgazdasági ágban dolgozók 60 %-ának az állam a munkáltatója); csakúgy, mint az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. (ÁPV Rt.) kezelésébe adott, tartósan állami tulajdonban maradó, vagy még privatizálásra (esetenként már csak a kisebbségi állami vagyonrész értékesítésére) váró cégeknek.

Az állami szféra foglalkoztatási képessége jelentős mértékben kormányzati döntések függvénye.

---

[5] A KSH-nak az 5 fősnél nagyobb vállalkozások megfigyeléséből származó adata szerint 1.768 ezer fő állt alkalmazásban ebben a körben 1999. január-szeptemberében, ennek mintegy 10 %-át (172,3 ezer főt) tettek ki a többségi állami tulajdonú cégek teljes munkaidőben foglalkoztatott alkalmazottai, és a nem teljes munkaidőben dolgozókkal együttesen ugyancsak a foglalkoztatottak kb. 10 %-át adták (186,9 ezer fő a 1.863,5 ezerből).

[6] A saját, többféle információt felhasználó becslésünk szerint 1995 volt az első év, amikor a magángazdaságban foglalkoztatottak aránya meghaladta az 50 %-ot, s 1996-ban 60 %-ra nőtt. Ennek ellenére a gazdaság 10 fősnél nagyobb szervezeteiben még az állam volt a meghatározó foglalkoztató, ebben a körben csupán 45-46 %-ra volt becsülhető a nem állami cégeknél alkalmazottak aránya. (A munkaerőpiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok, 1997. 121-123. old.)

Az államháztartás régtől elhatározott reformja, valamint az állami tulajdon további privatizálása esetén az állam foglalkoztatási szerepe csökkenhet a magángazdaság javára.

A magángazdaság - amely a multinacionális cégektől az egyéni vállalkozókig a bel- és külföldi tulajdonosok sokaságát foglalja magában - most már jellemzően az új, magán-alapítású cégek gyarapodásával növekedhet.[7]

1999-ben a vállalkozói szférában összességében mintegy 23,7 ezerrel nőtt a működő gazdasági szervezetek létszáma, s az év végén a KSH 802.215 céget tartott nyilván.[8]

Valamennyi szervezeti forma gyarapodott, bár a jogi személyiségű (azaz meghatározott tőkebefektetéssel alapítható) cégek csupán szerény mértékben (összesen 3.561 új rt, kft, szövetkezet); a mintegy 20 ezer új egység fele betéti társaság (csaknem 10,2 ezer); a másik fele egyéni vállalkozás (9.158). Mindkét forma jogi személyiség nélküli, és előírt befektetés nélkül alapítható.

Ily módon a szervezetek számának növekedése ellenére sem változott az a helyzet, hogy a hazai vállalkozások (ide számítva a szövetkezeteket is) kevesebb, mint 20 %-a jogi személyiségű és több mint 80 %-a jogi személyiség nélküli, azaz az önfoglalkoztató kategóriába tartozó.[9] (Köztük szerepel a csaknem 135 ezer másod-foglalkozású egyéni vállalkozó, valamint a csak mellékfoglalkozásúakból álló társas vállalkozások sokasága is.)

Az önállók (önfoglalkoztatók) tömege jelzi egyfelől a vállalkozás-alapításban a hazai szabályozás nagyvonalúságát és az adószabályozás aprólékosságát (a mellékfoglalkozásként végzett tevékenységeket is üzleti vállalkozásként kell regisztráltatni; így válik számíthatóvá több mint 800 ezer „gazdasági szervezet"), másfelől e gazdálkodói kör tőkeszegénységét, az önálló cég alapításához szükséges befektetés hiányát, illetve az általuk végzett tevékenységek jellegét (az adótanácsadástól a háztartási eszközök javításáig), amelyek többnyire nem is kívánják meg a háztartástól elkülönülő, önálló cég létesítését.

A különböző tulajdonú gazdálkodó szervezetek méret szerinti megoszlása sem változott a szervezetek számának növekedésével.

---

[7] Kizárólag külföldi érdekeltségű cég 1990-ben 231, 1998-ban 13.854 működött Magyarországon; magyar és külföldi érdekeltségű cég pedig 1990-ben 5.462, 1998-ban pedig 11.390. *(Évkönyv, 1998., KSH 277. old.)*

[8] A KSH 1998. december 31-i adata szerint összesen 853.585 gazdálkodó szervezet működött, ebből 779.470 (91 %) vállalkozás (beleértve a 24 ezer építőközösséget és társasházat is), további mintegy 15 ezer központi és helyi költségvetési, társadalombiztosítási stb. szervezet, csaknem 59 ezer non-profit és 292 Munkavállalói Résztulajdoni (MRP) szervezet.

[9] Az ILO 1982-ben alkotott meghatározása szerint a jogi személyiség nélküli (azaz a háztartástól független, attól elkülönülő - jogi személyiségű - céggel *nem* rendelkező) vállalkozások self-employed-nek (önállónak, önfoglalkoztatónak) minősülnek.
Tételesen: önfoglalkoztatók a jogi személyiség nélküli vállalkozások dolgozó tulajdonosai, függetlenül attól, hogy vannak-e alkalmazottaik; a saját számlára dolgozók (pl. szellemi szabadfoglalkozásúak; a mezőgazdasági önállók), továbbá a felsoroltak segítő családtagjai és szakmunkás tanulói, valamint a termelő típusú szövetkezetek dolgozó tagjai. (A szövetkezetek idesorolása azonban később vitatottá vált.)

A nemzetközi statisztikákban 1996 óta 0 létszámúnak tekintik azokat a vállalkozásokat, amelyekben a dolgozó tulajdonos egyedül tevékenykedik; azokat pedig, ahol a tulajdonossal együtt az alkalmazottak létszáma nem éri el a 10 főt (0-9 fő) mikro-vállalkozásoknak; kisvállalkozásnak a 10-49 fős cég minősül, középvállalkozásnak az 50-249 fős. Nagy cégnek a 250 főt és annál többet foglalkoztató számít.

Magyarországon évek óta a mikro méretű vállalkozások adják az összes gazdálkodó szervezet 96 %-át.

A következő táblázatban a legfontosabb gazdálkodási formák szerint mutatjuk be az arányokat, elhagyva néhány kisebb jelentőségű formát, pl. az építőközösségeket, társasházakat, a jogi személyiség nélküli egyéb vállalkozásokat. A bemutatott formák a KSH-nál működőként nyilvántartott vállalkozások 96,5 %-át adják.

3.9 táblázat

A főbb gazdasági szervezeti formák létszám-kategóriák szerinti megoszlása, 1999. december 31.

Gazdálkodási forma	Létszám-kategóriák						Együtt
	0 fős*	1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250 +	
	mikro		kis		közép	nagy	
Jogi személyiségű							
kft.	40.710	76.942	9.636	6.233	2.793	463	136.777
rt.	742	904	370	455	811	571	3.853
szövetkezet	2.418	1.293	466	773	873	69	5.892
Együtt	**43.870**	**79.139**	**10.472**	**7.461**	**4.477**	**1.103**	**146.522**
%-ban							
kft.	29,8	56,3	7,0	4,6	2,0	0,3	100,0
rt.	19,3	23,5	9,6	11,8	21,0	14,8	100,0
szövetkezet	41,0	22,0	7,9	13,1	14,8	1,2	100,0
Együtt	**29,9**	**54,0**	**7,1**	**5,1**	**3,1**	**0,8**	**100,0**
84 %							
Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás							
kkt.	1.861	2.398	88	32	7	-	4.386
bt.	71.592	76.458	1.989	486	102	10	150.637
egyéb**	1.786	3.049	213	91	21	10	5.170
Együtt	**75.239**	**81.905**	**2.290**	**609**	**130**	**20**	**160.193**
%-ban							
kkt.	42,4	54,7	2,0	0,7	0,2	-	100,0
bt.	47,5	50,8	1,3	0,3	0,1	-	100,0
egyéb	34,5	59,0	4,1	1,8	0,4	0,2	100,0
Együtt	**47,0**	**51,1**	**1,4**	**0,4**	**0,1**	-	**100,0**
98,1 %							
Egyéni vállalkozás	390.015	75.518	1.533	395	49	3	467.513
%-ban	83,4	16,2	0,3	0,1	-	-	100,0
99,6 %							
ÖSSZESEN:	509.124	236.562	14.295	8.465	4.656	1.126	774.228
%-ban	65,8	30,6	1,8	1,1	0,6	0,1	100,0
96,4 %							

* Az ismeretlen létszámúakkal együtt

** Az átalakulásra kötelezett, megszűnő formák, pl. GMK

Adatforrás: KSH Havi jelentés, 1999/12., Gazdasági szervezetek, 8.1-8.6 táblázatok, KSH, 2000

Mint a táblázatból jól látható, a jogi személyiségű cégek között is több mint 80 % a mikro méretű, a jogi személyiség nélküli társaságok és az egyéni vállalkozások között pedig már elenyésző a 10 főt és többet foglalkoztató.[10]

Azaz, az egyéni vállalkozók egyre inkább csak maguknak teremtenek munkahelyet (az egyedül dolgozók aránya 194-ben 82,2; 1997-ben 80,1; 1999-ben 83,4 % volt). A bt-kben 1997-ben 1,7 fő volt az átlagos létszám, 1998-ban (az APEH-nak az adóbevallásokon alapuló adatai szerint) ugyanannyi, 1,7 fő.

A keresők meghatározó hányadát a mindössze 1.135 nagy, 250 fősnél nagyobb szervezetet foglalkoztatja.

3.3 Az atipikus foglalkozások

Európában a 70-es évek elejétől felgyorsult gazdasági átalakulás, ami a termelő ágazatok (a mezőgazdaság és a tömegtermelő nagyipar) visszaszorulását, a szolgáltatások előtérbe kerülését, s vele a nagy szervezetek felbomlását, s a kis szervezetek tömeges megjelenését, a munkanélküliség növekedését hozta, jelentős változásokat idézett elő a foglalkoztatási viszonyokban is.

A 20. század 30-as éveitől vált Európa-szerte általánossá a ma már „hagyományosnak" tekintett alkalmazotti jogviszony, s a 70-es évekig a határozatlan időtartamra szóló, törvényesen szabályozott, meghatározott napi munkaidejű, jellemzően ágazati, helyi kollektív szerződésekben rögzített bérű munkaviszony minősült tipikusnak, a keresők tömegeire jellemzőnek. (Magyarországon a mezőgazdaság súlya, az ipar és a szolgáltatások elmaradottsága miatt a folyamat csak az ötvenes években kezdett gyorsulni - akkor viszont elválaszthatatlanul összekapcsolódott a piacgazdaság felszámolásával, a gazdaságban a magántulajdon megszüntetésével, állami és szövetkezeti tulajdonná tételével, s ily módon a foglalkoztatottak szinte teljes körének közvetve vagy közvetlenül állami alkalmazottá válásával.)

Európa gazdaságilag fejlett országaiban, részben a jólét növekedésével (ami a munkaerő drágulásával is járt és nemcsak a munkabéreket, hanem az államnak befizetendő növekvő adók- és járulékok miatt a foglalkoztatás költségeit is növelte), részben a világkereskedelem fejlődésével, ami az európai cégeket a korábbinál erősebb versenyre kényszerítette, általánossá vált a takarékoskodás a munkaerővel is.

Ebben a helyzetben előbb a munkás-szolidarítás a munkakörök megosztására vezetett (elkerülendő a további létszámcsökkenéseket), majd sor került a hagyományosnál rövidebb munkaidejű, részmunkaidős foglalkoztatás egyre szélesebb körű alkalmazására, valamint a meghatározott időtartamú, bizonyos feladatok elvégzésére korlátozott, határozott idejű foglalkoztatásra. Munkahelyek hiányában számos

---

[10] A jelenség gazdasági hátrányaira Gábor R. István évekkel ezelőtt felhívta a figyelmet, „túl sok-túl kicsi" szindromaként jellemezve a gazdasági szervezet-struktúrát Gábor R. I.: Kisvállalkozás Magyarországon - virul vagy satnyul? *(Közgazdasági Szemle, 1994. 7-8. 709-719. old.)*

országban növekedett (az elsősorban a jelentős mezőgazdasággal rendelkező országokban korábban is fontos szerepet játszó) önfoglalkoztatás. Ezen kívül úgyszólván mindenütt léteztek a bedolgozói, a szezonális, az alkalmi stb. munkák, s a század végére terjedni kezdett - a számítógép-használattal összekapcsolódóan - a távmunka, az otthoni munkavégzés új módja.

A hagyományosnak, tipikusnak tekintett foglalkozásoktól eltérő foglalkoztatási formák kapták az atipikus gyűjtőnevet.

Az Európai Unió a három, leginkább elterjedt forma alakulását figyeli meg rendszeresen: a részmunkaidőben, a határozott idejű szerződéssel dolgozók és az önállóak (önfoglalkoztatók) létszámának alakulását a foglalkoztatottak körében. (Egyúttal azonban a részmunkaidőt átszámítják az országonkénti hivatalos teljes munkaidőre is, kiszámítva, hogy hány teljes munkaidős munkájának felelnének meg. Az így kapott eredményeket is rendszeresen közlik, mint az ország potenciális munkaidő-alapjának kihasználásáról kapott fontos információt.)

3.10 táblázat

Atipikus foglalkozások aránya az Európai Unió tagországaiban 1985-ben és 1998-ban

	Részmunkaidő		Önfoglalkoztató		Meghatározott idejű szerződés	
	aránya a foglalkoztatottak között					
	1985	1998	1985	1998	1985	1998
Belgium	8,6	15,7	15,9	15,4	6,9	7,8
Dánia	24,3	22,3	9,9	8,4	12,3	10,1
Németország	-	18,3	-	10,0	-	12,3
Görögország	5,3	6,0	36,0	32,5	21,1	13,0
Spanyolország	5,8	8,1	22,6	20,2	15,6	32,9
Franciaország	10,9	17,3	12,6	10,9	4,7	13,9
Írország	6,5	n.a.*	21,5	n.a.*	7,2	n.a.*
Olaszország	5,3	7,3	24,1	24,4	4,8	8,6
Luxemburg	7,2	9,4	9,4	8,8	4,7	2,9
Hollandia	22,7	38,8	9,1	10,8	7,5	12,7
Ausztria	7,0	15,8	11,4	11,0	n.a.	7,8
Portugália	6,0	11,1	26,2	26,1	14,4	17,3
Finnország	8,2	11,7	13,4	14,0	10,5	17,7
Svédország	25,4	23,9	9,0	10,9	11,9	12,9
Egyesült Királyság	21,2	24,9	11,4	12,1	7,0	7,1
EU átlag:	10,8	17,4	13,1	14,7	9,0	12,8

* Írország 1998 évről nem közölte az adatokat. 1997-ben részmunkaidőben dolgozott a keresők 12,3 %-a, önfoglalkoztatóként 19,5 %-a, meghatározott idejű szerződéssel pedig 9,4 %-a.
Adatforrás: Employment in Europe, 1999, pp.127-142

A statisztikailag megfigyelt, három atipikus foglalkoztatási forma együttes aránya a legmagasabb Hollandiában és Spanyolországban volt, ahol a keresők több mint 60 %-a dolgozott már a hagyományostól eltérő - bár más-más jellegű - formákban; a legalacsonyabb Luxemburgban (21,1 %). Az EU átlagában már a keresők 44,9 %-a dolgozott e formák valamelyikében.

A különböző formák eltérő módon terjednek a tagországokban. A tagországok legtöbbjében folyamatosan növekszik a részmunkaidőben foglalkoztatottak száma. A 90-es évek elejétől 1998-ig a szerény számú új munkahely szinte kizárólag részmunkaidős foglalkoztatást jelentett.

Az 1998 évi értékelés megállapítja, hogy - mint erről már szó volt - az 1,8 millió új munkahelynek ezúttal csupán a fele volt részmunkaidős, bár a nők csaknem 70 %-a ilyen munkát kapott. A férfiak 28 %-a jutott részmunkaidős álláshoz, ami a férfiak növekvő arányát jelzi a részmunkaidősök között. Németországban a foglalkoztatás szerény növekedése mögött azonban a teljes munkaidős állások erőteljes (több mint 300 ezres) csökkenése állt a részmunkaidő növekedésének hátterében. Németországban tulajdonképpen 1991 óta csökkennek a teljes munkaidős munkahelyek, és mindössze valamivel több, mint 1 milliós részmunkaidős munkahely lépett az elveszett 3,5 millió teljes munkaidős munkahely helyébe.

A korábbi évekhez képest 1998-ban a tartós foglalkoztatást kínáló munkahelyek aránya is jobban nőtt, mint az időszakos foglalkoztatásoké. A többblet-munkahelyek több mint 40 %-a így is csak meghatározott idejű foglalkoztatást kívánt (ennek aránya 12,8 %-ra nőtt az előző év 12,2 %-hoz képest az Unió átlagában). 1994 és 1998 között az új munkahelyek több mint fele (56 %-a) meghatározott időre szólt, és csaknem valamennyi (86 %-a) férfiak számára.

Az önállóak (önfoglalkoztatók) legnagyobb csoportját az EU országaiban a mezőgazdaság kis farmerei adják. A családi farmok sokaságát valószínűleg aligha lehet (és aligha érdemes) a modern cégformák valamelyikébe beszorítva céggé alakítani. Ezért az önfoglalkoztatók, alapjában a család munkaerejét felhasználók aránya jellemzően a még jelentős mezőgazdasággal rendelkező európai országokban magas. (1997-ben az Európai Unió átlagos 5 %-ával szemben Görögországban a foglalkoztatottak még csaknem 20 %-a dolgozott a mezőgazdaságban, és az összes kereső több mint egyharmada volt önfoglalkoztató; Portugáliában az arányok 13 és 27 %; Írországban 11 és 20 % stb.). A másik nagy csoportot a nagy idegenforgalmat lebonyolító országokban tömegesen létező kis, családi üzemeltetésű panziók, vendéglők, s az idegenforgalomhoz kapcsolódó kis boltok dolgozó tulajdonosai adják: Görögországban és Portugálián túl Olaszországban és Spanyolországban magasabb az európai átlagnál az önfoglalkoztatók aránya.

A minden országban jelentős számú és a helyi igények kielégítésében fontos szerepet játszó javító-szolgáltató kisiparosok, kiskereskedők mellett a szolgáltatások úgyszólván minden ágában tevékenykednek önfoglalkoztatók, a „szabadfoglalkozású" fotósoktól, újságíróktól, fordítóktól a teherfuvarozókon át a takarítókig.

Jól érzékelhető azonban, hogy minél fejlettebb, jobb módú egy ország, annál kevesebben lesznek (maradnak) polgárai közül önfoglalkoztatók. Többnyire azok kerülnek ebbe a státuszba, akiknek nincs elég tőkéje önálló (jogi személyiségű) cég alapítására. (Dániában például, ahol az Európai

Unió országai közül az egyik legmagasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a 15-64 éves népesség csaknem 80 %-a kereső, évek óta a legalacsonyabb - 10 % alatti - és csökkenő az önfoglalkoztatók aránya. Hasonló volt az arány az ugyancsak a legjobb módúak közé tartozó Luxemburgban. A relatíve sokkal alacsonyabb nemzeti jövedelmű országokban viszont, Spanyolországban, Írországban, Portugáliában, Görögországban, mint láttuk, a keresők nagy hányada, minden harmadik-ötödik önfoglalkoztató.)

A gazdaságilag önállóvá válást számos országban - Európában és Európán kívül - elsősorban a munkanélküliség csökkentése érdekében, ha óvatosan is, de már régtől szorgalmazzák.

Az akciók azonban szerény eredménnyel jártak: az önfoglalkoztatók száma - kevés kivétellel - inkább csökkent, s alig volt hatása a munkanélküliség alakulására.

1997-ben, amikor a luxemburgi megállapodással nem egyszerűen a munkanélküliség csökkentése, hanem a foglalkoztatottság növelése vált az elsődleges céllá, s az Európai Unió foglalkoztatási irányelveiben az ún. négy pillér egyike a vállalkozóvá, illetve az önfoglalkoztatóvá válás ösztönzése lett, a legtöbb ország új közelítés-módokat keresett.

Az elért eredményekről azonban a Bizottság jelentése megállapítja: a csaknem 15 %-nyi önfoglalkoztatónak kevesebb, mint harmada foglalkoztat alkalmazottat, ami az EU szintjén az összes foglalkoztatott mintegy 5 %-át jelenti. „Az önfoglalkoztatás magas szintje - állapítja meg a jelentés - nem tekinthető úgy, mint a fejlett vállalkozói kultúra vagy a dinamikus üzleti struktúra indexe, amely igazán rugalmassá teszi a termelő- és a szolgáltató piacokat. Sokkal inkább egyszerű tükröződése a tradicionális mezőgazdaság vagy a kiskereskedelem súlyának, vagy, bizonyos esetekben, az alkalmazás rejtett formáit jelenti".

A jelentés a továbbiakban is hűti az önfoglalkoztatás növekedéséhez fűződő, esetleges túlzott várakozásokat: „Azt a feltételezést, hogy az önfoglalkoztatás nőni fog, mintegy válaszként a munkaerőpiac feszültségeire, a bizonyítékok nem látszanak alátámasztani. Nem lehet egyértelmű kapcsolatot találni az önfoglalkoztatás és a munkanélküliség szintje vagy növekedése között. Az önfoglalkoztatás mértékében a tagállamok közötti különbségek elsődlegesen a gazdasági szerkezet, a jogi szabályozás, az üzleti élet nyitottsága, a szakmák, az adórendszer különbségének jelzései lehetnek, csakúgy, mint a vállalkozói klímáé". A jelentés számol azzal is, hogy az önfoglalkoztatók többsége sosem teremt további munkahelyeket, a különféle feszültségek és nehézségek miatt, amelyekkel szembesülnek. *(Joint Employment Report I. rész, 45-46. old.)*

Ennek ellenére változatlanul a foglalkoztatást növelő programok része az önfoglalkoztatóvá válás ösztönzése. A hagyományos alkalmazotti munkahelyek hiányában jogos az a feltételezés, hogy bizonyosan jobb, ha az emberek önálló tevékenységbe kezdve megpróbálnak gondoskodni önmagukról és családjukról, mintha munkanélküliként a társadalom segítségére hagyatkoznának.

Ezért a legtöbb ország kész további erőfeszítéseket tenni (bár a fő cél mindenütt a kis- és középméretű vállalkozások munkaerő felvételének ösztönzése).

a.) *Az önállók (önfoglalkoztatás)*

Magyarországon, a többi atipikus formától eltérően, az ILO definíciójának köszönhetően a legjobban behatárolható kör az önfoglalkoztatóké. Az ide tartozó egyéni és jogi személyiség nélküli társas vállalkozásokról évek óta rendszeres statisztikák készülnek. (A kör azonban nem teljes, mert Magyarországon éppen a mezőgazdasággal foglalkozók zöme, a vállalkozói igazolvánnyal (adószámmal) nem rendelkező mezőgazdasági önállóak, családi gazdaságok, maradtak ki mindeddig a megfigyeltek közül, holott az eseti statisztikai felmérések szerint az ilyen gazdaságok vannak többségben.)[11] A mezőgazdaságban ténylegesen foglalkoztatottak számáról várhatóan a 2000. áprilisában végzett általános statisztikai összeírás ad majd pontosabb képet. Ez - nézőpontunkból - a foglalkoztatottság reálisabb számbavétele szempontjából is hozhat változásokat.

Magyarországon az önfoglalkoztatóknak minősülők meghatározó többségét az egyéni és a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások (hazai szóhasználattal: a kisvállalkozások) dolgozó tulajdonosai és családtagjaik adják. Az eredeti meghatározás külön említi a saját számlára dolgozókat (ILO, 1982.), Magyarországon azonban eleve az egyéni vállalkozói kategóriába tartoznak a gazdasági tevékenységet folytató, adószámmal rendelkező magánszemélyek (pl. a szellemi szabad foglalkozásúak). 1999 végén a 467.513 egyéni vállalkozó közül mindössze 43.513 a nem vállalkozói igazolvánnyal, hanem adószámmal rendelkező, de az egyéni vállalkozók körében számba vett személy.

A foglalkoztatás nézőpontjából azonban az egyéni vállalkozóként nyilvántartottak közül nem vehetők figyelembe a mellékfoglalkozású vállalkozók (csaknem 135 ezer fő, 28,8 %). Foglalkoztatottnak tekintjük viszont a nyugdíjasként vállalkozókat (54 ezer fő).

A főfoglalkozású és a nyugdíjas vállalkozók együttes száma - amely a 90-es évek eleji 200 ezres nagyságrendről az évtized második felére meghaladta a 300 ezret - évek óta megállapodni látszik a 300 ezer körül. (1997: 333 ezer, 1998: 326 ezer, 1999: 332,7 ezer.)

Háromnegyed részük a szolgáltatásokban dolgozott (szám szerint legtöbben, 88 ezren a kereskedelem- és a közszükségleti cikkeket javító ágazatban, további csaknem 60 ezren pedig az ingatlanügyek,

---

[11] A kormányzat évek óta erőfeszítéseket tesz a mezőgazdaságból élők regisztrálására. 1999-ben (május 31-ig) regisztráltatni kellett magukat az őstermelőknek, azonban a határidő lejártáig a feltételezett 500 ezer termelő helyett kevesebben, mint 150 ezren regisztráltatták magukat; elsősorban azok, akik már korábban is kapcsolatban álltak a költségvetéssel vagy mint támogatottak, vagy mint adófizetők. A többiek - feltehetően az adóterhektől tartva - továbbra sem jelentkeztek. Más összefüggés is feltételezhető. Mint erről már szó volt a zömmel nyugdíjasok - és más inaktívak - elsősorban nyugdíjasnak, gyerekgondozáson lévőnek stb. tekintik magukat, és nem a mezőgazdaságból is jövedelemhez jutó „őstermelőknek".

gazdasági szolgáltatások ágazatban). Az egyéni vállalkozók negyede dolgozott a termelő ágazatokban: az iparban, valamint az építőiparban megközelítően ugyanannyian dolgoztak (32-32 ezer fő); a mezőgazdaságban - a már említett okok miatt - kevesebben, mint 20 ezren.
Az egyéni vállalkozók (bejelentett) segítő családtagjainak száma - mint erről más összefüggésben már szó volt - már 30 ezer fő alá csökkent. (Az egyéni vállalkozók ipari tanulóiról nincs adatunk.)
Az ugyancsak az önállók körébe tartozó jogi személyiség nélküli társas vállalkozások (ön)foglalkoztatásának számbavétele a többi szervezeti formához képest több pontatlanságot tartalmazhat, mert a társasági törvény alapján a tagok személyesen, díjazás ellenében is közreműködhetnek a társaság tevékenységében, és a társaság foglalkoztathat nem a tagok közül verbuvált alkalmazottat is. Ezért a tagi („vállalkozói") és közreműködői, valamint az alkalmazotti státuszok alkalmanként nehezen pontosíthatók. A zömmel kismértékű vállalkozások azonban jellemzően tagjaiknak teremtenek munkalehetőséget.

A jogi személyiség nélküli 185 ezer társas vállalkozásból 150 ezer betéti társaság.
Bár a bt-k a gazdaság valamennyi ágában növekvő számban működnek, tevékenységük évek óta meghatározott ágazatokban összpontosul. Mindenek előtt: mintegy 80 %-uk a szolgáltatásokban, azon belül is elsősorban a kereskedelem, közszükségleti cikkek javítása, a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás, valamint az ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatás ágakban. A több mint 150 ezer bt közül 148 ezer mikro-méretű, s ezek csaknem felében is a tulajdonos egyedül dolgozik.

b.) *A részmunkaidős foglalkoztatás*

Mint erről szó volt, a részmunkaidő Európában a legelterjedtebb atipikus forma. Magyarországon évek óta a keresők töredéke dolgozik a törvényesnél, vagy a kötelezőnél rövidebb munkaidőben.
Az OMKMK rendszeresen készített, rövidtávú munkaerőpiaci prognózisa a csaknem 4.700 jogi személyiségű gazdálkodó szervezetnél (amelyek az e körhöz tartozók mintegy 27-30 %-át foglalkoztatták) évek óta mindössze 2 % körüli nem teljes munkaidőst regisztrált, ezen belül 1,8 %-nyi részmunkaidőst.
Az Európai Unió országaiban széles körben elterjedt foglalkozási forma jelenléte a magyar gazdaságban - mint az OMKMK felmérései is mutatták - tehát még alig kimutatható.
A szokásosnál, a törvényes (napi, heti stb.)' munkaidőnél rövidebb foglalkozásokról a KSH munkaerő-felméréseiből tájékozódhatunk.
A főmunka szokásos heti munkaóráira vonatkozó kérdésére adott válaszok szerint a keresők mintegy 70 %-a dolgozott 40 órás, vagy törvényesen annál rövidebb munkaidőben.
A szokásos heti munkaórák száma „nagyon változó" további mintegy 10 % esetében.

Mintegy 14 % dolgozott *többet* heti 40 óránál, és mindössze 6 % ennél kevesebbet.
A mintegy 130 ezer, különböző okból kevesebbet dolgozó közül (egészségi állapot, tanulás stb.) mindössze 44,4 ezren jelezték, hogy nem is kívánnak teljes munkaidőben dolgozni; háromnegyedük nő. További 36 ezren azonban azért dolgoztak kevesebbet, mert nem találtak teljes munkaidős munkát, illetve mert nem tudták őket teljes munkaidőben foglalkoztatni, nem volt elég munka.
A foglalkoztatás-politikában 1999-ben sem történt változás a részmunka terjedése érdekében, holott, mint az elmúlt években végzett véleménykutatások adatai tanúsítják, több tízezer, ma kényszerűségből inaktív, főként a háztartásba visszaszorult nő szívesen dolgozna ebben a formában. A munkáltatókat azonban kifejezetten ellenérdekeltté teszik az adózási, járulék-fizetési szabályok, különösen a tételes egészségügyi hozzájárulás fizetésének kötelezettsége. Mint a témakörben készült elemzés kimutatta: a jelenlegi társadalombiztosítási és nyugdíjszabályozás következtében a dolgozó is esetleg rosszabbul jár, ha részmunkaidőt vállal, mintha átmenetileg munkanélkülivé válik. *(dr. Futó Gábor: A társadalombiztosítási és szociális szabályozási rendszer hatása a munkavégzésre irányuló jogi viszonyok, különös tekintettel a részmunkaidős munkaviszony létesítésére. (Tanulmány a Munka Törvénykönyve módosításához, Bp., 1999.)*
Korábban a foglalkoztatást elősegítő támogatásról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról szóló 6/1999.(VII.16.) MüM rendelet munkahelymegőrzés támogatása címén tartalmazott olyan támogatási formát, amely a kisgyermekeket nevelő, vagy az öregségi nyugdíjkorhatár előtt álló személyek részmunkaidőben történő foglalkoztatását ösztönözte. Ez a támogatási forma azonban megszűnt, miután a foglalkoztatási törvénynek a munkahelyteremtésre vonatkozó szabályait 2000. január 1-től hatályon kívül helyezték.
Kétségtelen, hogy a szolgáltatások számos ágának foglalkoztatási képessége, s a ma nem keresők számára a (legális) fizetett foglalkoztatás lehetősége a részmunkaidő ma erős korlátainak felszámolásával nyílhatna meg. Ez egyúttal alapfeltétele a foglalkoztatottság - egyelőre legalábbis az európai szinthez felzárkóztatása - növelésének.

c.) <u>*Időszakos foglalkoztatások*</u>

Míg a részmunkaidő a megrövidült (megrövidített) munkanap (hét, hónap, év) munkaidejére utal, az időszakos foglalkozások sokféle fajtája arra, hogy milliók nem folyamatosan, hanem esetleg jelentős megszakításokkal, időszakonként dolgoznak.

Az időszakos munkák igényének lehetnek objektív okai. A természet például számos tevékenységben kijelöli a munkavégzés lehetséges idejét. A mezőgazdaságban a növénytermesztés jól ismert ciklusaitól függően hol minden munkáskézre szükség van, hol úgyszólván senkinek nincs érdemleges tennivalója. De sok szempontból az

időjáráshoz kötött az építőipar, a tengeri halászat, az idegenforgalom munkaerőigénye is, sőt, a kereskedelem is több embert igényel a szezonális árusítások, a karácsonyi vásár stb. idején; csakúgy, mint az élelmiszeripar a termékek (zöldségek, gyümölcsök, cukor stb.) feldolgozásakor. A szezonális hatásokon túl a különben szabályos és ütemes munkarendben dolgozó szervezetekben is előfordul, hogy egy váratlan rendelés, vagy akár valamilyen fennakadás elhárítása hirtelen több, belülről nem fedezhető számú, új segítőt kíván.

A munkaerőigények hullámzása, s a racionális munkaerő-gazdálkodás, a takarékos munkaerő-felhasználás szándéka az időszakos foglalkoztatás sokféle formáját tartotta mindig is életben. Többségük marginális jelentőségű volt addig, amíg a fejlett világban magas szintű volt a teljes munkaidős, határozatlan időre szóló foglalkoztatottság. (Néhány országban azonban már akkor is speciális (szezonális) szerződést kötöttek bizonyos szakmák dolgozóival, például a tengeri hajózás vagy a halászat alkalmazottjaival.)

Az európai munkanélküliség tartósan magas szintje, s a foglalkoztatás növelésének szándéka azonban e munkák fokozott figyelembevételére késztette a kormányokat. Bár még mindig sok szempontból bizonytalan az időszakos munkák elhatárolása és megkülönböztetése, a nemzeti jogalkotás Európa-szerte egyre inkább törekszik jellemzőik meghatározására, s a szabályozott munkaviszonyok keretei közé illesztésükre.

Az időben korlátozott munkaviszony legáltalánosabb (de legalábbis leginkább nyilvántartott) esete a határozott időre szóló foglalkoztatás.

Az európai szakszervezetek gondosan ügyelnek arra, hogy a határozott idejű szerződésekkel a cégek ne rövidíthessék meg munkavállalóikat, ne foszthassák meg őket a határozatlan időre kötött szerződéssel dolgozóknak járó felmondási időtől és végkielégítéstől.

A magyar jogszabályok lényegében megegyeznek az európai normákkal, s a bíróságok megbüntetik azt a munkaadót, akiről megállapítható, hogy a határozott idejű munkaszerződést a munkavállaló jogainak (felmondási idő, végkielégítés, felmondási védelem) kijátszása érdekében kötötte.

A határozott idejű foglalkoztatás Magyarországon elsősorban a szezonális tevékenységű ágazatokban jellemző (cukoripar, konzervgyártás stb.) de számos más területen is (pl. a kereskedelemben kiárusítások, karácsonyi vásár stb. idején). Az OMKMK már idézett prognózisa évek óta 17-20 %-nyi, határozott időre felvett dolgozót regisztrált, elsősorban a szakképzettséget nem igénylő munkakörökben.

1999. II. félévében az összes munkaviszony-megszűnés 35 %-át a lejárt szerződések meg nem hosszabbítása tette ki. A 2000. I. félévére vonatkozó előrejelzések a határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak számbeli növekedését mutatták.

Az érvényes szerződések jellemző időtartama 180-220 nap volt. *(Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis, 2000. I. félév, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, 2000.)*

A határozott idejű munkákra, elsősorban a nagyobb munkaerőigények esetén, ma már többnyire a munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó cégek biztosítják a kívánt létszámot; a náluk nyilvántartott munkanélküliek vagy egyébként inaktívak köréből.

A KSH munkaerő-felmérése szerint 1999-ben éves átlagban az alkalmazottak mintegy 6 %-a, csaknem 200 ezer fő dolgozott meghatározott idejű szerződéssel, mintegy 90 %-uk szerződése egy évnél rövidebb időtartamra szólt.

A felmérés vizsgálta a határozott idejű alkalmazás okát is. A legtöbben (38 %) csak ilyen munkát tudtak találni (vélhetően a szezonális foglalkoztatású ágazatokban). A második legnagyobb csoport tagjai (27 %) más szavakkal, de lényegében ugyanezt mondták: határozott idejű munkavállalásuknak nem volt különösebb oka - így kaptak munkát. A harmadik nagyobb csoporthoz tartozók (17 %) alkalmazása csak képzésének idejére, illetve próbaidőre szólt. A közhasznú munkát végzők (11 %) a néhány hetes, vagy hónapos foglalkoztatás után visszakerültek a munkanélküliek közé. A csaknem 200 ezer, határozott idejű szerződéssel dolgozó közül mintegy 12 ezren (6 %) kívántak csak meghatározott munkaidőre elhelyezkedni.

A határozott idejű foglalkozások másik jellemző formája az alkalmi munkavállalás.

d.) <u>Az alkalmi munkavállalás</u>

A társadalom meghatározott rétegeihez tartozók - különösen az alacsony képzettségűek, a munkatapasztalat nélküli fiatalok, s a szervezett gazdaságban hagyományos munkaalkalmat nem találó idősebbek stb. - gyakran csak alkalmi, néhány napnyi vagy néhány órányi foglalkoztatáshoz jutnak. A háztartások, családi gazdaságok, kisvállalkozások világában időről-időre felkínált sokféle munka többnyire ilyen (néhány órás, néhány napos) foglalkoztatást kínál.

Ez a munkafajta a statisztika szokásos eszközeivel alig mérhető fel, hiszen az érintettek is csak ritkán tekintik ezt „foglalkoztatásnak". (Jellemzően ilyen a diákszövetkezetek keretében végzett, már említett sokféle munka is.)

A KSH munkaerő-felmérése bár évről-évre kissé növekvő számú, összességében a keresők töredékét kitevő, összesen kevesebb mint 30 ezer alkalmi munkavállalót regisztrált. A felmérések során általában azok minősítették magukat alkalmi munkásnak, akik egyetlen munkaadónál sem álltak munkaviszonyban, s munkájuk többnyire szezonjellegű: a mezőgazdaság, a turizmus, a kereskedelem időszakos igényéhez kötődik.

A jellemzően regisztrálatlan alkalmi munkavégzéseket (jórészt a jövedelempótló támogatásban részesülők további jogosultságainak

fenntartása érdekében) az 1997. szeptember 1-től bevezetett alkalmi munkavállalói könyvvel (AM könyv) lehetett legalizálni. A munkáltató az AM könyvbe beragasztandó közteher-jeggyel róhatja le az adókat és járulékokat, a minimálbérhez igazodó arányok szerint.

Bár a jövedelempótló támogatásban részesülők - a támogatás továbbfolyósítása érdekében - rá voltak utalva az előírt munkanapnyi munkaviszony igazolására, az AM könyv a vártnál jóval szerényebb eredményeket hozott: 1998-ban mintegy 11 ezren dolgoztak AM könyvvel, többségükben jövedelempótló támogatásban részesülők, bár számuk csak töredéke az akkori 182 ezer jövedelempótló támogatásban részesülőnek.

1999-ben az SzCsM felkészült az AM könyv felhasználási feltételeinek jobbítására (például a munkáltatók körének jelentős kiszélesítésére, bár a közteherjegy is drágult volna). Megmaradt viszont az előírás néhány életidegen vonása, például a munka jellegétől független, a minimálbéren alapuló közteherjegy, stb.

A jövedelempótló támogatás megszüntetésével azonban várhatóan jelentősen lecsökken az AM könyvet eddig használók köre, megszűnik a könyv használatának fő ösztönzője, a jövedelempótló támogatás tovább folyósításához szükséges munkaviszony igazolásának kényszere.

e.) *A távmunka*

Az Európai Unió tagországainak kormányfői elkötelezték magukat az információs technika (IT) széleskörű elterjesztésére, illetve feltételeinek megteremtésére.[12] A felzárkózást az Egyesült Államok eredményei és prognózisai sürgetik: egy előrejelzés szerint az Egyesült Államokban 2008-ig a tíz leggyorsabban növekvő foglalkozás közül négy a számítógépekhez kapcsolódik, többszázezer munkahelyet ígérve. *(Monthly Labor Review, Nov, 1999. Idézi: Ken Ducatel-Jean Claude Bergelman: The Future Project, Employment Map, December, 1999, European Commission Directorate-General, Joint Research Centre.)*

---

[12] Tavalyi kiadványunkban ismertettük a dán kormány kezdeményezését, amely 1997-ben, az adótörvény módosításával, lehetővé tette a munkáltatóknak, hogy adómentes juttatásként otthoni számítógépet vásároljanak dolgozóiknak, amennyiben azt a munkájukhoz kapcsolódó feladatokra is fel tudják használni. Ennek eredményeként rövid időn belül az alkalmazottak háztartásainak 75 %-ába pentiumos számítógép került, gyakran nyomtatóval, modemmel és Internet-előfizetéssel együtt. Cserébe a dolgozóktól megkövetelték, hogy szerezzék meg a komputerhasználói jogosítványt, az ECDL-t. A tanulást saját szabadidőben kellett megoldaniuk, akár távoktatás segítségével, de a munkáltató költségén. Két éven belül közel 200 ezer dán munkavállaló élt ezzel a lehetőséggel, amelynek következtében 1999-re Dánia világelső lett a számítógéppel felszerelt háztartások arányát tekintve. *(A munkaerőpiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok, 1999. 43. old.)*
A brit kormány 2000 tavaszán több mint százezer számítógépet kívánt szétosztani a rászorulók - elsőként a munkanélküli segélyből élők és a legalacsonyabb jövedelműek - között, akik ezért és a modemért havi 5 fontot fizetnek. *(Népszabadság, 1999. okt. 29.)*
A németek bejelentették, hogy az EU-n kívüli országokból is több száz informatikai szakembert kívánnak fogadni.

Magyarországon 1997-ben jött létre a Távmunka Kht, távközlési, számítástechnikai cégek, a Magyar Fejlesztési Bank és a Szociális- és Családügyi Minisztérium elődje, a Munkaügyi Minisztérium részvételével. A minisztérium részvételének célja a távmunka elterjesztése volt, elsődlegesen a megváltozott munkaképességűek, majd a gyereküket egyedül nevelő nők körében.

A társaság azonban nem volt sikeres. Munkavégző bőven akadt volna: a kht már 1998-ban több mint 15 ezer potenciális munkavégzőt regisztrált, a potenciális munkaadók azonban csak gyéren jelentkeztek. A társaság 1999-ben csőd-közelbe került. A társaság törzstőkéjének kétharmadát a MATÁV vásárolta meg, s ismét hozzálátott a potenciális munkáltatók, valamint a távmunkára vállalkozók összehozásához. *(HVG, 1999. aug. 14.)* A leendő távmunkások sem a várt körből jelentkeztek, hanem elsősorban az inaktív státuszúak (nyugdíjas, gyerekgondozáson lévő, diák), valamint a mellékfoglalkozást, pótlólagos jövedelmet remélők közül.

Magyarországon - a nagy adatfeldolgozó cégek szerény száma, s a drága telefondíjak mellett - a távmunka terjedésében csak szerény eredmények várhatóak.

Összességében ma Magyarországon a regisztrált atipikus foglalkozásoknál jellemzőbb a háztartások és kis szervezetek valós igénye és fizetőképes kereslete szerint szerveződő, kisegítő jellegű, néhány órás munka, amely mindig is képes volt függetlenedni a szervezett gazdaság bérezési, bejelentési, adózási stb. szabályaitól. Ennek regisztrálhatóvá tétele a hagyományos foglalkoztatásoktól eltérő szabályozást és adóztatást kíván.[13]

3.4 A támogatott foglalkozások

A foglalkoztatottság adatai - értelemszerűen - tartalmazzák azok létszámát is, akiket nem a munkaerőpiac valós kereslete, hanem a társadalmi szolidaritás segített munkahelyhez, ha csak átmenetileg is.

Az európai országok foglalkoztatás-politikájának évek óta hangsúlyozott elve, hogy a munkanélkülivé váltakat a munkakeresés időszakát megkönnyítő pénzbeli juttatás (járulék) mellett az újrafoglalkoztatásukat elősegítő támogatásban kell részesíteni. (A munkanélküli járulékot passzív, az újra-foglalkoztatást szolgáló módokat aktív eszköznek nevezik.) A cél

---

[13] Számos európai országban korábban is igyekeztek elősegíteni a (regisztrált) foglalkoztatás növekedését. (Franciaországban és Belgiumban például a háztartásokban foglalkoztatott munkanélkülieknek kifizetett bér meghatározott összegét a munkáltatók leírhatták az adójukból.) A nemzeti akció-tervekben vállalt foglalkoztatás-növelés érdekében számos új kezdeményezés született. Belgiumban például a háztartások - pontosan szabályozott feltételek között - évente egyszer 40.000 belga frank (911.57 euro) értékű szolgáltatási csekket vehetnek igénybe lakás-festéshez és dekoráláshoz; a szakmában relatíve magas munkaerőköltség felének átvállalásával a kereslet- és a foglalkoztatás növekedését kívánja a kormány elősegíteni. Portugália egyik régiójában (Alentejo) az idősek és a fogyatékkal élők házi ápolásának rendszerét hozzák létre, kiképezve a gondozókat és igénybevételükhöz nagyon jelentős anyagi támogatást adva a rászorulóknak stb. *(Employment Observatory, MISEP Policies No. 66. Summer, 1999., European Comission)*

az, hogy a munkanélküliek megsegítését szolgáló, a társadalom dolgozó tagjai és a munkáltatók befizetéséből, valamint az államok hozzájárulásából képződő összegek nagyobb hányada az ún. aktív eszközökre fordítódjon, s a munkaképesség megőrzését, új szakma megtanulását, a munkaerőpiac változó igényeihez alkalmazkodását (az EU-ban használatos kifejezéssel: a foglalkoztathatóságot) segítse elő.

a.) *A Munkaerőpiaci Alapból fedezett programok*

Magyarországon a tömeges munkanélküliség megjelenésének kezdetétől fokozatosan növekvő szerepet kaptak az aktív eszközök.[14]

Az európai tapasztalatokat is széles körben felhasználó eszközök (tulajdonképpen programok) sokféle módon igyekeztek segíteni elsősorban a regisztrált munkanélkülieknek, másrészt - főként képzéssel és átképzéssel - azoknak, akiknek munkahelye veszélybe került.

A programok egy része kezdetektől létezik, más részük sikeres vagy kevésbé sikeres kísérlet az egyének, társadalmi csoportok munkavállalását megnehezítő akadályok lebontására, vagy esélyeik növelésére.

Anélkül, hogy a programokat itt értékelhetnénk, csupán a foglalkoztatás növelésében 1999-ben játszott szerepüket mutatjuk be.[15]

A programokban 1999-ben több mint 300 ezer fő vett részt (az „érintettek" azokat is tartalmazzák, akik akárcsak egy napig is részvevői voltak valamilyen programnak). Az éves átlagos létszám - azaz az év folyamán támogatással létrehozott munkahelyek évi átlagos létszáma - már az érintetteknek mintegy harmadát teszi ki, ez 1999-ben 116 ezer fő mintegy 4,5 hónapos foglalkoztatását jelenti. (Megjegyezzük: egyes programok elnevezése mögött az évek során megváltozott a tartalom - ilyen pl. munkahely-teremtő beruházás támogatásának többször is változott szabályozása, vagy a pályakezdők speciális programjainak elkülönítése, miközben a fiatalok számos egyéb programban is részt vehetnek stb. Itt csupán a létszám-változásokat tudjuk bemutatni.)

---

[14] Fontosságukat már az 1991-ben született Foglalkoztatási Törvény hangsúlyozta. Szerepük növekedését az évről-évre növekvő ráfordítások is jelzik: Varga Ildikó (SzCsM) adatai szerint a munkanélküliség kezelésének ráfordításaiból 1992-ben 33,5 %-ot, 1997-ben 32,2, 1998-ban 30,6, 1999-ben 31,9 %-ot fordítottak aktív eszközökre.

[15] Az OMKMK 1994 óta külön kiadványban értékeli a programok számszerű eredményeit. Az 1998-ról szóló elemzés megállapította, hogy e programok nélkül az akkor számított 9,5 %-os munkanélküliségi ráta 13,4 %-ot ért volna el, minthogy a programokban részvétel időtartama alatt a munkanélküliek vagy foglalkoztatottnak, vagy pedig - a képzés idején - inaktívaknak minősülnek. *(A foglalkoztatás-politikai eszközök működése 1998-ban, Munkaerőpiaci információk, 1999/5. OMKMK. A tanulmányt Sziklai Éva készítette.)*
Az aktív eszközök eredményességét egyébként az elmúlt években több tanulmány is értékelte. *(Pl.: Frey Mária, Sziklai Éva, Varga Ildikó, Ch.O'Leary, Lázár György, Simkó János és szerzőtársai.)*

3.11 táblázat

*Az aktív programokban érintettek létszáma**

fő

Aktív eszközök	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Közhasznú foglalkoztatás	34.670	50.875	69.674	86.496	141.258	101.208	116.113	120.575
Bértámogatás	11.637	30.366	47.772	37.214	29.700	38.497	49.596	51.741
Mk.terem.beruh.tám.**	10.245	10.633	26.115	25.459	25.518	23.418	17.498	17.462
Vállalkozóvá válás tám.	5.493	13.377	12.621	5.609	4.619	4.674	4.343	4.364
Rövidített m.idejű fogl.	28.581	10.729	9.418	3.397	5.663	1.375	-	-
Utiköltség térítés***	-	-	3.414	4.624	4.820	6.000	8.062	10.973
Pályakezdők programjai		-			5.850	15.565	23.330	21.073
Munkahelyteremtés: - önfoglalkoztatói						1.209	3.027	4.450
Munkahelymegőrzés						2.299	4.587	9.953
Járulék átvállalás						574	1.805	2.339
Egyéb	-	804	2.014	-	-	-	-	-
Együtt	90.626	116.784	171.028	162.799	217.428	194.819	228.361	242.930
Munkaerőpiaci képzés	60.466	89.251	93.927	71.182	71.980	75.993	79.604	84.764
Korengedményes nyugdíj	5.376	6.615	7.222	6.562	5.382	3.576	1.914	828
Összesen	156.468	212.650	272.177	240.543	294.790	274.388	309.879	328.522

* Az érintett létszám mindazokat magában foglalja, akik az adott évben akár csak egy napig is részt vettek a programban

** A támogatással létrehozott munkahelyeken a foglalkoztatottak száma. (Az 1991. évi adat a támogatás fejében vállalt új munkahelyek számát tartalmazza.)

*** 1998-tól: mobilitási támogatás

Adatforrás: OMKMK és SzCsM

3.12 táblázat

Az aktív eszközökben résztvevők éves átlagos létszáma

fő

Aktív eszközök	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Közhasznú foglalkoztatás	-	27.021	24.971	34.094	30.780	30.877	28.867
Bértámogatás	-	20.422	14.371	12.268	25.762	29.313	31.369
Mk.hely.terem.beruh.tám.*	-	23.051	23.123	20.694	16.195	12.291	9.433
Vállalkozóvá válás tám.	-	3.668	1.289	1.378	1.410	1.307	1.374
Rövidített m.idejű fogl.	-	1.781	363	899	269	-	-
Utiköltség térítés (1998-tól mobilitási tám.)	-	1.147	1.955	1.747	2.618	2.926	3.765
Pályakezdők programjai				2.314	6.096	10.302	8.685
1997-ben bevezetett új eszközök**					2.056	4.076	7.149
Egyéb***	-	760	-	-	-	-	-
Együtt	-	77.090	60.072	73.394	85.186	91.092	90.642
Munkaerő képzés	-	30.662	24.059	20.829	22.750	23.039	25.004
Korengedményes nyugdíj	-	6.283	5.934	4.406	2.791	1.348	449
Összesen	75.864	114.795	96.065	98.629	110.727	115.479	116.095

* Az év folyamán (a foglalkoztatási kötelezettségnek megfelelően) betöltött munkahelyek száma

** Ld.: járulék átvállalás, munkahely-megőrzés, önfoglalkoztatói és korszerű munkahely-teremtés támogatása

*** Az 1998. évről szóló kiadványunkban 7.091, az 1998-ban bevezetett eszközökben (mobilitási támogatás többféle módja, a csoportos létszámleépítés és a közhasznú szervezetek támogatása) részvevő szerepelt. 1999-től nyilvántartásuk nem itt történik.

Adatforrás: OMKMK és SzCsM

Bár a statisztikák valamennyi program szerepét áttekintik, itt csak a foglalkoztatás növelésére közvetlenül hatókat vesszük figyelembe (és nem foglalkozunk a foglalkoztatási esélyeket javító eszközök (képzés, mobilitási támogatás stb.) hatásával.

Az érintettek számára foglalkoztatást, munkahelyeket jelent a zömmel a helyi, kommunális feladatok ellátására az önkormányzatok által szervezett közhasznú foglalkoztatás; a bértámogatással létrejött vagy fenntartott munkahely, a munkahelyteremtő beruházások segítségével létrehozott munkahely (amikor a támogatást igénybe vevőnek kötelezettséget kell vállalnia meghatározott létszámú dolgozó meghatározott idejű foglalkoztatására), az önállóvá - vállalkozóvá - válók támogatása, valamint a munkáltatónál gyakorlati képzésben részvett pályakezdők foglalkoztatásának támogatása.

A segítség révén 1999-ben csaknem 220 ezren dolgozhattak, (lehet, hogy esetleg csak 1-2 napig); éves átlagban számíthatóan csaknem 80 ezren. A foglalkoztatás 1999. évi szintjének növekedésében tehát csaknem 70 %-ot (68,7 %) tett ki a Munkaerőpiaci Alapból támogatott foglalkozás.

A támogatások köre azonban nem korlátozódik a Munkaerőpiaci Alapból fedezett (ma már jelentős mértékben a megyei munkaügyi központok által szervezett) programokra.[16]

b.) *<u>A közmunka-program</u>*

A munkáltatók és a munkavállalók befizetéseiből képződő alapból fedezett aktív foglalkozás-politikai eszközöktől függetlenül, a kormány évek óta külön fedezetet biztosít a közmunka-programokra. A programok kiemelten fontos célja a halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek részére átmeneti munkaalkalom teremtése.

A korábban központilag, a közmunkatanács által irányított döntés-hozatal rendszere megváltozott: 1999-ben a 49/1999.(III.26.) kormányrendeletben meghatározott elveknek megfelelően a közmunkákról a régiók szintjén határoznak. A régióban kijelölt koordinátor munkaügyi központok létrehozták a regionális közmunka fórumokat, a megyei munkaügyi központok, önkormányzatok, gazdasági kamarák, s az Országos Cigány Önkormányzat által delegált tagokból.

1999-ben a költségvetés 2 milliárd forintot biztosított közmunkákra. Ebből - céltámogatásként - 160 millió forinttal részesült Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztése, 145 millió forinttal Szabolcs-Szatmár megye, 55 millióval pedig Nógrád megye,

---

[16] Egyelőre az csak technikai változásnak tűnik, hogy a Munkaügyi Minisztérium megszűnésével és a feladatok átcsoportosításával a munkahely-teremtő beruházások támogatása a Gazdasági Minisztérium Aktív Foglalkoztatási Célelőirányzata (AFC) keretéből történik. A GM az 1999-ben erre szánt 1,5 milliárdos keretéből mintegy 2.400 munkahely teremtését támogatta; ez a beérkezett pályázatok közül már szerződéssel is lekötött létszám. (A szerződések egy további részének megkötésére 2000-ben kerül sor.) Ezen kívül ugyancsak a foglalkoztatási esélyeket javítja az egészségügyi hozzájárulás átvállalása is.

programjaik támogatásaként. A már 1998-ban megkezdett programok folytatására további 213 milliót használtak fel.

Az 1999-ben a program az alábbi célokat támogatta: belvízvédelem, környezetvédelem, középület felújítás, szociális ellátás, infrastruktúra fejlesztés. Kiemelten sürgős feladatként jelentkezett az ár- és belvízvédelmi rendszerek fenntartása, fejlesztése.

Összességében az 53 elfogadott pályázat megvalósítása során 8.700 főt foglalkoztattak, átlagosan 4,5 hónapig. A foglalkoztatottak több mint 80 %-a hat hónapnál régebben munkanélküli, egyharmada pedig már több mint két éve.

1999-ben a közmunka-programok egy részét képzés is kiegészítette (ezt a Munkaerőpiaci Alap fedezte). Összesen 2.750-en vettek részt felzárkóztató képzésben, amit - 300 fő esetében - szakmai képzés egészített ki.

A 2000-re meghirdetett program költségvetési fedezete ugyancsak 2 milliárd Ft; ami a számítások szerint, mintegy 5-6 ezer fő átlagosan 6 hónapos foglalkoztatását fedezi.

c.) *Az OFA programjai*

Elsősorban kísérleti célokkal - és jórészt a non-profit szervezeteken keresztül - az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) ugyancsak számos foglalkoztatás-bővítő programot támogat. Folytatva a most már hét éves tevékenységét, az OFA 1999-ben 56, pályázattal elnyerhető támogatásával 1,050 fő foglalkoztatásához nyújtott segítséget. A programok egy része kifejezetten a leghátrányosabb helyzetű rétegek - például a romák - tartós foglalkoztatási lehetőségeinek megteremtését szolgálja. Az OFA számos más kezdeményezést is felkarolt, a részmunkaidős foglalkoztatás támogatásától a távmunka ösztönzésén és a kis- és mezőgazdasági vállalkozások támogatásán át az 1999 évi ár- és belvízkárok enyhítését célzó ún. „vis major" programig. *(Szakmai beszámoló az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány 1999. évi munkájáról.)*

A foglalkoztatás széleskörű, sokoldalú támogatása tehát ma még nem nélkülözhető. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy 1999-ben a foglalkoztatás (regisztrált) növekedése - a gazdaság fellendülése mellett - még jelentős mértékben a társadalmi szolidaritáson, a munkaadók és a munkavállalók befizetésein és az adókból erre szánt közpénzek ráfordításain múlt, s még így is sokaknak csak néhány hétre, vagy hónapra jelentett (szerény bevételű) foglalkoztatást.

3.5 Magyar munkavállalók külföldön - külföldiek Magyarországon

A nemzetközi - és a magyar - statisztikai gyakorlat „migránsnak", (nemzetközi vándorlónak) tekinti azt a személyt, aki megváltoztatja szokásos lakóhelye országát. (A turistaként, gyógykezelési céllal tett látogatás, az üzleti út tehát nem tartozik a migráció fogalomkörébe.)

A migráció számos formájától (tanulás céljából idegen országban tartózkodók, családegyesítés címén beutazók, letelepülők, menekültek stb.) minden országban megkülönböztetik a munkavégzés céljából érkezőket.

A munkavégzés ugyancsak sokféle tevékenységet takarhat (a diplomatáktól az országban működő nemzetközi szervezeteknél, vagy a különböző nemzetek kulturális intézeteinél, alapítványainál dolgozókon, a külföldi tulajdonú cégek anyaországbeli alkalmazottain át a szezonális fizikai munkákra ajánlkozókig). Az országok, bár saját jogrendjüknek megfelelően minden, az ország határát átlépő külföldit ellenőrizhetnek, s a belépést engedélyekhez köthetik, Európában a 70-es évek, a tömeges munkanélküliség jelenléte óta különleges figyelmet fordítanak a munkavállalási céllal érkezők meghatározott csoportjaira (jellemzően a fizikai munkakörökben dolgozókra). A külföldiek munkavállalását engedélyhez kötik, szakmai és területi kvótákat határoznak meg stb.

A maasrichti egyezmény (1992) értelmében az Európai Unió tagországainak állampolgárai minden megkötés nélkül, szabadon vállalhatnak munkát egymás országaiban. A feltételezésekkel ellentétben, azaz, hogy a munkaerő a kereslethez igazodóan vándorol majd, a pangó európai munkaerőpiacon a migráció mértéke folyamatosan zsugorodik.[17] Az utóbbi években egyre inkább hangot kap a külföldiek befogadásának szükségessége, különös tekintettel a népesség fokozatos öregedésére.[18]

A nem EU tag (úgynevezett harmadik) országok polgárai előtt azonban változatlanul zárt az európai munkaerőpiac, illetve a bejutás meghatározott engedélyhez kötött.

a.) *<u>Magyar munkavállalók külföldön</u>*

A Munkaerőmérleg 1999. január 1-i adata szerint 28 ezer magyar állampolgár dolgozott külföldön; számuk évek óta csak csekély mértékben változott. Köztük találhatók a diplomáciai, kulturális, tudományos területeken dolgozók, csakúgy, mint az Angliában a

---

[17] Az OECD-hez tartozó országok migrációs folyamatairól évenként beszámoló kiadvány, a SOPEMI Report 1999 megállapítása szerint 1998-ban a migráció meghatározó vonalát a családegyesítés adja; második legnagyobb csoportját a menekültek és a menedéket kérők; az időszakos munkaerő-migráció pedig - az országban már letelepedett külföldi munkaerőt itt nem számítva - „nagyon korlátozott, különösen az OECD európai tagországai között". *(SOPEMI Report, 1999. 24. old.)*
A korábbi kiadványokban még szereplő mérték a „2 % alatti" munkaerő-migráció újabb adatát a kiadvány nem közli.

[18] Az ENSz egy tanulmánya szerint jelenlegi lakosságának csaknem felét, 159 millió bevándorlót kell befogadnia az Európai Uniónak 2025-ig, ha meg akarja állítani a társadalom veszélyes elöregedését. Annyi pótlólagos munkavállalóra lenne ugyanis szükség a dolgozók és az eltartottak jelenlegi arányának fenntartásához. *(Világgazdaság, 2000. jan. 7.)*

nyelvtanulás érdekében gyermek-felügyeletet vállalók.[19]

A statisztikák azonban a külföldön legálisan munkát vállalók közül is csak az államközi szerződések keretében külföldön dolgozók létszámát tartják nyilván. Azokról, akiknek valamilyen más módon, egyénileg sikerült munkavállalási engedéllyel külföldön dolgozni, a rendszerváltás óta semmilyen statisztika nem készül.[20]

Magyarország az elmúlt 10 évben több országgal - Németország, Ausztria, Svájc, Luxemburg, Hollandia, Szlovákia - kötött egyezményt egyéni munkavállalók kölcsönös fogadására. Annak ellenére, hogy az egyezményeket országonként másként nevezik (vendég-munkavállalói, gyakornoki, foglalkozási gyakornoki), Szlovákia kivételével a cél: a fiatalok szakmai és nyelvi továbbképzésének elősegítése. (Szlovákiával foglalkoztatási egyezményünk van.)

Az egyezmények - Hollandia kivételével - minden ország esetében kvótákat határoznak meg. Egyes országokban (Németország, Ausztria) többféle kvóta is létezik. A kvótákat évről-évre felülvizsgálják és elsősorban a saját munkaerőpiacuk állapotának függvényében határozzák meg a további kereteket.

Németország 1990 óta fogad szervezett formában magyar munkavállalókat. A program 1990 februárjában indult az egyéni vendég-munkavállalói (gyakornoki) egyezménnyel, amelynek keretében évi 1.000 fő kaphatott munkavállalási engedélyt a másik országban; ez a keretszám azután rövidesen a jelenleg is érvényben lévő 2.000 főre növekedett. Pályázni a szerződésben rögzített feltételek mellett minden, a külföldiek számára engedélyezett munkakörre lehet. Ezt a lehetőséget egyszer lehet csak igénybe venni 1 évre, amely kivételes esetekben egy újabb fél évvel hosszabbítható.

---

[19] A magyar kutatókat szívesen látják a külföldi egyetemeken, kutatóhelyeken. Vízi E. Szilveszter, az MTA alelnöke szerint egyes nemzetközileg elismert tudomány-területek - például a matematika, neuro-biológia, elméleti fizika - magyar képviselőit gyakorlatilag korlátlan számban hajlandóak lennének felvenni a nyugati országok. *(Világgazdaság, 1999. júl. 15.)*
Angliában évente csaknem tízezer fiatal lány vállal munkát gyermekfelügyelőként; köztük mintegy másfélezer magyar. *(HVG, 1999. jún. 12.)* Anglián kívül sok más nyugat-európai országban is vannak magyar bébiszitterek. Ezeket azonban a legtöbb országban nem tekintik munkavállalónak - így általában munkavállalási engedélyre sincs szükségük - mivel nem állnak munkaviszonyban, és munkabér helyett ellátást és zsebpénzt kapnak.

[20] A nem-legálisan külföldön dolgozók számáról még mértékadó becslések sem léteznek. Feltételezhető, hogy a határ-menti településekről - elsősorban a mezőgazdasági idényben - az inaktív népességből sokan járnak át Ausztria közeli településeire, ahol ugyancsak szívesen látják az adózatlanul foglalkoztatható dolgozókat. Az is feltételezhető, hogy a külföldi rokonokat látogatók ugyancsak végeznek alkalmilag adódó munkákat. Az amerikai bevándorlási és állampolgársági hivatal az 1996-os statisztikák alapján úgy becsülte, hogy mintegy 3 ezer magyar dolgozhatott illegálisan az Egyesült Államokban. *(Népszabadság, 2000. márc. 18.)*
A becsült szám mind az Egyesült Államok bevándorlási politikájához, ahol a 90-es évek elejétől évenként mintegy százezer letelepedőt és mintegy 200 ezer alkalmi munkavállalót fogadnak *(SOPEMI Report, 1999. 200. old.)*, mind a felnőtt magyar népesség számához képest eléggé marginálisnak tűnik.

1992-től egy másik egyezmény értelmében már vállalkozói alapon (tehát amikor egy magyar vállalkozó kiviszi a csapatát egy adott munka elvégzésére) is lehet Németországban dolgozni, itt a kvóta azonban nem fix, mivel az a mindenkori németországi munkanélküliségi rátától függ. (1992-ben a kontingens évi 14.000 fő volt, jelenleg kb. 6.500-6.600 fő.) Ezt a lehetőséget elsősorban az építő- és szerelőipari cégek veszik igénybe.

1994 óta - korábban szóbeli megállapodás, majd 1999-től a két ország munkaügyi szervezetei között megkötött szerződés alapján - szezonmunkára is adnak ki munkavállalási engedélyt. Ebben az esetben kontingens nincs, minden évben annyi magyar mehet, amennyire a német munkaadók igényt tartanak; a németek általában évente 3.500-4.000 szezonmunkást fogadnak. A szezonmunka időtartama max. 3 hónap. Megállapodás alapján szezonálisnak tekintjük a mezőgazdaságban, az erdőgazdaságban és a fafeldolgozó iparban, a zöldség- és gyümölcsfeldolgozásban, a vásári mutatványos ágazatban, valamint a vendéglátóiparban végzett kisegítő jellegű, illetve szakmunkát. (A vásári mutatványos ágazatban max. 9 hónapra adnak ki engedélyt.)

Fentiek mellett még évente 2-300 informatikai szakember és a nyári hónapokban 100-200 egyetemista is kaphat elsősorban irodai kisegítő munkára munkavállalási engedélyt.

A kétezres egyéni vendég-munkavállalói keretet - amely gyakorlatilag csak szakmunkásoknak kínál németországi munkavégzésre lehetőséget - az elmúlt tíz évben egyszer sem sikerült feltölteni (1999-ben például 933-an éltek vele). Ennek oka részben a pályázati feltételekben keresendő (életkorhatárral kapcsolatos megkötések, a nyelvtudás megkövetelése, ami szakmunkások esetében ma még közel sem jellemző, de kizáró ok az is, ha a jelentkező 1990 óta - akár részletekben is - 11 hónapnál többet dolgozott már Németországban) részben pedig az, hogy a potenciálisan szóba jöhető munkaerő egy része még mindig nem tud erről a lehetőségről a magyar munkaerőpiaci szervezet erőteljes tájékoztató tevékenysége ellenére sem. Az igény elsősorban vendéglátó- és szállodaipari szakemberekre vonatkozik (főként szakácsokat, cukrászokat pincéreket várnak, ezek teszik ki a kiutazók kb. 50 %-át).

Sokan jelentkeznének - nyelvtudás nélkül - segédmunkára, azonban erre még a szezonszerződés keretében sincs lehetőség.

A vállalkozói szerződéssel dolgozó cégek pedig - hiába lenne több megrendelésük is - nem vállalhatnak több munkát, mint amennyit el tudnak végezni azzal a munkaerővel, amennyit a kvóta megenged.

A mindkét fél számára hasznos együttműködés - a magyarok esetében a munkakultúra, s az újabb termelési-technikai eljárások megismerése azonban - mint említettük - a hazai foglalkoztatás nézőpontjából inkább csak egy-egy foglalkozási részpiacon játszik szerepet.

Ausztriában - a SOPEMI 1999. évi jelentése szerint - 1997-ben a foglalkoztatottak csaknem 10 %-át kitevő 299 ezer külföldi munkavállaló közül mindössze 36,6 ezren dolgoztak rövidtávú engedély birtokában, köztük a mintegy 9-10 ezer magyar munkavállaló is.

Az évi 9,5 ezer munkavállalási engedélyen túl az 1998-ban kötött gyakornok-csere egyezmény alapján 300 fiatal (elsősorban cukrász, szakács és pincér) dolgozik Ausztriában egy-másfél évig, továbbá a 600 főről 900 főre növelt ingázó-keret szerint az Ausztriával határos 3 megye (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala) lakói vállalhatnak munkát Burgelandban. A határmenti ingázó migráció engedélye 6 hónapra szól, de rendszeresen hosszabbítható. Az osztrák fél meghatározott szakmákban korlátozta az ingázók munkavállalását (nem adnak engedélyt az építő-, ruházati- és a textiliparban; a fém- és a villamos-iparban pedig csak szolgáltató kisvállalkozásoknál lehet elhelyezkedni, nagyobb cégeknél nem). Az ingázó magyar munkavállalókat elsősorban mezőgazdasági munkákra várták.

Az ingázásra több mint kétezer magyar munkavállaló jelentkezett, jellemzően 35 évesnél fiatalabb, németül beszélő, képzett férfi és nő, akiknek itthon is volt munkahelye; az ausztriai fizetések azonban - akárcsak 6 hónapra is - eléggé csábítóak.[21]

A két szomszédos ország - és különösen a határmenti területek - sokágú gazdasági kapcsolatának egyik eleme a kölcsönös előnyök kihasználása. A magyarok dolgozni mennek Ausztriába, az osztrákok pedig - a bevásárló, személyi szolgáltatási (fogorvos, fodrász, kozmetikus stb.) turizmuson túl - tőkét fektetnek be Magyarországon, ugyancsak kihasználva a két ország közötti bér- és árkülönbségeket.[22]

A harmadik jelentősebb munkaerő-csere egyezményt Szlovákiával kötötte Magyarország 1999-ben. Ennek értelmében évente 400-400 fő kaphat munkavállalási engedélyt a másik országban 1 évre, ami újabb 1 évvel hosszabbítható, emellett ugyancsak 400-400 fő vállalhat legfeljebb 6 hónapos időtartamra szezonmunkát.

---

[21] Ennek ellenére egy osztrák tanulmány véleménye szerint az ingázási tartalékok már nagyrészt kimerültek. Az ingázók 90 %-a Burgelandba, azaz legfeljebb 40-50 km-es távolságra utazik, további 7 %-a Alsó-Ausztriába és mindössze 57 fő megy Bécsbe, 49 fő pedig Ausztria egyéb térségeibe. Számos egyéb ok között - mint Magyarország gazdasági növekedése, demográfiai helyzete stb. - ezért is indokolatlannak tekintik az osztrák politikában időről-időre előkerülő, a kelet-európai migráció veszélyét hangsúlyozó, az osztrák munkahelyek védelmét sürgető érvelést. *(The Vienna Institute: Hungary's Accession to the EU: The impact on selected areas of Hungarian - Austrian relations, Vienna - Budapest, June, 1999.)*

[22] A határmenti területek együttes fejlesztése egyébként a Phare egyik törekvése is. Az osztrák határmenti magyar területek fejlesztésére 1995-től - Ausztria EU tagjává válásakor - nyíltak meg a Phare-források három határmenti megye, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala számára. A Phare-támogatás 1995-ben öt évre 35 milliós ECU keretösszeget irányzott elő, amit - az eredmények láttán - 50 millióra emelt. A segély 35-40 %-át az infrastruktúra fejlesztésére, nagyjából ugyanannyit gazdaság fejlesztésre, további 10-10 %-át pedig a humán erőforrások fejlesztésére, illetve környezet- és természet-védelemre fordították. *(Világgazdaság, 1999. szept. 14.)*

Az egyezmény elsősorban Szlovákia magyarok lakta részein vált gyorsan népszerűvé; 1999-ben a 400 fős éves kontingenst kb. 5 hónap alatt feltöltötték. Ugyanakkor szezonmunkára alig 25 fő jelentkezett. (Ennek lehetséges oka valószínűleg az, hogy a program július végén indult.) A legtöbb szlovák vendégmunkást Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyékben alkalmazzák, ahol bizonyos területeken a munkaerőigényt magyarokkal már nem lehet kielégíteni. Miután a programot mind a magyarországi munkaadók, mind a szlovákiai munkavállalók hasznosnak tartják, a kontingenst rövidesen jelentősen növelik.

Magyar munkavállalók - bár az egyezményt kölcsönösségi alapon kötötték - gyakorlatilag nem élnek ezzel a lehetőséggel, valószínűleg a magas szlovákiai munkanélküliség, valamint a nyugati országokhoz képest rendkívül alacsony munkabér miatt. További problémát okoz a munkavállalói vízumok és tartózkodási engedélyek rendkívül magas illetéke. (Egy magyarnak például kb. 200 USD-nek megfelelő összeget kell a vízumért és a tartózkodási engedélyért fizetnie.)

A többi egyezménynek elsősorban kapcsolat-erősítő szerepe van, bár a svájci - jelenleg - 100 fős kontingens (amelyet rövidesen 150 főre emelnek) iránt nagy az érdeklődés, a keret általában fél év alatt betelik. A 20 fős - inkább jelképes - luxemburgi lehetőség azonban kihasználatlan: négy év alatt mindössze ketten tudtak ott munkát vállalni. A Hollandiába pályázó magyar munkaerő létszáma sem számottevő.

A külföldi munkavállalás, tapasztalatszerzés (és a magas életszínvonalú országokban kapott fizetés) nem lebecsülhető eredményei mellett is nyilvánvaló, hogy a hazai foglalkoztatottak kevesebb, mint 1 %-ának rövidebb-hosszabb idejű külföldi munkavállalása a foglalkoztatáspolitika nézőpontjából szerény jelentőségű.

b.) *<u>Külföldi munkavállalók Magyarországon</u>*

A munkanélküliség megjelenése óta Magyarország is védi munkaerőpiacát: évről-évre meghatározott keretben engedélyezi a külföldiek magyarországi munkavállalását. A munkaerőpiacon egy időben jelenlévő (engedéllyel rendelkező) külföldiek számát jellemzi az év végén érvényben lévő engedélyek száma (1991. december 31-én 33,3 ezer fő; 1994: 20 ezer; 1995: 21 ezer; 1996: 18,8 ezer; 1997: 20,4 ezer; 1998: 22,5 ezer fő). 1999-ben hosszú évek után először nőtt az engedélyezett létszám 28,5 ezerre.

Ez - láthatóan - ugyanolyan szerény nagyságrend, mint a magyarok külföldi munkavállalása. (És: a külföldiek itteni tevékenységére a gazdasági, kulturális, sport-életnek ugyanúgy szüksége van, mint a külországoknak az ott engedéllyel dolgozó magyarokra.)

3.13 táblázat

Az 1999. december 31-én érvényes munkavállalási engedélyek száma

A munkavállalók állampolgársága	Érvényes engedéllyel rendelkezők száma*	Ezen belül:			
		fizikai foglalkozású		szellemi foglalkozású	
		Összesen	ebből: szakmunkás	Összesen	ebből: felsőfokú
Román	14.132	12.279	6.829	1.853	818
Lengyel	544	429	394	115	81
Kínai	1.397	1.166	584	231	107
volt jugoszláv	1.238	836	638	402	199
volt szovjet	4.028	3.309	2.071	719	590
Cseh	34	22	19	12	5
Szlovák	972	812	479	160	110
Vietnam	435	311	231	124	64
egyéb	5.689	2.559	1.818	3.130	1.797
Együtt	28.469	21.723	13.063	6.746	3.771
%	100,0	76,3	45,9	23,7	13,2

* beleértve a meghosszabbításokat is

Adatforrás: OMKMK adatközlés

Hosszú évek tapasztalata, hogy a legtöbb, Magyarországon munkát vállaló külföldi a szomszédos országok magyarlakta településeiről érkezik, elsősorban Erdélyből. Munkavállalásukat jelentősen megkönnyíti a nyelvismeret.

A fenti táblázat „egyéb" rovatában megjelenő, kevesebb, mint hat ezer fő tartalmazza az EU országokból, az Egyesült Államokból, Japánból, s máshonnan ideérkezett, munkavállalási engedélyt igénylő munkakörökben foglalkoztatottakat (a nyelvtanároktól a multinacionális cégek sokféle szakemberéig).[23] Az EU tagállamokból egyébként 2.674-en dolgoztak Magyarországon 1999 végén érvényes munkavállalási engedéllyel.[24]

Bár a kvóta növekedését elsősorban a szakképzetlen fizikai munkaerő iránti igények eredményezték, a külföldi munkavállalók zöme változatlanul szakmunkás.[25]

---

[23] Természetesen jóval több külföldi tevékenykedik legálisan Magyarországon, nekik azonban nincs szükségük munkavállalási engedélyre (vállalkozók, önállók, egyetemi oktatók, művészek stb.). A társas vállalkozások alapítását követően - az Európai Unióval kötött társulási szerződés értelmében - már egyéni vállalkozások is alapíthatók egymás országaiban, az adott ország állampolgáraira vonatkozó szabályok szerint.
Nincs szükség munkavállalási engedélyre az állandó tartózkodásra jogosító személyi igazolvánnyal rendelkező *menekült*, valamint az ideiglenes tartózkodásra jogosító okmánnyal rendelkező *menedékes*, és a *bevándorolt* magyarországi munkavégzéséhez.

[24] A külföldiek foglalkoztatására vonatkozó rendelkezések elveit a foglalkoztatási törvény fektette le. Az 1991-ben hozott szabályokat azóta többször módosították, jórészt a gazdaságba beáramló külföldi tőke működésének elősegítése érdekében, valamint az Európai Unióhoz csatlakozásunk igényei szerint. A legutóbbi, átfogó módosítás a 8/1999. (XI.10.) SzCsM rendelettel történt; a módosítások 2000. jan. 1-től léptek hatályba.

[25] A lengyel bányászok, ukrán varrónők, a Fejér megyei Szent György Kórházhoz a határon túli magyarokból verbuvált ápolónői mellett a Philips győri üzeme monoton, egyszerű betanított munkára keres dolgozókat. Az 1999-ben Szlovákiával kötött, 400 fő magyarországi munkáját engedélyező kontingensből a 160, már nála foglalkoztatotton kívül akár további négyszáz szlovákiai munkást is fogadna. *(Napi Gazdaság, 1999. dec. 14.)*

A munkavállalási engedéllyel dolgozók háromnegyed részét négy gazdasági ág foglalkoztatta: a feldolgozóipar (5.612 fő), a kereskedelem- és vendéglátás (5.371 fő), az építőipar (5.343 fő), valamint a sport, kulturális- és egyéb szolgáltatások (5.169 fő).

A külföldiek felét adó román állampolgárok kisebb-nagyobb számban minden gazdasági ágban megtalálhatók, legtöbben azonban az építőiparban, a feldolgozóiparban a sport, kulturális és egyéb szolgáltatásokban dolgoztak. A szerény számban itt dolgozó lengyelek főként a feldolgozóiparban és a bányászatban találtak munkát, a kínaiak csaknem 90 %-a a kereskedelemben és a vendéglátásban. (Jobbára a jelentős számban Magyarországra települt kínai kereskedő, étterem alkalmazottjaként.) Hasonló a vietnamiak helyzete is. A volt szovjet (jellemzően ukrán) állampolgárok nagy többsége az építőiparban, a feldolgozóiparban és a sport, kultúra területén vállalt munkát.

A más földrészekről, és Európa más országaiból érkezettek többsége a feldolgozóiparban dolgozott.

Más oldalról: a mezőgazdaságban foglalkoztatott külföldiek több mint 90 %-át a román állampolgárok adták. A bányászatban háromnegyedét; a többiek lengyelek és a volt Jugoszlávia polgárai voltak. A feldolgozóiparban a romániaiak és a világ minden tájáról jött „egyéb" kategóriába soroltak adták a többséget. Az építőiparban elsősorban a román és volt szovjet állampolgárok dolgoztak. A kereskedelemben, vendéglátásban a román és a kínai állampolgárok vezettek, de a kínálat színesedésével igen sok ország polgárai jöttek eladóként, szakácsként, pincérként. A szállítás, posta- és távközlés, a pénzügyi, valamint az oktatás meghatározó létszámát az „egyéb" külföldiek adták, a sport, kulturális és egyéb tevékenységekben pedig a második legnépesebb szereplők voltak a szomszédos Románia után.

3.14 táblázat

A munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók létszáma a gazdasági ágak szerint, 1999. december 31.

Nemzet-gazdasági ág*	A munkavállalók állampolgársága									
	Román	Lengyel	Kínai	volt jugoszláv	volt szovjet	Cseh	Szlovák	Vietnam	egyéb	Összesen
A+B	1.896	-	1	44	55	-	9	-	28	2.033
C	722	116	-	2	100	-	-	-	2	942
D	2.750	158	10	162	728	4	437	3	1.360	5.612
E	38	9	-	10	13	13	133	-	82	298
F	3.300	63	6	163	1.668	-	47	4	92	5.343
G+H	1.955	90	1.231	346	424	5	98	358	864	5.371
I	43	-	-	26	11	-	7	2	502	591
J	106	4	2	35	34	-	15	3	771	970
M	333	5	2	90	230	-	92	6	605	1.363
N	409	-	4	50	109	-	31	2	72	777
O	2.580	99	141	310	656	12	103	57	1.211	5.169
Összesen	14.132	544	1.397	1.238	4.028	34	972	435	5.689	28.469

*: A+B = Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat; C = Bányászat; D = Feldolgozóipar; E = Villamos-energia, gáz-, gőz- és vízellátás; F = Építőipar; G+H = Kereskedelem, vendéglátás; I = Szállítás, posta, távközlés; J = Pénzügyi tevékenység; M = Oktatás; N = Egészségügyi-, szociális ellátás; O = Sport, kulturális, egyéb szolgáltatás.

Adatforrás: OMKMK adatközlés

A hiedelmekkel ellentétben a külföldiek foglalkoztatása - különösen a szakképzetteké - nem olcsó.[26] Ezért a cégek maguk is csak akkor keresnek munkavállalási engedéllyel foglalkoztatható dolgozókat, ha valóban szükségük van rájuk és nem találnak megfelelőt a hazai kínálatban.

Ami valóban olcsóbb, az az engedély nélküli foglalkoztatás, amikor mind a munkaadó, mind a munkavállaló elkerüli a közterhek befizetését. Az ellenőrzés - és a büntetés - azonban mindkét fél számára valós kockázat.

Az Országos Munkabiztonsági és Munkaügyi Főfelügyelőség (OMMF) sokirányú ellenőrzései természetesen vizsgálják a külföldiek alkalmazásának jogosságát is. Az OMMF 1999-ben mintegy 25,5 ezer munkáltatót ellenőrzött, és külön célvizsgálatokat tartott a vendéglátóiparban, a kereskedelemben, varrodákban, építkezéseken, mint a tapasztalatok szerint az engedély nélküli foglalkoztatás leggyakoribb területein. Az ellenőrzések igen sok szabálytalanságot találtak, 20 %-uk a foglalkoztatási előírások megsértéséből származott. (A munkaszerződést nem foglalták írásba vagy a szerződés színlelt, érvénytelen volt stb.) Ebbe a körbe tartozik a külföldiek engedély nélküli foglalkoztatása is. Bár az ellenőrzések összefoglaló értékelése szerint „A külföldi állampolgárok munkavállalási engedély nélküli vagy engedélytől eltérő foglalkoztatása terén látványos javulás az 1999. évben sem volt tapasztalatható", a vizsgálatok - a magyar állampolgárokon kívül - mindössze 1.774, engedély nélkül foglalkoztatott külföldit találtak, kevesebbet, mint 1998-ban (1.956 fő). A szerény létszám természetesen összefügghet azzal is, hogy az ellenőrzések évről-évre csak a gazdálkodók mintegy 5 %-ához jutnak el. *(A munkaügyi ellenőrzések 1999. évi tapasztalatai, OMMF)* A külföldiek engedély nélküli munkavállalásáról - értelemszerűen - csak találgatáson alapuló becslések léteznek.

Az ellenőrzések során felfedett esetek szerény száma nem támasztja alá a külföldiek nagyarányú, engedély nélküli munkavállalásával kapcsolatos feltételezéseket, még akkor sem, ha a felderített esetek csupán egy részét jelentik a tényleges munkavállalásnak.[27]

---

[26] A Philips már említett példájában a szlovák dolgozók azonos munkakörben ugyanannyi fizetést kapnak, mint a magyar állampolgárságú munkatársak. *(Népszabadság, okt. 28.)* A közvetítő cégeken keresztül alkalmazott szakképzett lengyel és szlovák dolgozók után viszont óránként 1.300.- Ft-ot kell fizetni a Kiskunfélegyházára települt Ganz-Röck gyárnak, miközben a hazai dolgozóknak 800-900.- Ft-os órabért fizetnek. *(Népszabadság, 1999. nov. 30.)* Más kérdés, hogy ebből a pénzből a dolgozók sem látnak többet, mint magyar kollégáik.

[27] A nyári Balaton-parti ellenőrzések során 13 munkáltatónál 78 idegen állampolgárt találtak munka közben Veszprém megyében. *(Népszabadság, júl. 20.)* A fővárosban az építkezéseken és a vendéglátóiparban, a keleti megyékben a mezőgazdaságban gyakoribb a külföldiek engedély nélküli foglalkoztatása. Szabolcsban októberig 15 munkáltatónál 61 feketén foglalkoztatott külföldit találtak az ellenőrök. *(Népszabadság, 1999. okt. 5.)* Győr-Sopron megyében viszont 11 munkáltatónál összesen húszat, jórészt az építő-, valamint a vendéglátóiparban, Többségük erdélyi magyar volt. *(Világgazdaság, 1999. dec. 15.)*

A TÁRKI felmérése szerint Magyarországon 1995-höz képest folyamatosan csökkent a külföldiek jelenléte: 1995-ben a települések mintegy 60 %-ában éltek külföldiek (bár az állandó népességhez képest csupán 0,7 %-ot tett ki arányuk), 1998-ban már csak a települések 42 %-ában, s mindössze 0,3 %-os súllyal.[28]

A Magyarországon élő külföldiek vizsgált típusai közül 1995-ben a bevándorlók és a hazatérő magyarok fordultak elő a legnagyobb arányban (ők adták az itt élő külföldiek több mint felét). A menekültek és az illegális munkások elterjedtsége kisebb, a vendégmunkásoké pedig elenyésző volt. 1997-re mind a bevándorlók, mind a vendégmunkások elterjedtsége növekedett, a menekültek és az illegális munkások aránya viszont drasztikusan csökkent. 1997 és 1998 között a külföldiek aránya minden kategóriában csökkent.

A külföldiek beilleszkedése - a válaszok szerint - nem okozott különösebb problémát egyik fél számára sem. Annál meglepőbb, hogy ha kis mértékben is, de nőtt az idegenellenesség. Az önkormányzati dolgozók közül csak 2 % engedne be Magyarországra bárkit, aki menedéket kér, többségük a menekültek befogadását attól tenné függővé, hogy ki keresi a menedéket, tizedük pedig senkit sem engedne be. A válaszadók közül 27 % bizonyult nyíltan idegenellenesnek. Ezek a vélekedések - ha csak pozitív irányba nem változnak - felerősíthetik a külföldi munkavállalókkal szembeni ellenszenvet is, a jól ismert alaptalan állítást arról, hogy „elfoglalhatják a hazaiak elől a munkahelyeket", amit pl. a magyarok egyes nyugati országokbeli munkavállalásával szembeni érvként oly jól ismerünk.

3.6 A regisztrált munkaerő-kereslet

Az OMKMK évente kétszer készít prognózist a foglalkoztatás várható alakulásáról. A felkeresett cégek (amelyek, mint jeleztük, a jogi személyiségű szervezeteknél foglalkoztatottak csaknem 30 %-át reprezentálják) évek óta a foglalkoztatás növekedését prognosztizálják. A tervezett felvételeket általában jelentős mértékű létszámcsökkenés kísérte. Az év első felére prognosztizált létszám-mozgás rendszerint optimistább eredményeket mutatott, a második félévé pedig realistábbat.[29] 1999-ig a megkérdezett cégek több mint 60 %-a kívánta létszámát bővíteni, de alig kevesebben, 50-58 %-uk számolt a létszám csökkenésével is.

---

[28] A TÁRKI 1995-ben, majd 1997-ben a települések önkormányzatainak segítségével mérte fel a „külföldiek" jelenlétét az ország különböző vidékein. 1998-ban a vizsgálatot az európai integrációt előkészítő Integrációs Stratégiai Munkacsoport megbízásából ismételték meg. (Az első két vizsgálat elsősorban az informális gazdaság egyes elemeinek - közkeletű szóhasználattal a környező országok olcsó áruit kínáló KGST-piacok, s az illegális munkavégzést elősegítő „ember-piacok" - feltérképezésére irányult.) Az 1998. évi felmérés már az „idegenekkel" kapcsolatos véleményeket is hangsúlyosabban vizsgálta. *Sik Endre: Külföldiek Magyarországon és a velük kapcsolatos nézetek a helyi önkormányzatokban, TÁRKI, 1999.)*

[29] Olyannyira, hogy a korábbi optimista prognózisokkal ellentétben 1998 decembere és 1999 szeptembere között a prognózist készítő vállalatok létszáma 1.574 fővel csökkent, szemben az előző évek tapasztalataival, amikor a prognosztizáltnál ugyan kisebb mértékben, de létszámuk növekedett. *(OMKMK, i.m. 79. old.)*

A 2000 első félévére adott előrejelzés az erőteljes létszám-mozgás jelentős mérséklődéséről tanúskodik: a cégek kevesebb, mint 40 %-a tervezett felvételt (együttesen mintegy 128 ezer főt) és alig több, mint negyede (26,6 %) számolt a létszám csökkenésével (együttesen 81,5 ezer fővel). A feltételezett létszámbővülés tehát csaknem 50 ezer fő.

A kereslet a feldolgozóiparban és az építőiparban bizonyult élénknek (bár a feldolgozóipar elsősorban a szezonális munkákra keresett nagyobb létszámot, meghatározott idejű szerződéssel). A mezőgazdasági cégek körében szerény volt a munkaerő kereslet.

1999-ben elsősorban a nagyobb (300 főnél többet foglalkoztató) cégek bővítették létszámukat, mégpedig korábbi prognózisuknak megfelelően; a kisebb (51 főnél kevesebbet foglalkoztató) cégek létszámfelvétele pedig elmaradt a saját várakozásaiktól. 2000 első félévére a nagyok 22 %-a tervezett elbocsátást (átlagosan 31,8 főt) és 32,2 %-a felvételt (átlagosan 47,3 főt), a kicsiknek mindössze 4,6 %-ánál számítottak a létszám átlagosan 3,2 fős csökkenésére, 28,8 %-ánál pedig átlagosan 5,4 fő felvételére. (Ebben a körben azonban a cégek több mint kétharmada semmilyen változásra sem számított a létszámot illetően.)

Az előrejelzést készítő cégek mintegy 40 %-a nem tudta teljesen kihasználni kapacitásait. A legfőbb ok a kereslet hiánya (elsősorban a belföldi keresleté), valamint a tőkehiány, de az érintett cégek mintegy 10 %-a esetében a munkaerő - főként a szakképzett munkaerő - hiánya. A munkaerőhiányt a ruházati termékek gyártása területén 34,4, a textiliparban pedig csaknem 25 %-ra becsülték.

A cégek munkaerő keresletük kielégítéséhez jelentős mértékben igénylik a munkaerő-szolgálat közreműködését. Az előrejelzésben részvevő cégeknél emelkedett a hirdetéssel (az 1998 évi 19 %-ról 30 %-ra) és valamelyest csökkent (10 %-ról 4 %-ra) a pályázat útján történő felvételek aránya, több mint 40 %-uk azonban az állami munkaerő-szolgálaton keresztül keresi új alkalmazottait.

Jellemzően a munkaerőpiaci szolgálatot keresik meg a fejlesztésekhez és a zöldmezős beruházásokhoz szükséges munkaerő-igényeikkel a külföldi és vegyes-tulajdonú cégek.

Magyarországon az elmúlt években elsősorban a tőkeerős (jórészt külföldi) cégek teremtettek új munkahelyeket, részben működő üzemeik fejlesztése, részben pedig a zöldmezős beruházások révén. Ez a folyamat maradt a meghatározó 1999-ben is.

3.6.1 A fejlesztésekhez kapcsolódó munkaerőigények

1990-ben kevesebb, mint 6 ezer, 1998-ban több mint 25 ezer külföldi érdekeltségű cég működött Magyarországon; kisebbik hányaduk vegyes, nagyobbik hányaduk (csaknem 14 ezer cég) teljesen külföldi tulajdonban. *(KSH Évkönyv, 1998. 277. old.)*

Bár egyre több hazai cég is fejleszti tevékenységét (elsősorban a technika megújításával), a befektetések zömét a külföldi tőke biztosítja. Az ide

települő cégek évek óta dinamikusan fejlesztenek, a Magyarországon befektetett külföldi tőke (1999-ben 1.675 millió USD dollár) a gazdaság számos területén teremtett új munkahelyeket.[30] A több tucat, kisebb és nagyobb beruházás, fejlesztés esetenként csak néhány, vagy néhány tucat új munkahelyet hozott, esetenként (a nagy világcégek révén) ezres nagyságrendűt. Más forrás híján az újsághirdetésekből számíthatóan mintegy 16-17 ezer új munkahely jött így létre (ez lényegében megegyezik a feldolgozóipar létszámbővülésével) és a legtöbb új beruházás a következő években is hasonló létszámigényű. A beruházások kétharmada a Dunántúlon történt, egyharmada azonban már az ország más vidékein, a Duna-Tisza-közén, Borsodban és Szabolcsban. A munkahely-teremtő beruházásokhoz általában igénybe vették az erre a célra szolgáló állami és helyi kedvezményeket.

A beruházások, fejlesztések néhány, már az előző években is érzékelt jellemzője továbbra is érvényesül. Ilyen például, hogy a fejlesztések egy része határozottan munkaerő-takarékos;[31] valamint, hogy a munkaerőköltségek megtakarítása érdekében, külföldi gyártóbázisok csökkentését, felszámolását vállalva döntenek a tulajdonosok a tevékenység idetelepítéséről.[32]

A Magyarországon létesült munkahelyek sokfélék. A beruházásokról szóló híradásokból kiolvashatóan - főként a nagy multinacionális cégeknek beszállítók által létrehozott - új, rész-terméket gyártó tömeg-termelő és összeszerelő munkahelyekre elsősorban betanított munkát végzőket kerestek; ilyen az új munkahelyek zöme. Sok cég igényelt speciális

---

[30] Az 1999-ben megkezdett vagy befejezett fejlesztések listája rendkívül változatos: autó-hifi berendezés, üvegcsiszoló-üzem, szigetelőanyag-gyár, szivattyúgyár, optikai CD-írók és olvasók, fürdőruha- és fehérneműgyártás, állat-eledel gyár, mobil-telefon gyártás, papír-feldolgozás stb. A fejlesztések zöme azonban - mint arról már szó volt - a modern ipart jellemző ágazatokhoz kapcsolódott: a gépkocsigyártáshoz, az elektronika-iparhoz, a műszeriparhoz. Részben a nagy világcégek újabb beruházásai, részben a nyomukba érkező, alkatrészeket, részegységeket gyártó beszállító-cégeik idetelepülése hozott új munkahelyeket.

[31] Például: - Az Agrona csoport irányítása alatt álló Magyar Cukor Rt. egymilliárd forint értékű tároló kapacitás-bővítést készít elő. A társaság 700-800 millió forintot költ a csomagolás technológia korszerűsítésére, energia-racionalizálására, minőség-javításra, környezet-védelemre is. Állandó foglalkoztatottjai számát - az 1999-ben leállított sárvári gyár bezáráson felül - évente 10 %-kal csökkenti. *(Napi Gazdaság, 1999. jún. 30.)*
- Több mint 600 millió forintos költséggel megkezdte nyíregyházi gyárának rekonstrukcióját a száz-százalékos osztrák tulajdonban lévő Dunapack Rt. A gyár teljesítőképessége nő, minőségi termékeinek köre bővül a rekonstrukció nyomán, illetve változatlan létszám mellett 20-30 %-kal hatékonyabbá válik a termelés. *(Világgazdaság, 1999. nov. 26.)*

[32] Néhány példa:

- Magyarországra telepített Murtenből bizonyos összeszereléseket a svájci Saia-Burgess Electronics Holding elektronikai vállalat (Világgazdaság, 1999. okt. 28.)
- Az IBM új üzemcsarnokot avatott Székesfehérváron és ide telepítette a merevlemezes tárolóegységek gyártását. Az IBM részben Magyarországra telepíti majd azon számítógépes tároló-berendezések gyártását is, amelyek előállítását megszünteti az amerikai cég San Jose-i részlege. A kaliforniai kapacitások leépítése során egy év alatt 1.100 fővel - mintegy 10 %-kal - csökkentik az ottani létszámot. *(Napi Gazdaság, 1999. jún. 28.)*

képzettségű szakmunkásokat is[33] és élénk a magasan kvalifikált szakemberek iránti kereslet.[34]

3.6.2 A (regisztrált) kereslet- és kínálat eltérése

Mint arról már szó volt, a keresletnek csupán egy része jelenik meg a munkaügyi szervezetnél.

Az is egyre inkább nyilvánvaló, hogy a munkaügyi szervezet számára is átlátható kereslet, s a regisztrált munkanélküliek adott kínálata csak részlegesen fedik egymást - a munkaerőpiac igényeit csak kevéssé lehet az elhelyezésre várók kínálatából kielégíteni.

Ez volt a helyzet 1999-ben is, az állásigények növekvő száma ellenére. A bejelentett üres állások száma - amely tartalmazza a támogatott munkahelyeket is - évek óta növekszik, és nőtt 1999-ben is. (1995-ben havi átlagban 28,6 ezer volt, 1996-ban 38,3 ezer, 1997-ben 42,6 ezer, 1998-ban 48,3 ezer, 1999-ben 51,2 ezer.)

Ennek ellenére 1999-ben számszerűen és arányaiban is kevesebb munkanélkülit lehetett elhelyezni, mint 1998-ban.

---

[33] Árbevétele alapján a világ ötödik helyén jegyzett szingapúri NatSteel Electronics Limited Magyarországon alapított cége, minthogy a korábban csődbe ment magyarországi elektronikai vállalatok dolgozói már „szétszéledtek", hirdetések és fejvadász cégek közreműködésével toborozta munkatársait, akiket aztán Szingapúrban képeznek ki. *(HVG, 1999. jún. 5.)*

[34] „Minden végzős el tud helyezkedni - újra keresik a mérnököket" - nyilatkozta a BME rektora. Az egyetemre számos nagy cég telepített laboratóriumot. *(Népszabadság, 2000. jan. 7.)*

3.15 táblázat

A bejelentett betöltetlen álláshelyek, a regisztrált munkanélküliek, a munkanélküli járadékban részesülők és a közülük elhelyezkedettek száma 1997-1998

Időpont	Állás-helyek száma*	Regisztrált munka-nélküliek (fő)	Álláshelyek a regisztrált munkanélküliek %-ában	Munkanélküli járadékban részesülők zárólétszáma (fő)	Elhelyezkedett		
					fő	Az állás-helyek %-ában	A járadékban részesülők %-ában
1998							
Jan	37.401	481.847	7,8	149.343	5.388	14,4	3,6
Febr	41.253	471.703	8,7	147.547	7.900	19,2	5,4
Márc	50.157	459.600	10,9	139.058	12.321	24,6	8,9
Ápr	48.358	438.114	11,0	130.821	10.723	22,2	8,2
Máj	47.006	421.202	11,2	124.678	8.017	17,1	6,4
Jún	51.258	406.386	12,6	121.280	6.572	12,8	5,4
Júl	52.872	409.745	12,9	121.067	6.112	11,6	5,0
Aug	52.704	401.922	13,1	119.836	5.391	10,2	4,5
Szept	55.480	398.482	13,9	119.834	7.718	13,9	6,4
Okt	54.774	391.390	14,0	123.969	6.517	11,9	5,3
Nov	46.905	392.429	12,0	129.112	5.266	11,2	4,1
Dec	40.952	404.094	10,1	141.601	3.399	8,3	2,4
Átlag	**48.260**	**423.121**	**11,4**	**130.724**	**7.110**	**14,7**	**5,4**
1999							
Jan	43.418	434.692	10,0	156.803	5.151	11,9	3,3
Febr	49.451	442.552	11,2	151.907	6.117	12,4	3,9
Márc	52.024	437.515	11,9	148.027	10.297	19,8	7,0
Ápr	51.060	421.716	12,1	138.821	11.530	22,6	8,2
Máj	52.575	406.266	11,4	135.592	7.848	14,9	5,8
Jún	54.068	394.371	13,6	133.221	6.134	11,3	4,6
Júl	54.826	400.644	13,7	132.675	6.614	12,1	5,0
Aug	53.919	396.841	13,9	132.248	5.351	9,9	4,0
Szept	56.019	397.185	14,1	130.893	8.491	15,2	6,5
Okt	55.327	389.377	14,2	135.566	6.581	11,9	4,9
Nov	49.808	388.558	12,8	141.458	5.646	11,3	4,0
Dec	42.579	404.509	10,5	150.389	3.439	8,1	3,3
Átlag	51.271	**409.519**	12,5	**140.717**	**6.933**	13,5	4,9

* Zárónapi adat; a hónap rendelkezésre álló álláshelyek száma - aminek egy részét folyamatosan betöltötték, vagy visszavonták.

Adatforrás: OMKMK havi jelentések

A számszerűen évről-évre növekvő keresletben - tulajdonképpen a regisztrálás kezdete óta, még a legrosszabb években is - a szakmunkások iránti igény volt a meghatározó. (1993. decemberében például az akkor csupán 28 ezer bejelentett álláshely 46 %-ában, 1999-ben az átlagosan havonta több mint 51 ezernek a 47 %-ában kerestek szakmunkást.)

Nagyságrendileg alig változott a betanított és a segédmunkások aránya, annak ellenére, hogy az idetelepülő cégek gyakran keresnek csupán néhány betanult mozdulatot kívánó szalagmunkást, s lényegében ebben a kategóriában jelenik meg a közhasznú munkára, közmunkára kiközvetíthetők iránti kereslet is.

A fizikai foglalkozásúak iránti igény teszi ki évről-évre a regisztrált kereslet most már csaknem 90 %-át.

A nem fizikai foglalkozásúak zömét az ügyintézők, ügyviteli alkalmazottak adják; a vezető beosztásúakat, a diplomával rendelkező szakalkalmazottakat a cégek jellemzően nem a munkaügyi szolgálaton, hanem más kapcsolatokon keresztül keresik.

3.16 táblázat

A regisztrált munkaerő-kereslet

Év, dec.	Kereslet főben	Ebből %:				
		Szak	Betanított	Segéd	Fizikai	Nem fizikai
		munkás			együtt	
1993	28.089	45,8	23,5	7,2	76,5	23,5
1994	30.806	49,0	27,3	8,2	84,5	15,5
1995	26.756	52,1	24,3	11,8	88,2	11,8
1996	35.540	51,7	22,5	10,2	84,4	15,6
1997	36.307	51,0	26,4	8,9	86,3	13,7
1998	40.952	46,5	31,6	10,6	88,7	11,3
1999	42.579	47,0	30,3	11,9	89,2	10,8

Adatforrás: OMKMK

A növekvő, de még mindig szerény kereslet ellenére, s miközben többszázezer munkanélküli vár elhelyezkedésre, a létező igényeket sem lehet mindig kielégíteni. Az OMKMK rövidtávú prognózisai - mint az előzőekben ismertettük - évek óta jelzik a kereslet és a kínálat eltéréseit, elsősorban meghatározott képzettségű szakmunkások hiányát.

A prognózis szerint nemzetgazdasági szinten mintegy 29-30 ezerre tehető a tartósan betöltetlen álláshely; a szám az egy évvel korábbihoz képest ismét 2-3 ezerrel nőtt.

Az OMKMK módszeresen feldolgozza az évente kétszer elkészített prognózisokból a különböző szakmák iránti igényeket: melyek a keresett, illetve a romló helyzetűek. A korábbi feldolgozásokból jobbára csak azt lehetett megállapítani, melyek a legalább 10 megyében keresett, illetve a korábbi jelentős túlkínálatú szakmák, foglalkozások. (Ezeket az adatsorokat 1995-től közöltük.) A feldolgozások jó áttekintést adtak a tartós hiányokról (például, hogy a szabó-varrónők és az ápolónők minden megyében évek óta a hiányszakma listavezetői); továbbá a növekvő vagy éppen a csökkenő keresletű szakmákról.

A 2000. első félévére előrejelzett kereslet számbavételekor a 150 főt meghaladó szakmai igényeket összegeztük. Így például tudható, hogy a szakképzetlen fizikai dolgozókat ötféle munkára keresik: kubikus, szemétgyűjtő, utcaseprő, varrónő, vasalónő, valamint őr. Mintegy 30, szakképzettséget igénylő munkakörbe várnak országosan több mint 150 dolgozót, a feldolgozóipar és a szolgáltatások számos ágába, sokféle tevékenységre, az elektroműszerészektől, gépjármű-szerelőktől az építőipar különféle szakmáin át a szakácsokig, bolti eladókig.

A keresett szellemi foglalkozások között változatlanul ott vannak az egészségügyiek (ápoló, ápolónő), s mint már korábban is, a gépészmérnökök; ismét hiányt jeleznek az adatok középiskolai tanárokból,

oktatókból, s új keresletként jelentkeznek a számítástechnikai adminisztrátori foglalkozások.

A tervezett leépítések - ugyancsak 150 főt meghaladó nagyságrendben - a gyógyszergyártó gépkezelőket, a bányászokat, a felvonó- és szállítóberendezés kezelőket érintik. A keresett és a leépülő szakmák együttesen a gazdaság még mindig erősen változó igényeit jelzik, néhány, évek óta érzékelhető, közös jellemzővel.

a.) Általános és tartós a kereslet a legalacsonyabb jövedelmű szakmákban. Ilyen mindenek előtt a könnyűipar több szakmája (szabó-varró, ruházati, textilipari, bőr- és cipőgyártó) valamint a faiparban az általános- és bútor-asztalos. (Az utóbbiban a gyáripari munkánál előnyösebb lehet a kisvállalkozás.)

Tulajdonképpen ugyanez érvényes néhány nem-fizikai foglalkozás esetére is, különösen, ha a munkáltató a meghatározott tarifák alapján fizető közszféra (ápolónők, szakorvosok, középiskolai tanárok, egészségügyi szolgáltatók és fürdőt üzemeltető foglalkozások).

Valószínű, hogy ezek a szakmák akkor válnak újból népszerűvé, ha a keresetek a jelenleginél jobban megközelítik a népgazdaság más ágazataiban (vagy bizonyos esetekben a magánszférában) dolgozókét.

Az alacsony keresetek és az alacsony presztízs együttesen jellemzik az ismertetett, szakképzettséget nem igénylő munkaköröket. Valószínű, hogy a nagyarányú fluktuáció állandósítja itt a keresletet.

b.) A kereslet másik forrása - meghatározott területeken - a gazdasági növekedés. Ez talán a leglátványosabban az építőiparban jelentkezik: a megélénkült beruházásokhoz nem elegendő az itthon (és nem külföldön) dolgozó szakemberállomány. Az építőipar valamennyi fontos szakmájában - kőműves, ács, állványozó, útépítő, épületasztalos stb. - munkaerőt keres. A gépipari szakmák kereslete ugyancsak az ágazat biztató növekedésének a következménye.

A kereslet mértéke, összetétele természetesen megyénként, régiónként jelentősen különbözik. (Sőt, különbözik a cégek munkaerőpiaci vonzáskörzete is: a Dunántúlra újabban betelepült cégek egyre távolabbi településekről toborozzák - és szállítják - dolgozóikat.)

Köztudott, hogy az éppen adott kereslet és az éppen létező kínálat rendszerint kisebb vagy nagyobb mértékben eltér egymástól; demográfiai, képzettségi, jövedelmi és számos más ok miatt. (A foglalkoztatáspolitika ún. aktív eszközeinek egyik fő célja a kereslet- és a kínálat közötti különbségek csökkentése, elsősorban a munkát keresők alkalmazkodásának elősegítésével.)

A kereslet- és a kínálat eltéréseit csupán az OMKMK-nál regisztrált kereslet esetében tudjuk bemutatni. A munkaerő-szolgálat 1991-től a bejelentett állásigényeken belül figyelemmel kíséri a fél év (180 nap) alatt ki nem elégített igényeket is. A lassan növekvő kereslettel párhuzamosan, s az évenkénti kisebb-nagyobb hullámzás ellenére úgy tűnik, hogy általában a

kereslet mintegy 10 %-át nem sikerül kielégíteni a munkanélküliek állományából.

3.17 táblázat

A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya 1993-1999-ben

Időpont (december)	Összes bejelentett álláshely (fő)	ebből: 180 napon túli	
		fő	%
1993	28.089	2.918	10,4
1994	30.806	4.719	15,3
1995	26.756	931	3,5
1996	35.540	4.487	12,6
1997	36.307	5.895	16,2
1998	40.952	4.851	11,8
1999	42.579	4.134	9,7

Adatforrás: OMKMK

Az évek során természetesen mind a kereslet, mind a kínálat összetétele változott, kevéssé módosult azonban a regisztrált kereslet- és kínálat közötti, meg-nemfelelési arány. (Megjegyezzük, hogy a bejelentett igények két módon kerülhetnek ki a regiszterből: az igény kielégítésével, vagy pedig a bejelentés visszavonásával. A két módot az adatokból nem lehet elkülöníteni.)

3.18 táblázat

A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya a foglalkoztatási státusz szerint 1997-1999. decemberében*

Állomány-csoport	1997.			1998.			1999.		
	Kereslet	ebből: 180 napon túli		Kereslet	ebből: 180 napon túli		Kereslet	ebből: 180 napon túli	
	fő	fő	%	fő	fő	%	fő	fő	%
Szakmunkás	18.515	3.250	17,6	19.049	2.824	14,8	20.009	2.393	12,0
Betanított munkás	9.601	1.668	17,4	12.922	1.401	10,8	12.912	1.271	9,8
Segédmunkás	3.215	249	7,7	4.340	141	3,2	5.083	150	2,8
Fizikai együtt	31.331	.5.167	16,5	36.311	4.366	12,0	38.004	3.814	10,0
Nem fizikai	4.976	728	14,6	4.641	485	10,5	4.575	320	7,0
Összesen	36.307	5.895	16,2	40.952	4.851	11,8	42.579	4.134	9,7

* Záró állomány

Adatforrás: OMKMK

Függetlenül attól, hogy a hozzávetőlegesen 10 % körüli ki nem elégített igényt soknak vagy kevésnek tekintjük-e, a foglalkoztatáspolitika számára a bejelentett igények az adott keresletre vonatkozó igazodási pontot jelentik.[35]

---

[35] Annak ellenére, hogy a tapasztalatból tudjuk: nem minden bejelentett állásigény valós; pontosabban a munkáltatók azokat nem a regisztrált munkanélküliek köréből kívánják betölteni, különösen például, ha a munkaügyi szervezet cigány etnikumú személyt próbál kiközvetíteni. A munkaügyi szervezet tapasztalatai szerint gyakori eset az is, hogy a munkáltatók eleve csak olyan igénnyel fordulnak a munkaügyi szervezethez, amit más módon nem sikerült kielégíteniük, a felkínált feltételek előnytelen volta miatt.

Az Európai Unió egyik fő törekvése, a „foglalkoztathatóság" (employability) növelése, azaz a dolgozni kívánó és arra képes férfiak és nők alkalmassá tétele a kínálkozó állások elfoglalására.

A be nem tölthető állások igényei jó támpontot adnak az aktív eszközökkel támogatott helyi, regionális teendőkre.

3.7 A foglalkoztatottság regionális különbségei

1998-ban, amikor a 15-74 évesek körében 47,7 % volt a foglalkoztatottak aránya, Vas megyében volt a legtöbb foglalkoztatott (56,3 %). A második helyen Győr-Moson-Sopron megye állt (54,7 %) és 50 % felett volt a foglalkoztatottak aránya Zalában, Veszprémben, Fejérben, Budapesten és Pest megyében, valamint Csongrádban.

A 40 %-ot sem érte el viszont a foglalkoztatottak aránya Szabolcs-Szatmár megyében (38,5 %) valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (38,7 %).

1999-ben a foglalkoztatottság növekedése (országosan 49,4 %-ra) megyénként ugyancsak szerény változásokat hozott, de már csak Szabolcs-Szatmár megye maradt a 40 %-os foglalkoztatási szint alatt (39,4 %); néhány, (vagy néhány tized) százalékkal a legtöbb megyében nőtt a foglalkoztatottak aránya. (Csupán Csongrád megyében csökkent, mintegy 0,4 százalékponttal.)

8. ábra

A foglalkoztatottak aránya a 15-74 éves népességben megyénként 1999

Országos arány: 49,4 %

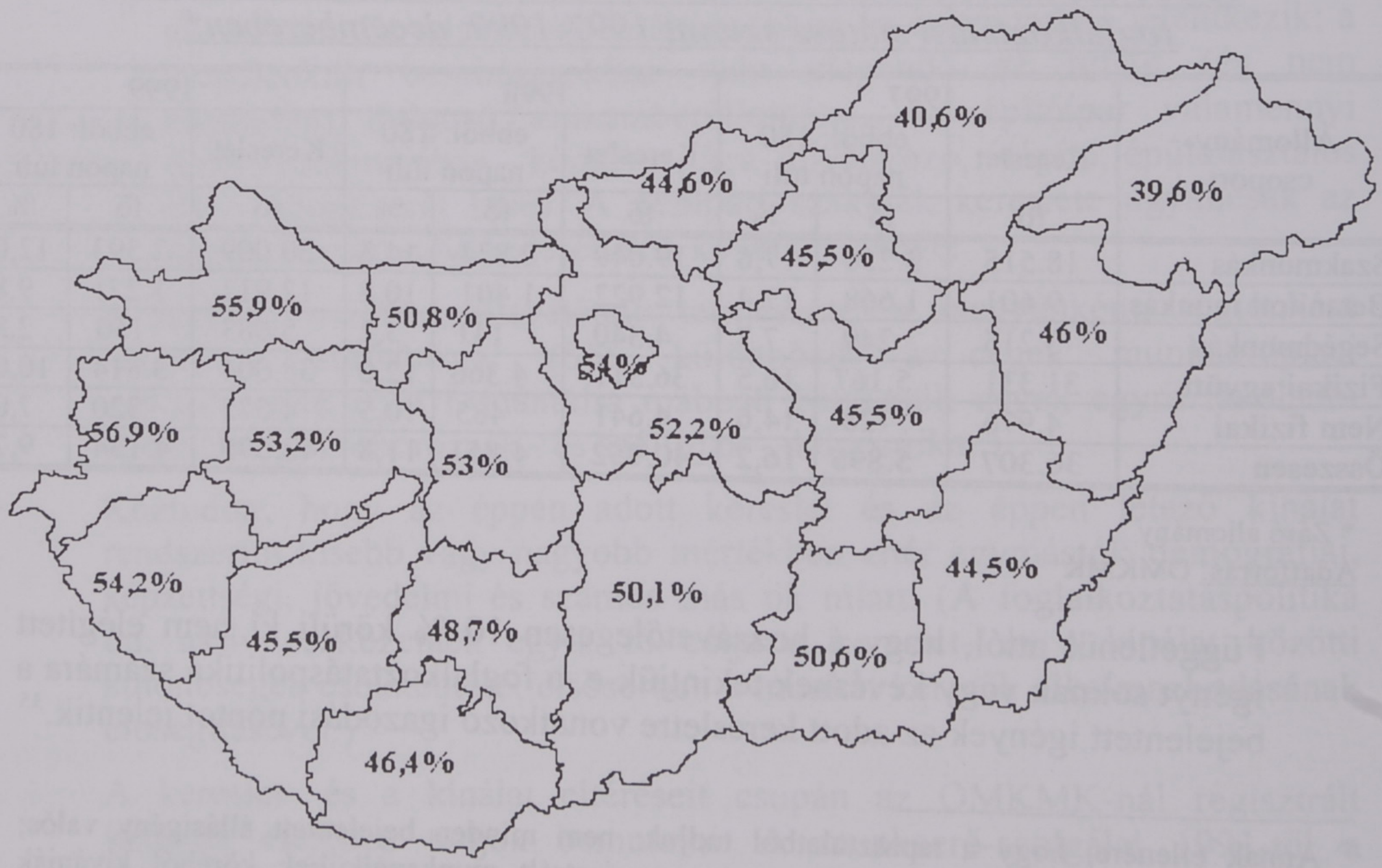

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Az örvendetes, bár szerény mértékű javulás sem változtatott azonban az ország nyugati és keleti felén kialakult különbségeken: a kereső-korúnak tekintett népesség több mint a fele foglalkoztatott Nyugat- és Közép Dunántúlon, valamint a Budapestet és Pest megyét magába foglaló Közép-Magyarország régióban, s alig több mint 40-%, a Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön.

A nyugati határhoz közeli térségek iránt érdeklődő külföldi tőke, elsősorban a nagy multinacionális cégek ottani beruházásai, néhány éve pedig a holdudvarukhoz tartozó beszállító cégek sokaságának lehetőleg a közvetlen közelükbe telepedése jól ismert magyarázata e régió gazdasági fellendülésének. (Ráadásul a Phare program is főként ennek a régiónak fejlődését segítette: az ausztriai Burgelanddal közös, négy nyugat-dunántúli megyét magába foglaló West-Pannon Euroregió közös - főként infrastruktúrális - fejlesztési programjai speciális támogatás élveznek.)

A nyugati és a keleti országrészben most már tartósan létező foglalkoztatási esély-különbségek csökkentése érdekében a kormány és az önkormányzatok sokféle kedvezménnyel támogatják a leghátrányosabb helyzetű régiókban munkahelyeket teremtők beruházásait. Jórészt ennek hatására e térségekben megélénkültek a befektetések, bár különösen a legnagyobb beruházások érdemleges foglalkoztatási hatása csak a következő években lesz érzékelhető.[36]

---

[36] Bár a külföldi tőke még mindig a Dunántúlon terjeszkedik szívesen, egyre több, kisebb és nagyobb cég telepedik meg a munkahelyre váró régiókban is. Az újságok híreiből összeszámolhatóan a két legalacsonyabb foglalkoztatású régióban, Észak-Magyarországon (Borsod, Heves, Nógrád) és Észak-Alföldön (Hajdú, Szolnok, Szabolcs) a már folyamatban lévőkön túl mintegy 20 jelentősebb beruházás kezdődött 1999-ben. Az első szakaszban - zömmel 2000-ben - az új beruházások legalább 2.500 munkahelyet ígérnek; a következő években pedig ennek többszörösét.

4. *A MUNKANÉLKÜLISÉG*

4.1 Nemzetközi tendenciák

A gazdaság megélénkülése, s a nemzeti akciótervekben (NAP) megfogalmazott programok első - szerény - eredményei már 1998-ban megmutatkoztak.[37]

Az Unió tagállamainak átlagában a munkanélküliségi ráta az előző évi 10,6 %-ról 10 %-ra mérséklődött. (Ebben része volt az 1,8 millió új munkahelynek.) A tagállamok közül 1997-ben 6-ban volt még 10 % felett a ráta (Spanyolországban 20 % felett), 1998-ra Írország és Németország már kikerült e csoportból (viszont 10 % fölé nőtt Görögország munkanélküliségi rátája.) Összességében a 15 tagország közül 10-ben csökkent a munkanélküliség (ha csak néhány tized-százalékkal is) és mindössze ötben nőtt (ugyancsak többnyire néhány tized-százalékkal).

Ugyanebben az időszakban az USA munkanélküliségi rátája mindössze 4,5 % volt, az ezt megközelítő szintet csupán néhány uniós tagország ért el: Luxemburg, Hollandia, Ausztria, Dánia és Portugália. Azaz, Európára még nagy erőfeszítések várnak, hogy a foglalkoztatás szintjében (s ezzel együtt a munkanélküliség csökkentésében) utolérje az Egyesült Államokat.

4.1 táblázat

A munkanélküliségi ráta az EU tagországaiban, 1998.

Tagország	Az ILO ajánlása szerinti felmérésen alapuló ráta				
	Összesen	ebből:			
		férfiak	nők	25 éven aluliak	tartós munkanélküliek*
Belgium	9,5	7,7	11,9	7,4	5,8
Dánia	5,1	3,9	6,5	5,3	1,4
Németország	9,4	8,9	10,2	4,9	4,9
Görögország	11,6	7,8	17,4	12,9	6,4
Spanyolország	18,8	13,8	26,6	14,6	9,4
Franciaország	11,7	9,9	13,8	9,1	4,9
Írország	7,8	8,0	7,6	5,7	n.a.
Olaszország	12,2	9,4	16,8	12,9	8,3
Luxemburg	2,8	2,0	4,2	2,5	n.a.
Hollandia	4,0	3,0	5,2	5,1	1,9
Ausztria	4,7	3,9	5,6	3,8	1,4
Portugália	5,1	4,1	6,4	5,1	2,2
Finnország	11,4	10,8	12,0	11,2	3,2
Svédország	8,3	8,6	8,0	7,5	3,1
Egyesült Királyság	6,3	7,0	5,5	9,1	2,1
EU átlag	10,0	8,6	11,8	9,3	4,9
Magyarország 1998	7,8	8,5	7,0	12,6	3,3
1999	7,0	7,5	6,3	11,5	3,5

* A gazdaságilag aktívak %-ában

Forrás: Employment in Europe 1999, 127-142. old.

---

[37] Az EU „statisztikai hivatala" az Eurostat jelentése szerint 1999. decemberében 9,7 % volt a 15 tagország átlagában a munkanélküliségi ráta. Ez kedvező jel, de a változékonyabb havi adatokat majd csak az éves átlagot mutató adat hitelesíti.

A tagországok természetesen rendszeresen adnak ki jelentéseket a munkanélküliség alakulásáról, ezek azonban nem mindig alkalmasak a nemzetközi összehasonlításra.[38] A mértékek jelentősen különbözhetnek egyebek között attól függően is, hogy egy adott időpontban hány munkanélkülit vonnak ki - például az aktív eszközök révén - a munkanélküliek állományából.

A munkanélküliségi ráták tehát - bár fontos mutatói egy-egy ország munkaerő-helyzetének - csak részleges információt adnak a nemzeti munkaerőpiacok állapotáról. Ez érvényes a hazai számbavételekre is.

4.2 A munkanélküliség mértéke Magyarországon

4.2.1 A munkaerő-felmérés adatai

Magyarországon, mint köztudott, ugyancsak kétféle munkanélküliségi számbavétel létezik. Az OMKMK által vezetett nyilvántartással párhuzamosan 1992 óta a KSH is elkészíti az ILO ajánlásai szerinti, a lakosság kikérdezésén alapuló felmérést. Először ennek jellemzőit és megállapításait ismertetjük.

A KSH felmérésében alkalmazott kritériumok szerint a 15-74 éves korúak közül az minősül munkanélkülinek, aki a vizsgált időszakban (a negyedév egyes hónapjainak 12. napját magában foglaló, ún. vonatkoztatási héten, a hetet hétfőtől-vasárnapig számítva)

⇒nem dolgozott (és nincs olyan munkája, amelyből átmenetileg távol volt);

⇒a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát;

⇒rendelkezésre áll, azaz két héten belül munkába tudna állni, ha találna megfelelő állást;

illetve

⇒már talált munkát, ahol 30 napon belül dolgozni kezd.

A felvételben tehát eltekintenek attól, hogy a megkérdezettnek korábban volt-e kereső foglalkozása, vagy már nyugdíjas; munkanélkülinek minősül, ha dolgozni szeretne és a fenti kritériumoknak megfelel. (Megjegyezzük: míg a foglalkoztatottak esetében nincs felső korhatár, addig - az EU legutóbbi ajánlása szerint - a munkanélküliek esetében a 74 évet annak tekintik.)

Bár a munkanélküliségi adatok a 15-74 évesekre vonatkoznak, a hazai nyugdíjkorúak közül már csak kevesen - és egyre kevesebben - keresnek aktívan munkát (mintegy ezer nő és mintegy 400 férfi). Munkanélkülinek

---

[38] A legtöbb országban kétféle számítás létezik. Az egyik az ország saját jogrendje (munkavállalási kor, a „munkanélküli" meghatározásának nemzeti kritériumrendszere stb.) szerint számítja a munkanélküliséget, a másik pedig a nemzetközi meghatározásokhoz igazodóan. A kétféle számítás között jelentős lehet az eltérés. Ausztriában például a nemzeti számítás szerint 6,7, az ILO kritériumai szerint 4,7 %-os volt a munkanélküliségi ráta 1998-ban.

lényegében csak a hazai munkavállalási korúak tekintik magukat.[39] Az adatok tehát ténylegesen a nyugdíjkorhatár alatti népesség munkakeresésére utalnak.

Az aktívan munkát kereső, dolgozni kívánók száma - több éves folyamatos csökkenés után - először esett 300 ezer alá. A munkanélküliségi ráta, mint jeleztük, 7 %-ra csökkent.

A munkanélküliség örvendetes csökkenése azonban nem feledtetheti, hogy a munkanélküliek több mint 30 %-a már másfél évnél régebben (több mint 20 %-uk 2 évnél is régebben) keres munkát; hogy a munkanélküliek több mint negyede változatlanul a 25 évesnél fiatalabbak korosztályába tartozik (ezekre a kérdésekre még visszatérünk) és hogy évek óta száz-száztízezer ember ún. passzív munkanélküli, aki dolgozna, ha lenne munkaalkalom, de a munkaerőpiac állapota, vagy személyi jellemzői miatt nem keres aktívan munkát. Figyelemre érdemes, hogy a passzív munkanélküliek csaknem 60 %-át a „legjobb munkavállalási korú" 30-54 évesek adják, mégpedig nagyobb hányadban a férfiak.

Az sem feledhető, hogy a munkanélküliség csökkenését a gazdaság jobb teljesítményén túl a foglalkoztatáspolitika aktív eszközei is alakítják. Mint az előzőekből kitűnt, a különböző forrásokból fedezett képzések és foglalkoztatások hosszabb-rövidebb ideig legalább 150 ezer fővel csökkentették a munkanélküliek számát. (Az OMKMK a foglalkoztatáspolitikai eszközök 1998. évi működéséről készített, idézett elemzése szerint az aktív eszközök csaknem 4 % ponttal csökkentették a regisztrált munkanélküliek rátáját.)

S a legkevésbé az feledhető, hogy a felmérésben munkanélküliként szereplők, 1999-ben még mindig 170 ezer férfi és 114 ezer nő, együttesen csaknem 300 ezren kerestek aktívan munkát, munkahelyet eredménytelenül.

---

[39] Ez nemcsak magyarországi jelenség. Az EU statisztikái évek óta jelzik, hogy a nyugdíjas korúak közül - bármelyik év legyen is a korhatár - már csak kevesen dolgoznak tovább,s jórészt a munkahelyek hiánya miatt lemondanak arról is, hogy állást keressenek. Európában éppen a 55 éven felüliek alacsony szintű foglalkoztatásában látják az egyik lényeges különbséget az Egyesült Államok és Japán foglalkoztatási szintjéhez képest. Ezért az EU foglalkoztatáspolitikájának egyik hangsúlyozott célja az 50 év körüliek tovább-foglalkoztatási esélyeinek javítása.

4.2 táblázat

A munkanélküliek száma korcsoportonként és nemenként

ezer főben

Korcsoport	1996.	1997.	1998.	1999.
	január-december			
15-19				
férfi	23,8	19,0	16,1	12,6
nő	15,3	13,5	12,2	8,7
együtt	39,1	32,5	28,3	21,3
20-24				
férfi	43,7	42,1	40,0	36,0
nő	23,5	21,3	19,3	21,3
együtt	67,2	63,4	59,3	57,3
25-29				
férfi	33,4	29,8	26,7	25,7
nő	21,1	15,2	16,6	14,9
együtt	54,5	45,0	43,3	40,6
30-39				
férfi	61,9	50,3	42,0	42,6
nő	39,1	34,7	29,2	28,9
együtt	101,0	85,0	71,2	71,5
40-54				
férfi	72,1	63,0	57,0	48,8
nő	52,7	45,6	41,8	39,2
együtt	124,8	108,6	98,8	88,0
55-59				
férfi	7,5	8,1	4,7	4,6
nő	2,3	2,4	2,1	0,8
együtt	9,8	10,5	6,8	5,4
60-74				
férfi	1,3	1,8	2,7	0,4
nő	2,4	2,0	2,6	0,2
együtt	3,7	3,8	5,3	0,6
Együtt				
férfi	243,7	214,1	189,2	170,7
nő	156,4	134,7	123,8	114,0
együtt	400,1	348,8	313,0	284,7
Passzív munkanélküli	101,0	93,7	110,4	109,1

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000

Mind a férfiak, mind a nők néhány korcsoportjának kivételével - amelynek tagjai közül, ha szerény mértékben is, de többen kívántak dolgozni, mint az előző évben - a korcsoportok többségében csökkent a munkát keresők száma.

4..3 táblázat

A munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint, nemenként

%

Év Jan-Dec.	Korcsoport (Együtt = 100)							Munkanélküliségi ráta*
	15-19	20-24	25-29	30-39	40-54	55-59	60-74	
Férfiak								
1992.	10,8	17,6	12,7	28,1	26,2	3,4	1,2	10,7
1993.	10,7	17,8	11,5	27,2	28,0	3,4	1,4	13,2
1994.	10,4	18,7	12,0	26,6	27,9	2,9	1,4	11,8
1995.	11,0	17,9	12,6	26,8	28,3	2,5	0,8	11,3
1996.	9,8	17,9	13,7	25,4	29,6	3,1	0,5	10,7
1997.	8,9	19,7	13,9	23,5	29,4	3,8	0,8	9,5
1998.	8,5	21,1	14,1	22,2	30,1	2,6	1,4	8,5
1999.	7,4	21,0	15,1	25,0	28,6	2,7	0,2	7,5
Nők								
1992.	12,1	12,7	11,9	30,2	29,4	2,0	1,7	8,7
1993.	12,2	13,1	11,7	29,2	28,0	2,4	3,4	10,4
1994.	11,2	14,4	11,4	29,9	28,5	1,1	3,6	9,4
1995.	10,8	14,2	10,9	30,0	31,3	1,6	1,2	8,7
1996.	9,8	15,0	13,5	25,0	33,7	1,5	1,5	8,8
1997.	10,0	15,8	11,3	25,8	33,9	1,8	1,5	7,8
1998.	9,9	15,6	13,4	23,5	33,8	1,7	2,1	7,0
1999.	7,6	18,7	13,1	25,3	34,4	0,7	0,2	6,3
Együtt								
1992.	11,3	15,6	12,4	28,9	27,5	2,8	1,4	9,8
1993.	11,3	16,0	11,6	28,0	28,0	3,0	2,2	11,9
1994.	10,7	17,0	11,8	27,9	28,1	2,2	2,3	10,7
1995.	10,9	16,5	12,0	28,0	29,4	2,2	1,0	10,2
1996.	9,8	16,8	13,6	25,2	31,2	2,4	0,9	9,9
1997.	9,3	18,2	12,9	24,4	31,1	3,0	1,1	8,7
1998.	9,0	19,0	13,8	22,7	31,6	2,2	1,7	7,8
1999.	7,5	20,1	14,3	25,1	30,9	1,9	0,2	7,0

* A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktívak (a foglalkoztatottak és a munkanélküliek) számához képest.

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Az 1999-ben munkanélkülinek (állást keresőnek) minősülő 284,7 ezer fő közül 41,2 ezer fő korábban nem dolgozott (például már nyugdíjas volt, vagy nem kereső családtag, vagy éppen még iskolába járt); 15,5 ezer főnek pedig már nyolc éve vagy korábban szűnt meg a munkája.

A korábban rendszeres munkahellyel rendelkezők (228 ezer fő) meghatározó többsége alkalmazott volt (csakúgy, mint a foglalkoztatott népességben kimutatottaké.)

9. ábra

A munkanélküliségi ráta változása, 1992-1999

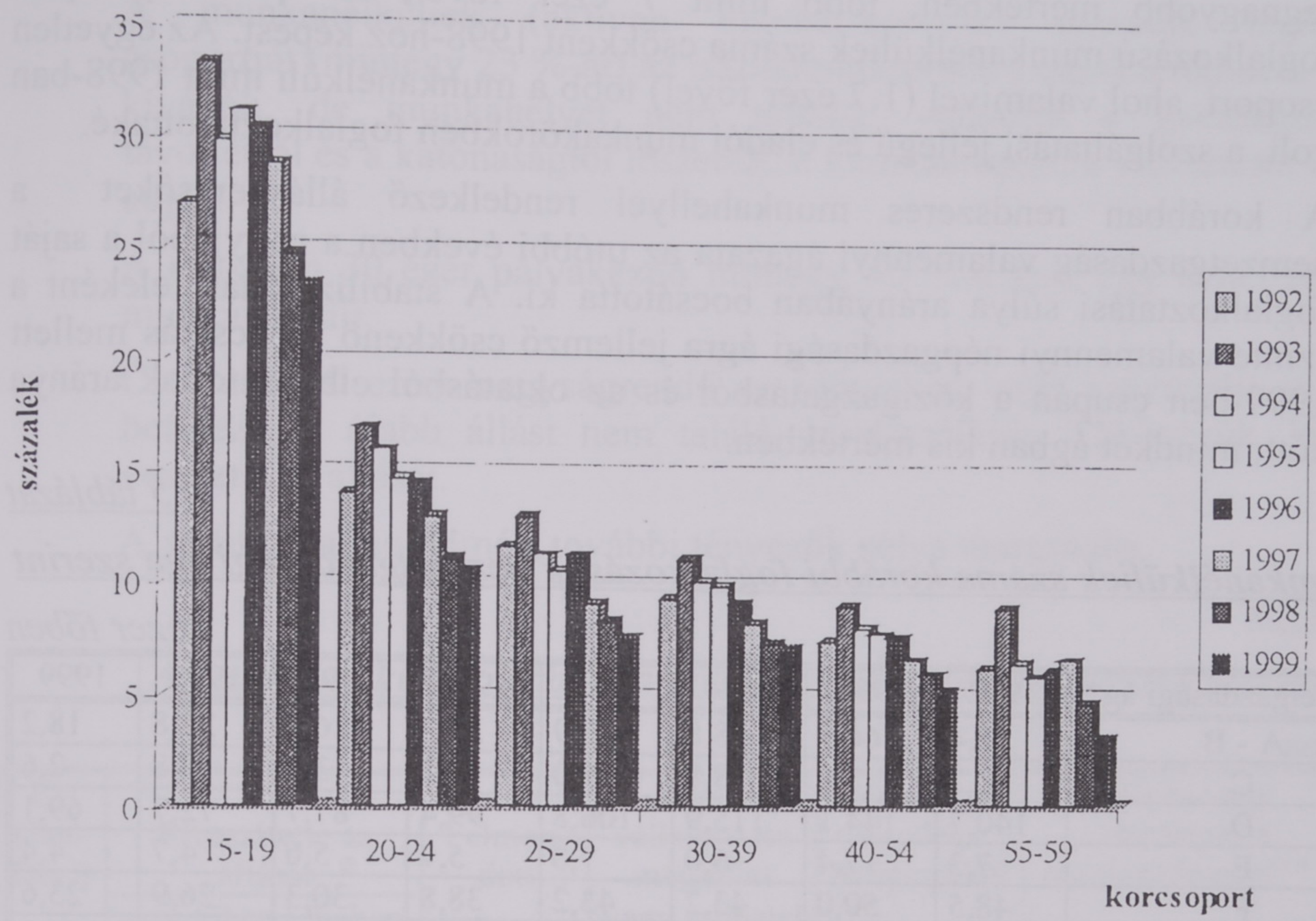

Forrás: Munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000

4.4 táblázat

A munkanélküliek száma és megoszlása korábbi foglalkoztatásuk jellege szerint*

A foglalkoztatás jellege	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Alkalmazott								
ezer fő	347,1	391,7	336,5	320,8	312,0	262,4	230,2	217,4
%	86,9	89,4	90,6	91,9	93,0	92,7	93,4	95,4
Szövetkezet tagja								
ezer fő	24,5	21,2	14,0	11,0	6,9	4,3	3,8	1,8
%	6,1	4,8	3,8	3,1	2,1	1,5	1,5	0,8
Társas vállalkozás tagja								
ezer fő	15,9	10,9	9,3	7,6	3,8	5,4	3,9	1,1
%	4,0	2,5	2,5	2,2	1,1	1,9	1,6	0,5
Egyéni vállalkozó								
ezer fő	9,6	12,6	11,0	9,3	12,1	10,1	8,2	7,4
%	2,4	2,9	2,9	2,7	3,6	3,6	3,3	3,2
Segítő családtag								
ezer fő	2,0	1,5	0,7	0,4	0,7	0,8	0,3	0,3
%	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1
Összesen								
ezer fő	399,1	437,9	371,5	349,1	335,5	283,0	246,4	228,0
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Csak a korábban rendszeres munkával rendelkezők

Adatforrás: Munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000

A munkanélküliek számának folyamatos csökkenése (1997: 51 ezer, 1998: 35,8 ezer), ha szerény mértékben is, de érintette a korábban rendszeres munkahellyel rendelkezők csaknem minden foglalkozási főcsoportját. A legnagyobb mértékben, több mint 7 ezer fővel, az ipari, építőipari foglalkozású munkanélküliek száma csökkent 1998-hoz képest. Az egyetlen csoport, ahol valamivel (1,7 ezer fővel) több a munkanélküli mint 1998-ban volt, a szolgáltatási jellegű és eladói munkakörökben foglalkoztatottaké.

A korábban rendszeres munkahellyel rendelkező álláskeresőket a nemzetgazdaság valamennyi ágazata az utóbbi években a nagyjából a saját foglalkoztatási súlya arányában bocsátotta ki. A stabilizálódás jeleként a szinte valamennyi népgazdasági ágra jellemző csökkenő kibocsátás mellett 1999-ben csupán a közigazgatásból és az oktatásból elbocsátottak aránya nőtt; mindkét ágban kis mértékben.

4.5 táblázat

A munkanélküliek száma korábbi foglalkozásuk nemzetgazdasági ága szerint

ezer főben

Nemzetgazdasági ág*	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A - B	53,4	66,9	48,8	40,9	35,7	26,9	21,8	18,2
C	5,2	7,8	8,8	5,0	3,2	3,8	2,8	2,6
D	140,7	144,1	115,9	106,8	99,4	87,7	72,7	69,1
E	7,3	7,4	6,0	7,0	5,7	5,6	4,7	4,4
F	48,5	50,0	43,2	43,2	38,8	30,3	26,9	23,6
G	43,9	48,4	49,9	44,9	44,1	35,2	34,6	30,5
H	17,0	23,0	18,6	15,9	16,3	14,5	11,4	10,8
I	21,5	27,2	24,4	22,7	23,9	16,5	13,2	13,7
J	1,5	2,9	2,9	3,0	3,6	2,7	3,8	3,3
K	11,7	12,4	11,4	8,8	9,4	6,5	8,9	9,1
L	13,0	13,6	12,7	16,3	19,8	20,2	18,4	19,2
M	7,7	8,1	8,3	11,2	12,3	9,2	7,4	8,2
N	10,3	8,4	9,0	9,8	7,9	7,4	9,3	6,9
O - Q	17,4	17,7	11,6	13,6	15,4	16,5	10,5	8,4
Együtt	**399,1**	**437,9**	371,5	**349,1**	335,5	**283,0**	**246,4**	228,0

*A-B = Mezőgazdaság, vadgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat; C = Bányászat; D = Feldolgozóipar; E = Villamos-energia-, gáz-, hő- és vízellátás; F = Építőipar; G = Kereskedelem közútijármű-javítás és- karbantartás-; H = Szálláshely szolgáltatás és vendéglátás; I = Szállítás, raktározás, posta és távközlés; J = Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai; K = Ingatlanügy, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás; L = Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás; M = Oktatás; N = Egészségügyi és szociális ellátás; O-Q = Egyéb szolgáltatás

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000.

A munkanélkülivé válásban meghatározó volt és maradt az állásvesztés. 1999-ben a magukat munkanélkülinek tekintők csaknem 60 %-a vesztette el állását, az összesen 161 ezer főből 90 ezren már egy évnél régebben.

Szerény arányú, de 1992. óta alig változó nagyságrendű az állásukat elhagyók, s emiatt munkakeresésre kényszerülők száma. Még a munkahelyek tömeges megszűnésének, a munkanélküliség gyors növekedésének éveiben is 30-35 ezer ember maga lépett ki munkahelyéről (bár azt a statisztika nem tudja kimutatni, mennyien tették ezt a munkáltató

nyomására). Az 1999-ben munkanélküliek mindössze 11 %-a mondott fel munkakörülményei, fizetése elégtelensége miatt, vagy más okból; több mint 40 %-uk egy évnél régebben munkanélküli.

A munkanélküliek (aktívan munkát-keresők) második legnagyobb csoportját (mintegy 23 %-át) az iskolarendszerből a munkaerőpiacra belépni kívánók, de munkahelyet nem találók, valamint a gyerekgondozási távollétről és a katonaságtól leszerelt, a munkaerőpiacra visszatérni kívánók adják.

A csaknem 30 ezer pályakezdő mintegy 40 %-a már egy évnél régebben munkanélküli.

Csaknem 20 ezres nagyságrendű az időszakos vagy szezonális munkáját befejező, s újabb állást nem találó munkanélküli. Többségük 1999-ben vesztette el állását.

A statisztikailag felmért további tényezők súlya marginális.

4.6 táblázat

A munkanélküliek száma*a munkakeresés elsődleges oka szerint

ezer főben

Év (Jan-Dec.)	Elveszítette az állását		Felmondott	Önálló vállalkozása megszűnt vagy szünetel	Időszakos munkája befejeződött	Belépés vagy visszalépés a munkaerőpiacra**	Együtt
	ezer főben	%-ban					
1992.	317,8	73,5	35,3	9,0	2,8	67,7	432,6
1993.	353,0	71,6	34,5	10,6	9,5	85,3	492,9
1994.	294,4	68,5	34,6	9,5	7,9	83,1	429,5
1995.	273,0	67,4	33,2	7,2	8,2	83,2	404,8
1996.	252,6	65,0	32,1	10,4	10,8	82,8	388,7
1997.	198,6	60,4	31,2	8,6	14,9	75,4	328,7
1998.	174,4	59,4	29,2	7,1	14,7	68,0	293,4
1999.	161,1	56,9	31,5	5,7	19,5	65,3	283,1

* A 30 napon belül új állásba kezdők nélkül

** A tanulás, a gyerekgondozás, a katonai szolgálat befejezése után

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

A KSH felmérése ismét tanúsította, hogy a munkanélküliek táborát változatlanul leginkább az iskolázatlanok gyarapítják. A munkanélküliek csaknem 40 %-a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű. Tartósan magas a feltehetően nem keresett szakmájú, vagy az adott régióban nem hasznosítható szakmunkás-végzettségű munkanélküliek száma és aránya is. A szakképzetlen gimnáziumi végzettségűekkel együttesen ők alkotják a munkanélküliek több mint 80 %-át. A munkanélküliek 1994 óta tartó, csaknem 150 ezres, valamennyi iskolai végzettségű csoport létszámát érintő csökkenése dacára 1999-ig a csoportok arányai alig módosultak.

4.7 táblázat

A munkanélküliek megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint

%

Iskolai végzettség	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
8 általánosnál kevesebb	6,8	5,8	4,5	4,1	4,9	4,4	4,5	3,4
8 általános	37,4	35,9	35,6	34,9	32,9	36,5	34,6	31,8
Szakmunkásképző	30,3	32,6	33,9	35,5	35,1	34,5	32,8	36,1
Szakiskola	1,5	1,1	1,1	1,2	1,4	1,3	1,5	1,6
Gimnázium	8,4	8,2	7,8	7,9	8,6	8,7	9,8	7,3
Szakközépiskola	12,0	13,1	13,3	12,4	12,9	11,7	13,1	16,7
Főiskola	2,1	2,4	2,7	3,0	2,7	2,0	2,5	2,2
Egyetem	1,4	1,0	1,1	1,1	1,4	0,8	1,2	0,9
Együtt	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Adatforrás: Munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH 2000.

Az újabb adatok is megerősítik az évek óta ismert, és sokféle egyéb forrás megállapításaival egybehangzó jelenséget: a munkaerőpiac a képzettebbeket igényli. Míg a keresők mintegy 18,5, addig a munkanélküliek kétszerese, (35,2 %-a) rendelkezett csupán 8 általános vagy annál alacsonyabb végzettséggel; s míg a foglalkoztatottak növekvő arányának (1997-ben 34,1, 1998-ban 36, 1999-ben több mint 40 %-ának), addig a munkanélküliek 19,8 %-ának volt 1999-ben szakközépiskolai és annál magasabb végzettsége.

1999-ben a foglalkoztatottság növekedése ellenére nőtt a munkanélküliek között a tartósan (1 évnél régebben) munkanélküliek aránya. (1995: 45,6 %, 1996: 49,7; 1997: 46,5; 1998: 44,3 és 1999: 44,9 %).

Az Európai Unióban az arányt 1998 óta a gazdaságilag aktívak számához mérik. Így, míg korábban a munkanélküliek mintegy fele minősült tartósan munkanélkülinek, az újabb számítás szerint a gazdaságilag aktívakhoz képest átlagosan csupán 4,9 %-a. Hasonlóan számolva Magyarországon a 15-64 éves népességből 3,1 % számítana tartósan munkanélkülinek 1999-ben.

A 127 ezer tartósan munkanélküli jelen van minden korosztályban, bár az 1 évnél rövidebb ideje munkanélküliektől alig különböző arányban.

(A rövid idejű munkanélküliek között a 15-24 évesek 33, a tartósan munkanélküliek között 21 %-kal szerepelnek. A 25-49 évesek esetében az arányok: a rövid idejűek 59, a tartósak 68 %-a; a 49 évesnél idősebbek esetében 16,5, illetve 10 %.)

Nem jelentős a különbség az iskolai végzettségben sem. (A rövid ideje munkanélküliek 28, a tartósan munkanélküliek 34 % végzett legfeljebb 8 általánost; a legképzettebbek körében pedig éppenséggel a rövid ideje munkanélküliek aránya volt valamivel nagyobb (1,2 %) mint a tartósan munkanélkülieké (0,7 %).

A tartósan munkanélküliek jelentős részének esetében tehát az életkoron, és az iskolai végzettségen túl más meghatározó okok magyarázhatják rossz elhelyezkedési esélyüket. (Ilyen ok bőven van, az egyéni adottságoktól -

például mert esetleg romák - a lakóhely vagy a tágabb környezet által kínált munkalehetőségekig.)

A munkaerő-felvétel adatai mindenesetre cáfolni látszanak azt a közkeletű feltételezést, hogy elsősorban az alacsony képzettségűek és az idősebbek válnak tartósan munkanélkülivé.

4.8 táblázat

A munkanélküliek száma a munkakeresés időtartama szerint*

1000 fő

A munkakeresés időtartama	1996.		1997.		1998.		1999.	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1 hónapnál kevesebb	19,9	5,1	16,1	4,9	12,9	4,4	14,9	5,2
1- 3 hónap	46,4	12,0	43,7	13,3	44,2	15,0	43,6	15,4
4- 6 hónap	49,3	12,7	45,9	14,0	44,5	15,2	38,7	13,7
7-11 hónap	61,5	15,8	54,4	16,5	45,7	15,6	45,7	16,1
12 hónap	18,2	4,7	15,7	4,8	16,0	5,5	13,2	4,7
Egy évnél kevesebb:	**195,3**	**50,3**	175,8	53,5	**163,3**	55,7	**156,1**	55,1
13-18 hónap	56,1	14,4	44,5	13,5	39,0	13,3	38,0	13,4
19-24 hónap	37,1	9,5	31,1	9,4	27,6	9,4	26,8	9,5
25 hónap és több	100,2	25,8	77,3	23,5	63,5	21,6	62,2	22,0
Tartósan munkanélküli	193,4	49,7	152,9	46,5	130,1	44,3	127,0	44,9
Összesen	**388,7**	**100,0**	328,7	**100,0**	**293,4**	**100,0**	283,1	**100,0**
A munkakeresés átlagos időtartama hónapban	18,8		17,5		17,0		17,1	

* A 30 napon belül új állásban kezdők nélkül

Adatforrás: Munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH 2000.

A munkanélküliek számának csökkenése érintette a háztartásokat is: 1996. végén a háztartások 8,7; 1997. végén 7,3; 1998-ban 7; és 1999-ben 6,9 %-ában volt egy vagy több munkanélküli. A munkanélküliség elsősorban a sok gyerekes családokat sújtja. A három és több, 15 éven aluli gyereket nevelő háztartások 13 %-ában volt egy vagy több munkanélküli, a kétgyerekesek 11, az egy gyerekesek csaknem 11, ahol pedig nincs 15 évesnél fiatalabb gyerek, ott a háztartások 5 %-ában. A felvételből nem tűnik ki, de vélhető, hogy a sok gyerek a munkanélküliségtől erősen sújtott roma etnikumra jellemző.

Az aktívan munkát kereső munkanélkülinek minősülők általában többféle módon is kerestek munkát. Legtöbben (83 %) hirdetéseket olvastak; csaknem 80 %-uk rokonokon, ismerősökön keresztül próbált munkahelyet találni. A harmadik leggyakoribb mód (67 %-uk esetében) a munkaügyi szervezetnél érdeklődés. (Csupán 2 %-uk érdeklődött kizárólag a munkaügyi szervezetnél.) 65 %-uk közvetlenül is megkeresett munkáltatókat; sokan adtak fel hirdetést és válaszoltak hirdetésekre, magán munkaközvetítőkhöz is fordultak stb.

Legtöbbjük (több mint 50 %) teljes munkaidős állást szeretne, de további 36 % a részmunkaidőset is elvállalná. Csak részmunkaidős állást mindössze tízezer fő keresett, és további csaknem 5 ezer fő elsősorban ilyet szeretett volna. Önálló vállalkozást alig több, mint 1.600 munkanélküli kívánt

indítani. Több mint 13 ezer munkanélkülinek nem volt semmi más kívánsága, csakhogy dolgozhasson; bármilyen munkát kész volt elvállalni.

Az 1999 évi 22.500.- Ft-os minimálbért az álláskeresők mintegy 20 %-a lett volna kész elfogadni. (Pontosabban: a legfeljebb 25 ezer Ft-os fizetést, mert a feldolgozásban ezt a kategóriát használták, de csaknem húszezren a 20 ezer forintos bérrel is beérték volna.) 25-50 ezer forintos keresetet várt 72 %-uk (1998-ban 49,4 ezer Ft volt a fizikai átlagbér) és mindössze 8 %-uk várt volna ennél többet. (A férfiak átlagosan 38,7 ezer, a nők 33,1 ezer forintos keresetet kívántak.) Az igények tehát nem nevezhetők eltúlzottnak.

A munkakeresésről és a bérigényekről a munkaerő-felmérés megállapításaival egybehangzó következtetésekre jutott Nagy Gyula, a TÁRKI 1999. márciusi monitor-vizsgálata keretében. A 2.024 háztartás 3.776, 15 éven felüli tagjának megkérdezésén alapuló, országosan reprezentatívnak tekinthető vizsgálata során a hazai munkavállalási korúak körében 40 % nem rendelkezett állással. Közülük 44 % kívánt elhelyezkedni, a férfiak 45, a nők 43 %-a. Az elhelyezkedni kívánók 63 %-a keresett munkát (nagyjából ez a kör felel meg a munkaerő-felmérésben a „munkanélküli" fogalmának).

A *munkát keresők* jellemzően több módon is tájékozódtak, csupán 37 %-uk hagyatkozott egy módszerre. A legtöbben (60 %) hirdetések útján tájékozódtak; 55 %-uk személyes kapcsolataikon keresztül keresett állást, 43 % az állami munkaerő-szolgálat útján. (A nem állami munkaközvetítőkhöz mindössze 3 % fordult.)

A munkát keresőktől megkérdezték, hogy az előző héten mennyi időt és pénzt fordított az álláskeresésre (a ráfordítások jelentik a keresés intenzítását). A megkérdezettek valamivel több, mint harmada éppen nem fordított rá időt és csaknem 60 %-s pénzt sem. A többiek esetében a munkakeresésre fordított idő átlaga 4,6 óra, a pénz kiadásé 430.- Ft volt.

Az 1-2 éve elhelyezkedettektől azt is megkérdezték: hogyan találták meg munkahelyüket. A válaszok a régi társadalmi tapasztalatot erősítették: több mint 50 % esetében az ismerősök voltak a közvetítők. A munkaügyi szervezeten keresztül 4-5 %-uk talált munkát.

A *bér-igények* átlagosan mintegy 64 %-át tették ki a mintában szereplő foglalkoztatottak átlagos keresésének. A szerény - átlagosan 27.152.- Ft-os - elvárt bért részben a munkát keresők összetétele magyarázta: a nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely szempontjából előnytelenebb helyzetűek, mint a foglalkoztatottak. Ennél súlyosabb azonban, hogy a munkanélküliek között a saját kategóriájukon belül is zömmel a korábban is viszonylag rosszul keresők maradtak állás nélkül. Jórészt ez indokolja szerény bérigényeiket is. *(Nagy Gyula: Az állásnélküliek munkakeresése és bérigényei, Munkaügyi Szemle, 2000, március 18-23. old.)*

10. ábra

A munkanélküliek aránya a 15-74 éves népességből megyénként, 1999

Országos arány: 3,7 %

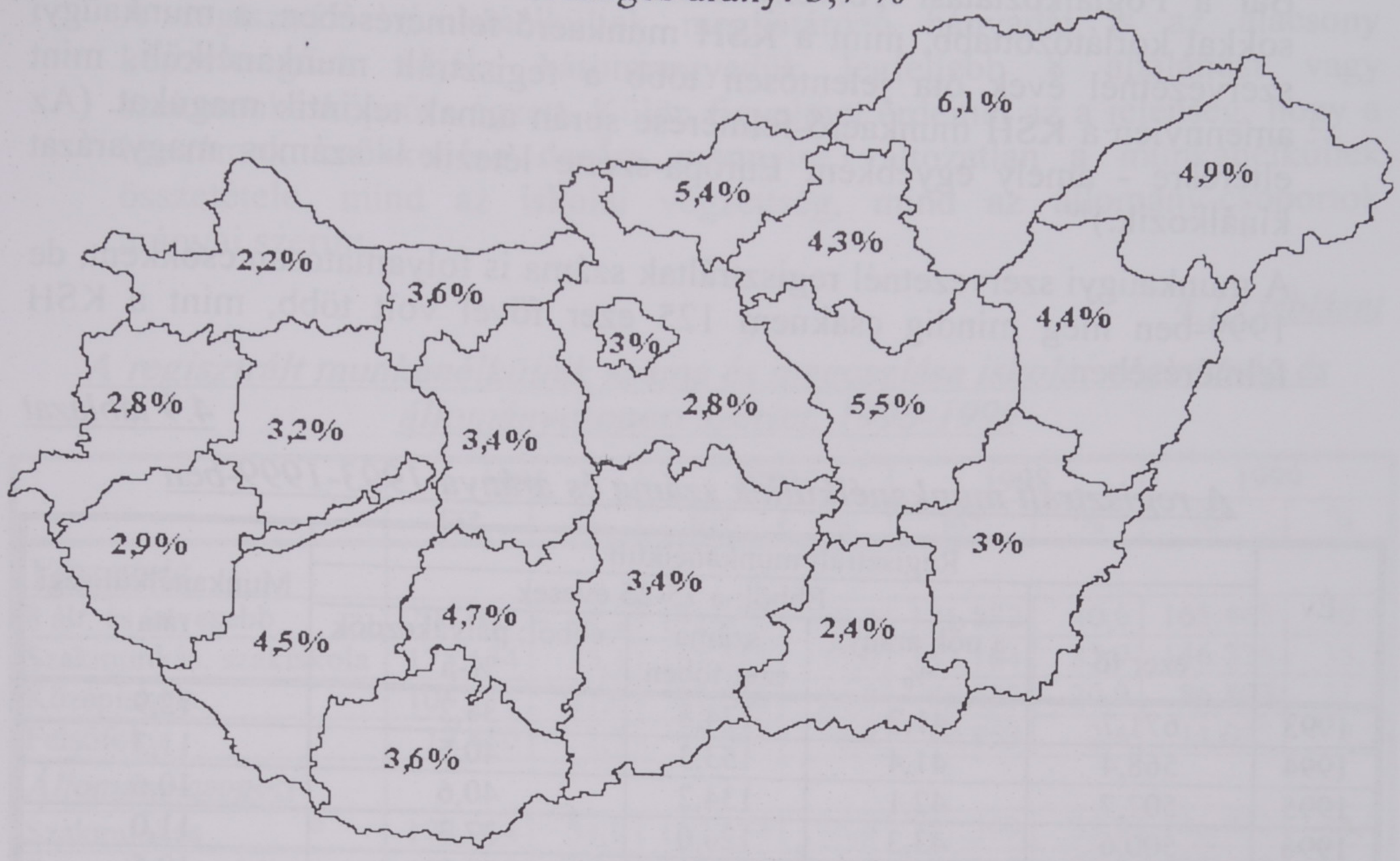

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

4.2.2 A magyar jogszabályok szerint

A munkanélküliségről a KSH munkaerő-felmérésétől más megközelítésből, s így eltérő képet mutat a hazai jogszabályokon, elsősorban a Foglalkoztatási Törvényen alapuló, a *regisztrált* munkanélkülieket nyilvántartó statisztika. Az országos munkaügyi szervezet azokat az álláskeresőket veszi nyilvántartásba, akik nem állnak munkaviszonyban, nem nyugdíjasok és nem tanulók.

A további megkötések szerint azok, az addig kereső foglalkozásúak és pályakezdők minősülhetnek munkanélkülinek, akik

⇒ állásuk elvesztése, vagy az iskolarendszer elhagyása után a munkaerőpiaci szervezetnél munkanélküliként regisztráltatják magukat;

⇒ újbóli elhelyezkedésük érdekében együtt működnek a munkaerőpiaci szolgálattal;

⇒ munkát keresnek és a munka végzésére rendelkezésre állnak.

Nem minősülnek munkanélkülinek, akik részvevőivé válnak valamely, a foglalkoztatást elősegítő programnak (képzés, közmunka stb.) a program befejeztéig; az alkalmilag munkát vállalók (a munkavégzés időtartama alatt), illetőleg a gyerekgondozás idején, azért járadékban részesülők, valamint a korhatár előtt a nyugdíj-rendszerbe átlépettek (elő- és korengedménnyel nyugdíjazottak).

A regisztrált munkanélküliek igényt tarthatnak állás-közvetítésre, illetőleg - ha a vonatkozó szabályoknak megfelelnek - meghatározott idejű és összegű

munkanélküli ellátásra, továbbá részt vehetnek az elhelyezkedési esélyeiket javító képzési, és a foglalkoztatási programokban.

Bár a Foglalkoztatási Törvény szerint a „munkanélküli" meghatározás sokkal korlátozottabb, mint a KSH munkaerő-felmérésében, a munkaügyi szervezetnél évek óta jelentősen több a regisztrált munkanélküli, mint amennyien a KSH munkaerő-felmérése során annak tekintik magukat. (Az eltérésre - amely egyébként Európa-szerte létezik - számos magyarázat kínálkozik.)[40]

A munkaügyi szervezetnél regisztráltak száma is folyamatosan csökkent, de 1999-ben még mindig csaknem 125 ezer fővel volt több, mint a KSH felmérésében.

4.9 táblázat

A regisztrált munkanélküliek száma és aránya 1993-1999-ben

Év	Regisztrált munkanélküli				Munkanélküliségi ráta
	ezer fő	Ebből: a 15-25 évesek			
		a nők aránya %	száma ezer főben	ebből: pályakezdők %-a	
1993	671,7	41,2	174,8	34,2	12,9
1994	568,4	41,4	153,3	40,5	11,3
1995	507,7	42,1	134,2	40,6	10,6
1996	500,6	43,3	124,0	37,3	11,0
1997	470,1	43,3	106,8	39,7	10,5
1998	423,1	44,8	89,9	36,2	9,5
1999	409,5	45,9	85,4	35,0	9,7

Adatforrás: OMKMK

A regisztrált munkanélküliek közül 1997-ben átlagosan 106,8 ezer fő (22,7 %), 1998-ban 89,9 ezer fő (21,3 %), 1999-ben 85,4 ezer fő (20,9 %)

---

[40] Anélkül, hogy a kétféle számbavétel értelmezési és módszertani különbségeit itt elemezhetnénk, csupán kettőt emelünk ki a lehetséges magyarázatok közül. Az egyik - mint azt korábbi kiadványunkban is jeleztük - a munkaügyi szervezet nyilvántartásában feltehetően halmozottan jelentkeznek az év során a nyilvántartásból átmenetileg (például valamely aktív programban részvétel miatt) kikerült majd újból regisztrált személyek. A visszatérők mint új, „többlet" létszám számítódik. (1999-ben például minden korábbinál több, mintegy 150 ezer regisztrált munkanélküli vett részt, hosszabb-rövidebb ideig, az ún. aktív programokban.) Más oldalról: a KSH által alkalmazott, szigorú kritériumnak (aktívan munkát keres) a regisztráltak nem mindegyike felel meg; sokan várják, hogy majd a munkanélküli szervezet keres és talál számukra valamilyen állást.

volt 25 évesnél fiatalabb; (közülük csaknem 30 ezer a pályakezdő);[41] 1998-ban 349 ezer fő (82,5 %), 1999-ben 336,8 ezer fő (82,3 %) fizikai foglalkozású.

A regisztrált munkanélküliek meghatározó hányadát is az alacsony képzettségűek adják; háromnegyedük legfeljebb 8 általánost vagy szakmunkásképzőt végzett. Külön figyelmet érdemel az a jelenség, hogy a létszámok csökkenése dacára mennyire változatlan a munkanélküliek összetétele, mind az iskolai végzettség, mind az állomány-csoportok arányai szerint.

4.10 táblázat

A regisztrált munkanélküliek száma és megoszlása iskolai végzettség és állománycsoport szerint, 1996-1999

	1996		1997		1998		1999	
	fő*	%	fő*	%	fő*	%	fő*	%
Végzettség								
8 ált. és kevesebb	206.097	41,2	191.772	40,8	171.882	40,6	165.465	40,4
Szakmunkás, szakiskola	175.634	35,1	167.585	35,6	152.164	35,9	146.226	35,7
Középiskola	105.211	21,0	97.708	20,8	88.223	20,9	86.803	21,2
Felsőfokú	13.680	2,7	13.048	2,8	10.853	2,6	11.025	2,7
Állomány-csoport								
Szakmunkás	174.954	34,9	167.534	35,6	151.599	35,8	146.922	35,9
Betanított munkás	123.067	24,6	117.641	25,0	106.819	25,2	103.450	25,3
Segédmunkás	109.390	21,9	100.574	21,4	90.632	21,4	86.459	21,1
Fizikai együtt	407.411	81,4	385.749	82,1	349.050	82,5	336.832	82,3
Szellemi együtt	93.211	18,6	84.363	17,9	74.071	17,5	72.687	17,7
Összesen	500.622	100,0	470.112	100,0	423.121	100,0	409.519	100,0

* Havi átlag

Adatforrás: OMKMK

---

[41] Az oktatási rendszerből kilépő és magukat munkanélküliként regisztráltatók számát külön is kimutatja az OMKMK „pályakezdőnek" tekintve az iskolarendszerből kilépetteken túl azokat a 25 évesnél, illetve felsőfokú végzettségűek esetében 30 évesnél fiatalabb munkanélkülieket, akiknek már volt munkaviszonyuk, de kevesebb, mint egy év, ezért nem szereztek jogosultságot a munkanélküli járadékra. A külön számbavételt 1991-től az is indokolta, hogy 1991 és 1996 között a Foglalkoztatási Törvény rendelkezése értelmében a 8 általánosnál magasabb végzettségű fiatalok - meghatározott feltételek esetén - 6 hónapig jogosultak voltak a pályakezdők munkanélküli segélyére. Az évek során többször változó összegű - 1995-ben még 6.720.- Ft-os - segélyt a fiatalok regisztrált munkanélküliként vehették fel, 1995-ben havonta átlagosan 35 ezren. A 6 hónap lejártával többségük meg is szakította kapcsolatát a munkaügyi szervezettel. A pályakezdők be-, majd kiáramlása visszahatott a ráták alakulására - ez indokolta, hogy adataikat külön is szerepeltessék.
1996-ban megszűnt a pályakezdők munkanélküli segélyezése, helyébe a foglalkoztatásukat elősegítő aktív programok léptek, például a munkatapasztalat-szerző foglalkoztatás bértámogatása stb.
Egyúttal az iskolából kilépők munkanélküliként (állás keresőként) regisztrálása teljes körűvé vált: az általános iskolát végzettek is kérhetik regisztrálásukat, s igényt tarthatnak a munkaügyi szervezet szolgáltatásaira. A segélyezés megszűntével viszont jelentősen csökkent az iskolából kikerülő regisztrált pályakezdők száma (pl. az 1995. januári 59 ezerről 1999. decemberére 26 ezerre). Éves átlagos létszámuk még mindig sajnálatosan magas (1998-ban 32,5 ezer volt, 1999-ben 29,9 ezer), de évről-évre érzékelhetően kevesebb.

A létszám alakulásának egyik tényezője az új belépők száma. A munkaügyi szervezetnél az évek múlásával folyamatosan nő a havonta újonnan regisztrált, belépő munkanélküliek létszáma (havi átlag a pályakezdők nélkül 1994-ben: 34.589 fő, 1995-ben 37.619, 1996-ban 45.278, pályakezdőkkel 52,811; 1997-ben 46.900, pályakezdőkkel 56.140; 1998-ban 45.613, pályakezdőkkel 55.388, 1999-ben 47.930, pályakezdőkkel 57.213 fő). A belépők csaknem 80 %-a visszatérő, aki nem először kérte nyilvántartásba vételét. Az sajnos az adatokból nem tűnik ki, hogy mennyi a képzésből, közhasznú munkából és más, időszakos foglalkoztatásból visszatérő.

4.11 táblázat

A nyilvántartásba belépő munkanélküliek száma és megoszlása

1999.	Belépő munkanélküliekből						Összes belépő
	pályakezdő			nem pályakezdő			
	összesen	ebből:		összesen	ebből:		
		új belépő	visszalépő		új belépő	visszalépő	
	fő						
Január	8.147	2.437	5.710	64.243	10.237	54.006	72.390
Február	8.794	3.106	5.688	50.844	9.365	41.479	59.638
Március	7.536	2.428	5.108	45.994	8.666	37.328	53.530
Április	6.137	1.648	4.489	43.871	8.589	35.282	50.008
Május	6.497	1.757	4.740	42.447	8.531	33.916	48.944
Június	6.929	2.771	4.158	39.543	7.820	31.723	46.472
Július	18.053	12.333	5.720	43.148	8.693	34.455	61.201
Augusztus	11.973	6.826	5.147	42.536	7.909	34.627	54.509
Szeptember	13.765	7.639	6.126	45.640	9.293	36.347	59.405
Október	8.337	3.513	4.824	47.328	8.821	38.507	55.665
November	8.508	3.128	5.380	52.620	8.424	44.196	61.128
December	6.727	1.869	4.858	56.946	7.958	48.988	63.673
Havi átlag	9.284	4.121	5.163	47.930	8.692	39.238	57.214
	%						
Január	11,3	3,4	7,9	88,7	14,1	74,6	100,0
Február	14,7	5,2	9,5	85,3	15,7	69,6	100,0
Március	14,1	4,5	9,6	85,9	16,2	69,7	100,0
Április	12,3	3,3	9,0	87,7	17,2	70,5	100,0
Május	13,3	3,6	9,7	86,7	17,4	69,3	100,0
Június	14,9	6,0	8,9	85,1	16,8	68,3	100,0
Július	29,5	20,2	9,3	70,5	14,2	56,3	100,0
Augusztus	22,0	12,5	9,5	78,0	14,5	63,5	100,0
Szeptember	23,2	12,9	10,3	76,8	15,6	61,2	100,0
Október	15,0	6,3	8,7	85,0	15,8	69,2	100,0
November	13,9	5,1	8,8	86,1	13,8	72,3	100,0
December	10,6	3,0	7,6	89,4	12,5	76,9	100,0
Havi átlag	16,2	7,2	9,0	83,8	15,2	68,6	100,0

Adatforrás: OMKMK havi közlemények

Az első alkalommal regisztrált nem-pályakezdők száma a havonta belépők között 8-10 ezer fő. A nem pályakezdő új és visszalépő regisztráltak száma a holtszezonnal minősülő téli időszakban nő meg (a március-október közötti

8 hónap 43,8 ezres belépőjével szemben a 4 téli hónapban, január-februárban és november-decemberben 56,1 ezer fő az átlag.)

A havonta új belépő nem pályakezdők több mint fele a szolgáltatások különböző ágaiból kikerülve vált munkanélkülivé. Foglalkoztatási szektorok szerint a mezőgazdaságból az ott foglalkoztatottak arányánál valamivel több, az iparból- építőiparból és a szolgáltatásokból valamivel kevesebb alkalmazottat bocsátottak el.

4.12 táblázat

Az első alkalommal regisztrált munkanélküliek* száma és megoszlása utolsó munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint

1999.	Nemzetgazdasági ág							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Összesen
	fő							
Január	1.532	2.852	615	1.539	492	3.181	27	10.237
Február	1.096	2.546	389	1.541	462	3.286	45	9.365
Március	1.007	2.487	299	1.451	435	2.966	21	8.666
Április	.892	2.703	291	1.367	448	2.861	27	8.589
Május	921	2.718	271	1.365	448	2.793	15	8.531
Június	780	2.606	268	1.167	411	2.556	32	7.820
Július	908	2.636	257	1.315	436	3.100	41	8.693
Augusztus	811	2.348	243	1.199	427	2.830	51	7.909
Szeptember	943	2.518	314	1.572	472	3.434	40	9.293
Október	851	2.546	308	1.486	405	3.192	33	8.821
November	1.054	2.200	307	1.443	367	3.028	25	8.424
December	1.317	2.054	476	1.155	320	2.624	12	7.958
Havi átlag	**1.009**	2.518	337	1.383	427	2.988	31	8.692
	%							
Január	15,0	27,8	6,0	15,0	4,8	31,1	0,3	100,0
Február	11,7	27,2	4,2	16,4	4,9	35,1	0,5	100,0
Március	11,6	28,7	3,5	16,8	5,0	34,2	0,2	100,0
Április	10,4	31,5	3,4	15,9	5,2	33,3	0,3	100,0
Május	10,8	31,8	3,2	16,0	5,3	32,7	0,2	100,0
Június	10,0	33,3	3,4	14,9	5,3	32,7	0,4	100,0
Július	10,4	30,3	3,0	15,1	5,0	35,7	0,5	100,0
Augusztus	10,3	29,7	3,1	15,2	5,4	35,8	0,6	100,0
Szeptember	10,1	27,1	3,4	16,9	5,1	37,0	0,4	100,0
Október	9,6	28,9	3,5	16,8	4,6	36,2	0,4	100,0
November	12,5	26,1	3,6	17,1	4,4	36,0	0,3	100,0
December	16,5	25,8	6,0	14,5	4,0	33,0	0,2	100,0
Havi átlag	**11,6**	**29,0**	**3,9**	**15,9**	**4,9**	**34,4**	**0,4**	100,0

* Pályakezdők nélkül

1 = Mező-, erdőgazdaság; 2 = Ipar; 3 = Építőipar.; 4 = Kereskedelem, vendéglátás; 5 = Szállítás, raktározás; 6 = Egyéb szolgáltatás; 7 = Nem besorolható

Adatforrás: A munkanélküli nyilvántartás idősorai, OMKMK 2000.

Az ismételten regisztráltak zöme - hónapról-hónapra most már 30-50 ezer fő - egyaránt jelzi a munkaerőpiaci szervezet segítségére szorulók sokaságának alacsony munkaerőpiaci státuszát, a szervezett gazdaság magasabb igényeit, csakúgy, mint a szezonális foglalkoztatás-munkanélküliség megoldatlan szabályozását: számos munkáltató a

társadalmi szolidaritásra háríthatja át a szezon utáni hónapokban nem foglalkoztatottak kieső jövedelmének terhét - vagy legalábbis annak részleges pótlását.

A belépők magas számát a kilépők ugyancsak magas száma ellensúlyozta. 1999-ben a belépők havi átlagban 57.213 fős létszámával csaknem azonos volt a kilépők száma: 57.179 fő (mindkét adat a pályakezdőket is tartalmazza).

Bár a regisztrációból kikerülés többféle ok miatt történhet, alapvető a különbség aszerint, hogy valaki elhelyezkedése miatt vált-e ki a regisztrált munkanélküliek közül, vagypedig egyéb okból: például mert munkanélküli ellátásra jogosultságának lejárta után már nem tartott igényt a munkaerő-szolgálat másfajta segítségére; vagy, mert egyéb ellátási formába került át (például gyerekgondozási ellátásra vált jogosulttá); esetleg a munkaerő-szolgálat zárta ki a regisztráltak közül, az együttműködés hiánya miatt.

A regisztrációból havonta kikerült több mint 57 ezer fő közül (a pályakezdőket is beleértve) havi átlagban 6.933 fő, 1,2 % helyezkedett el; 99 % egyéb ok miatt hagyta el - önként vagy kényszerűen - a regisztrált munkanélküli státuszt.

4.13 táblázat

A regisztrált munkanélküliek havi létszámának változása 1999-ben

1999	Induló létszám	Belépők	A regisztrációból kikerültek					
			elhelyezkedés*		egyéb okból		Összesen	
			fő	%	fő	%	fő	%
Január	404.094	72.390	5.151	1,3	36.641	9,0	41.792	10,3
Február	434.692	59.638	6.117	1,4	45.661	10,5	51.778	11,9
Március	442.652	53.530	10.297	2,3	48.270	10,9	58.567	13,2
Április	437.515	50.008	11.530	2,6	54.277	12,4	65.807	15,0
Május	421.718	48.944	7.848	1,9	56.546	13,4	64.394	15,3
Június	406.266	46.472	6.134	1,5	52.233	12,9	58.367	14,4
Július	394.371	61.201	6.614	1,7	48.314	12,2	54.928	13,9
Augusztus	400.644	54.509	5.351	1,3	52.961	13,2	58.312	14,5
Szeptember	396.841	59.405	8.491	2,1	50.570	12,7	59.061	14,8
Október	397.185	55.665	6.581	1,7	56.898	14,3	63.479	16,0
November	389.377	61.128	5.646	1,5	56.302	14,4	61.948	15,9
December	388.558	63.673	3.439	0,9	44.283	11,4	47.722	12,3
Átlag:	409.493	57.213	6.933	1,2	50.246	12,3	57.179	14,0

* A munkanélküli ellátásban részesülők közül

Adatforrás: OMKMK

A megélénkült munkaerő-kereslet ellenére a regisztrált munkanélküliek közül 1999-ben is kevesebben helyezkedtek el a munkaügyi szervezet közvetlen segítségével, mint egy évvel korábban (1997-ben: 88,7 ezer fő, 1998-ban: 86,7 ezer fő, 1999-ben: 83,2 ezer fő). Az elhelyezkedettek az év során regisztrált, átlagosan 409,5 ezer munkanélkülinek mintegy 20 %-át adják; arányaiban tehát ugyanannyit, mint 1998-ban volt. Ez a létszám azonban tartalmazza az időleges programokban (közmunka, közhasznú munka) részvevőket, valamint a támogatott munkahelyre felvetteket is.

Emlékeztetünk rá, hogy az aktív programokban érintettek együttes száma - a képzésben részvevőkkel együtt, akik képzésük idején az inaktívak között szerepelnek - mintegy 150 ezer fő volt, ami azt jelenti, hogy a munkaerő-szolgálat közvetítő tevékenysége alig terjed túl e csoportokon.

A regisztrált munkanélküliek közül a munkaerő-szolgálaton keresztül elhelyezkedők alacsony száma önmagában is jelzi a támogatott foglalkoztatás érdekében tett erőfeszítések változatlanul nagy szerepét.

Másfelől: a kedvezmények ellenére a munkáltatók zöme változatlanul nem a munkanélküliek köréből választaná új alkalmazottját, (hónapról-hónapra a bejelentett igények csak mintegy 40 %-ban kívántak támogatással munkanélkülit alkalmazni, mégpedig a tapasztalatok szerint elsősorban általuk ismert pályakezdőt) és - mint ugyancsak közismert, s mint már utaltunk is rá - gyakran csak akkor kérik munkanélküli közvetítését, ha az általuk ajánlott előnytelen feltételek mellett másként nem találnak munkaerőt.

Az elmúlt évtized tapasztalatai ellenére - amikor egyértelművé vált, hogy a legkiválóbb munkaerő is munkanélkülivé válhat - számos társadalmi rétegben a munkanélküli állapot még mindig megbélyegzettséget jelent.

Részben ez az oka annak, hogy az ellátásra jogosult munkanélküliek, ha már kimerítették a járadékra jogosultságuk időtartamát, nem kívánnak a regisztrált munkanélküliek között szerepelni. Ha már nem kaphatnak pénzbeli segítséget (aminek fedezetéhez maguk és munkáltatóik hozzájárultak befizetéseikkel) akkor megpróbálnak a munkaerőpiaci szervezet segítsége nélkül boldogulni.

A hónapról-hónapra a regisztrációt elhagyók meghatározó hányadát (csaknem 70 %-át) a járulékra jogosultságukat kimerítettek teszik ki.[42] Az év során 215,6 ezren (havonta átlagosan 18 ezren) léptek ki az ellátásra jogosultságuk lejártakor. Az ellátásra jogosultság kimerítése után csak azok maradtak a munkaügyi szolgálat ügyfelei, akik - szociális helyzetük miatt - további két évig, meghatározott feltételek mellett, jövedelempótló támogatásra váltak jogosulttá; folyósításának ugyanis a regisztrációban szereplés volt az előfeltétele. (A jövedelempótló támogatás, mint munkanélküli ellátási forma megszűnése 2000. május 1-től - és indokolt esetben szociális segéllyel felváltása - akár 150 ezer fővel csökkentheti a regisztrált munkanélküliek számát, 1999 második félévében ugyanis ennyien részesültek jövedelempótló támogatásban. Feltételezhető azonban, hogy az érintettek egy része - a közvetítés, s az elhelyezkedési esélyeiket javító programok reményében - továbbra is regisztrált munkanélküli marad.)

---

[42] Az OMKMK évek óta végzett, ún. követéses vizsgálatai segítségével igyekszik felmérni, hogy hogyan alakult azok munkaerőpiaci helyzete, akik - lemondva a munkaerőpiaci szervezet további segítségéről - úgymond „eltűntek a szervezet látóköréből". A gazdasági helyzet stabilizálódásával, majd javulásával összhangban egyre többen helyezkedtek el saját erőfeszítéseik eredményeként. Az utolsó ilyen vizsgálat - amelynek megállapításait a tavalyi kiadványunkban ismertettünk - 1998-ban, 4 megyében zajlott. A felmérés időpontjában a válaszadók 60 %-ának volt munkája. (Az 1999-ben - ugyancsak 4 megyében - végzett vizsgálat a tartós munkanélküliek helyzetét elemezte.)

A regisztrációból kimaradás minden további oka marginális. Összességében ugyan elég sokan, (az év során 164 ezren, havi átlagban 13.666-an) szüneteltették munkanélküli ellátásukat; az okok azonban már nagyon különbözőek. A szüneteltetők csaknem 80 %-a gyerekgondozási ellátásra jogosult anya vagy apa. Átlagosan 10 %-ot a munkaügyi szervezet zárt ki, az együttműködés hiánya miatt, vagy egyéb okból. 5 %-uk sorkatonai szolgálatra vonult be, tízezren pedig (6 %) rövid idejű munkavégzés miatt mondtak le az ellátásról.

A regisztrált munkanélküliek száma - a gazdaság munkaerő-keresletén túl - nagy mértékben függ az egyének jogosultságait, s az állami munkaerő-szolgálat tevékenységét meghatározó szabályoktól. A munkanélküli ellátás időtartamát, a jövedelempótló támogatások megszüntetését előíró rendelkezések jelentősen csökkenthetik a regisztrált munkanélküliek számát is és közelíthetik a munkaerő-felmérés adataihoz. A számokon túlmutató, érdemi megoldásokat azonban a foglalkoztatási lehetőségek bővítése érdekében teendő intézkedések eredményezhetik.

4.2.3 Regisztráltak és munkanélküli ellátásban részesülők

A regisztrált munkavállalási korú, és előzőleg munkaviszonnyal rendelkező munkanélküliek közül azok részesülhetnek a munkanélküliek részére járó ellátás valamelyik formájában (járadék, 2000. május 1-ig jövedelempótló támogatás), akik a vonatkozó törvényekben meghatározott kritériumoknak megfelelnek.

Az ellátások fedezetét (az aktív programokra fordított kiadásokkal együtt) a munkaadók és a munkavállalók által fizetett, kötelezően előírt járulékok befizetései biztosítják. A járulékfizetési kötelezettség mértéke 1991 óta szinte évenként változott. A bruttó bérek után fizetendő járulék a kezdeti mértékről (munkaadók: 1,5 %, munkavállalók: 0,5 %) 1993-ban: 7, illetve 2 %-ra nőtt, azóta fokozatosan mérséklődik. (1998: munkáltatók 4, munkavállalók 1,5 %; 1999. január 1-től: munkáltatók 3, munkavállalók 1,5 %.)

A kezdeti - valóban nagyvonalú - munkanélküli ellátást[43] fokozatosan szűkülő jogosítványok váltották fel.[44] 1990. decemberében, az akkor

---

[43] Mint már a tavalyi kiadványunkban is ismertettük: Magyarországon a gazdasági reform-programokban szereplő „struktúra-váltásra", s a feltételezések szerint velejáró munkanélküliségre készülve már 1983-ban bevezettek aktív munkaerőpiaci programokat. 1984-ben 2.800-an, 1985-ben 4.750-en, 1986-ban 8.315-en, 1987-ben 12.670-en, 1988-ban 14.878-an vettek részt - mint valahol dolgozók - átképzési programokban. 1986-tól meghosszabbított felmondási idő és elhelyezkedési támogatás járt a leépítésre kerülőknek (1988-ban 3.217, ill. 959 fő); ezt 1989-től a munkanélküli segély váltotta fel. 1989-ben (amikor a kereslet még többszörösen meghaladta a munkaerő-kínálatot) 12.064-en kaptak segélyt, a korábbi kereset 75 %-át, elvileg 2 éves időtartamra. *(Frey Mária: Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerőpiaci programok menedzselésében; Hazai helyzetkép a nemzetközi tapasztalatok tükrében ILO/Japán Projekt „Az átalakulás foglalkoztatáspolitikája Magyarországon" 1994.)*

[44] A munkanélküli járadékkal kapcsolatos törvényi szabályozásokat és azok változásait részletesen ismerteti *dr. Bánsági Györgyi: A munkanélküliség kezelésével kapcsolatos jogi szabályozás és intézményrendszer kialakulása, fejlődése, (in: Fazekas K. (szerk.) Munkaerőpiaci tükör, 2000. c. kötetben, megjelenés alatt.) A munkanélküliségi ellátásra vonatkozó szabályokat Bánsági Györgyi tanulmánya alapján foglaljuk össze.*

regisztrált mintegy 79,5 ezer munkanélküli csaknem háromnegyede részesült ellátásban. A munkanélküliség erőteljes növekedésével párhuzamosan csökkent a járadékra jogosultság ideje (előbb másfél, majd 1993-tól egy évre), ugyanakkor a Szociális Törvény rendelkezései értelmében meghatározott összegű jövedelem-pótló támogatásban részesülhettek a járadék-jogosultságukat már kimerített, de elhelyezkedni nem képes, és szociálisan rászoruló munkanélküliek.

1993-tól csökkent a járadék összege, szigorodtak az igénybevétel feltételei. 1997. január 1-től megszűnt a járadékfolyósítás addigi két szakasza, s a munkanélküli a korábbi átlagkeresete 65 %-át kaphatta járulékként, az előző négy évi munkaviszonyától függő, de általában legfeljebb 360 nap időtartamra.

A foglalkoztatási törvényt 1999-ben az egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról szóló 1999. évi CXXII. törvény módosította. 2000. február 1-től kezdődően a munkanélküli járadékra való jogosultsághoz - több más feltétel egyidejű fennállása esetén - a munkanélkülinek a munkanélkülivé válást megelőző négy éven belül - a korábbi 360 nappal ellentétben - legalább 200 nap munkaviszonnyal kell rendelkeznie. Ettől az időponttól kezdődően a munkanélküli járadék folyósításának leghosszabb időtartama 360 napról 270 napra csökkent. Változott a munkanélküli járadék folyósítási idejének számítása is. A korábbi számítási mód szerint az alsó- és felső határok közé tartozó jogosultsági időkkel rendelkező munkanélküliek részére azonos folyósítási időre járt a munkanélküli járadék. 2000. február 1-től a munkanélküli járadék folyósítási idejét úgy kell kiszámítani, hogy öt nap jogosultsági idő egy nap járadéknak felel meg.

Ugyanakkor a törvénymódosítás arra ösztönzi a munkanélküli járadékban részesülőket, hogy képzésben vegyenek részt. Annak részére ugyanis, aki a munkaügyi központ által támogatott képzést a munkanélküli járadék folyósításának ideje alatt kezdi meg, és a képzés időtartama alatt a járadék folyósítási idejét kimeríti, a munkanélküli járadékot a képzés hátralévő időtartamára - legfeljebb azonban a képzés megkezdésétől számított 365 napig - tovább kell folyósítani.

Nem változott a járadék 1997-től érvényes szintje: alsó határa az öregségi nyugdíjminimum 90 %-a, felső határa annak kétszerese.

1994-től, amikor ugyan már megállt az előző évek drámai munkahely-vesztése, de a munkanélküliek számára alig volt elhelyezkedési lehetőség, fokozatosan csökkenni kezdett a járulékban részesülők száma, viszont egyre nőtt a jövedelempótló támogatásban részesülőké. Az utóbbiak száma csak 1997-től csökkent, de még 1999-ben is meghaladta a járulékban részesülőkét. 1997 óta a munkanélküliek mintegy 30 %-a részesült járadékban, és több mint 40 %-a jövedelempótló támogatásban.[45]

---

[45] Mint már jeleztük, a 2000. május 1-től megszűnő jövedelempótló támogatást szociális segély válthatja fel azok esetében, akik vállalják az önkormányzatok által felkínált, legalább 30 napnyi munkát, és családjukban az egy főre jutó havi jövedelem kevesebb, mint az öregségi nyugdíjminimum 80 %-a, azaz 13.280.- Ft. A szociális segély a minimális nyugdíj 70 %-a lehet.

4.14 táblázat

A regisztrált és az ellátásban részesülő munkanélküliek

Év	Regisztrált munkanélküliek	Ellátásban részesülő			Ellátásban részesülők a regisztráltak %-ában.
		Munkanélküli járadék	Jövedelempótló támogatás	Együtt	
1990	47.739	30.302	-	30.302	63,5
1991	227.270	174.641	-	174.641	76,8
1992	556.965	412.945	18.408	431.353	77,4
1993	671.745	404.823	89.329	494.152	73,6
1994	568.366	228.924	190.303	419.227	73,8
1995	507.695	182.788	209.982	392.770	77,4
1996	500.622	171.737	211.309	383.046	76,5
1997	470.112	141.731	201.304	342.833	72,9
1998	423.121	130.724	182.118	312.842	73,9
1999	409.519	128.184	159.825	288.009	70,3

Adatforrás: OMKMK Adattár, 2000.; KSH Havi statisztikai közlemények

Bár a regisztrált munkanélküliek több mint 70 %-ára kiterjedő ellátás kétségkívül széleskörű (ne feledjük, hogy fedezetéhez, szolidaritási járulék formájában valamennyien hozzájárultak, egykori munkáltatóikkal együtt), bőkezűnek azonban egyáltalán nem tekinthető.

A munkanélküli ellátás összege évről-évre egyre kisebb hányadát teszi ki a dolgozók átlagkeresetének, s a járadékosok meghatározó többségének esetében alatta maradt az 1999-ben érvényes, 22.500.- Ft-os minimálbérnek.

4.15 táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete és a munkanélküli járadék átlagos havi összege

Ft-ban

Időszak	A havi bruttó átlagkereset	A munkanélküli ellátás átlagos havi összege	Az ellátás mértéke az átlagkeresethez viszonyítva
1990	13.446	3.845	28,6
1991	17.934	7.903	44,1
1992	22.294*	8.798	39,5
1993	27.173*	9.949	35,9
1994	33.939**	10.841	31,9
1995	38.900**	11.891	30,6
1996	46.837**	13.461	28,7
1997	58.002**	16.141	27,8
1998	67.764**	18.895	27,8
1999	77.187***	22.406	29,0

* A 20 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
** A 10 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
*** A 4 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
Adatforrás: KSH Évkönyvek, KSH és OMKMK Statisztikai havi kiadványok

1999-ben a fizikai dolgozók átlagkeresete 55.218.- Ft volt; a több mint 80 %-ban fizikai foglalkozású munkanélküliek átlagos munkanélküli járadékát

indokolt ezzel összehasonlítani. Így számítva az átlagos munkanélküli járadék havi összege a bruttó fizikai átlagkereset 40,6 %-a.

Az ellátások alacsony volta ugyanis nemcsak a törvény szigorával, hanem azzal is összefügg, hogy a munkanélküliek zöme az alacsonyan képzett, s ezért korábbi munkahelyén is az alacsony bérűek közé tartozott.[46]

4.16 táblázat

A munkanélküli járadék átlagos összege 1999. november 20. és december 20. között

Iskolai végzettség	Létszám		Átlagos havi járadék Ft/fő	A járadék átlagos időtartama (nap/fő)
	fő	%		
8 általános alatt	5.714	3,3	19.063	431
Általános iskola	51.832	30,3	21.581	335
Szakmunkás képző	63.339	37,1	22070	319
Szakiskola	3.561	2,1	22.586	276
Szakközépiskola	20.074	11,7	23.887	252
Technikum	5.750	3,4	24.007	284
Gimnázium	14.585	8,5	23.546	262
Főiskola	4.354	2,5	26.205	228
Egyetem	1.664	1,0	26.091	238
Összesen	170.873	100,0	22.406	310

Adatforrás: OMKMK havi közlemények

A járadék-jogosultságot már kimerített (regisztrált) munkanélküliek közül azok részesülhettek jövedelempótló támogatásban, akiknek családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori minimumának a 80 %-át. Ez 1997-ben: havi 9.200, 1998-ban: 10.960, 1999-ben 12.280.-Ft volt; ennyit kaptak a jövedelempótló támogatásban részesülők.

A számok ismeretében aligha tartható az a közkeletű feltételezés, hogy a munkanélkülieket a járadék (és különösen a jövedelempótló támogatás) összege tartotta vissza a munkavállalástól.

Megjegyezzük: országonként rendkívül eltérőek a munkanélküli ellátási rendszerek, mind a járulék-jogosultságnak az előző keresethez viszonyított nagysága, mind a jogosultság időtartama szerint. Bár Magyarországon a korábbi kereset 65 %-át kitevő munkanélküliségi járadék nagyjából megfelel az EU tagországok átlagának, az ún. helyettesítési ráta Luxemburg 84 %-os arányától Olaszország 44 %-os arányáig terjed, s az országok mintegy felében magasabb 70 %-nál. A számos különbség között, mint például a munkanélküliség tartósságával a járulék csökkenő vagy növekvő volta, nagyon jelentős a jogosultság időtartama. A magyarországi 270 napos (9 hónapos), a tanulási idővel meghosszabbítható időtartam ma valószínűleg a legrövidebb Európában.

---

[46] Lásd erről Nagy Gyula idézett vizsgálatát.

11. ábra

Nettó helyettesítési ráta az Európai Unióban, az Egyesült Államokban és Japánban (1997)

(a mutató azt jelzi, hogy az átlagos keresettel rendelkező személy jövedelmének hány százalékát kapja meg segélyként állása elvesztése esetén)

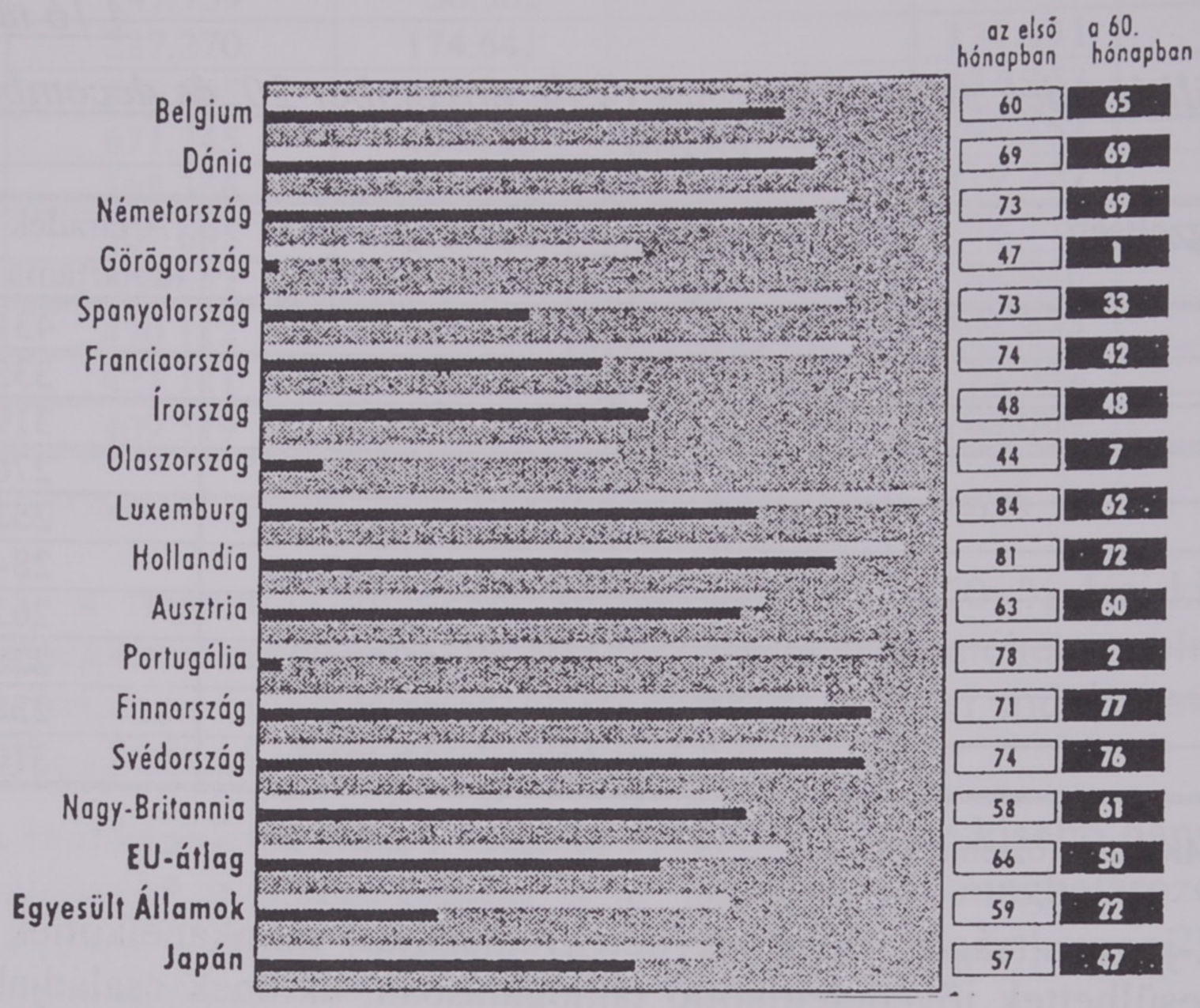

Forrás: az Európai Bizottság adatai alapján, Világgazdaság, 1999. nov. 29.

Már az előzőek is jelezték, hogy a regisztráltak körében magas arányt képviselnek a tartósan (egy évnél régebben) munkanélküliek. 1998 óta a munkaügyi szervezet csak azokat tekinti tartósan munkanélkülinek, akik megszakítás nélkül (azaz például az aktív programokban részvétel nélkül) szerepeltek a nyilvántartásban egy évnél hosszabb ideig. Így számítva 1998. decemberében 108,7 ezer fő, 1999. decemberében 99,3 ezer fő minősült tartósan munkanélkülinek. A cél természetesen az, hogy minél több regisztrált munkanélküli vegyen részt az év folyamán valamelyik aktív programban, megszakítva ily módon a munkanélküliséget. A tartós munkanélküliek csökkenő száma így egyúttal az aktív programok sikeres kiterjesztésének is bizonyítéka. Ugyanakkor a statisztika javuló számai nem feledtethetik, hogy százezrek már évek óta várnak akárcsak szerény jövedelmű, de rendszeresen végezhető munkára.

4.2.4 A területi különbségek

A munkanélküliség csökkenése ellenére kevéssé változtak a munkanélküliség kezdettől meglévő jelentős területi különbségei, az ország különböző vidékei közötti tartós egyenlőtlenségek.

A KSH munkaerő-felvétele, és az OMKMK regisztrált munkanélküli nyilvántartása természetesen ebben a vonatkozásban is eltérő képet mutat.

4.17 táblázat

A munkanélküliek száma megyénként

Főváros, megye	Munkanélküliek létszáma			Munkanélküliségi ráta	
	KSH felmérés szerint	OMKMK nyilvántartásában	Eltérés	KSH felmérés szerint	OMKMK nyilvántartásában
	1999. évi átlag (fő)				
Budapest	42.967	29.940	- 13.027	5,3	5,7
Baranya	11.326	19.072	+ 7.746	7,3	11,8
Bács-Kiskun	13.847	22.469	+ 8.622	6,4	11,0
Békés	8.866	21.119	+ 12.253	6,3	14,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	33.581	55.280	+ 21.699	13,1	16,7
Csongrád	7.567	15.753	+ 8.186	4,5	9,9
Fejér	11.225	15.210	+ 3.985	6,1	10,6
Győr-Moson-Sopron	7.153	9.132	+ 1.979	3,8	6,8
Hajdú-Bihar	18.104	32.809	+ 14.705	8,8	14,2
Heves	10.746	15.681	+ 4.935	8,8	12,5
Jász-Nagykun-Szolnok	17.403	22.445	+ 5.042	10,9	14,6
Komárom-Esztergom	8.566	12.975	+ 4.409	6,6	11,3
Nógrád	9.087	13.816	+ 4.729	10,9	16,3
Pest	21.593	25.330	+ 3.737	5,0	7,6
Somogy	11.433	16.099	+ 4.666	9,0	11,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20.816	38.666	+ 17.850	11,1	19,3
Tolna	8.794	12.949	+ 4.155	8,8	12,2
Vas	5.786	7.300	+ 1.514	4,7	7,2
Veszprém	9.184	13.156	+ 3.972	5,7	10,0
Zala	6.682	10.321	+ 3.639	5,1	9,2
Összesen	**284.726**	**409.519**	**+ 124.793**	**7,0**	**10,6**

Az OMKMK immár tíz éves adatsora változatlan különbségeket jelez a legjobb és a legrosszabb helyzetű megyék között.

4.18 táblázat

A legalacsonyabb és a legmagasabb megyei munkanélküliség ráták

Időpont (év, december)	A munkanélküliségtől			
	kevésbé		erősen	
	sújtott megyék az adott időszak munkanélküliségi rátái alapján			
1990	Budapest	0,3	Szabolcs-Szatmár-Bereg	4,5
	Vas	0,6	Nógrád	4,2
	Győr-Moson-Sopron	1,0	Borsod-Abaúj-Zemplén	3,5
	Pest	1,0		
1991	Budapest	2,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,4
	Győr-Moson-Sopron	5,7	Nógrád	16,1
	Zala	6,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	13,9
1992	Budapest	5,7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	22,4
	Győr-Moson-Sopron	8,0	Nógrád	19,0
	Vas	8,4	Borsod-Abaúj-Zemplén	18,6
1993	Budapest	6,3	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,9
	Győr-Moson-Sopron	7,8	Nógrád	19,7
	Vas	8,8	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,7
1994	Budapest	5,4	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,5
	Győr-Moson-Sopron	6,9	Borsod-Abaúj-Zemplén	15,6
	Pest	7,2	Nógrád	15,5
1995	Budapest	5,7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,8
	Győr-Moson-Sopron	6,5	Borsod-Abaúj-Zemplén	16,6
	Vas	7,1	Nógrád	15,4
1996	Budapest	5,0	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,0
	Győr-Moson-Sopron	6,7	Borsod-Abaúj-Zemplén	18,4
	Vas	6,8	Nógrád	16,3
1997	Budapest	4,5	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,2
	Győr-Moson-Sopron	5,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,2
	Vas	6,3	Nógrád	15,6
1998	Budapest	3,6	Borsod-Abaúj-Zemplén	17,7
	Győr-Moson-Sopron	4,4	Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,9
	Vas	5,2	Nógrád	14,7
1999	Budapest	3,3	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,8
	Győr-Moson-Sopron	4,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,4
	Vas	5,4	Nógrád	15,7

Adatforrás: OMKMK jelentései

Nagyobb területi egységenként, a több megyét összefogó régiókban a jobb helyzetű megyék esetenként korrigálták ugyan a régió munkanélküliségi rátáját (anélkül persze, hogy ez a kereslet tényleges növekedését jelentette volna), más esetben (szám szerűen) rontották. Bár a számok különböznek, mind a KSH, mind az OMKMK adatai szerint változatlanul Észak-Magyarországon a legmagasabb a munkanélküliség, s ugyancsak magas, 10 % feletti a ráta az Észak-Alföldi régióban. A harmadik legrosszabb helyzetű régió Dél-Dunántúl. E térségekben - más-más okok miatt - a munkanélküliség lassabban oldódik, mint a szerencsésebb helyzetűekben. A hátrányos helyzetű régiókban élők elhelyezkedési esélyei javulásának a régió gazdasági fellendülése a feltétele.

4.3 A speciális helyzetű csoportok

A munkanélküliség általános csökkentésére irányuló törekvésekben különleges erőfeszítések történnek a munkaerőpiac hátrányos helyzetben lévő szereplői, a fiatalok, a nők, a fogyatékosok és az etnikai kisebbséghez tartozók elhelyezkedési esélyeinek javítására.

4.3.1 Az ifjúsági munkanélküliség

Az elmúlt évtizedek egyik legszorongatóbb európai problémáját, a 15-24 évesek magas arányú munkanélküliségét az Európai Unió országaiban mintha sikerült volna mérsékelni. 1998-ra az Unió legtöbb országában a fiatalok munkanélküliségi rátája a felnőtteké alá csökkent, holott a 80-as években mindig meghaladta azt. (Az Európai Unióban a 10 %-os átlagos munkanélküliségi rátához képest a fiataloké 9,3 % volt 1998-ban.) Az eredmény mögött különleges erőfeszítések állnak. A luxemburgi folyamat kezdetén megfogalmazódott közös teendők egyik legfontosabb követelménye volt, hogy a fiataloknak, mielőtt munkanélküliségük ideje a 6 hónapot elérné, új kezdési lehetőséget kell felajánlani: képzést, átképzést, munkatapasztalat szerzést stb.

A tagországok számos intézkedést tettek ennek érdekében.[47] Az EU-ban az elérendő cél a fiatalok munkanélküliségének leszorítása 4,2 %-ra. Ezért - a gazdaság spontán folyamatait korrigálva - a foglalkoztatáspolitika eszközeivel biztosítják a fiatalok munkaerőpiacra lépésének jobb esélyeit.

Magyarországon a lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint a munkanélküliség általános csökkenésével együtt csökkent a fiatalok munkanélkülisége.

---

[47] Az OECD távolról sem elégedett az eddigi eredményekkel. A világ 30 országát magában foglaló gazdasági együttműködési szervezet megállapítása szerint az érintett országok ifjúsági munkanélkülisége 13 % volt 1998-ban, 3 %-kal magasabb, mint 1979-ben. Bár a fiatalok általában nagyobb arányban tanulnak tovább, mint a 80-as évek kezdetén, a fiatal munkanélküliek a legtöbb OECD országban többszörös hátránnyal indulnak: szegény családokból, bizonytalan családi háttérrel, magas munkanélküliségű közösségekben élnek, gyengén teljesítenek az iskolában és sokan kimaradnak tanulmányaik befejezése előtt. A kulcskérdésnek a fiatalok támogatott és figyelemmel kísért tanulását, valamint gyakorlat szerzését tekintik. *(Employment Outlook, June, 1999.)*

4.19 táblázat

Az ifjúsági munkanélküliség Magyarországon

ezer főben

Év	Korcsoport	Munkanélküli	Passzív munkanélküli	Együtt	Munkanélküliségi ráta (%)
1992	15-19	50,3	18,6	68,9	27,0
1993		58,5	17,1	75,6	33,3
1994		48,2	14,5	62,7	29,8
1995		45,6	13,4	59,0	31,1
1996		39,1	13,4	52,5	30,4
1997		32,5	8,7	41,2	28,8
1998		28,3	9,6	36,0	24,8
1999		21,3	9,1	30,4	23,4
1992	20-24	69,5	13,8	83,3	14,0
1993		82,8	11,5	94,3	17,0
1994		76,9	12,4	89,3	16,0
1995		68,7	13,2	81,9	14,7
1996		67,2	13,4	80,6	14,5
1997		63,4	13,5	76,9	13,0
1998		59,3	14,8	61,3	11,1
1999		57,3	16,7	74,0	10,6
1992	Együtt	119,8	32,4	152,2	17,5
1993		141,3	28,6	169,9	21,3
1994		125,1	26,9	152,0	19,4
1995		114,3	26,6	140,9	18,5
1996		118,2	29,1	133,1	18,0
1997		95,9	22,2	118,1	15,9
1998		87,6	24,4	107,3	12,6
1999		78,6	25,8	104,4	12,4

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000

Az OMKMK adatai a fiatalok esetében is valamivel (8 ezer fővel) nagyobbak, mint a munkaerő-felmérésé.[48] 1999-ben 86,4 ezer 15-25 éves volt regisztrált munkanélküli (1998-ban 89,8 ezer), s a fiatalok 20,9 %-át tették ki a regisztráltak éves átlagos létszámának, azaz minden ötödik regisztrált munkanélküli volt 25 éves és fiatalabb.

A fiatalok több mint harmada 29.927 fő, (35 %-a) volt pályakezdő; 54 %-uk férfi.

Kétségtelen, hogy a 90-es évek végén kivételesen népes volt a 14-24 évesek korosztálya (a 10 milliós népességből több mint 1,55 millió; a 15-64 éves népességnek pedig csaknem negyedét (22,8 %-át) adták). S bár a 15. évük után egyre többen maradnak közülük az iskolarendszerben és a több mint 600 ezer tanulóval nagyjából azonos nagyságrendű a foglalkoztatott is, tartósan magas a munkát keresőké (és, majd mint később részletezzük, a gazdaságilag inaktívaké).

Mint a KSH Elnökének a Kormány részére készített tájékoztatója megállapította: a munkanélküli fiatalok több mint egyharmada egy évnél

---

[48] Az OMKMK összesítéseiben egy korévvel idősebbek is szerepelnek: nem 24, hanem 25 év a korhatár.

hosszabb ideje próbált munkát találni. Különösen magas volt ez az arány a 20-24 éves férfiaknál, akiknek több mint 41 %-a keresett egy évnél régebben munkát. Tartósan munkanélkülinek minősül a viszonylag kis létszámú 15-19 éves munkanélküli fiatal egy negyede is.

A fiatalok 36 %-a keresett munkát azért, mert az iskola befejezése után nem tudott elhelyezkedni. A fiatalok átlagosan 31 %-a munkahelye elvesztése miatt vált munkanélkülivé, körükben az átlagot meghaladta a 20-24 éves nők aránya (44 %). Harmadik legfőbb okként (10 %-uk esetében) saját felmondásuk szerepelt. Számottevő volt a leszerelés utáni munkakeresés is.

A foglalkoztatáspolitika aktív eszközei évek óta csak kevéssé tudtak segíteni; pontosabban az eddigi erőfeszítések csak szerény eredményeket hoztak.

A munkanélküli fiatalokat - vagy elsősorban őket - segíteni hívatott aktív programok köre szinte évről-évre bővült; egyes, kevésbé sikeres kezdeményezéseket hatékonyabbnak ígérkezők váltották fel. Az 1999-ben érvényes 12 féle program közül kettő kifejezetten a fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítését szolgálta (munkatapasztalat szerzés, foglalkoztatási támogatás) de néhány továbbiban is nagy számban vettek részt a fiatalok (képzés, közhasznú munka stb.). Az OMKMK azonban csupán a pályakezdők részvételét mutatja ki elkülönítetten.

Eszerint 1999-ben összesen 55.499 pályakezdő vett részt az aktív programokban. A legtöbben, 34.426-an ugyan a hagyományos programok valamelyikébe kapcsolódtak be, második legnagyobb csoportjuk (25.267 fő) képzésben vett részt, csaknem 19 ezren pedig (18.912 fő) munkatapasztalat szerzéshez kaptak támogatást. A többi programban részvételük szerényebb: 3.850-en kaptak bértámogatást, 3.516-an vettek részt közhasznú munkában, 2.161-en részesültek foglalkoztatási támogatásban és 1.793-an utazási költségtérítésben.

Az OFA is kiemelt célcsoportként kezelte a munkát kereső fiatalokat, közülük is elsősorban a hátrányos munkaerőpiaci helyzetűeket.

⇒ A negyedik éve folyó, ún. tranzit-foglalkoztatási programok a szakképzettséggel nem rendelkező fiataloknak nyújtanak foglalkoztatással egybekapcsolt képzést. 1999-ben 15 programban 500, magatartási és beilleszkedési zavarral küzdő fiatal vett részt, ahol mentális és szociális gondozásukra is azonos figyelem jutott, mint foglalkoztatásukra, szakképzésükre.

⇒ Az OFA Újrakezdési programja a 16. életévüket betöltött, alacsony iskolai végzettségű (az általános iskola 8 osztályát sem elvégzett) munkanélkülieknek felzárkóztató képzéssel, munkaerőpiaci felkészítéssel, munkatapasztalatot nyújtó foglalkoztatással segítette a társadalmi/munkaerőpiaci beilleszkedést. Az 1999-ben 13 projektben folyó programban 320 fő vett részt.

⇒ Elsősorban ugyancsak a fiatalokat érinti a Pályaválasztási Szakmai Fórum, amely a megyei munkaügyi központok koordinálásában, a helyi partnerségre építve igyekszik elősegíteni a helyi gazdaság igényeihez igazodó szakképzést, valamint a fiatalok és a munkanélküliek a pálya- és szakmaválasztását.

tényező függvénye. Egyaránt függ a tradícióktól, a hagyományos férfi-női szerepek elfogadásától vagy elutasításától, az iskolázottsági szint-különbségektől, vagy a foglalkoztatásra módot adó formák elterjedtségétől (részmunkaidő) stb.

Magyarországon korábban a nemek közötti egyenrangúság bizonyítékaként szokták említeni a nőknek a férfiakénál tartósan alacsonyabb munkanélküliségét. Kétségtelen, hogy a munkaerő-felmérés szerint még 1999-ben is a férfiak 7,5 %-os munkanélküliségi rátájával szemben a nők 6,3 %-os rátája állt. A nők munkanélkülisége valamennyi korcsoportban alacsonyabb volt, mint a férfiaké.

4.21 táblázat

A munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint, nemenként, 1999-ben

Korcsoport	A munkanélküliségi ráta		
	Együtt	Férfi	Nő
15-19	23,4	23,6	23,1
20-24	10,6	11,5	9,3
25-29	7,6	7,8	7,2
30-39	7,1	7,6	6,5
40-54	5,2	5,7	4,7
55-59	3,1	3,8	1,5
60-74	1,0	1,0	1,0
Összesen	7,0	7,5	6,3

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Az igazi különbség azonban nem a munkanélküliség, hanem a foglalkoztatás és az inaktivitás mértékében van; a nők tömege vonult vagy szorult ki a munkaerőpiacról. Az inaktivitás kérdését az 5. fejezet tárgyalja részletesen; a nők helyzetének értékeléséhez itt csupán annyit bocsátunk előre, hogy bár a 15-64 évesek körében a nők valamivel többen vannak (3.468 millió) mint a férfiak (3.335 millió) a férfiak 32, a nők 48 %-a nem volt jelen 1999-ben a munkaerőpiacon. (1998-ban a 15-64 évesek közül a férfiak 34,9, a nők 49,2 %-a hiányzott.)

A nők alacsonyabb munkanélkülisége tehát szorosan összefügg foglalkoztatásuk alacsonyabb mértékével is, s azzal a körülménnyel, hogy nálunk hiányzik a nők (újra)-foglalkoztatásának egyik fő formája, a részmunkaidő, ami valószínűleg sokuk számára ösztönözné a (vissza)lépést a munkaerőpiacra.

4.3.3 A megváltozott munkaképességűek

1999. január elsején mintegy 600 ezer munkavállalási korú ember részesült rokkantsági nyugdíjban és a megváltozott munkaképességűek különböző ellátásaiban. 10 %-uk 40 évnél fiatalabb, 34 %-uk 40-49 éves és 54 %-uk 50-59 éves volt. A rokkantsági nyugdíjasok esetében átlagosan 14 év esik ki

---

A fejezet szerzője: Gere Ilona, OMKMK

A fiatalok munkaerőpiaci esélyeit javító programok a következő években is nélkülözhetetlenek lesznek, és számos új intézkedésre is szükség lesz ahhoz, hogy az EU foglalkoztatási irányelveiben meghatározott feladatnak - és saját érdekeinknek - ebben a vonatkozásban is megfelelhessünk. A tennivaló ugyanis nem kevesebb, mint az, hogy - mint idéztük - minden munkanélküli fiatalnak, mielőtt munkanélkülisége a hat hónapos időtartamot elérné, egy új kezdési lehetőséget kell felajánlani.

4.3.2 A női munkanélküliség

Az Európai Unió tagországainak nemzeti akció terveiben változatlan fontosságú a nők és a férfiak egyenlő foglalkoztatási esélyeinek biztosítása.

1998-ban az Európai Unió átlagában nagyon jelentős volt a különbség a férfiak és a nők foglalkoztatása között: a férfiak 70,8, a nők mindössze 40,7 %-a volt foglalkoztatott. A munkanélküliek között viszont - Írország, Svédország és az Egyesült Királyság kivételével - a nők aránya volt magasabb (férfiak: 8,6; nők: 11,8 %).

A csaknem minden országban csökkenő munkanélküliség közepette a férfiak munkanélküli rátája két, a nőké négy tagországban nőtt (annak ellenére, hogy az elmúlt években keletkezett új munkahelyek többségében nőket alkalmaztak).

4.20 táblázat

A férfiak és a nők munkanélküliségi rátái az EU tagországaiban, 1997-1998

%

Tagország	Munkanélküliségi ráta					
	Együtt		férfi		nő	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Belgium	9,2	9,5	7,5	7,7	12,1	11,9
Dánia	5,5	5,1	4,6	3,9	6,8	6,5
Németország	9,9	9,4	9,3	8,9	10,7	10,2
Görögország	10,0	11,6	6,5	7,8	15,3	17,4
Spanyolország	20,8	18,8	16,1	13,8	28,3	26,6
Franciaország	12,3	11,7	10,6	9,9	14,4	13,8
Írország	9,8	7,8	9,8	8,0	9,8	7,6
Olaszország	12,1	12,2	9,4	9,4	16,6	16,8
Luxemburg	2,8	2,8	2,2	2,1	4,0	4,2
Hollandia	5,2	4,0	3,9	3,0	7,0	5,2
Ausztria	4,4	4,7	3,4	3,2	5,4	5,6
Portugália	6,8	5,1	6,0	4,1	7,7	6,4
Finnország	12,7	11,4	12,3	10,8	13,1	12,0
Svédország	9,9	8,3	10,2	8,6	9,5	8,0
Egyesült Királyság	7,0	6,3	7,9	7,0	6,0	5,5
EU átlag	10,6	10,0	9,3	8,6	12,4	11,8
Magyarország	7,8	7,0	8,5	7,5	7,0	6,3

Adatforrás: EU: Employment in Europe, 1999. 127-142. old., Magyarország: A munkaerő-felmérés idősorai, 19992-1999., KSH, 2000.

Az egyenlő esélyek elvének érvényesítése tehát továbbra is teljesítendő követelmény marad. Az elv gyakorlati alkalmazása azonban számos

hosszabb ideje próbált munkát találni. Különösen magas volt ez az arány a 20-24 éves férfiaknál, akiknek több mint 41 %-a keresett egy évnél régebben munkát. Tartósan munkanélkülinek minősül a viszonylag kis létszámú 15-19 éves munkanélküli fiatal egy negyede is.

A fiatalok 36 %-a keresett munkát azért, mert az iskola befejezése után nem tudott elhelyezkedni. A fiatalok átlagosan 31 %-a munkahelye elvesztése miatt vált munkanélkülivé, körükben az átlagot meghaladta a 20-24 éves nők aránya (44 %). Harmadik legfőbb okként (10 %-uk esetében) saját felmondásuk szerepelt. Számottevő volt a leszerelés utáni munkakeresés is.

A foglalkoztatáspolitika aktív eszközei évek óta csak kevéssé tudtak segíteni; pontosabban az eddigi erőfeszítések csak szerény eredményeket hoztak.

A munkanélküli fiatalokat - vagy elsősorban őket - segíteni hívatott aktív programok köre szinte évről-évre bővült; egyes, kevésbé sikeres kezdeményezéseket hatékonyabbnak ígérkezők váltották fel. Az 1999-ben érvényes 12 féle program közül kettő kifejezetten a fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítését szolgálta (munkatapasztalat szerzés, foglalkoztatási támogatás) de néhány továbbiban is nagy számban vettek részt a fiatalok (képzés, közhasznú munka stb.). Az OMKMK azonban csupán a pályakezdők részvételét mutatja ki elkülönítetten.

Eszerint 1999-ben összesen 55.499 pályakezdő vett részt az aktív programokban. A legtöbben, 34.426-an ugyan a hagyományos programok valamelyikébe kapcsolódtak be, második legnagyobb csoportjuk (25.267 fő) képzésben vett részt, csaknem 19 ezren pedig (18.912 fő) munkatapasztalat szerzéshez kaptak támogatást. A többi programban részvételük szerényebb: 3.850-en kaptak bértámogatást, 3.516-an vettek részt közhasznú munkában, 2.161-en részesültek foglalkoztatási támogatásban és 1.793-an utazási költségtérítésben.

Az OFA is kiemelt célcsoportként kezelte a munkát kereső fiatalokat, közülük is elsősorban a hátrányos munkaerőpiaci helyzetűeket.

⇒A negyedik éve folyó, ún. tranzit-foglalkoztatási programok a szakképzettséggel nem rendelkező fiataloknak nyújtanak foglalkoztatással egybekapcsolt képzést. 1999-ben 15 programban 500, magatartási és beilleszkedési zavarral küzdő fiatal vett részt, ahol mentális és szociális gondozásukra is azonos figyelem jutott, mint foglalkoztatásukra, szakképzésükre.

⇒Az OFA Újrakezdési programja a 16. életévüket betöltött, alacsony iskolai végzettségű (az általános iskola 8 osztályát sem elvégzett) munkanélkülieknek felzárkóztató képzéssel, munkaerőpiaci felkészítéssel, munkatapasztalatot nyújtó foglalkoztatással segítette a társadalmi/munkaerőpiaci beilleszkedést. Az 1999-ben 13 projektben folyó programban 320 fő vett részt.

⇒Elsősorban ugyancsak a fiatalokat érinti a Pályaválasztási Szakmai Fórum, amely a megyei munkaügyi központok koordinálásában, a helyi partnerségre építve igyekszik elősegíteni a helyi gazdaság igényeihez igazodó szakképzést, valamint a fiatalok és a munkanélküliek a pálya- és szakmaválasztását.

4.19 táblázat

Az ifjúsági munkanélküliség Magyarországon

ezer főben

Év	Korcsoport	Munkanélküli	Passzív munkanélküli	Együtt	Munkanélküliségi ráta (%)
1992	15-19	50,3	18,6	68,9	27,0
1993		58,5	17,1	75,6	33,3
1994		48,2	14,5	62,7	29,8
1995		45,6	13,4	59,0	31,1
1996		39,1	13,4	52,5	30,4
1997		32,5	8,7	41,2	28,8
1998		28,3	9,6	36,0	24,8
1999		21,3	9,1	30,4	23,4
1992	20-24	69,5	13,8	83,3	14,0
1993		82,8	11,5	94,3	17,0
1994		76,9	12,4	89,3	16,0
1995		68,7	13,2	81,9	14,7
1996		67,2	13,4	80,6	14,5
1997		63,4	13,5	76,9	13,0
1998		59,3	14,8	61,3	11,1
1999		57,3	16,7	74,0	10,6
1992	Együtt	119,8	32,4	152,2	17,5
1993		141,3	28,6	169,9	21,3
1994		125,1	26,9	152,0	19,4
1995		114,3	26,6	140,9	18,5
1996		118,2	29,1	133,1	18,0
1997		95,9	22,2	118,1	15,9
1998		87,6	24,4	107,3	12,6
1999		78,6	25,8	104,4	12,4

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2000

Az OMKMK adatai a fiatalok esetében is valamivel (8 ezer fővel) nagyobbak, mint a munkaerő-felmérésé.[48] 1999-ben 86,4 ezer 15-25 éves volt regisztrált munkanélküli (1998-ban 89,8 ezer), s a fiatalok 20,9 %-át tették ki a regisztráltak éves átlagos létszámának, azaz minden ötödik regisztrált munkanélküli volt 25 éves és fiatalabb.

A fiatalok több mint harmada 29.927 fő, (35 %-a) volt pályakezdő; 54 %-uk férfi.

Kétségtelen, hogy a 90-es évek végén kivételesen népes volt a 14-24 évesek korosztálya (a 10 milliós népességből több mint 1,55 millió; a 15-64 éves népességnek pedig csaknem negyedét (22,8 %-át) adták). S bár a 15. évük után egyre többen maradnak közülük az iskolarendszerben és a több mint 600 ezer tanulóval nagyjából azonos nagyságrendű a foglalkoztatott is, tartósan magas a munkát keresőké (és, majd mint később részletezzük, a gazdaságilag inaktívaké).

Mint a KSH Elnökének a Kormány részére készített tájékoztatója megállapította: a munkanélküli fiatalok több mint egyharmada egy évnél

[48] Az OMKMK összesítéseiben egy korévvel idősebbek is szerepelnek: nem 24, hanem 25 év a korhatár.

4.3 A speciális helyzetű csoportok

A munkanélküliség általános csökkentésére irányuló törekvésekben különleges erőfeszítések történnek a munkaerőpiac hátrányos helyzetben lévő szereplői, a fiatalok, a nők, a fogyatékosok és az etnikai kisebbséghez tartozók elhelyezkedési esélyeinek javítására.

4.3.1 Az ifjúsági munkanélküliség

Az elmúlt évtizedek egyik legszorongatóbb európai problémáját, a 15-24 évesek magas arányú munkanélküliségét az Európai Unió országaiban mintha sikerült volna mérsékelni. 1998-ra az Unió legtöbb országában a fiatalok munkanélküliségi rátája a felnőtteké alá csökkent, holott a 80-as években mindig meghaladta azt. (Az Európai Unióban a 10 %-os átlagos munkanélküliségi rátához képest a fiataloké 9,3 % volt 1998-ban.) Az eredmény mögött különleges erőfeszítések állnak. A luxemburgi folyamat kezdetén megfogalmazódott közös teendők egyik legfontosabb követelménye volt, hogy a fiataloknak, mielőtt munkanélküliségük ideje a 6 hónapot elérné, új kezdési lehetőséget kell felajánlani: képzést, átképzést, munkatapasztalat szerzést stb.

A tagországok számos intézkedést tettek ennek érdekében.[47] Az EU-ban az elérendő cél a fiatalok munkanélküliségének leszorítása 4,2 %-ra. Ezért - a gazdaság spontán folyamatait korrigálva - a foglalkoztatáspolitika eszközeivel biztosítják a fiatalok munkaerőpiacra lépésének jobb esélyeit.

Magyarországon a lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint a munkanélküliség általános csökkenésével együtt csökkent a fiatalok munkanélkülisége.

---

[47] Az OECD távolról sem elégedett az eddigi eredményekkel. A világ 30 országát magában foglaló gazdasági együttműködési szervezet megállapítása szerint az érintett országok ifjúsági munkanélkülisége 13 % volt 1998-ban, 3 %-kal magasabb, mint 1979-ben. Bár a fiatalok általában nagyobb arányban tanulnak tovább, mint a 80-as évek kezdetén, a fiatal munkanélküliek a legtöbb OECD országban többszörös hátránnyal indulnak: szegény családokból, bizonytalan családi háttérrel, magas munkanélküliségű közösségekben élnek, gyengén teljesítenek az iskolában és sokan kimaradnak tanulmányaik befejezése előtt. A kulcskérdésnek a fiatalok támogatott és figyelemmel kísért tanulását, valamint gyakorlat szerzését tekintik. *(Employment Outlook, June, 1999.)*

4.18 táblázat

A legalacsonyabb és a legmagasabb megyei munkanélküliség ráták

Időpont (év, december)	A munkanélküliségtől			
	kevésbé		erősen	
	sújtott megyék az adott időszak munkanélküliségi rátái alapján			
1990	Budapest	0,3	Szabolcs-Szatmár-Bereg	4,5
	Vas	0,6	Nógrád	4,2
	Győr-Moson-Sopron	1,0	Borsod-Abaúj-Zemplén	3,5
	Pest	1,0		
1991	Budapest	2,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,4
	Győr-Moson-Sopron	5,7	Nógrád	16,1
	Zala	6,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	13,9
1992	Budapest	5,7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	22,4
	Győr-Moson-Sopron	8,0	Nógrád	19,0
	Vas	8,4	Borsod-Abaúj-Zemplén	18,6
1993	Budapest	6,3	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,9
	Győr-Moson-Sopron	7,8	Nógrád	19,7
	Vas	8,8	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,7
1994	Budapest	5,4	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,5
	Győr-Moson-Sopron	6,9	Borsod-Abaúj-Zemplén	15,6
	Pest	7,2	Nógrád	15,5
1995	Budapest	5,7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,8
	Győr-Moson-Sopron	6,5	Borsod-Abaúj-Zemplén	16,6
	Vas	7,1	Nógrád	15,4
1996	Budapest	5,0	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,0
	Győr-Moson-Sopron	6,7	Borsod-Abaúj-Zemplén	18,4
	Vas	6,8	Nógrád	16,3
1997	Budapest	4,5	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,2
	Győr-Moson-Sopron	5,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,2
	Vas	6,3	Nógrád	15,6
1998	Budapest	3,6	Borsod-Abaúj-Zemplén	17,7
	Győr-Moson-Sopron	4,4	Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,9
	Vas	5,2	Nógrád	14,7
1999	Budapest	3,3	Borsod-Abaúj-Zemplén	19,8
	Győr-Moson-Sopron	4,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	19,4
	Vas	5,4	Nógrád	15,7

Adatforrás: OMKMK jelentései

Nagyobb területi egységenként, a több megyét összefogó régiókban a jobb helyzetű megyék esetenként korrigálták ugyan a régió munkanélküliségi rátáját (anélkül persze, hogy ez a kereslet tényleges növekedését jelentette volna), más esetben (szám szerűen) rontották. Bár a számok különböznek, mind a KSH, mind az OMKMK adatai szerint változatlanul Észak-Magyarországon a legmagasabb a munkanélküliség, s ugyancsak magas, 10 % feletti a ráta az Észak-Alföldi régióban. A harmadik legrosszabb helyzetű régió Dél-Dunántúl. E térségekben - más-más okok miatt - a munkanélküliség lassabban oldódik, mint a szerencsésebb helyzetűekben. A hátrányos helyzetű régiókban élők elhelyezkedési esélyei javulásának a régió gazdasági fellendülése a feltétele.

4.17 táblázat

A munkanélküliek száma megyénként

Főváros, megye	Munkanélküliek létszáma			Munkanélküliségi ráta	
	KSH felmérés szerint	OMKMK nyilvántartásában	Eltérés	KSH felmérés szerint	OMKMK nyilvántartásában
	1999. évi átlag (fő)				
Budapest	42.967	29.940	- 13.027	5,3	5,7
Baranya	11.326	19.072	+ 7.746	7,3	11,8
Bács-Kiskun	13.847	22.469	+ 8.622	6,4	11,0
Békés	8.866	21.119	+ 12.253	6,3	14,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	33.581	55.280	+ 21.699	13,1	16,7
Csongrád	7.567	15.753	+ 8.186	4,5	9,9
Fejér	11.225	15.210	+ 3.985	6,1	10,6
Győr-Moson-Sopron	7.153	9.132	+ 1.979	3,8	6,8
Hajdú-Bihar	18.104	32.809	+ 14.705	8,8	14,2
Heves	10.746	15.681	+ 4.935	8,8	12,5
Jász-Nagykun-Szolnok	17.403	22.445	+ 5.042	10,9	14,6
Komárom-Esztergom	8.566	12.975	+ 4.409	6,6	11,3
Nógrád	9.087	13.816	+ 4.729	10,9	16,3
Pest	21.593	25.330	+ 3.737	5,0	7,6
Somogy	11.433	16.099	+ 4.666	9,0	11,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20.816	38.666	+ 17.850	11,1	19,3
Tolna	8.794	12.949	+ 4.155	8,8	12,2
Vas	5.786	7.300	+ 1.514	4,7	7,2
Veszprém	9.184	13.156	+ 3.972	5,7	10,0
Zala	6.682	10.321	+ 3.639	5,1	9,2
Összesen	**284.726**	**409.519**	**+ 124.793**	**7,0**	**10,6**

Az OMKMK immár tíz éves adatsora változatlan különbségeket jelez a legjobb és a legrosszabb helyzetű megyék között.

11. ábra

Nettó helyettesítési ráta az Európai Unióban, az Egyesült Államokban és Japánban (1997)

(a mutató azt jelzi, hogy az átlagos keresettel rendelkező személy jövedelmének hány százalékát kapja meg segélyként állása elvesztése esetén)

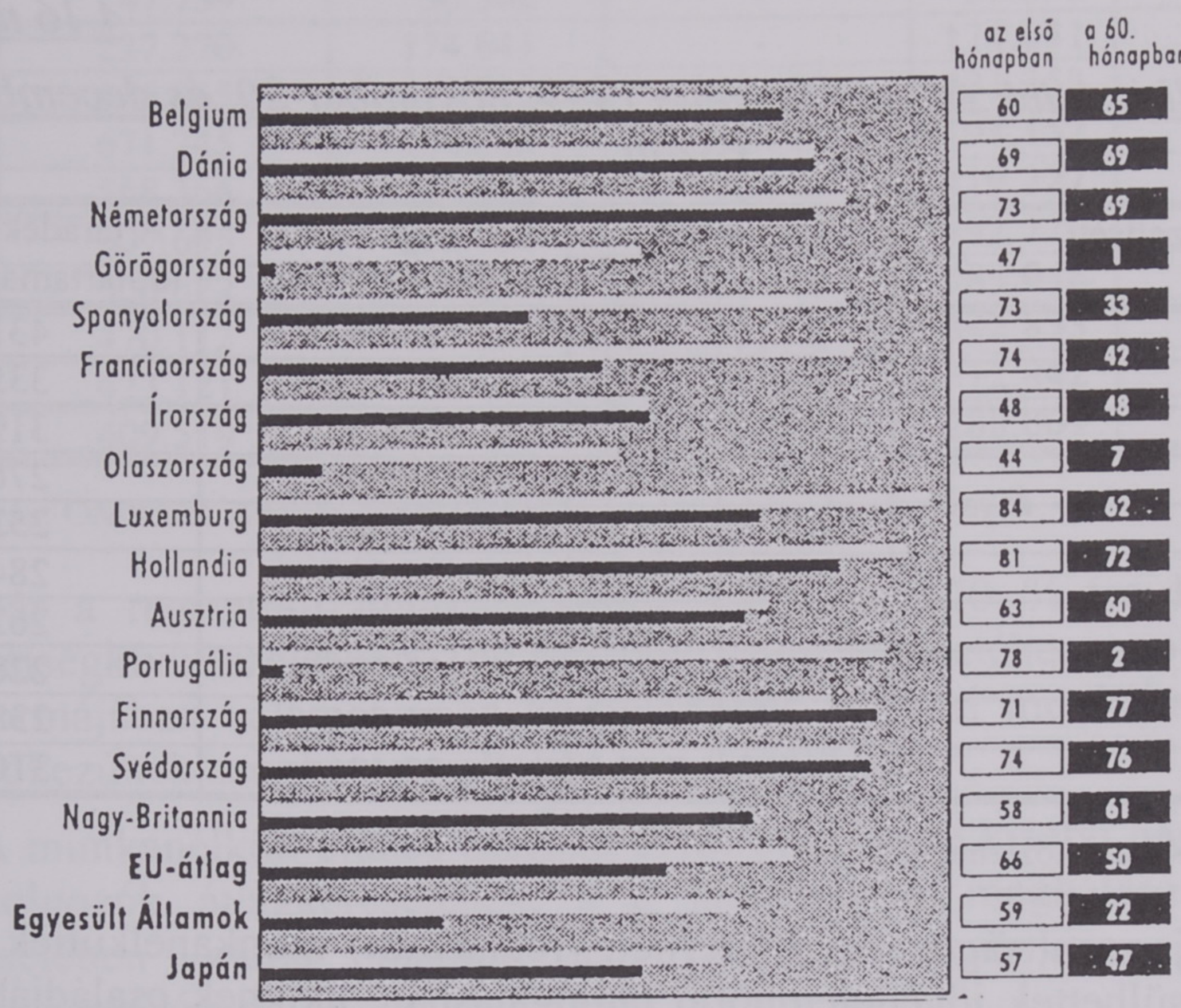

Forrás: az Európai Bizottság adatai alapján, Világgazdaság, 1999. nov. 29.

Már az előzőek is jelezték, hogy a regisztráltak körében magas arányt képviselnek a tartósan (egy évnél régebben) munkanélküliek. 1998 óta a munkaügyi szervezet csak azokat tekinti tartósan munkanélkülinek, akik megszakítás nélkül (azaz például az aktív programokban részvétel nélkül) szerepeltek a nyilvántartásban egy évnél hosszabb ideig. Így számítva 1998. decemberében 108,7 ezer fő, 1999. decemberében 99,3 ezer fő minősült tartósan munkanélkülinek. A cél természetesen az, hogy minél több regisztrált munkanélküli vegyen részt az év folyamán valamelyik aktív programban, megszakítva ily módon a munkanélküliséget. A tartós munkanélküliek csökkenő száma így egyúttal az aktív programok sikeres kiterjesztésének is bizonyítéka. Ugyanakkor a statisztika javuló számai nem feledtethetik, hogy százezrek már évek óta várnak akárcsak szerény jövedelmű, de rendszeresen végezhető munkára.

4.2.4 A területi különbségek

A munkanélküliség csökkenése ellenére kevéssé változtak a munkanélküliség kezdettől meglévő jelentős területi különbségei, az ország különböző vidékei közötti tartós egyenlőtlenségek.

A KSH munkaerő-felvétele, és az OMKMK regisztrált munkanélküli nyilvántartása természetesen ebben a vonatkozásban is eltérő képet mutat.

indokolt ezzel összehasonlítani. Így számítva az átlagos munkanélküli járadék havi összege a bruttó fizikai átlagkereset 40,6 %-a.

Az ellátások alacsony volta ugyanis nemcsak a törvény szigorával, hanem azzal is összefügg, hogy a munkanélküliek zöme az alacsonyan képzett, s ezért korábbi munkahelyén is az alacsony bérűek közé tartozott.[46]

4.16 táblázat

A munkanélküli járadék átlagos összege 1999. november 20. és december 20. között

Iskolai végzettség	Létszám		Átlagos havi járadék Ft/fő	A járadék átlagos időtartama (nap/fő)
	fő	%		
8 általános alatt	5.714	3,3	19.063	431
Általános iskola	51.832	30,3	21.581	335
Szakmunkás képző	63.339	37,1	22070	319
Szakiskola	3.561	2,1	22.586	276
Szakközépiskola	20.074	11,7	23.887	252
Technikum	5.750	3,4	24.007	284
Gimnázium	14.585	8,5	23.546	262
Főiskola	4.354	2,5	26.205	228
Egyetem	1.664	1,0	26.091	238
Összesen	170.873	100,0	22.406	310

Adatforrás: OMKMK havi közlemények

A járadék-jogosultságot már kimerített (regisztrált) munkanélküliek közül azok részesülhettek jövedelempótló támogatásban, akiknek családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori minimumának a 80 %-át. Ez 1997-ben: havi 9.200, 1998-ban: 10.960, 1999-ben 12.280.-Ft volt; ennyit kaptak a jövedelempótló támogatásban részesülők.

A számok ismeretében aligha tartható az a közkeletű feltételezés, hogy a munkanélkülieket a járadék (és különösen a jövedelempótló támogatás) összege tartotta vissza a munkavállalástól.

Megjegyezzük: országonként rendkívül eltérőek a munkanélküli ellátási rendszerek, mind a járulék-jogosultságnak az előző keresethez viszonyított nagysága, mind a jogosultság időtartama szerint. Bár Magyarországon a korábbi kereset 65 %-át kitevő munkanélküliségi járadék nagyjából megfelel az EU tagországok átlagának, az ún. helyettesítési ráta Luxemburg 84 %-os arányától Olaszország 44 %-os arányáig terjed, s az országok mintegy felében magasabb 70 %-nál. A számos különbség között, mint például a munkanélküliség tartósságával a járulék csökkenő vagy növekvő volta, nagyon jelentős a jogosultság időtartama. A magyarországi 270 napos (9 hónapos), a tanulási idővel meghosszabbítható időtartam ma valószínűleg a legrövidebb Európában.

---

[46] Lásd erről Nagy Gyula idézett vizsgálatát.

4.14 táblázat

A regisztrált és az ellátásban részesülő munkanélküliek

Év	Regisztrált munkanélküliek	Ellátásban részesülő			Ellátásban részesülők a regisztráltak %-ában.
		Munkanélküli járadék	Jövedelempótló támogatás	Együtt	
1990	47.739	30.302	-	30.302	63,5
1991	227.270	174.641	-	174.641	76,8
1992	556.965	412.945	18.408	431.353	77,4
1993	671.745	404.823	89.329	494.152	73,6
1994	568.366	228.924	190.303	419.227	73,8
1995	507.695	182.788	209.982	392.770	77,4
1996	500.622	171.737	211.309	383.046	76,5
1997	470.112	141.731	201.304	342.833	72,9
1998	423.121	130.724	182.118	312.842	73,9
1999	409.519	128.184	159.825	288.009	70,3

Adatforrás: OMKMK Adattár, 2000.; KSH Havi statisztikai közlemények

Bár a regisztrált munkanélküliek több mint 70 %-ára kiterjedő ellátás kétségkívül széleskörű (ne feledjük, hogy fedezetéhez, szolidaritási járulék formájában valamennyien hozzájárultak, egykori munkáltatóikkal együtt), bőkezűnek azonban egyáltalán nem tekinthető.

A munkanélküli ellátás összege évről-évre egyre kisebb hányadát teszi ki a dolgozók átlagkeresetének, s a járadékosok meghatározó többségének esetében alatta maradt az 1999-ben érvényes, 22.500.- Ft-os minimálbérnek.

4.15 táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete és a munkanélküli járadék átlagos havi összege

Ft-ban

Időszak	A havi bruttó átlagkereset	A munkanélküli ellátás átlagos havi összege	Az ellátás mértéke az átlagkeresethez viszonyítva
1990	13.446	3.845	28,6
1991	17.934	7.903	44,1
1992	22.294*	8.798	39,5
1993	27.173*	9.949	35,9
1994	33.939**	10.841	31,9
1995	38.900**	11.891	30,6
1996	46.837**	13.461	28,7
1997	58.002**	16.141	27,8
1998	67.764**	18.895	27,8
1999	77.187***	22.406	29,0

* A 20 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
** A 10 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
*** A 4 fő feletti gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél
Adatforrás: KSH Évkönyvek, KSH és OMKMK Statisztikai havi kiadványok

1999-ben a fizikai dolgozók átlagkeresete 55.218.- Ft volt; a több mint 80 %-ban fizikai foglalkozású munkanélküliek átlagos munkanélküli járadékát

A fiatalok munkaerőpiaci esélyeit javító programok a következő években is nélkülözhetetlenek lesznek, és számos új intézkedésre is szükség lesz ahhoz, hogy az EU foglalkoztatási irányelveiben meghatározott feladatnak - és saját érdekeinknek - ebben a vonatkozásban is megfelelhessünk. A tennivaló ugyanis nem kevesebb, mint az, hogy - mint idéztük - minden munkanélküli fiatalnak, mielőtt munkanélkülisége a hat hónapos időtartamot elérné, egy új kezdési lehetőséget kell felajánlani.

4.3.2 A női munkanélküliség

Az Európai Unió tagországainak nemzeti akció terveiben változatlan fontosságú a nők és a férfiak egyenlő foglalkoztatási esélyeinek biztosítása.

1998-ban az Európai Unió átlagában nagyon jelentős volt a különbség a férfiak és a nők foglalkoztatása között: a férfiak 70,8, a nők mindössze 40,7 %-a volt foglalkoztatott. A munkanélküliek között viszont - Írország, Svédország és az Egyesült Királyság kivételével - a nők aránya volt magasabb (férfiak: 8,6; nők: 11,8 %).

A csaknem minden országban csökkenő munkanélküliség közepette a férfiak munkanélküli rátája két, a nőké négy tagországban nőtt (annak ellenére, hogy az elmúlt években keletkezett új munkahelyek többségében nőket alkalmaztak).

4.20 táblázat

A férfiak és a nők munkanélküliségi rátái az EU tagországaiban, 1997-1998

%

Tagország	Munkanélküliségi ráta					
	Együtt		férfi		nő	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Belgium	9,2	9,5	7,5	7,7	12,1	11,9
Dánia	5,5	5,1	4,6	3,9	6,8	6,5
Németország	9,9	9,4	9,3	8,9	10,7	10,2
Görögország	10,0	11,6	6,5	7,8	15,3	17,4
Spanyolország	20,8	18,8	16,1	13,8	28,3	26,6
Franciaország	12,3	11,7	10,6	9,9	14,4	13,8
Írország	9,8	7,8	9,8	8,0	9,8	7,6
Olaszország	12,1	12,2	9,4	9,4	16,6	16,8
Luxemburg	2,8	2,8	2,2	2,1	4,0	4,2
Hollandia	5,2	4,0	3,9	3,0	7,0	5,2
Ausztria	4,4	4,7	3,4	3,2	5,4	5,6
Portugália	6,8	5,1	6,0	4,1	7,7	6,4
Finnország	12,7	11,4	12,3	10,8	13,1	12,0
Svédország	9,9	8,3	10,2	8,6	9,5	8,0
Egyesült Királyság	7,0	6,3	7,9	7,0	6,0	5,5
EU átlag	10,6	10,0	9,3	8,6	12,4	11,8
Magyarország	7,8	7,0	8,5	7,5	7,0	6,3

Adatforrás: EU: Employment in Europe, 1999. 127-142. old., Magyarország: A munkaerő-felmérés idősorai, 19992-1999., KSH, 2000.

Az egyenlő esélyek elvének érvényesítése tehát továbbra is teljesítendő követelmény marad. Az elv gyakorlati alkalmazása azonban számos

tényező függvénye. Egyaránt függ a tradícióktól, a hagyományos férfi-női szerepek elfogadásától vagy elutasításától, az iskolázottsági szint-különbségektől, vagy a foglalkoztatásra módot adó formák elterjedtségétől (részmunkaidő) stb.

Magyarországon korábban a nemek közötti egyenrangúság bizonyítékaként szokták említeni a nőknek a férfiakénál tartósan alacsonyabb munkanélküliségét. Kétségtelen, hogy a munkaerő-felmérés szerint még 1999-ben is a férfiak 7,5 %-os munkanélküliségi rátájával szemben a nők 6,3 %-os rátája állt. A nők munkanélkülisége valamennyi korcsoportban alacsonyabb volt, mint a férfiaké.

4.21 táblázat

A munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint, nemenként, 1999-ben

Korcsoport	A munkanélküliségi ráta		
	Együtt	Férfi	Nő
15-19	23,4	23,6	23,1
20-24	10,6	11,5	9,3
25-29	7,6	7,8	7,2
30-39	7,1	7,6	6,5
40-54	5,2	5,7	4,7
55-59	3,1	3,8	1,5
60-74	1,0	1,0	1,0
Összesen	7,0	7,5	6,3

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Az igazi különbség azonban nem a munkanélküliség, hanem a foglalkoztatás és az inaktivitás mértékében van; a nők tömege vonult vagy szorult ki a munkaerőpiacról. Az inaktivitás kérdését az 5. fejezet tárgyalja részletesen; a nők helyzetének értékeléséhez itt csupán annyit bocsátunk előre, hogy bár a 15-64 évesek körében a nők valamivel többen vannak (3.468 millió) mint a férfiak (3.335 millió) a férfiak 32, a nők 48 %-a nem volt jelen 1999-ben a munkaerőpiacon. (1998-ban a 15-64 évesek közül a férfiak 34,9, a nők 49,2 %-a hiányzott.)

A nők alacsonyabb munkanélkülisége tehát szorosan összefügg foglalkoztatásuk alacsonyabb mértékével is, s azzal a körülménnyel, hogy nálunk hiányzik a nők (újra)-foglalkoztatásának egyik fő formája, a részmunkaidő, ami valószínűleg sokuk számára ösztönözné a (vissza)lépést a munkaerőpiacra.

4.3.3 A megváltozott munkaképességűek

1999. január elsején mintegy 600 ezer munkavállalási korú ember részesült rokkantsági nyugdíjban és a megváltozott munkaképességűek különböző ellátásaiban. 10 %-uk 40 évnél fiatalabb, 34 %-uk 40-49 éves és 54 %-uk 50-59 éves volt. A rokkantsági nyugdíjasok esetében átlagosan 14 év esik ki

---

A fejezet szerzője: Gere Ilona, OMKMK

a munkából, s ez óriási terheket ró az államháztartásra.[49] Az Európai Unió 1999. évi foglalkoztatási irányelvei (az esélyegyenlőség biztosítása) is a fogyatékosok, megváltozott munkaképességűek foglalkoztatási lehetőségeinek bővítését sürgetik.

A munkaügyi szervezetben 1998. január elsejével megkezdődött a foglalkozási rehabilitáció intézményrendszerének kiépítése, a jogszabályi háttér biztosítása. A rehabilitációs eljárás végrehajtásának helyszínei a munkaügyi kirendeltségek lettek, ahol rehabilitációs ügyintézők (közvetítők) foglalkoznak a megváltozott munkaképességű munkanélküli ügyfelekkel. Munkájukhoz folyamatos segítséget kapnak a munkaügyi központoknál létrehozott rehabilitációs munkacsoportoktól.

1999. végére lezárult a felkészülés időszaka. A feladat beépült a munkaügyi szervezet alaptevékenységébe; szolgáltatási és támogatási eszközrendszerébe.

A munkaügyi szervezet rehabilitációs eljárása, valamennyi szolgáltatása arra irányul, hogy a munkanélkülieket - köztük a megváltozott munkaképességűeket is - az elsődleges munkaerőpiacra segítse vissza. Ez szinte valamennyi hátrányos helyzetű munkanélküli esetében igen nehéz. A foglalkozási rehabilitáció során az alábbiakkal igyekeztek javítani az érintettek esélyeit:

⇒ a munkavégző képesség fejlesztése;
⇒ a munkaerő-piaci szervezet munkahelyfeltáró tevékenységének javítása;
⇒ új munkahelyek létrehozása;
⇒ munkáltatók támogatása a célcsoport foglalkoztatása esetén;
⇒ az elhelyezkedések közvetlen segítése.

A megváltozott munkaképességű emberek számára - mivel károsodásuk, képességcsökkenésük tanult szakmájukban, begyakorolt munkakörükben jelent korlátokat - igazi perspektívát szakmai irányultságuk megváltoztatása, új ismeretek megszerzése jelenthet.

A munkaképesség fejlesztés területén két esemény hozott érdemi változást az elmúlt években. Az egyik - a német kormány segítségével létrehozott - első magyar Rehabilitációs Modellközpont üzembe helyezése, a másik a fogyatékos fiatalok komplex szakképző és rehabilitáló központjainak kialakítása volt. A program segítésére bevezetett új eszközként pedig a gyakorlati képzést vállaló munkáltatónak - a képzésbe vont személy speciális körülményei miatt - felmerülő többletköltségeit is meg lehet téríteni. Az eltelt másfél év alatt azonban ezzel a lehetőséggel még alig éltek az érintettek, s a program képzéseket preferáló szándéka ellenére 1999-ben mindössze 1.640 megváltozott munkaképességű személy került be valamilyen tanfolyamra.

Az egészségkárosodottak számára - különösen a rehabilitáció alacsony szintje mellett - a túlkínálatos munkaerőpiacon nehéz munkahelyet találni.

---

[49] Az Egészségbiztosítási Alapot terhelő rokkantsági nyugdíj-kiadások összege rohamosan növekedett: 1996-ban 79 milliárd, 1998-ban több mint 150 milliárd forint került kifizetésre.

Ezért igen fontos, hogy minél több olyan új munkahely jöjjön létre, amely a rehabilitáció céljait szolgálja. Ennek érdekében 1998-tól decentralizálták a Munkaerőpiaci Alap rehabilitációs alaprészének jelentős részét, melynek pénzeszközeit - pályázat útján - rehabilitációs munkahelyek létrehozására vagy megőrzésére lehet fordítani. Ez kedvezően hatott a munkahelyteremtésre; jelentősen bővült a pályázatok száma és 1999-ben már minden megye élt a lehetőséggel. Míg korábban a versenyszférában tevékenykedő, de igen támogatott célszervezetek adták a nyertes pályázatok közel felét, s a versenyszféra egyéb munkáltatói mindössze 19 %-kal részesedtek, addig 1999-re jelentősen csökkent a célszervezetek aránya, ugyanakkor 68 %-ra emelkedett az egyéb gazdálkodó szervezetek részesedése. Közülük elsősorban a 20 fő alatti létszámot foglalkoztató szervezetek és az egyéni vállalkozók éltek a támogatás lehetőségével. Ebből a forrásból 1998 óta összesen 5.151 új munkahely jött létre és 3.212 olyan munkahelyet sikerült megőrizni, ahol megváltozott munkaképességű dolgozót foglalkoztatnak.

A versenyszférában működő nagyobb vállalatok egyáltalán nem mutatnak készséget megváltozott munkaképességű vagy fogyatékos személyek foglalkoztatására. Ennek oka egyfelől, hogy a jól felkészült, rugalmas, egészséges munkaerővel szemben a ma munkát vállalni kívánó megváltozott munkaképességű személyek általában alulképzettek, átlagos életkoruk magasabb, munkavégző készségekben és képességekben meggyengültek és rehabilitáció hiányában ritkán felelnek meg a munkaerőpiac mai követelményeinek. Másfelől a munkáltatókban is komoly előítéletek és fenntartások élnek az egészségkárosodott dolgozók teljesítőképességével szemben. A megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci integrációja tehát nem nélkülözheti az állami beavatkozásokat (ösztönzések és szankcionálások összehangolt működtetését). 1998 óta - kibővült körben - minden 20 főnél nagyobb létszámot foglalkoztató munkáltató köteles statisztikai állományi létszáma 5 %-áig megváltozott munkaképességű dolgozót foglalkoztatni. A kötelezettségét nem teljesítő munkáltatók 1999-től nem konkrét összeget, hanem a tárgyévet megelőző nemzetgazdasági bruttó átlagkereset 3 %-át (1999-ben 20.600 Ft-ot, 2000-ben 24.400 Ft-ot) kötelesek rehabilitációs hozzájárulás címén fizetni. A mérték tehát évről évre emelkedik, az EU tagországokban e címen fizetendő hozzájáruláshoz képest azonban - figyelemmel a keresetekre is - a hozzájárulás még mindig alacsonynak tekinthető, mely nem készteti mérlegelésre a munkáltatókat.

A munkáltatók fogadókészségének növelése érdekében - a foglalkoztatási törvényben biztosított és a megváltozott munkaképességűek számára is igénybevehető támogatásokon kívül - 1998. június elsejével egy új speciális eszközt dolgoztak ki.[50] Ennek értelmében 18 hónapig nyújtható - fokozatosan csökkenő mértékű - bértámogatás annak a munkáltatónak, aki ellátásban nem részesülő, minimum 40 %-ban megváltozott

---

[50] Jogszabályi háttér: 11/1998 (IV.29.) MüM rendelet

munkaképességű munkanélküli személyt alkalmaz.[51]

A rehabilitációs program elmúlt két éve alatt kialakult és egyre jobban terjed a „munkába segítés" közvetlen formája is. Ez az európai gyakorlattal megegyező szolgáltatás a munkáltató és munkavállaló egymásra találását és a rehabilitált dolgozó tartós munkában maradását segíti. Közhasznú szervezetek számára kiírt pályázatok egyre több megyében teszik lehetővé az ún. mentorok (foglalkoztatás-szervező menedzserek, munka-asszisztensek) működését, akik személyre szólóan segítenek az állásfeltárásban, az elhelyezkedésben és az utógondozásban.

A regisztrációban lévő megváltozott munkaképességű munkanélküliek jelentős része - éppen a hosszú passzív időszak miatt - nem csak munkavégző képességében, hanem munkavállalói szerepében is bizonytalan (milyen kínálatból választhat; melyek a keresett szakmák a régióban; milyen eszközökkel lehet munkát keresni; milyen szociális és mentális problémákat kell megoldani a munkavállalás előtt stb.). Foglalkoztathatóságuk érdekében segítő tanácsadások, felkészítések, tréningek sorozatán kell részt venniük. Az utóbbi években jelentősen bővült a munkaügyi szervezet ilyen típusú szolgáltatásainak köre és 1999-ben a megváltozott munkaképességű ügyfelek már több mint kilencezer esetben éltek ezekkel a lehetőségekkel.[52]

A szolgáltatások között kitüntetett szerepe van a foglalkozás-egészségügyi vizsgálatoknak, melyek a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztathatóságának, illetve szakmai alkalmasságának megállapításával segítik a kirendeltségi ügyintézők munkáját.[53]

A foglalkozási rehabilitáció végső - és egyszerűen mérhető - eredménye az elhelyezkedések száma. Ugyanakkor a képzésbe kerülés is jelentősen javítja a későbbi elhelyezkedés esélyeit, sőt minden tanácsadásnak, szolgáltatásnak lehet olyan hozadéka, amely akár a megváltozott munkaképességűek önálló elhelyezkedését, akár egy későbbi sikeres kimenetet készíthet elő.

1999-ben 26.705 megváltozott munkaképességű munkanélküli személy jelent meg a munkaügyi szervezet regisztrációjában, akik közül 34,4 %-ot sikerült az év folyamán aktivizálni.[54] 7.891 fő tudott elhelyezkedni;[55] 1.165

---

[51] A támogatást azok a munkáltatók igényelhetik, akik nem kötelesek rehabilitációs hozzájárulást fizetni, illetve akik teljesítették rehabilitációs foglalkoztatási kötelezettségüket.

[52] A segítő szolgáltatások formái: pályaorientációs, pályakorrekciós, pályamegerősítő foglalkozás; pszichológiai tanácsadás; álláskeresési technikák oktatása; munkavállalási, munkajogi, képzési és rehabilitációs tanácsadás; foglalkozás-egészségügyi vizsgálat; reintegráló csoportfoglalkozás stb.

[53] Jogszabályi háttér: 33/1998.NM rendelet; 9/1999. (I.27.) Korm. rendelet. A 43/1999. (III.3.) Korm. rendelet pedig csaknem minden megyében új foglalkozás-egészségügyi szakellátó helyek létesítését engedélyezte, rendezte a vizsgálatok finanszírozási kérdéseit is, biztosítva ezzel a foglalkozási rehabilitációs eljárás számára a folyamatos orvosi hátteret.

[54] Ez az adat tartalmazza az elhelyezkedések számát (az önállóan elhelyezkedőket 0,5-es szorzóval); a képzésbe kerültek létszámát, valamint a rehabilitációs munkahelyteremtő beruházási támogatás segítségével elhelyezkedett nem regisztrált megváltozott munkaképességűek létszámát.

[55] Az elhelyezkedések esetszámokat takarnak, azaz egy személy a vizsgált időszakban többször is érintett lehet.

fő önállóan, 6.726 fő közvetítéssel talált munkát. Az elhelyezkedettek közül 4.735 főnek (60 %) támogatott munkahelyet biztosítottak. Közülük 50 % közhasznú munkát kapott, 8 %-uk bértámogatással, 18 %-uk rehabilitációs bértámogatással helyezkedett el. Munkahelyteremtő beruházás támogatásával 532 fő; rehabilitációs munkahelyteremtéssel 350 fő regisztrált és 142 fő nem regisztrált megváltozott munkaképességű dolgozó jutott munkalehetőséghez.

A munkaügyi szervezet a rehabilitációs intézményrendszer kiépítésével katalizátor szerepet is vállalt a helyi erők összefogásában. Az 1999. év egyik legjelentősebb eredménye, hogy egyre több érintett szereplő (civil szerveződés, gazdasági kamara, szociális intézmény) fordult együttműködési szándékkal a munkaügyi szervezet felé. Helyi szinteken érzékelhetően megkezdődött egyfajta szemléletváltás, együttgondolkodás az egészségükben tartósan károsodott, megváltozott munkaképességű emberek esélyegyenlőségének fontosságáról.

4.3.4 A roma népesség

Évről-évre visszatérünk Magyarország legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbsége, a romák foglalkoztatási helyzetére.

Mint köztudott, a teljes foglalkoztatás időszakában a roma férfiak zöme és a nők egy része is munkavállaló volt; de már a 80-as évek végén - más, alacsony képzettségű nem cigány sorstársaikkal együtt - elsőként vesztették el állásukat. A 90-es évek elejére a romák többsége munkanélkülivé vált, zömük azóta sem tudott elhelyezkedni. Jelentős részük jövedelempótló támogatást kapott és több-kevesebb rendszerességgel számíthatott közhasznú munkára. (Számszerű adatok a munkaerőpiaci szervezetnél nincsenek, mert az etnikai diszkrimináció tilalma miatt a munkaügyi szervezet nem kérdezheti és nem regisztrálhatja a nemzetiségi hovatartozást.)

Ezúttal - Kertesi Gábor kutatása segítségével - a cigányok állásvesztésének és foglalkoztatási helyzetük drámai változásának kezdetéhez megyünk vissza; azokhoz a körülményekhez, amelyek máig meghatározzák elhelyezkedési esélyüket.[56]

Itt nem térhetünk ki a 2.222 háztartásban élő, 5.800 felnőtt személy (nagyjából 250-260 ezer roma felnőtt foglalkoztatási életpályáját reprezentáló) munka-történetének rendkívül alapos, a matematikai statisztika eszközeivel végzett elemzése számtalan fontos megállapítására, noha ezek ismerete nélkülözhetetlen a cigányság foglalkoztatási esélyeinek jobbításáért, társadalmi beilleszkedésükért dolgozók számára.

A tanulmányból egyetlen kérdéskört emelünk ki: a cigányság alacsony szintű foglalkoztatásának három fő okát: az iskolázatlanságot, a terület hátrányt és a diszkriminációt.

---

[56] Kertesi Gábor: *A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között (Munkatörténeti elemzés).* A Közösen a jövő munkahelyeiért Alapítvány támogatásával készült kutatás a Közgazdasági Szemle, 2000. májusi számában jelenik meg.

A magyarországi cigányság - állapítja meg a szerző a mindennapos tapasztalatokkal egybehangzóan - mély válságba került.

A rendszerváltással a cigányság elmúlt száz éves története során másodszor veszítette el a létalapjait. Amíg azonban a tradicionális cigány közösségek felbomlása, a hagyományos mesterségek piacainak felszívódása századunk első felében évtizedekig tartó, lassú evolutív fejlődés eredménye volt, amelyhez a cigányság úgy-ahogy hosszú távon alkalmazkodni tudott, addig a rendszerváltás nyomában megjelenő tömeges munkanélküliség néhány év leforgása alatt viharos sebességgel tette semmissé annak a lassú modernizációs folyamatnak szinte minden eredményét, amely az alapfokú oktatás kiterjesztésével és a szakképzettséget nem igénylő ipari munkahelyek expanziójával integrálni tudta őket - még, ha a társadalmi hierarchia legalacsonyabb fokán is - egy modern társadalom szervezetébe.

Nem kétséges, hogy a cigányság - akárcsak a háború előtti masszív szegényparaszti réteg - integrálódása nagyrészt illuzórikus volt: a szocializmus torz modernizációja által kínált munkahelyek hosszú távon nem bizonyultak tartósnak. A társadalmi felemelkedés azonban - főként a cigányok esetében - valódi volt: társadalmon kívüli emberek integrálódtak általa nagy tömegben a társadalomba, és tették meg az első lépést - döntően a nyolcosztályos iskolai végzettség megszerzésével - egy civilizáltabb életforma felé. A tömeges állásvesztéssel azonban mindez már a múlté. A szocialista gazdasági modell összeomlásával a nyolcosztályos iskolai végzettség értéke semmivé foszlott, és a korábban társadalomba integrálódott emberek óriási arányban kerültek néhány év leforgása alatt társadalmon kívülre. A korábban élhető életformák összeomlásának hihetetlenül gyors sebessége nem tette lehetővé, hogy a cigányság zöme a puszta megélhetésen túl sikeres alkalmazkodási formákat találjon. S minél hosszabb időt tölt el a cigányság jelenlegi állapotában, várhatóan annál erősebbek lesznek a szegénység-iskolázatlanság-munkanélküliség-szegénység ördögi körei. A következő generációk helyzete sem kecsegtet sok jóval.

A vizsgált tízéves periódusban a romák állásvesztésének mértéke a magyar társadalom (nem csekély) foglalkoztatási veszteségeihez képest is drámai mértékű volt. Amíg a nyolcvanas évek derekán a roma férfiak foglalkoztatása nagyjából megfelelt a magyar társadalom férfi átlagának - legföljebb 4-5 %-kal maradt el tőle, addig ez a szinte elhanyagolhatóan kis rés hatalmas (45 %-os) szakadékká mélyült. Hasonló fokú hátrány halmozódott föl a cigány nők foglalkoztatásában a kilencvenes évek elejére, habár azt a nyolcvanas évek közepén is mintegy 20 %-kal alacsonyabb foglalkoztatási szint jellemezte, mint a 20-39 éves magyarországi női népesség egészét. A roma férfiak és nők állásai a vizsgált középgenerációkban gyakorlatilag kétharmad részt megszűntek.

A kevesek számára, akik megkapaszkodtak, jórészt ugyancsak megszűnt a tartós (az egész évet kitöltő) foglalkoztatás; az adatok arra utalnak, hogy 1993-1994 után egy új - alapvetően instabil foglalkoztatáson, alkalmi munkákon nyugvó - roma foglalkoztatási minta kezdett kialakul.

1.) A foglalkoztatási esélyeket alapvetően meghatározó egyik tényező az *iskolázottság*.

Közismert tény, hogy a roma népesség lényegesen iskolázatlanabb, mint a nem roma. A mértékek azonban megdöbbentőek. A cigány férfiaknak mindössze 20 %-a rendelkezik 8 osztálynál magasabb iskolai végzettséggel, szemben a nem cigány férfiak több mint 65 %-os hasonló adatával. A különbségek a nőknél még nagyobb: ott 10 % áll szemben a 60-nal. Mindez önmagában is jelentős foglalkoztatási esélykülönbségek forrása *lehet*, de nem *egyedüli* forrása. Valamennyi iskolai végzettségi csoporton belül - nemmel és életkorral kontrollálva is - az esetek többségében 20-30 %-os a foglalkoztatási esélykülönbség. Ez más forrásból kell, hogy származzék.

2.) A foglalkoztatási esélykülönbségek másik forrása a cigányság kedvezőtlen *területi elhelyezkedése*. A területi hátrány két forrásból eredhet: ha a roma népesség felülreprezentált a munkalehetőségekkel rosszabbul ellátott *községi település-kategóriában*, illetve ha felülreprezentált az ország *azon régióiban*, ahol - a település-típustól függetlenül is - *különösen rossz a foglalkoztatási helyzet*.

A foglalkoztatási esélyek szempontjából szélsőségesen rossz a cigányság területi elhelyezkedése.

A felnőtt roma lakosság több mint 60 %-a községekben él (szemben a nem-cigányok mintegy 35 %-ával), továbbá országosan és a városi, illetve községi település-típusokon belül is szignifikánsan nagyobb arányban lakik magas munkanélküliséggel sújtott körzetekben. Az iskolázottsági különbségeken túl az adott körzetre jellemző általános foglalkoztatási helyzet önmagában is befolyásolja az egyéni elhelyezkedési esélyeket. A cigányság foglalkoztatási helyzete azért is nagyon rossz, mert nagy számban él az ország válságövezeteiben.

3.) A tanulmány munkaerőpiaci *diszkriminációjának* nevezi, ha a munkáltatók azonos minőségű termelési tényezőket - azonos tudású, egyforma tapasztalattal rendelkező és más fontos szempontból sem különböző munkavállalókat - eltérő módon értékelnek: különböző eséllyel alkalmazzák, vagy eltérően fizetik meg őket. A diszkriminatív foglalkoztatási gyakorlatnak sokféle oka lehet. A legelterjedtebb magyarázat szerint a munkaadók azért tesznek különbséget különböző csoportok egyénei között, mert korábbi tapasztalataik alapján - akár megalapozottan, akár megalapozatlanul - úgy gondolják, hogy bizonyos csoportokban, *még azonos megfigyelhető tulajdonságok mellett is*, kisebb valószínűséggel találnak céljaiknak megfelelő dolgozókat. A tudás, illetve a várható teljesítmény megítélése ugyanis rendkívül bizonytalan dolog: a kívülről megfigyelhető ismérveken - iskolai végzettség, szakma, gyakorlati idő stb. - túl számtalan, nehezen mérhető egyéni tulajdonságtól is függ.

A magasabb beosztású dolgozók felvételénél alkalmazott (relatíve költséges) szűrők (tesztek, interjúk, referenciák stb.) helyett az alacsony

iskolázottságú dolgozóknál az etnikai hovatartozás mint csoport-szintű felvételi szűrő működik.

Ha a munkáltatók úgy okoskodnak, hogy - mondjuk: a romák között - kevésbé találnak céljaiknak megfelelő dolgozókat, akkor a felvételnél ezt az információt felhasználják. A cigányokkal szemben alkalmazott munkaerőpiaci diszkrimináció zömében ilyen - statisztikai - jellegű. Nemcsak a munkáltató személyes rokonszenvein vagy ellenszenvein múlik az - bár olykor az sem elhanyagolható -, hogy alkalmaz-e cigány dolgozókat, hanem *az etnikai hovatartozás mint csoportszintű felvételi szűrő relatív olcsóságán is.* A helyzet ettől természetesen csak nehezebb. A statisztikai diszkrimináció ugyanis költségcsökkentő hatású, s ezért - bár erkölcsileg és jogilag igen elítélendő - a munkaadó szemszögéből ökonómiailag racionális.

A statisztikai diszkrimináció becsült empirikus mértéke igen tekintélyes: egy 8 osztályos, illetve szakmunkás-képző végzettségű 30 éves roma férfi esetében legalább 15-20 %-nyi foglalkoztatási esélyhátrány adódik belőle a hasonló végzettségű, életkorú, nemű tipikus egyénnel szemben az ország foglalkoztatási szempontból leghátrányosabb vidékein.

A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy az ismertetett okok következtében - amelyek még erőteljes beavatkozás esetén is csak lassan változtathatók - a kilencvenes évek végére a cigányság foglalkoztatása egy új (alacsony szintű) stacionárius állapotban stabilizálódik. Az állapot további sajátossága várhatóan az lesz, hogy a foglalkoztatásból való kiáramlás és beáramlás rátái a korábbi 6-8 %-kal szemben lényegesen magasabb szinten, a korábbi ráták dupláján, valahol a 15 % fölött stabilizálódnak majd. Vagyis kialakul egy tipikusan harmadik világbeli foglalkoztatási képlet, amelyben egy iskolázatlan tömeg foglalkoztatási szintje nemcsak, hogy rendkívül alacsony, de a tipikus munkavállalások hossza is igen rövid, a foglalkoztatotti állomány cserélődése is nagy. Ahol, ennek megfelelően az alkalmi munkák válnak dominánssá.

A feltételezett helyzet bekövetkezett. A társadalom dolga, hogy a helyzetre megoldást találjon. A Phare - elsőként az iskolázottság javítása érdekében - ehhez jelentős segítséget ajánlott.

4.4 A munkanélküliséget kiváltó főbb okok

Az OMKMK már idézett adatai szerint 1999-ben (a pályakezdőkön kívül) havonta átlagosan 8.700-an jelentkeztek új, először regisztrált munkanélküliként.

Természetesen a visszalépők között is lehettek, akik az alábbiakban részletezett okok miatt vesztették el állásukat, bár valószínűbb, hogy zömük a közhasznú foglalkoztatásról, képzésről, rövid idejű szezonális munkáról, sorkatonai szolgálatról stb. került vissza a regisztrációba. Az adatokból azonban nem különíthető el az állásukat újból elvesztők aránya.

A KSH munkaerő-felmérésének adata arra enged következtetni, hogy az ott figyelembevett munkanélküliek mintegy fele, 157,5 ezer fő keresett legfeljebb egy éve munkát; közülük több mint 36 ezren nem munkahelyük elvesztése miatt, hanem az iskola befejezése, a gyerekgondozás lejárta, a katonaságtól leszerelés miatt, vagy mert nyugdíj, tanulás, gyerekgondozás mellett szeretnének dolgozni. Azaz, a KSH felmérése alapján havi átlagban mintegy tízezer új munkanélküli adódik.

A kétféle adat - bár a már ismertetett okok miatt nem hasonlíthatók össze - nagyságrendileg nagyon közel áll egymáshoz és megengedhetővé teszi azt a közelítést, hogy a havonta újonnan munkanélkülivé válók átlagos számát mintegy 9-10 ezer főre tegyük.

A havi 9-10 ezer fő sem kevés (nemcsak az érintett egyének, de a társadalom és a gazdaság nézőpontjából sem) és a gazdaság már ugyan lecsillapult, de még mindig jelentős változásainak tükrözője.

A munkanélküliség okai - mint köztudott - alapvetően megváltoztak az évtized kezdete óta. Akkor a KGST piacok összeomlását kivédeni képtelen, mert önmagában is erőtlen gazdasági szerkezet, az eladósodott, fizetésképtelen, a piacvesztéstől csődbe került, széthulló nagyvállalatok és szövetkezetek bocsátották el százezer-számra alkalmazottaikat. Azóta átalakult a gazdaság vállalati szerkezete, s a zömmel újjászervezett, többé- vagy kevésbé modernizált cégek hazai és külföldi tulajdonosai már racionális méretűre csökkentették a létszámokat.

A nagy tömegű munkanélküliséget közvetlenül kiváltó csőd- és felszámolási hullám elapadt. A gazdaság átszervezése, s a hosszan elhúzódó felszámolási eljárások következtében ugyan még 1999. decemberében is csaknem 29 ezer cég állt felszámolás és végelszámolás alatt (1998 végén 31 ezer cég) ezek azonban már jórészt kiürült, létszám nélküli cégek. Többségükben - ha van még fizikai vagyonuk - csak az épületeket, berendezéseket őrző, a felszámolási eljárást befejező néhány alkalmazott maradt.

Vannak ugyan új felszámolási esetek is (1999-ben az Igazságügyi Minisztériumnak a bírósági ügyfélforgalmat összegző adatai szerint 9.166 felszámolási eljárást kezdeményeztek, kétharmadában kft.-k ellen). Az ügyek jelentős része azonban korábban, esetleg évekkel előbb keletkezett, de a cég a hitelezőktől kapott haladék után sem tudott talpra állni. (Ez történt egyébként a konzervipar és a húsipar több cégével, amelyek az 1998-as, a FÁK-országbeli partnereik fizetésképtelensége miatt, a szállítások leállítása - egyúttal a termelés visszafogása és több száz fő elbocsátása - után, esetenként a kormány garanciájával kapott hitel ellenére is fizetésképtelenek maradtak.)

Újabb, a felszámolást megelőző csődeljárás azonban alig indul (1998: 48; 1999: 47 cég; az utóbbiak közül mindössze 3 esetet követett felszámolás, mert a cég és a hitelezők nem jutottak megegyezésre).

A csőd- és felszámolási eljárásoknak tehát - ha történnek is emiatt elbocsátások - már többnyire inkább csak lokális szinten van érzékelhető hatása a munkanélküliség alakulására.

Hasonlóan: már néhány éve túl vagyunk a privatizáció foglalkoztatási hatásain is. Bár - közismerten - a privatizáció elsődleges és legfontosabb hatása az érintett cégek tovább-működtetése, s ily módon a munkahelyek (nagyobb részének) megőrzése volt, kétségtelen, hogy az új tulajdonosok első intézkedéseik egyikeként, mindenütt a racionális méretűre csökkentették a létszámot. A tulajdonos-váltással járó racionalizálási akciók nagyjából 1997-re lezárultak. Azóta, noha van még értékesítésre váró állami tulajdon, az jobbára az állam kisebb-nagyobb tőke-részesedésének eladását jelenti, s a tulajdonváltásnak már lényegében nincsenek foglalkoztatási konzekvenciái.

Tavalyi elemzésünk során már kevésbé az átalakulásból, sokkal inkább a magyar gazdaságnak a világgazdasághoz tartozásából következő, a foglalkoztatást is érintő okokat regisztrálhattuk. A legfontosabb hatást - számszerűen is mérhetően - a FÁK országbeli cégek néhány ágazatot (elsősorban a mezőgazdaságot, valamint az élelmiszeripart) közvetlenül, más ágazatokat közvetve érintő piaci elbizonytalanodása váltotta ki.

Az új munkanélkülieket 1998-ban jellemzően a nemzetközi dekonjunkturális hatásokra érzékeny cégek bocsátották ki. Ez volt a legmarkánsabb ok.

Ezenkívül, a fentinél jóval kisebb mértékben, de rendszeresen történtek elbocsátások - mint minden gazdaságban - egy-egy cég speciális gondjai, érdekei miatt. A létszámcsökkentések jól körvonalazódó okaként megjelent a létszám-megtakarító technikai fejlesztés (pl. a bankszektorban). Folytatódtak a már korábban elhatározott bányabezárások, a gazdasági szerkezet-átalakítási program részeként.

1999-ben - a nemzetközi gazdaság megélénkülésének köszönhetően - gazdaságunkat is elkerülték a jelentősebb dekonjunkturális hatások. Tartósak viszont a világgazdasági alkalmazkodást kikényszerítő folyamatok. Bár a különböző cégek elbocsátásainak hátterében úgyszólván valamennyi, 1998-ban is észlelt ok megjelent,[57] sőt az egyes cégeknél egyidejűleg többféle ok is közrejátszott, az egyedi esetekből jól kirajzolódik a világgazdasághoz igazodás trendje.

Ebbe a folyamatba tartozik a szénbányászat régen elhatározott, évek óta módszeres visszafejlesztése (a 90-es évek első felében a foglalkoztatottak száma 67 ezerről fokozatosan csökkent, majd a szénbányáknak az

---

[57] Az orosz piacon elszenvedett veszteségek miatt döntöttek például az ICN Magyarország Rt. Tiszavasváriban működő gyáruk, az egykori Alkaloida tevékenységének átszervezéséről a kaliforniai tulajdonosok. A konszern 1996-ban vette meg a gyárat, s a privatizációs szerződésben annakidején vállalta, hogy a következő 3 évben a létszám legfeljebb 3 %-át építi le. Ez idő alatt azonban a cég súlyos veszteségeket halmozott fel, az orosz vásárlók nagy többségének fizetésképtelensége miatt. A gazdaságtalannak bizonyult tevékenységek leépítése többszáz fő elbocsátásával járhat. *(Népszabadság, 1999. okt. 30.)*
Vagy: Hollóházán 1996-ban német bérmunkára hozták létre a Hutschenreuther kft-t. A német tulajdonos 1999-ben csődöt jelentett, a kft-ben a termelést leállították, 200 dolgozó munka nélkül maradt. *(Népszabadság, 1999. dec. 8.)*
Vagy: A Magyar Kábelművek Rt 165 főt épített le, lényegében a rézkábelek iránti világpiaci kereslet-csökkenés miatt. *(Világgazdaság, 1999. márc. 2.)*

erőművekhez csatolását követően évenként mintegy 2-5 ezer fővel). 1999-ben mindössze 24,3 ezer fő dolgozott a bányászatban, s a tervek szerinti bányabezárások 2000-ben további 2-2,5 ezres fős csökkenéssel járnak. Az erőműveknél a folyamatos racionalizálás következtében ugyancsak csökkent a létszám: a villamos-energiaiparban 6,7 ezer fővel dolgoztak kevesebben, mint egy évvel azelőtt.

Az ágazati szerkezet változása leginkább a feldolgozóiparban érzékelhető: a modern ágazatok erősödésével párhuzamosan folyamatosan veszít súlyából néhány hagyományos ágazat.

Hosszabb távon az egyik legjelentősebb létszám-vesztő az élelmiszeripar. 1999-ben ugyan „csak" mintegy 3,5 ezer főt vesztett, 1992 óta azonban folyamatosan mintegy 55 ezer főt. Emellett legtöbb szakágazatában 1999-ben 50 % körüli volt a kapacitások kihasználtsága, ami a cégek egy részét csődbe vitte, de szinte mindenütt létszám-leépítésekkel járt. A szakemberek a jelenlegi gondok egyik magyarázatát az 1998-ban kirobbant orosz válságban látják: az élelmiszeripari export még jelentős mértékben épült a FÁK-országokbeli kivitelre. A bajokat 1998-ban csak időlegesen sikerült elhárítani. Az ágazat úgyszólván minden szakágazata válságba sodródott, a húsfeldolgozástól a cukor- és tejiparon át a gyümölcs- és zöldségfeldolgozásig.

Az általános okok azonban mélyebbek és összetettebbek: az étkezési szokások változásától a termékek nemzetközi kínálatának jelenlétén át az ágazat fejlődésének egyre nagyobb tőke-igényéig. A szakemberek szerint az ágazatba nem érkezik friss tőke, a cégek termékeinek szűkös a piaca, jó részük veszteséges. A (részben szezonális) szakágazatok százával bocsátottak el (és nem vettek fel a szezonális munkákra) alkalmazottakat. (Az érzékelhető létszámveszteségeken túlmenően, valószínű, hogy a helyzet elsősorban a mezőgazdasági termelőket sújtotta, akiknek termékeit nem vették át feldolgozásra.)

A másik, vesztésre álló ágazat a textilipar. Az évtized elején 194 ezer embert foglalkoztató ágazat létszáma 1998-ra 178 ezerre csökkent, 1999-ben pedig - egyetlen év alatt - további 10,5 ezer alkalmazottat vesztett.

1999-ben több textil-, ruházati- és bőrterméket készítő cég került kritikus helyzetbe (a békéscsabai BCB Egyesült Textilművek, a Pannonia Szőrme Rt., a kőszegi Posztógyár kft, a kaposvári Ruhagyár Rt stb.). Veszteségeik - és létszámcsökkentésük - egyfelől tulajdonképpen az egész ruhaipart érintő nemzetközi dekonjunktura következménye; másfelől pedig azé, hogy a termelés súlypontjai folyamatosan áthelyeződnek az ezeken a területeken versenyképesebb (zömmel ázsiai) országokba.

E két feldolgozóipari ágazat létszámveszteségeit ugyan lényegében pótolta a többi ágazat gyarapodó foglalkoztatása, az átrendeződés azonban

várhatóan folytatódik.[58]

A piaci alkalmazkodás követelményének alávetettek az állami tulajdonú gazdálkodók is. A létszámát egyébként kissé növelő szállítás, raktározás, posta, távközlés ágban több-kevesebb létszámcsökkentésre kényszerült a MALÉV, a MÁV, s a főváros közlekedésében meghatározó szerepet játszó BKV.

Összegezve: a gazdaságban 1999-ben erőteljesen hatottak a világgazdaság változásaihoz alkalmazkodás (kényszerű) folyamatai. Ennek veszteségénél azonban ezúttal nagyobbak voltak az erősödő ágazatok foglalkoztatást növelő hatásai; egyúttal remélhető, hogy hosszabb távon a gazdaság felzárkózása a világgazdasághoz tartós haszonnal jár.

---

[58] Noha az 1999 évi foglalkoztatási adatokban nem tükröződik, de ismét elbizonytalanodott a kohászat, fémfeldolgozás helyzete is. Az évtized során, az 1996-os mélypont után (84,3 ezer foglalkoztatott) az ágazat létszáma isnét nőni kezdett (1999-ben 96,8 ezer fő). Számos kisebb-nagyobb cég helyzete azonban megrendült (az immár szlovák többségi tulajdonban lévő Diósgyőri Acélművek (DAM), a Salgótarjáni Acélárugyár Rt. stb.) és esetleg több ezer dolgozótól kényszerülnek megválni. Megszűnt a termelés a Csepeli Acélmű Kft. Öntödéjében, mert felszámolták reménybeli fő vevőjét, a Csepeli Csőgyárat stb. Az ágazatban elsősorban a kohászat jövője függ a nemzetközi versenyben helytállási képességtől, mégpedig egyre inkább a nyersanyagforrásokhoz közeli, nagytömegű olcsó munkaerővel rendelkező (főként ázsiai) országokban kiépült kohászat kínálatával.

5. *A GAZDASÁGILAG INAKTÍVAK*

A munkavállalási korú felnőtt népességből azok minősülnek gazdaságilag inaktívnak, akik önként vagy kényszerűségből távol maradnak a munkaerőpiactól; tehát nem foglalkoztatottak vagy nem munkanélküliek.

A munkaerőpiactól távolmaradásnak igen sokféle oka lehet, egy-egy ország nyugdíjkorhatártól a tradíciókig (ilyen például a nők családi szerepének, illetve munkavállalásának társadalmi megítélése); a szűkebb régió foglalkoztatási helyzetétől az egyéni lehetőségekig. A sokféle körülménytől függően az egyén döntése lehet önkéntes, de lehet kényszerű is (a munkaalkalom hiánya miatt a munkahely-keresés feladása stb.).

Az Európai Unió tagországaiban a 15-64 éves népesség átlagosan 32 %-a volt inaktív 1998-ban, országonként eléggé jelentős különbségekkel. (Az inaktivitás aránya Olaszországban meghaladta a 40 %-ot és csak relatíve kevéssel maradt el attól Luxemburgban és Spanyolországban, de a 20 %-ot sem érte el Dániában, és csak kevéssel haladta meg azt Svédországban és az Egyesült Királyságban.)

5.1 táblázat

Az inaktív népesség aránya az EU tagországaiban, 1998

%

Tagország	Inaktív népesség		
	Összesen	Férfi	Nő
Belgium	36,5	27,1	45,9
Dánia	17,0	12,3	21,8
Németország	31,8	30,7	40,1
Görögország	35,4	19,9	50,2
Spanyolország	38,2	23,9	52,1
Franciaország	31,2	24,3	37,9
Írország	34,3	20,1	48,6
Olaszország	41,1	26,6	55,2
Luxemburg	39,7	25,3	54,3
Hollandia	28,9	17,9	40,2
Ausztria	26,6	16,7	36,3
Portugália	27,4	18,3	36,0
Finnország	26,6	23,4	29,6
Svédország	23,3	19,8	26,8
Egyesült Királyság	23,8	15,6	32,1
EU átlag	32,0	22,1	41,9
Magyarország 1998	41,6	34,4	49,2
1999	40,1	32,2	47,7

* EU: számítás a 15-64 éves népességre az Employment in Europe 1998 táblázatai alapján, 127-142. old. Magyarország: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

Néhány ország kivételével jelentős a különbség a férfiak és a nők inaktivitásának mértékében, nagyon különböző gazdasági aktivitásuk tükörképeként. A férfiaknak átlagosan 22, a nők 42 %-a nem volt jelen a munkaerőpiacon 1998-ban. A legkevesebb férfi Dániában, Finnországban és az Egyesült Királyságban volt inaktív, a legtöbb Németországban és Belgiumban. A nőknek a férfiakénál jóval kisebb munkaerőpiaci jelenléte Olaszországban, Luxemburgban, Spanyol- és Görögországban azt

jelentette, hogy a 15-64 éves nők több mint fele nem volt a munkaerőpiac szereplője.

A jelentős különbségeket magyarázó okokat csak az egyes országok sajátosságainak összevetésével lehetne mértékadóan meghatározni, erre azonban nincs módunk. (Például az országok többé-kevésbé különböző korstruktúrája is magyarázhatja az eltéréseket, vagy akár a 15 éves koruk után az iskolarendszerben maradó fiatalok aránya, csakúgy, mint az adott országokban érvényes munkavállalási kor, amit a nyugdíjrendszer - a nyugdíjasként kapható juttatás mértéke - felerősíthet vagy gyengíthet stb.)[59]

A foglalkoztatottság növelésének mindenesetre nagyok a tartalékai Európa-szerte, legalábbis számszerűen.

Ezért az EU foglalkoztatási irányelvei - mint erről már szó volt - a népesség két nagy csoportjában jelölték ki az előrelépést: egyfelől a nők, másfelől az 50-64 év közötti férfiak (újra) foglalkoztatásában; az utóbbiak körében ugyanis mindössze 47,6 %-os a foglalkoztatási ráta. (Az elérendő célnak Svédország, Dánia és az Egyesült Királyság eredményeit ajánlják, ahol a szóban forgó korosztályok 66 %-a foglalkoztatott.)

5.1 Az inaktivitás mértéke Magyarországon

Magyarországon a 15-64 éves népességben 1998-ban 42 % volt az inaktívak aránya - magasabb minden Európai Uniós tagországénál. (Ha a korcsoportok határát 74 évre tágítjuk, akkor az arány természetesen még rosszabb: 51,7 %.) 1999-ben valamit csökkent az inaktívak aránya, a 40,1 % azonban még mindig jelentősen meghaladta az Európai Unió (1998-ra ugyancsak kissé csökkenő) 32 %-os átlagát.

5.2 táblázat

A 15-64 éves népességben a gazdaságilag aktívak és inaktívak száma és aránya

Évek	15-64 éves	Gazdaságilag aktívak		Inaktívak	
		ezer fő	%	ezer fő	%
1992	6.898,9	4.462,9	64,7	2.436,0	35,3
1993	6.895,6	4.294,0	62,3	2.601,6	37,7
1994	6.886,2	4.157,1	60,4	2.729,2	39,6
1995	6.891,4	4.060,5	58,9	2.830,9	41,1
1996	6.877,1	4.020,5	58,5	2.856,6	41,5
1997	6.876,5	3.973,0	57,8	2.903,5	42,2
1998	6.831,7	3.988,5	58,4	2.843,2	41,6
19999	6.803,2	4.073,7	59,9	2.729,5	40,1

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

---

[59] Az, a kevés kivétellel érvényesülő összefüggés, amit a foglalkoztatottság esetében találtunk, nevezetesen, hogy minél magasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem, annál magasabb a foglalkoztatottság szintje, (következésképpen annyival alacsonyabbnak tételezhetjük a munkanélküliek és az inaktívak arányát) fordítva csak részlegesen érvényesül, különösen a nők esetében. Kétségtelen, hogy az Európai Unió relatíve legalacsonyabb egy főre jutó nemzeti jövedelmű országaiban - például Görögországban, Spanyolországban - az átlagnál magasabb az inaktivitás mértéke, de mindkét országénál magasabb az egyik legjobb módú európai országban, Luxemburgban. Feltehető, hogy a nők magas inaktivitásában egészen más okok játszanak szerepet Luxemburgban, mint Olaszországban, Belgiumban, mint Spanyolországban stb.

A hazai munkavállalási korúakra számítva nyilvánvalóan jobb az arány: a 15-56 éves nők 40,9; a 15-60 éves férfiak 29,3 %-a volt inaktív 1999-ben, együttesen 34,9 %-uk, összesen 2.161,4 ezer fő.

Nem a számunkra előnyösebb adatok használata, hanem a realitások kívánják meg, hogy az inaktivitás problémakörét a hazai munkavállalási kor figyelembevételével elemezzük.

Ugyanis mind a 15-64 éves, különösen pedig a 15-74 évesek szerint számított inaktivitási arány elfedi azt a körülményt, hogy a szóban forgó népesség nagyobb része társadalmilag elfogadottan nincs jelen a munkaerőpiacon, minthogy nyugdíjas korú. A 15-74 évesek inaktivitásának mintegy kétharmadát, a 15-64 évesekének pedig több mint felét a hazai nyugdíjkorhatár indokolja.

Ezért, bár a nemzetközi összehasonlítások más mértékeket igényelnek (és magunknak is fontos tudni, hogy adataink hogyan viszonyulnak más országokéhoz, elsősorban az Európai Unió egységes mércéi szerint számított értékekhez), az is nyilvánvaló, hogy minden ország népessége a számára adott körülményekhez, szabályokhoz igazodik. (Más kérdés, hogy a foglalkoztatottság növelésének törekvéseit a hazai nyugdíjas korúakra is szükséges lesz kiterjeszteni.)

Számunkra alapvető probléma, hogy nemcsak az Európában alacsonynak számító nyugdíjkorhatár következtében, hanem a hazai munkavállalási korúak körében is magas az inaktivitás.

Köztudott, hogy a 90-es évek elejétől munkahelyek tömeges elvesztésének, majd a munkaerőpiac több éves stagnálásának éveiben tömegessé vált a menekülés a (szervezett) munkaerőpiacról, s ezt a korengedményes- és előnyugdíj (valamint sok esetben a rokkantsági nyugdíjba vonulás lehetősége) támogatta is. A növekvő munkanélküliséggel a többszázezer (1998-ban még 488 ezer) nyugdíjas korú foglalkoztatott folyamatosan kiszorult a munkaerőpiacról, 1999-ben már csak töredékük, 73 ezer fő dolgozott.

Gyorsan nőtt viszont a munkavállalási korú inaktívak száma. A KSH munkaerő-mérlege, amely a hazai munkavállalási kor alapján készít évről-évre számadást a népesség munkaerőpiaci helyzetéről, 1990. január 1-én az akkori munkavállalási korúakból 22,3 % inaktívat mutatott ki, 1991-ben 23,4 %-ot, majd rendre: 24; 25,2; 28,5; 31,5; 32,1; 32,9 %-ot. 1997 (1998. jan. 1.) volt az első év, amikor az inaktívak aránya kissé csökkenni kezdett (32,6) és a tendencia folytatódott 1998-ban is: bár 1999. jan. 1-én a hazai munkavállalási korú népesség 32 %-a volt még inaktív.

A csökkenés ellenére nyilvánvaló: a hazai munkavállalási korúak csaknem harmada nem volt jelen a munkaerőpiacon. Ez az emberi erőforrás kétségtelen elvesztését jelenti, más oldalról pedig a családok és a társadalom növekvő terheit a nem-keresők eltartásáért.

5.3 táblázat

A gazdaságilag nem aktívak aránya korcsoportonként

%

Korcsoport	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15-19	77,0	79,2	80,9	83,2	84,7	85,8	83,8	87,1
20-24	28,9	31,5	33,9	35,6	38,7	40,3	31,7	39,1
25-29	22,4	24,0	24,3	27,0	27,6	28,1	27,1	25,6
30-39	13,4	15,1	17,2	18,7	19,0	20,6	20,7	19,9
40-54	18,3	20,6	22,5	23,5	23,8	24,8	25,9	23,7
55-59	65,7	69,1	72,6	71,8	70,8	71,3	74,1	70,1
60-74	89,7	92,1	93,3	94,7	95,4	95,8	95,8	95,8
Együtt	**41,1**	**44,0**	**46,0**	**47,6**	**48,2**	**48,8**	**48,3**	**47,0**

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

A gazdaságilag inaktív sokaság több, eltérő élethelyzetű csoportot foglal magában. Többségük esetében az inaktivitásnak jól meghatározható, egyértelmű indoka van. Először ezeket tekintjük át.

5.2 Az inaktivitás indokai

A gazdasági aktivitás nézőpontjából inaktívnak minősülnek a 15. életévük után az iskolarendszerben maradó tanulók. (Más kérdés, hogy a társadalom a tanulást nem „inaktivitásnak", hanem mind az egyén, mind a társadalom számára alapvetően hasznos és fontos tevékenységnek tekinti, és az országok egyre több pénzt készek áldozni arra, hogy a fiatalok - években is mérhetően - egyre tovább tanuljanak.)

5.2.1 A tanulók

Magyarországon 1999-ben a 15-24 évesek korosztályaiban 687 ezren tanultak - többen, mint amennyien dolgoztak vagy aktívan munkát kerestek (632 ezren). Más oldalról: nem tanult és gazdaságilag sem volt aktív e korosztályokhoz tartozók 15 %-a, 233 ezer fő.

Az iskolarendszer évtizedek óta egyre több fiatalt tart vissza a munkaerőpiacra lépéstől. A továbbtanulók száma évről-évre töretlenül növekszik, s 1998/99-ben már több mint 687 ezer fiatal, a korcsoportokhoz tartozók 44 %-a vett részt nappali oktatásban.

5.4 táblázat

A nappali tagozaton tanuló fiatalok száma és aránya az 1959/60-1998/99-es tanévekben

ezer főben

Tanévek	15-24 évesek száma*	ebből: tanuló			
		Tanulók száma	%	A női tanulók	
				száma	aránya az összes tanuló %-ában
1959/60	1.432,5**	267,1**	18,6	109,9	38,2
1969/70	1.696,4**	465,6**	27,4	200,2	43,0
1979/80	1.464,4**	371,8**	25,4	174,9	46,5
1980/81	1.400,3	374,2	26,7	174,6	46,7
1989/90	1.445,5	531,6	36,8	255,1	48,0
1990/91	1.511,4	566,2	37,5	274,3	48,4
1991/92	1.561,0	590,2	37,8	289,2	49,0
1992/93	1.592,6	595,0	37,4	291,2	48,9
1993/94	1.609,4	615,9	38,3	307,9	50,0
1994/95	1.619,2	625,5	38,6	310,8	49,7
1995/96	1.618,9	635,9	39,3	317,2	49,9
1996/97	1.614,4	674,8	41,8	336,6	49,9
1997/98	1.596,5	675,9	42,4	338,6	50,1
1998/99	1.568,1	687,1	43,9	346,2	50,4

* Az adott év január 1-i adat

** Népszámlálási adat

Adatforrás: KSH Évkönyvek és Munkaerő-mérlegek

A tanulók száma és aránya a 15-19 évesek körében a legmagasabb; a továbbtanulók háromnegyede ehhez a korcsoporthoz tartozik. (Ebben a korcsoportban még csekély a gazdaságilag aktívak aránya - 13,6 % -; és még kevesebb a se nem tanulóké - se nem dolgozóké: 9,9 %.)[60]

A 20-24 évesek már a továbbtanulóknak csupán negyedét adják. A népes, több mint 880 ezer fős korcsoport kevesebb, mint 20 %-a tanul, kisebb mértékben közép-, nagyobb mértékben főiskolán, egyetemen. (A korcsoport tagjainak több mint 60 %-a már gazdaságilag aktív, és a tanulókkal azonos nagyságrendű a se nem tanuló - se nem dolgozók aránya.)

---

[60] Az Egyesült Királyság a saját - de a nemzetközi sztenderdnek megfelelő - munkaerő-felmérése alapján ismertette, hogy 1999 őszén a 2,9 millió 16-19 éves népességéből 1,3 millió, 54 % vett részt teljes-idős (iskola-rendszerű) oktatásban. *(Labour Market trends, febr. 2000. 72. old.)* Saját adatainkkal összevetve (azaz a 15 évesek nélkül számítva) a megfelelő magyar mutató 70 %.

5.5 táblázat

A nappali tagozaton tanulók megoszlása életkor és iskolatípusok szerint az 1998/99-es tanévben

Élet-kor	1999. I.1-én a népesség száma	Tanulók*		Ebből: %-ban					
		fő	%	ált. iskola	gyógyped. isk.	középf. szak isk.	szakmun-káskép. isk.	közép. isk.	egyetem főiskola
15	122.981	115.950	94,3	18,1	3,2	0,8	15,7	56,5	
16	129.196	120.509	93,3	5,3	2,3	1,4	23,7	60,5	
17	137.942	116.692	84,6	1,3	1,4	1,5	24,9	55,5	
18	143.587	89.030	62,0		0,7	0,8	11,2	49,3	
19	154.379	71.610	46,4		0,5	0,6	6,1	30,1	9,1
20	161.579	52.659	32,6		0,2	0,4	3,2	12,0	16,8
21	170.587	47.026	27,6		0,2	0,2	2,2	6,9	18,1
22	177.737	30.062	16,9			0,3			16,6
23	189.092	24.327	12,9						12,9
24	180.831	16.313	9,0						9,0
25	150.457	9.103	6,0						6,0
26 + és idősebb	-	11.762	-						-
Összesen	-	705.043	-	-	-	-	-	-	-

* Tanévnyitó (IX. 15.-i) adat
Adatforrás: KSH Évkönyv, 1999.

Összességében tehát - csupán a hazai munkavállalási kor szerint számolva - a több mint 2,16 millió inaktívból az iskola-rendszerű tanulás 687 ezer, 15-24 éves fiatal (31,8 %) munkaerőpiaci távollétét magyarázza; a 15-64 évesek 2,7 milliós inaktivitásából azonban már csak 25 %-ot.

5.2.2 A gyerekgondozáson lévők

Magyarországon 1967 óta létezik a kisgyerekes szülők számára a gyermek gondozása céljából igénybe vehető, meghatározott idejű távollét a munkahelyről. Az alapjában szociális indítékú (és többnyire a társadalombiztosítási kiadások között fedezett díjazású) távollét, amelyet Európa számos országaiban a születés-számok drasztikus csökkenése idején intézményesítettek a 60-as évek kezdetén, munkajogi vonatkozásaként garantálták, hogy az engedélyezett idő letelte után a szülő elfoglalhatja korábbi munkahelyét. Magyarországon a formájában, díjazásában számtalanszor változott rendszer évről-évre elsősorban az anyák százezreinek tette lehetővé a munkahely feladása nélküli távollétet. A fix összegű, a gyermek 3 éves koráig igénybe vehető gyermekgondozási segély (gyes) és a kereset-arányosan megállapított, 2 évig igénybe vehető gyermekgondozási díj (gyed) mellé 1993-ban újabb formaként vezették be a gyermekgondozási támogatást (gyet), amit a legalább három gyermeket nevelő anyák vehettek igénybe, a legkisebb gyermek iskolába kerüléséig. A gyet igénybevétele egyúttal a nyugdíj szempontjából munkaviszonynak minősült.

Noha a gyes-en, gyed-en lévők joga megmaradt arra, hogy régi munkahelyükre visszatérjenek, a gyakorlatban ez keresztülvihetetlennek

bizonyult a 90-es évek kezdetétől, amikor nemcsak a munkahelyek, hanem a régi cégek is tömegesen tűntek el. S míg korábban az érintett szülők is a foglalkoztatottak között szerepeltek a statisztikákban, az évek múltával - a realitásokhoz igazodva - tudomásul kellett venni, hogy zömüknek már nincs munkahelye. Ez történt Európa több országában is, és ezért, mint erről már szó volt, 1998-tól (az ILO 1995-ben született ajánlásának megfelelően) a gyermekgondozás miatt a munkaerőpiactól kilépőket a hazai statisztika is az inaktívak között veszi számításba.

Más oldalról: a még oly szerény, de havonta biztos bevételt jelentő összegek évente többszázezer családnak tették lehetővé főként az anyák otthonmaradását.[61] Ez - különösen az alacsony fizetésű, rossz munkaerőpiaci körzetekben - egyfajta menekülési útnak bizonyult.

A gyermekgondozás az 1999. január 1-i munkaerőmérleg szerint 1998-ban ismét kissé növekvő számú, összesen csaknem 300 ezer munkavállalási korút (jellemzően nőt) vont ki a munkaerőpiacról.

5.6 táblázat

A gyerekgondozás miatt a munkaerőpiactól távol maradók száma 1980-1999-ben

ezer főben

Év január 1.	Gyes-en, gyed-en levő			Gyet	
	férfiak	nők	Együtt	nők	Együtt
1980	0,1	263,9	264,0	-	264,0
1990	1,2	243,5	244,7	-	244,7
1991	1,3	250,3	251,6	-	251,6
1992	1,8	260,3	262,1	-	262,1
1993	1,7	260,4	262,1	-	262,1
1994	2,2	252,4	254,6	24,1	278,7
1995	5,2	246,8	252,0	33,0	285,0
1996*	4,6	226,0	230,6	44,6	275,2
1997	2,0	245,1	247,1	48,1	295,2
1998	1,0	238,0	239,0	52,0	291,0
1999	1,0	243,0	244,0	55,9	299,9

* 1996. áprilistól a gyed megszűnt, viszont a gyes alanyi jogúvá vált.
Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1999. január 1. KSH.

A munkaerő-felmérés 1999-ben az előző évinél kevesebb, összesen 276 ezer gyerekgondozáson lévőt regisztrált. (Közülük, mint jeleztük mintegy 9.600-an tekintették magukat munkanélkülinek, aktívan munkát keresve, mert feltehetően lejárt a gyermekgondozási távollétre (és juttatásra) jogosultságuk.)

---

[61] Az öregségi nyugdíjminimum, amely a legtöbb ellátás alapjául szolgál, havi 16.600.- Ft volt 1999-ben. Ennyi volt a gyet összege, függetlenül a háztartásban nevelt gyermekek számától. A gyes összege havi 15.350.- Ft volt. Az 1996. áprilisától megszűnt (pontosabban: új igényt nem lehetett megállapítani), majd 2000. jan. 1-től ismét bevezetett gyed összege a korábbi átlagkereset 70 %-a, de legfeljebb a mindenkori minimálbér kétszerese lehet, ez az újbóli bevezetéskor 51 ezer Ft volt. A gyed után 8 %-os nyugdíjjárulékot és adót kell fizetni, érvényesíthető viszont a gyerekek után járó kedvezmény, egy- és két gyerekes családoknál havi 2.200, három és több gyerek esetén gyermekenként és havonta 3.000.- Ft.

Változatlanul szerény a munkanélküliként regisztrált, időközben a gyermekgondozásra igény-jogosulttá válók - s ezért a munkanélküli járadéktól eleső - szülők száma: 1997. decemberében 13.312 főt tartottak nyilván a munkaügyi szolgálatnál, 1998. decemberében 11.570 főt, 1999 végén 10.081 főt.

A tapasztalatok alapján azonban feltételezhető, hogy a gyermekgondozáson lévők közül is dolgozik, aki (akárcsak alkalmilag is) munkát talál. Az 1996. évi mikrocenzus például a mezőgazdaságban legalább évi 90 napot dolgozó, több mint 500 ezer, zömében inaktív személy között több mint 12,5 ezer gyerekgondozási ellátásban részesülőt regisztrált, akik, feltehetően jórészt a családi gazdaságban dolgozva, nem tekintették magukat „foglalkoztatottnak". A munkaerő-felmérés során ezúttal 13.400-an tekintették magukat foglalkoztatottnak a gyermekgondozáson lévő nők közül.

5.2.3 A munkavállalási korban nyugdíjazottak

A nyugdíjkorhatárt elérők mellett évről-évre jelentős számban kerültek nyugdíjba munkavállalási korúak.

5.7 táblázat

A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya

Évek	Munkavállalási korú nyugdíjazott*			ebből:**		
január 1-én	férfi	nő	Együtt	Korengedményes	Előnyugdíjazott	Együtt
1990.	176,4	87,4	263,8	27.008		27.008
1991.	200,4	104,3	304,7	37.518		37.518
1992.	236,9	129,5	366,4	28.219	17.846	46.065
1993.	267,0	152,0	419,0	17.127	25.877	43.004
1994.	275,9	161,8	437,7	11.648	29.430	41.078
1995.	284,0	177,0	461,0	11.151	22.914	34.065
1996.	296,5	184,6	481,1	15.026	28.975	43.992
1997.	305,4	198,8	504,2	12.953	29.505	42.456
1998.	304,6	207,5	512,1	5.978	10.636	16.604
1999.	306,8	228,6	535,4	3.370	22.482***	25.852

* A foglalkoztatott munkavállalási korú nyugdíjasok nélkül;

** ONyI és OMKMK adatok;

*** Az OMKMK 1999. novemberében mindössze 189 támogatott korengedményes nyugdíjazottat tartott nyilván; az előnyugdíjazottak száma pedig az 1998. január 1. után a nyugdíj előtti munkanélküli segélyben részesülőkét tartalmazza, akiknek legfeljebb három év hiányzik az öregségi nyugdíjkorhatár betöltéséhez.

Adatforrás: Munkavállalási korú nyugdíjazott: Munkaerő-mérleg 1999., KSH, 2000. Korengedményes és előnyugdíjazott 1998-ig: ONyI adatközlés, 1999: az OMKMK adata

Az állomány az évtized során lényegében megduplázódott, bár az évtized elejei, 40-50-60 ezres évenkénti növekedés az évtized végére jelentősen mérséklődött. A munkaerő-felmérés a január 1-i helyzethez képest 1999 során mintegy tízezer fős növekményt talált.

A munkavállalási korban nyugdíjazottak jelentős hányada (évenként mintegy 30 %-a) olyan foglalkozásokból megy nyugdíjba, ahol a munkavégzés körülményei miatt az átlagosnál alacsonyabb a nyugdíj-

korhatár (pl. a bányászat, a fegyveres testületek, a MÁV stb. meghatározott munkakörei).

A nyugdíjba kerülők másik nagy csoportját (mintegy 60 %-át) az egészségkárosodottak adják. A KSH a szokásos statisztikákon túl a rokkantsági nyugdíjasok számáról évenkénti (márciusi) adatokat is közöl. A rokkantsági nyugdíjasok száma 1990. márciusában 540,9 ezer, 1996-ban 749 ezer, 1997-ben 771 ezer, 1998-ban 782,1 ezer volt; az utóbbiból 424,8 ezer férfi és 357,3 ezer nő. *(Évkönyv, 1998. KSH.)* Az 1999-ben (2000. jan. 1-én) nyilvántartott 762.514 rokkantsági nyugdíjas többsége, 418,7 ezer fő (55 %) egészségkárosodás miatt került nyugdíjba. *(Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1999.)* Ez az adat azonban a hazai munkavállalási koron túliakat is tartalmazza. Indokoltak tehát az erőfeszítések, amelyekkel a munkavállalási korúakat megkísérlik rehabilitálni, foglalkoztatottá válásukat elősegíteni.

A 90-es évek kezdetétől a nyugdíjasok számát a munkaerőpiaci okból nyugdíjazottak évi mintegy 40 ezer fős száma is növelte. A munkanélküliség még erőteljesebb növekedését - csakúgy, mint számos európai országban - nálunk is megpróbálták fékezni a *korengedményes* nyugdíjazás lehetővé tételével. Azaz, elbocsátás és munkanélkülivé válás helyett a nyugdíjasok körébe kerülhettek át azok, akiknek legfeljebb 5 év hiányzott a nyugdíj-jogosultság eléréséhez. (Az előrehozott öregségi nyugdíj költségeit 1995. július 1-ig részben vagy egészében a Foglalkoztatási Alap fedezte; ezt követően a költség a munkáltatókat terhelte.)

A munkaerőpiacról kilépést segítette az 1995. július 1-én hatályba lépett *előnyugdíj*, amely 3 évre szűkítette a nyugdíj-jogosultságot megelőző időszakot és feltételül szabta, hogy a munkavállaló 180 napig munkanélküli ellátásban részesüljön. Az előnyugdíjazás lehetősége 1998. jan. 1-vel megszűnt a nyugdíjkorhatár emelkedéséhez kapcsolódóan. Ettől az időponttól a nyugdíjkorhatárhoz közelállók nyugdíj előtti munkanélküli segélyt kaphatnak, akkor, ha a munkanélküli járadék folyósítási idejét kimerítették.[62]

Összességében a 90-es években a nyugdíjba kerülő munkavállalási korúak mintegy 10 %-át tették ki a munkanélküliséget így elkerülők. Jelentős részük azóta elérte a tényleges nyugdíjkorhatárt, és 2000. januárjában - a bányász-nyugdíjasokkal együtt - állományuk már csak 41,6 ezer főt tett ki. *(Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1999. 81. old.)*

A továbbtanulás, a gyermekgondozás és a nyugdíjazás mind az egyén, mind a társadalom számára elfogadható indoka a munkaerőpiactól távolmaradásnak. Nem ismert viszont évente mintegy félmillió munkavállalási korú távol maradásának indoka.

A KSH munkaerőmérlege 1999. január 1-ig összegzi az inaktivitás okait.

---

[62] 2000. febr. 1-től - a munkanélküli járadék folyósítása időtartamának változása miatt - a nyugdíj előtti munkanélküliségi segélyre való jogosultsághoz 140 nap járadékfolyósítás szükséges. A nyugdíj előtti munkanélküliségi segély összege megegyezik az öregségi nyugdíj mindenkori összegének 80 %-ával. *(Bánsági Györgyi: i.m.)*

5.8 táblázat

A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetétele

ezer főben

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
	(év. január 1.)				
Gazdaságilag inaktív	1.913,6	1.952,2	2.023,7	2.0000,1	1.958,8
A munkavállalási korú népesség %-ában	*31,5*	*32,1*	*32,9*	*32,6*	*32,0*
Ebből:					
Tanuló	625,5	635,9	674,8	675,9	687,1
Gyermekgondozáson lévő (gyet-tel)	285,0	275,2	295,2	291,1	299,9
Nyugdíjazott	461,0	481,1	504,2	512,1	535,4
Egyéb indok	542,1	560,0	549,5	521,1	436,4
	Ebből nő:				
Gazdaságilag inaktív	1.080,9	1.123,0	1.185,6	1.167,2	1.119,6
A munkavállalási korú népesség %-ában	*37,0*	*38,5*	*39,8*	*39,3*	*37,9*
Ebből:					
Tanuló	310,8	317,2	336,6	338,6	346,2
Gyermekgondozáson lévő (gyet-tel)	279,8	270,6	293,2	290,0	298,9
Nyugdíjazott	177,0	184,6	198,8	207,5	228,6
Egyéb indok	313,3	350,6	357,0	331,1	245,9

Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, 1999. jan. 1. KSH

A munkaerőpiactól társadalmilag is jól indokolható ok nélkül távolmaradók nagyobbik hányada nő. Önkéntes vagy kényszerű döntésük csak a konkrét élethelyzetek ismeretében kaphatna indokot; csakúgy, mint a férfiak távolmaradása.

Az egyéni élethelyzetekben természetesen sokféle közös, társadalmilag tipikus indok rejlik; az egyének, a családok számára a legkülönbözőbb okokból bár kényszerű, de racionális döntés lehet a szervezett munkaerőpiactól távol maradás, az álláskeresés feladása, különösen a nők esetében.

Fontos és racionális okra hívja fel a figyelmet Sik Endre és Szép Katalin tanulmánya.[63] A szerzők matematikai-statisztikai módszerekkel becsülték meg a háztartásokban végzett munka pénzbeli értékét, különböző családtípusokra és a kisgazdaságokra, a ráfordított munka és a főmunkahelyen kapott jövedelem alapján számított órabér alapján.

Anélkül, hogy itt az elemzés részleteibe bocsátkozhatnánk, csak a „fizetetlen" házimunka értékére vonatkozó néhány megállapítását ismertetjük.

A férfiak általában 29 százalékponttal keresnek többet a főmunkahelyükön, mint a nők; a nők azonban fizetetlen otthoni munkájukkal (főzés, gyermekgondozás, takarítás, mosás és vásárlás) 172 %-kal többel járulnak hozzá a családok boldogulásához; azaz a főmunkahelyi és a fizetetlen munkaérték együttesen a nők esetében magasabb. A nők az alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmet több házimunkával kompenzálják.

---

[63] Sik Endre-Szép Katalin: A háztartási termelés pénzértéke TÁRKI, Társadalomtudományi Tanulmányok 21. Bp., 2000. márc.

A kétkeresős háztartásokban a nők fizetésért ledolgozott munkaideje átlagosan 3-10 %-kal marad el a férfiakétól, a házimunkaidejük viszont több mint 200 %-kal meghaladja azt. Így a feleségek átlagosan 30 %-kal hosszabb ideig dolgoznak, mint a férfiak.

Noha az elemzés kereső házaspárokat hasonlít össze, nem kétséges, hogy a házimunka értéke kalkulálható akkor is, ha a feleség nem, vagy csak potenciálisan kereső. Várható jövedelme összevethető a család jólétéhez az otthoni munkájával nyújtott hozzájárulásával - ezt a „kalkulációt", bár csak ösztönösen, számos családban elvégzik, s a feleség otthonmaradása így racionális döntés lehet.

Különösen érvényes ez az elmaradott térségek kis településein élő, képzetlen munkanélküliekre, ahol a kertben, ház körül megtermelhető élelem értékét nem feltétlenül kompenzálja az egész napi távollétet kívánó, alacsony jövedelmű munkahelyen kapható fizetés. *(A kérdést részletesen tárgyalja az ELTE Szociálpolitikai Tanszékén Simonyi Ágnes vezetésével végzett kutatás.)*[64]

Bár a munkaerő-mérleg adatai szerint 1997 óta valamelyest csökkent a háztartásba visszahúzódó nők száma és aránya (s a csökkenésre utalnak a munkaerő-felmérés 1999. évi adatai is) mind nemzetközi összehasonlításban, mind pedig a saját korábbi helyzetünkhöz képest az arány magas maradt.

A munkaerő-felmérés korcsoportos adatai az érzékelhető szerény változások ellenére a helyzet alapvető változatlanságát jelzik.

5.9 táblázat

A gazdaságilag nem aktív nők aránya korcsoportok szerint

%

Korcsoport	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15-19	78,5	80,2	82,4	85,9	87,1	88,2	85,8	88,5
20-24	39,4	42,6	43,5	46,6	50,7	50,8	47,9	47,0
25-29	37,9	40,2	40,3	45,7	46,5	47,1	42,7	41,5
30-39	20,1	22,2	25,0	28,1	28,9	30,7	29,3	28,7
40-54	22,7	24,7	27,5	28,8	28,6	29,8	29,8	27,1
55-59	80,7	83,2	86,2	85,3	84,5	83,8	85,3	83,4
60-74	92,1	94,2	95,0	96,6	96,5	97,0	97,2	97,1
Együtt	**49,0**	**51,5**	**53,7**	**56,2**	**56,6**	57,2	55,9	**54,6**

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

A nők munkaerőpiaci helyzete, gazdasági aktivitása vagy inaktivitása - mint köztudott, s mint erről már szó volt - nagyon szorosan kapcsolódik a gazdaság és a társadalom mindenkori állapotához. Tavalyi kiadványunkban ismertettük a Tímár János vezetésével készült, 2010-ig szóló munkaerő keresleti- és kínálati prognózis számításait, amely 1910-től, a tíz évenkénti

---

[64] Simonyi Ágnes et all: *11 falu, 55 család - kisgyermekes munkanélküli családok hátrányos munkaerőpiaci térségekben, 1999-2000.; a Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány* támogatásával, megjelenés alatt.

népszámlálások alapján közölte a népesség gazdasági aktivitását bemutató, korcsoportonkénti és nemenkénti adatokat. A számokból világosan kirajzolódik a nők történelmileg adott helyzete is. Például 1910-ben, amikor a keresők csaknem 60 %-a még a mezőgazdaságban dolgozott, nem minősült keresőnek a nők 75 %-a; 1930-ban még mindig 70 %-uk volt (mai kifejezéssel) gazdaságilag inaktív. 1970-re már megfordult a trend (a nők 40 %-a inaktív) 1990-re pedig a 15-54 éves korosztályokban kevesebb, mint 30 %-a. A jelenlegi tendenciák érzékeltetésére a csaknem száz év történetéből csupán egy év, a még közelmúlt 1980 adatait vetjük össze az 1999-es adatokkal.

5.10 táblázat

A nők gazdasági inaktivitásának növekedése 1980-1999

ezer főben

Korcsoport	A női népesség					
	száma		ebből: gazdaságilag aktív		Az inaktív nők aránya %	
	1980	1999	1980	1999	1980	1999
15-19	315,7	328,1	127,6	37,7	59,6	88,5
20-24	398,8	430,1	239,3	228,0	40,0	47,0
25-29	439,4	351,5	306,7	205,7	30,2	41,5
30-34	374,7	317,7	305,0	214,1	18,6	32,6
35-39	362,0	304,4	308,8	229,2	14,7	24,7
40-44	338,6	412,7	283,1	327,6	16,4	20,6
45-49	354,3	395,8	277,0	298,0	21,8	24,7
50-54	363,8	332,0	251,1	205,5	31,0	38,1
55-59	365,4	318,3	123,5	52,	66,2	83,4
60-64	210,2	277,5	51,5	15,3	75,5	94,5
65-69	309,3	293,7	48,3	6,6	84,4	97,8
70-74	243,5	250,8	14,4	2,1	94,1	99,2
15-54	2.947,3	2.872,4	2.098,4	1.745,7	28,8	39,2
15-64	3.522,8	3.468,2	2.273,4	1.813,8	35,5	47,7
15-74	4.075,6	4.012,7	2.336,0	1.822,4	42,7	54,6

Adatforrás: 1980: Számítás a Munkaerő kereslet- és kínálat 1995-2010. II. kötet 5. és 8. táblázata alapján, 11-12. old. 1999: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000.

Túl azon, hogy láthatóan valamennyi korosztályban nőtt az inaktívak aránya, legfiatalabbak, s a nyugdíjkorhatárt elért nők munkaerőpiaci aktivitásában a legnagyobb a különbség. Az utóbbi feltehetően erősen összefügg a nyugdíjas kort elérők számára felkínálható munkahelyek hiányával is, mindkét nem esetében.

5.3 Az inaktivitás területi különbségei

Az inaktivitás területi különbségeiről csupán a 15-74 évesekre vonatkozó adatokat tartalmazzák a KSH rendszeres publikációi.

5.11 táblázat

A gazdaságilag nem aktív, 15-74 éves népesség aránya megyénként és régiónként, 1999.

Régiók és megyék	Gazdaságilag nem aktívak				
	összesen	férfiak	nők		a 15-74 éves
	ezer főben			%-ban	népesség %-ában
Közép- Magyarország	964,5	466,1	598,4	62,0	43,8
Budapest	612,0	228,6	383,4	62,6	43,1
Pest megye	352,5	137,5	215,0	61,0	45,1
Közép- Dunántúl	379,3	151,2	228,1	60,1	44,3
Fejér	144,1	56,4	87,7	60,9	43,6
Veszprém	126,0	51,3	74,7	59,3	43,6
Komárom-Esztergom	109,2	43,5	65,7	60,2	45,6
Nyugat-Dunántúl	318,0	122,5	195,5	61,5	41,9
Győr-Sopron	137,0	52,8	84,2	61,5	41,9
Vas	82,6	32,0	50,6	61,3	40,2
Zala	98,4	37,7	60,7	61,7	42,9
Dél- Dunántúl	369,7	151,6	217,1	58,7	49,3
Baranya	155,0	65,2	89,8	57,9	50,1
Somogy	127,4	51,1	76,3	59,9	50,0
Tolna	87,3	35,3	52,0	59,6	46,6
Észak- Magyarország	500,0	202,8	298,2	59,6	52,1
Borsod-Abaúj-Zemplén	293,1	120,0	173,1	59,1	53,3
Heves	124,4	48,9	75,5	60,7	50,2
Nógrád	83,5	38,9	49,6	59,4	50,0
Észak- Alföld	591,8	242,6	349,2	59,0	51,7
Hajdú-Bihar	202,3	82,8	119,5	59,1	49,6
Jászkun-Szolnok	153,8	62,0	91,8	59,7	49,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	235,7	97,8	137,9	58,5	55,5
Dél- Alföld	496,5	193,7	202,8	61,0	48,5
Csongrád	151,3	57,5	93,8	62,0	47,1
Bács-Kiskun	187,7	71,5	116,2	61,9	46,4
Békés	157,5	64,7	92,8	58,9	52,5
ÖSSZESEN:	3.620,8	1.430,5	2.190,3	60,5	46,9

Adatforrás: Lakossági munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000.

Az utóbbi három év adatai a régiók szintjén is jelzik az inaktivitás összességében szerény, de régiónként jelentősen eltérő csökkenését. A csökkenésnek sokféle, a felmérésből nem ismerhető oka lehet, a régió népességének, korösszetételének változásától a tanulók számának vagy éppen a gyermekgondozás miatti inaktivitás növekedéséig. Csak feltételezhetjük, hogy egyes régiókban (például Közép-Dunántúlon) a több munkaalkalom, a foglalkoztatás növekedése járult érzékelhetően az inaktívak számának csökkenéséhez.

5.12 táblázat

A gazdaságilag nem aktívak száma és aránya régiónként, 1997-1999.

Régió	Gazdaságilag nem aktívak						
	száma, ezer fő			aránya a 15-74 évesekből %			
	1997.	1998.	1999.	1997.	1998.	1999.	változás 1999/97.
	évben						
Közép-Magyarország	1.019,9	1.010,5	964,5	45,7	44,5	43,8	- 1,9
Közép-Dunántúl	407,5	397,2	379,2	47,6	46,2	44,3	- 3,3
Nyugat-Dunántúl	334,2	321,1	318,0	43,6	42,0	41,9	- 1,7
Dél-Dunántúl	388,6	377,2	369,6	50,9	49,8	49,3	- 1,6
Észak-Magyarország	520,3	519,2	500,1	53,0	53,4	52,1	- 0,9
Észak-Alföld	625,1	617,1	591,8	54,0	53,6	51,7	- 2,3
Dél-Alföld	509,3	502,9	496,5	48,9	48,7	48,5	- 0,4
Összesen:	**3.804,9**	**3.745,1**	**3.620,7**	**48,8**	**51,7**	**47,0**	**- 1,8**

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH, 2000.

12. ábra

A gazdaságilag nem aktív 15-74 évesek aránya megyénként, 1999

Országos arány: 46,9 %

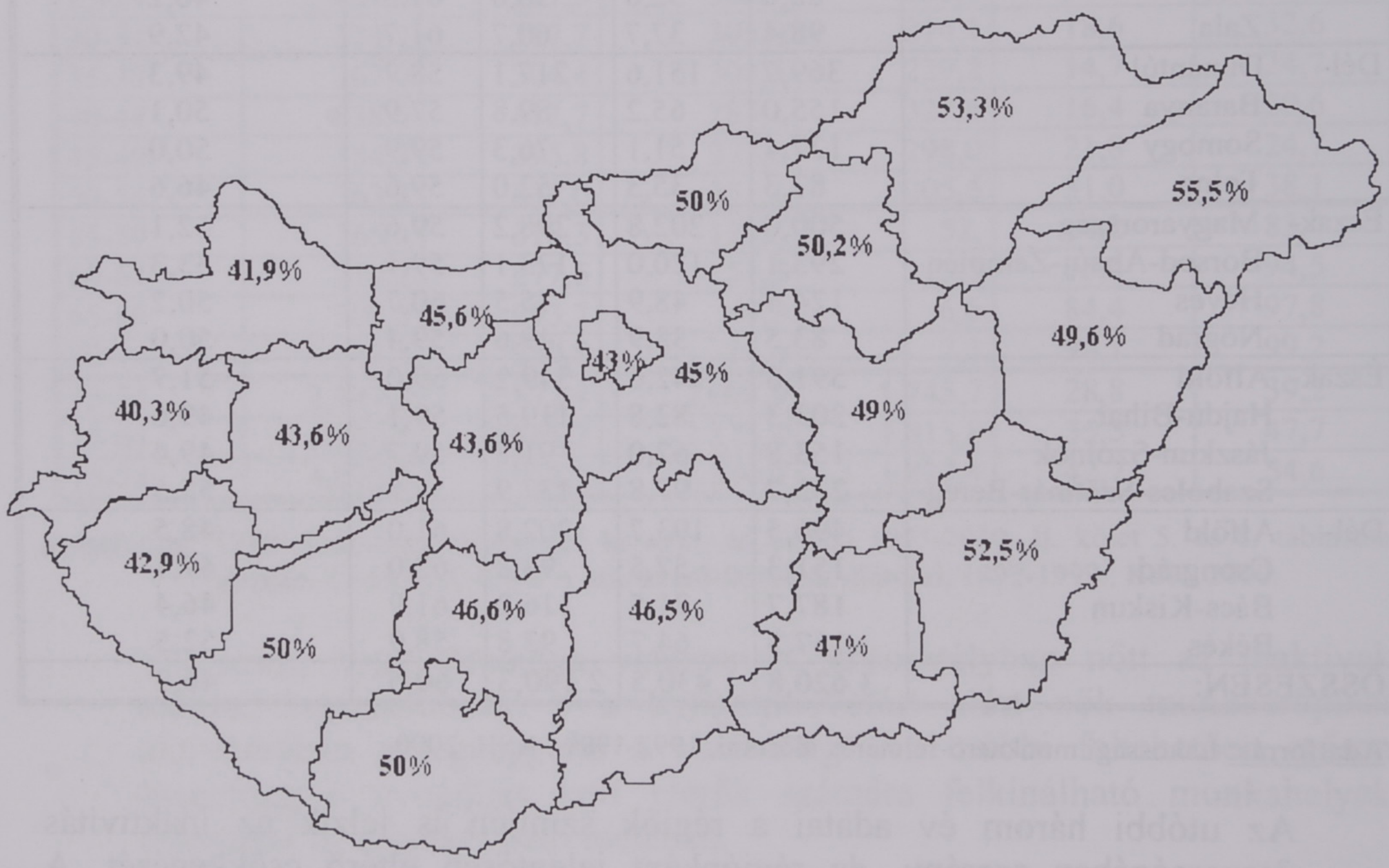

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000.

5.4 Az inaktívak foglalkoztatási esélyei

Mint erről már szó volt: a munkaerő-felmérés az inaktívak körében 109 ezer, úgynevezett passzív munkanélkülit regisztrált, aki szeretne dolgozni, de nem keresett aktívan munkát, mert nem bízott abban, hogy találna is.

A passzív munkanélküliek azonban kevesebb, mint negyedét tették ki az inaktívak közül dolgozni kívánóknak. A felmérés 2 további csoportjukat is megkülönböztette.

5.13 táblázat

Munkára váró inaktívak

Dolgozna	Fők			Inaktívak a 15-74 éves népesség %-ában
	Férfi	Nő	Együtt	
Szeretne munkát, de nem keresett, mert bátortalan (passzív munkanélküli)	67.625	41.475	109.100	3,0
Szeretne munkát, de nem keresett; egyéb ok miatt	144.976	204.686	349.662	9,7
Keresett munkát, de nem áll rendelkezésre	5.267	6.934	12.201	0,3
Együtt:	217.878	253.095	470.963	13,0

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-1999., KSH, 2000.

A munkát ugyan nem kereső 470 ezer férfi és nő több mint 80 %-a hazai munkavállalási korú, aki szeretne újból munkát vállalni.

A hazai munkavállalási koron túli inaktívak közül 16.500-an vállalnának munkát. A legtöbben (csaknem 90 %-uk) bár szeretnének dolgozni, különféle okok miatt nem próbálkoztak a kereséssel; a 60 éven felüliek lehet, hogy egyszerűen az életkoruk miatt.

Egyébként arra a kérdésre, hogy „Miért nem keres munkát, ha szeretne dolgozni?" - 117 ezren felelték, hogy nincs megfelelő munka, vagy úgysem tudna találni; hiányzik a megfelelő képzettsége, esetleg túl fiatal vagy túl idős ahhoz, hogy alkalmazzák. További 75 ezren egészségi állapotuk miatt nem kerestek munkát, 73 ezren pedig családi kötöttségeik miatt, például, mert nincs kire hagyni kisgyermekét. A sokféle más egyéni, családi ok mellett mindössze 9.460-an ítélték meg a lehetőségeket a várható fizetés szerint, és azért nem kerestek munkát, mert „csak rosszul fizető munka van".

Az inaktívak jelentős része tehát szívesen dolgozna. Lehet, hogy egy részük találna munkát, ha makacsul keresne; többségük munkához jutásához azonban a mégoly szorgalmas utánjárás sem elégséges feltétel.

A 15-74 éves korú, 3.620 millió inaktív közül a még dolgozni kívánók egyfelől a foglalkoztatás növelésének nagy tartalékát jelentik, másfelől azonban a „foglalkoztatás" újfajta, rugalmasabb formáinak megteremtését is igénylik.

A gazdasági fejlődés általános trendje szerint a 3 nagy foglalkozási szektor közül a mezőgazdaságban jellemzően tovább csökken a foglalkoztatás; az iparban jelentős növekedés esetén is leginkább szinten marad; a növekedés esélyét a szolgáltatások sokféle ága ígéri. Magyarországon azonban - az adott fejlettségi szinten - még van esélye mind a (regisztrált) mezőgazdasági, mind pedig az ipari foglalkoztatás bővülésének is.

A munkaerő drágulásával párhuzamosan (bérek és közterhek) azonban egyre általánosabb lesz a munkáltatók igénye a nem-teljes munkaidős, meghatározott idejű, s más, a megszokottól eltérő alkalmazási formákra, főleg a szolgáltatások különféle ágaiban, de a mezőgazdaság és az ipar-építőipar idényjellegű tevékenységben is.

A foglalkoztatottság növelése érdekében a jelenleginél jóval céltudatosabban kellene utat nyitni e formáknak.

A foglalkoztatás bővülésének a gazdaság fejlődése, igénye az alapfeltétele, de a kereslet- és a kínálat találkozásának elősegítése a speciális és általános intézkedések sokaságát kívánja. (A speciális intézkedések egyik terepe például a mezőgazdaság, a ma nem regisztrált, de az évi 90 napot meghaladó munkavégzés regisztrált foglalkozásként elismerésével. További speciális terep a kisnyugdíjasok és a szociális segélyben részesülők - többnyire alkalmi, időszakos - munkavállalásának elősegítése, egyebek között adó- és járulék-mentességgel stb.).

Az <u>általános</u> intézkedések a foglalkoztatás-politika egészét érintik.

Az általános intézkedések körébe tartozna például:

a.) a gazdaság különböző szféráiban a jellemző foglalkoztatási igények áttekintése és az új formák (részmunkaidő, határozott idejű foglalkoztatás, alkalmi munkavállalás) megfelelő szabályozása, különös tekintettel a versenyszféra különböző méretű szervezetei (mikro- kis- közép- nagy vállalatok), a költségvetési szféra és a háztartások, mint foglalkoztatók tényleges igényeire, tudomásul véve, hogy csupán a nagyobb egységek foglalkoztatnak hagyományos formában munkaerőt;

b.) az új munkavállalási lehetőségek adó- és járulékfizetési kötelezettségeinek minimalizálása (esetenként elengedése), különös tekintettel a potenciális kínálat adottságaira.

A fenti, példaként hozott tennivalók valójában szerteágazó és együtt kezelendő feladatokat jelentenek, rendkívül aprólékos alapozó munkákkal.

A foglalkoztatás témakörében külön kezelendő a <u>munkanélküliek</u> segítése; a „munkanélküli" újra-definiálása a foglalkoztatási törvényben, az ILO ajánlásához igazodóan, ennek megfelelően a passzív és az aktív eszközök újragondolása, valamint a jelenlegi munkaerő-szolgálati irodák elsődlegesen állásközvetítő szolgáltató irodákká formálása, minden állást kereső számára.

A foglalkoztatás növeléséhez nélkülözhetetlen a <u>szélesebb</u> összefüggések áttekintése, az oktatási rendszertől a depressziós régiókig, az egyenlő esélyek érvényesítésének feltételeitől (az EU irányelveknek megfelelően) a költségvetési hatásokig stb.

Más szóval: elérkezett a foglalkoztatáspolitika újra-tervezésének ideje. És bár az igényt az EU-hoz csatlakozásunk szándékának követelménye szabta meg, a foglalkoztatás növelése alapvetően saját nemzeti érdekünk.

II. A MUNKAERŐPIAC NÉHÁNY TOVÁBBI JELLEMZŐJE

6. *A KERESETEK ALAKULÁSA, 1999-BEN**

1999 nemcsak a foglalkoztatottsági helyzet, de a keresetek alakulása szempontjából is kedvezett a munkaerőpiac szereplőinek. A rendszeres kereseti statisztika által megfigyelt körben, mely 1999-ben a legalább 5 fős gazdálkodó szervezetek és a költségvetési intézmények teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalóit jelentette, folytatódott a bruttó kereset 1997 óta tartó növekedése. A fenti körben az összes foglalkoztatott mintegy 70 %-a, a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottakkal együtt 2.692 ezer fő dolgozott, emellett további 560 ezer fő egyéni, vagy társas vállalkozó volt, kb. 450 ezren pedig 5 főnél kisebb gazdálkodó szervezetnél álltak alkalmazásban. A legkisebb szervezetekről nincs, az egyéni vállalkozókról pedig nem is létezhet kereseti statisztika, joggal feltételezhető azonban, hogy a gazdasági helyzet kedvező alakulását kísérő jövedelem-növekedésből e csoportok is részesültek.

Az 1999. évi bérmegállapodásban 12 %-os minimális és 15 %-os maximális növekedés szerepelt, míg a versenyszféra tényleges bruttó keresetnövekedése 14,8 %-os, azaz hosszú évek gyakorlatának megfelelően az ajánlati maximumhoz közeli érték volt. (Kivételt csak az 1998-as év jelent, amikor a bruttó keresetnövekedés 2,5 százalékponttal múlta felül - a gazdaság tényleges teljesítményének alakuláshoz képest úgy tűnik, túl alacsonyan rögzített - maximum értéket.) A költségvetési szféra keresetnövekedése a versenyszféráét jóval meghaladó mértékű (19,2 %) volt, annak ellenére, hogy a pénzügyi kormányzat erre az évre csak szerény bérfejlesztést tervezett, melyet a köztisztviselői alapilletmény befagyasztásával is demonstrált. Néhány területen, így pl. a honvédelmi ágazatban az 1998-ban elhatározott bérfejlesztés teljes mértékben 1999-re húzódott át, de esetenként növelte a kereseti indexet a 13. havi illetmény kifizetésének duplázódása és az év utolsó hónapjait jellemző nagyobb arányú jutalom is. Összességében elmondható, hogy a költségvetési szféra éves szintű keresetalakulását eseti - részben technikai jellegű - hatások sokkal erőteljesebben befolyásolják, mint a versenyszféráét és e hatások értelemszerűen a következő év keresetnövekedési ütemét is meghatározzák. (Így az 1999. évi magas bázishoz képest 2000-ben várhatóan mérsékeltebben fog emelkedni a kereset a költségvetési területeken.) A költségvetési szférán belül létszám tekintetében a helyi költségvetés mintegy 2/3-os súlyt képvisel, ezért a keresetek alakulását illetően a központi beavatkozás lehetősége ebben a szférában is erősen korlátozott, a versenyszférában pedig szinte csak az alsó érték - a minimálbér - megállapításában való részvételre korlátozódik. Ez az utóbbi érték 1999-ben 15,4 %-kal nőtt, azaz meghaladta a versenyszféra bruttó átlagkeresetének növekedési ütemét. A minimálbér jelzett mértékű növekedése ismét alátámasztja azt a véleményt, hogy a rendszeres keresetstatisztika által le nem fedett körben - ahol a minimálbér gyakran a „hivatalos" bruttó bérrel azonos - a keresetnövekedés mértéke 1999-ben legalábbis megegyezett a versenyszféra átlagával.

---

*A fejezet szerzője dr. Lakatos Judit (KSH)

6.1 táblázat

Az ajánlott, a tényleges kereset és a minimálbér növekedési üteme

előző év=100 %

Év	ÉT ajánlás		Tényleges keresetnövekedés		A minimálbér növekedési üteme
	minimum	maximum	a költségvetés területén	a versenyszféra területén	
1992	113,0	128,0	120,1	126,6	..
1993	110,0-113,0	125,0	114,4	125,1	112,5
1994	113,0-115,0	121,0-123,0	127,0	123,4	116,7
1995	nem állapodtak meg		110,7	119,7	114,3
1996	113,0	124,0	114,6	123,2	118,9
1997	114,0	122,0	123,2	121,8	117,2
1998	113,5	116,0	118,0	118,5	114,7
1999	112,0	115,0	119,2	114,8	115,4

1999-ben a teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresete a keresetstatisztika által megfigyelt körben 77.190.- Ft volt, ezen belül a fizikai foglalkozásúaké 55.220.- Ft, a szellemieké pedig ennek közel kétszeresét, 106.960.- Ft-ot ért el. A fizikai és a szellemi foglalkozásúak keresetnövekedési üteme között mutatkozó különbség tovább nőtt az utóbbiak javára. A fizikai foglalkozásúak esetében 15,1 %-os, szellemieknél 16,2 %-os keresetnövekedés realizálódott. A magasabb keresetű szellemiek létszámaránya is nőtt, a nemzetgazdasági szintű 16,1 %-os keresetnövekedési ütemből ez az összetétel-változási hatás 0,6 százalékpontot magyarázott.

A megfigyelt körben a részmunkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete a fizikai munkakörben dolgozóknál 22.320.- Ft-nak, a szellemieknél 47.240.- Ft-nak felelt meg. A teljes munkaidős kereset 39,3 %-át jelentő kereseti szint a munkavállalók oldaláról magyarázza, hogy a részidős foglalkozás miért nem örvend nagyobb népszerűségnek.

Az ágazatok kereseti sorrendje 1999-ben sem változott érdemben, de a kereseti különbségek némileg tovább nőttek, mivel az egyébként is magasabb kereseti színvonalú területeken volt gyorsabb a keresetek növekedése. A szellemi munkakörben dolgozók bruttó keresetét tekintve 1999-ben a vegyipar volt a lista vezető 175.900.- Ft-os átlagával (119,8 %-os növekedési ütemével) melyben nem jelentéktelen szerepet játszott a ágazat legnagyobb vállalkozásának, a MOL-nak részben monopol-helyzetének érvényesítéséből származó kedvező jövedelmezősége. A hagyományosan magas kereset jellemezte pénzügyi tevékenység gazdasági ágban dolgozó szellemi foglalkozásúak kereseti előnye némileg csökkent, de 167.240.- Ft-os átlagával az ágazat még így is alig marad el a vegyipartól. A pénzügyi tevékenység a friss diplomások számára még ma is az egyik legvonzóbb terület, ugyanakkor az itt dolgozóknak fokozottan kell számolniuk azzal, hogy munkahelyük áldozatul eshet annak a racionalizálási folyamatnak, melynek hatását ma már nem képes a tevékenységi kör, a piac bővülése ellensúlyozni.

A szellemi munkakörök kereseti viszonyai az utóbbi években általában is kedvezőbbé váltak a feldolgozóiparban. Kivételt itt csak a nemzetközi tőke által kevésbé kedvelt és egyébként is többségében nőket foglalkoztató (azaz

rosszabbul fizető) textília, textiláru, bőrtermék, lábbeli gyártás ágazat jelent. Nőtt viszont a szellemi foglalkozásúak keresete a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás gazdasági ágban, a szállítás, raktározás, posta és főként a távközlés területén. Csak a felsorolt ágazatok után következtek a keresetnagyság szerinti sorrendben a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás szellemi foglalkozású dolgozói 117.570.- Ft-os kereseti átlagukkal. Ráadásul mivel ez olyan költségvetési terület, ahol 1999-ben az eseti hatások különösen jellemzőek voltak, a növekménynek eleve kisebb része származik a besorolási bér emelkedéséből, mint a versenyszférában.

A szellemi dolgozók kereseti lemaradása a versenyszférán belül a már említett textiliparban, a szálláshely szolgáltatásban és a mezőgazdaságban a legnagyobb, de még ez utóbbi gazdasági ág szellemi dolgozóinak bruttó keresete is 5,3%-kal nagyobb volt, mint a szellemi munkakörökben döntően diplomásokat foglalkoztató oktatásé, és 25 %-kal haladta meg az egészségügyi, szociális ellátás és ez utóbbin belül 50 %-kal a szellemi munkakörök esetében leginkább alulértékelt szociális ellátás mindössze 55.680.- Ft-os kereseti átlagát. A szellemi munkakörök tehát úgy tűnik, jelentősen alulértékeltek a költségvetési szférában, ahol a munka jellegéből következően nincs igazán versenyhelyzet (a pedagógusi, egészségügyi munkakörök döntő többségét a költségvetés finanszírozza, és így bértarifa-rendszer erőteljes alakítója a kereseti viszonyoknak.) Mivel a kereseti helyzet tartósnak minősíthető, ez kontraszelekciót eredményezhet (eredményez) a pályára lépők esetében. (A jobb minőségi jellemzőkkel rendelkező fiatalok elkerülik a rosszul fizető pályákat.)

A fizikai munkakörök esetében az ágazati kereseti különbségek kisebbek. A csúcsot itt (a ma már csak néhány ezer embert foglalkoztató) bányászat (80.370.- Ft), a vegyipar (80.710.- Ft), és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (83.870.- Ft) képviselte 1999-ben. Az utóbbi ág kiemelkedő keresetei részben azzal magyarázhatók, hogy a privatizáció tovább növelte a kvalifikált fizikai munkakörök amúgy is magas arányát, ráadásul az ide tartozó vállalatok többsége folyamatos üzemrendben dolgozik, s a keresetekben - hasonlóan a bányászathoz, vagy a vegyiparhoz - tükröződik a műszakpótlék hatása is.

Tradicionálisan keveset keresnek a fizikai munkakörökben dolgozók (a feltételezetten borravalósnak számító tevékenységeket is nagyobb arányban magába foglaló) szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás területén. Az 1999. évi 37.460.- Ft-os átlag alacsonyabb volt, mint a 2001-re tervbe vett - de egyelőre vitatott hatású - 40.000.- Ft-os minimálbér, amit nem ér el a szociális ellátás területén dolgozó fizikaiak keresete sem (38.830.- Ft). A kereseti rangsorban a következő ágazat, a többségében nőket foglalkoztató textília, textilárú, bőrtermék, lábbeli gyártás 41.780.- Ft-os átlaga már csak 24,3 %-kal marad el a fizikai munkakörökre jellemző 55.220.- Ft-os átlagtól, de itt - ellentétben az előbbi kettővel - nincs lehetőség kiegészítő jövedelemhez jutni. Az alacsony kereset, ami többnyire monoton, nagy intenzitású munkával társul, a hazai munkanélküliség közepes szintje ellenére munkaerő utánpótlási gondokat okoz az ilyen tevékenységgel foglalkozó vállalkozásoknak. A fizikai munkaterületek kereseti jellemzői tekintetében a versenyszféra és a költségvetés között nincs olyan nagy különbség, mint ami a szellemi munkaköröket jellemezi. Ehhez vélhetően az is hozzájárul, hogy a fizikai tevékenység esetén nagyobb a két

szektor közötti átjárhatóság, mint a szellemieknél, ahol a 4-5 éves tanulás eredményét nehezebb veszni hagyni, és egy új szellemi munkakör ismeretanyagát elsajátítani.

6.2 táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetének alakulása a nemzetgazdaságban, 1999-ben

Gazdasági ág, ágazat	Fizikai foglalkozásúak		Szellemi foglalkozásúak		Alkalmazásban állók összesen	
	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	45 548	113,1	83 534	112,2	53 521	113,5
Ebből:						
Erdőgazdálkodás	40 815	120,4	101 244	114,0	60 722	124,1
Bányászat	80 365	112,3	158 687	115,8	95 762	113,4
Feldolgozóipar	60 846	115,1	135 325	116,0	76 335	115,8
Ezen belül:						
Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása	56 642	113,2	132 840	116,7	73 476	115,3
Textília, textiláru, bőrtermék, lábbeli gyártása	41 780	115,1	92 152	113,5	47 546	115,3
Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység	57 228	111,9	107 879	106,7	71 215	112,1
Vegyipar	80 714	114,1	175 898	119,8	111 702	116,9
Egyéb nem-fém ásványi termék gyártása	68 214	116,6	142 252	119,5	82 812	118,5
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása	63 803	111,8	119 053	108,5	74 788	110,9
Gépipar	69 645	117,2	142 895	118,3	84 497	117,4
Máshova nem sorolt feldolgozóipar	43 335	112,7	90 448	115,7	50 898	112,7
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	83 874	115,7	147 268	114,2	104 543	116,1
Ipar	62 970	114,8	137 256	115,6	79 252	115,5
Építőipar	45 069	112,2	97 216	112,8	56 753	112,7
Kereskedelem, javítás	42 105	113,7	102 890	111,4	66 913	112,4
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	37 460	114,3	88 168	118,5	50 067	115,4
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	66 555	114,4	120 085	118,6	88 238	117,4
Pénzügyi tevékenység	78 210	106,6	167 244	116,5	165 327	116,5
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	46 486	112,0	127 674	115,5	89 399	116,3
Közigazgatás, védelem, kötelező társad.biztosítás	59 498	125,6	117 573	118,0	92 821	121,0
Oktatás	40 759	115,8	79 344	118,8	72 869	119,2
Egészségügyi, szociális ellátás	42 211	115,7	66 801	113,7	59 105	114,8
Ebből:						
Humán-egészségügyi ellátás	44 038	114,4	70 461	113,8	63 034	114,4
Szociális ellátás	38 831	118,4	55 684	115,1	49 068	117,5
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	49 170	112,7	94 482	113,6	71 199	113,3
Nemzetgazdaság összesen	55 218	115,1	106 962	116,2	77 187	116,1
Ebből:						
Versenyszféra összesen	56 120	113,8	123 665	114,4	77 413	114,8
Költségvetés összesen	50 929	121,6	89 159	117,6	76 760	119,2

Közhely számba menő összefüggés, hogy a végzettség és a kereset szoros kapcsolatban áll egymással. A diploma jobban fizetett munkát jelent önmagában is, de egyben ez ma már alapkövetelmény a legtöbb vezetői beosztás esetében. A magasabb iskolázottság nemcsak a társadalom, de az egyén (annak családja) számára is jelentős többlet kiadást jelent, amit - úgy tűnik - a versenyszféra

kereseti arányaiban inkább el lehet ismertetni, mint a diplomát jelentősen alulértékelő költségvetési szférában. 1999-ben a SZCSM-OMKMK „Egyéni kereseti felvétel"-ének adatai szerint a nemzetgazdaság megfigyelt területein (amely lényegében a KSH évközi intézményi munkaügyi statisztikájáéval egyezik meg, de hiányoznak belőle a védelem és rendbiztonság fegyveres testületei) a 10 főnél nagyobb létszámú gazdálkodó szervezetek és a költségvetési intézmények esetében az alapfokú (8 általános vagy annál alacsonyabb) végzettségűek keresetét 100 %-nak véve a szakmunkásképző, szakiskola 24,4 %-os, a középiskola 56,7 %-os, a főiskolai diploma 119,7 %, az egyetemi pedig 256,7 %-os kereseti előnyt jelentett. Hosszabb időtávon a magasabb iskolai végzettségűeknek nemcsak a kereseti előnye növekvő (legalábbis a tarifarendszerrel mesterségesen nem korlátozott versenyszférában), de a diploma nagymértékben javítja a munkához való hozzájutás esélyét is, legalább is az olyan végzettségek esetében, melyeket a munkaerő-piac igényel. Általában is igaz azonban, hogy az egyre inkább létkérdéssé váló folyamatos ismeretszerzést, átképzést a magasabb iskolai végzettség nagymértékben megkönnyíti.

6.3 táblázat

A bruttó átlagkeresetek alakulása iskolai végzettség szerint, 1999-ben

Legmagasabb iskolai végzettség	Versenyszféra	Költségvetési szféra	Nemzetgazdaság
	átlagkeresetei a nemzetgazdasági átlag %-ában		
8 általános vagy kevesebb	66,4	52,3	61,9
Szakmunkásképző- és szakiskola	79,3	61,5	77,0
Szakközépiskola	107,7	75,7	96,9
Gimnázium	107,4	80,3	97,4
Technikum	131,9	105,7	130,0
Főiskola	209,1	105,9	136,0
Egyetem	307,5	160,3	220,8
Összesen	105,0	90,0	100,0

Forrás: Egyéni kereseti felvétel, SZCSM-OMKMK 1999.

A már idézett egyedi kereseti felvétel feldolgozásából rendelkezésre állnak a kereseti kategóriák szerinti létszámmegoszlások is, fizikai-szellemi, illetve férfi-nő bontásban. Eszerint az évet jellemző májusi kereset a teljes munkaidőben dolgozók mintegy 8 %-ánál nem érte el a bruttó 30 ezer forintot, de ez az arány a fizikai foglalkozású nők esetében már több mint 18 %, a szellemi munkakörben dolgozó férfiaknak viszont alig 3 %-a keresett ilyen keveset. A másik pólust a magas keresetűek jelentik, ahol az előfordulási gyakoriságok az előbbinek éppen fordítottjai. Magasnak a bruttó 200 ezer forint feletti keresetet tekintve, 1999-ben a teljes munkaidőben dolgozók 4,4 %-a minősült jól keresőnek, a szellemieknek 9 %-a, ezen belül viszont a férfiak 18 %-a. Nem meglepő, hogy a vállalkozási szférában nagyobb a magas kereset elérésének esélye, viszont a költségvetés területén relatíve több nő van a magas keresetűek között, (itt a szellemi munkakört betöltők között is csaknem négyszer annyi a nő, mint a férfi), de a 200 ezer forint felett keresők között azért itt is a férfiak vannak többségben. A következő táblázat a fentiek illusztrálására néhány összevont kereseti kategória szerint mutatja be a versenyszféra és a költségvetés fizikai és szellemi munkaköreiben foglalkoztatott férfiak és nők létszámát.

6.4 táblázat

A fizikai és szellemi foglalkozásúak megoszlása az 1999. évet jellemző keresetük nagysága, szektorok és nemek szerint

Havi bruttó kereset nagysága (Ft)	Szellemi foglalkozású			Fizikai foglalkozású			Összesen		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Versenyszféra									
-30000	8914	11058	19972	61068	49636	110704	69982	60694	130676
30001-50000	12282	33087	45369	145394	103503	248897	157676	136590	294266
50001-70000	16504	52673	69177	160507	69119	229626	177011	121792	298803
70001-100000	33819	59594	93413	138712	33976	172688	172531	93570	266101
100001-200000	69496	58571	128067	86669	8995	95664	156165	67566	223731
200001-	43398	20667	64063	6050	255	6305	49448	20922	70370
Összesen	184413	235650	420063	598400	265484	863884	782813	501134	1283947
Költségvetés									
-30000	729	5234	5963	3868	17755	21617	4591	22989	27580
30001-50000	9126	81357	90483	35311	80362	115673	44437	161719	206156
50001-70000	18873	112860	131733	18739	8802	27541	37612	121662	159274
70001-100000	29562	104214	133776	5438	1384	6822	35000	105598	140598
100001-200000	38491	57271	95762	1960	287	2247	40451	57558	98009
200001-	8586	6601	15187	185	17	202	8771	6618	15389
Összesen	105367	367537	472904	65495	108607	174102	170862	476144	647006
Együtt									
-30000	9642	16293	25935	64930	67391	132321	74572	83684	158256
30001-50000	21407	114445	135852	180706	183864	364570	202113	298309	500422
50001-70000	35376	165533	200909	179245	77920	257165	214621	243454	458075
70001-100000	63382	163806	227188	144151	35360	179511	207533	199166	406699
100001-200000	107955	115844	223832	88627	9282	97909	196615	125126	321741
200001-	51984	27266	79250	6236	273	6509	58220	27539	85759
Összesen	289779	603187	892966	663895	374090	1037985	953674	977278	1930952

Forrás: Egyéni kereseti felvétel, OMKMK 1999.

Végezetül néhány szó a nettó keresetekről, azaz a bruttó keresetből a gazdálkodó szervezet szintjén a személyi jövedelemadó, a társadalombiztosítási és a szolidaritási járulék levonásával számolt összegekről. Az 1999. évi 77.200.- Ft átlagos bruttó kereset az említett levonások után 50.080.- Ft nettó keresetnek felelt meg. Ezen belül a szellemi foglalkozásúak nettó keresete 66.170.- Ft, a fizikai foglalkozásúaké 38.210.- Ft volt. A nettó nominális kereset a szokásos számítási mód szerint 12,7 %-kal emelkedett az előző évihez képest. A reálkeresetek növekedése már harmadik éve tart, ennek ellenére a keresetek vásárlóereje 1999-ben még így is 12 %-kal elmaradt az 1990. évi szinttől.

6.5 táblázat

A havi bruttó és nettó átlagkereset, a fogyasztói árindex, valamint a reálkereset indexe, 1990–1999

(%)

Év	Teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresete		Fogyasztói árindex	Reálkereseti index
	bruttó	nettó		
	előző év azonos időszaka = 100,0			
1990	128,6	121,6	128,9	94,3
1991	130,0	125,5	135,0	93,0
1992	125,1	121,3	123,0	98,6
1993	121,9	117,7	122,5	96,1
1994	124,9	127,3	118,8	107,2
1995	116,8	112,6	128,2	87,8
1996	120,4	117,4	123,6	95,0
1997	122,3	124,1	118,3	104,9
1998	118,3	118,4	114,3	103,6
1999	116,1	112,7	110,0	102,5

A bruttó keresetekből kiinduló nettósítás belső logikájának megfelelően csak az összes munkavállalót érintő levonásokat veszi figyelembe, s így az 1999-ben bevezetett gyermekek utáni adókedvezmény hatásával - ami lényegében egyébként is a családi pótlék egy sajátos vállfajának tekinthető - nem számol.

7. *MUNKAERŐKÖLTSÉG, MUNKAJÖVEDELEM*

A munkaerő-kereslet adott időszakban adott létszámú és foglalkozású, szakképzettségű munkaerőigényt jelent, ami adott áron elérhető a vevő, a munkáltató számára. Amennyiben a munkavállaló olyan kondíciókkal rendelkezik (foglalkozás, iskolai végzettség, speciális képzettségek), amelyek iránt nagy a kereslet, úgy munkaerejének árát illetően kedvező alkupozícióba kerül, és a legkedvezőbb ajánlatot választhatja.

Ha a munkaerőpiacon az adott szakmából túlkínálat van, a munkavállalónak gyakran alacsony áron kell eladnia munkaerejét, illetve be kell érnie olyan munkakör betöltésével, amely az övénél alacsonyabb képzettséget igényelne.

Lényeges munkaerő-piaci információ tehát az egyensúlyi árak alakulása. A munkaerő ára makroszinten a tőke és munkaerő-áramlás irányában, nagyságában és az életszínvonal alakulásában játszik fontos szerepet, ezért Magyarországon a piacgazdaság kialakulásával az éleződő verseny körülményei között nagy jelentősége van a munkaerő árára vonatkozó információknak.

A munkaerőköltség tágabb, összetettebb fogalom, mint az annak jelentős részét kitevő kereset. A munkaerőköltség az alkalmazás költségét jelenti, tehát minden olyan, a munkáltatót terhelő kötelezettséget felölel, ami a munkaerő foglalkoztatásával, alkalmazásával kapcsolatban felmerül. A munkaerőköltség a munkavállalók munkájának ellenértékeként kifizetett összegeken kívül a nyugdíj- és egészségbiztosítás munkáltató által átvállalt terheit, a munkáltató hozzájárulását a munkanélküliség kezelését szolgáló alapokhoz, a különféle természetbeni és szociális juttatásokat, illetve költségtérítéseket és a továbbképzéssel kapcsolatos költségeket tartalmazza. A munkaerő árába tehát a közvetlenül a munkateljesítményekhez kötődő jövedelmeken kívül olyan szociális juttatások is beleszámítanak, amelyeknek alapvető jelentősége van az életszínvonal, életminőség szempontjából. Bármilyen gazdasági tevékenységről legyen szó, a gazdálkodás során alapvető a munkaerővel kapcsolatos ráfordítások színvonalának, struktúrájának, illetve ezek térbeli és időbeni változásának ismerete. A modern menedzsment számára ugyanis kulcskérdés a munkaerővel, az emberi erőforrással való gazdálkodás.

A munkaerőköltség alakulása, különösen annak változása döntő az ország, illetve a gazdasági ágak versenyképességének szempontjából, de kifejezője az országban az egyes területeken dolgozók átlagos munkához kötődő jövedelmeinek is. A hazai valutában kifejezett átlagos havi munkaerőköltség az üzleti szférában 1992 és 1998 között több mint 3-szorosára emelkedett[65]. 1998-ban átlagosan 122.320.- Ft (580 EUR) volt egy átlagos munkavállaló munkaerejének ára, míg 1992-ben mindössze 39.580.- Ft (207 EUR). Az európai közös valutában mért növekedés valamivel szerényebb, 2,8-szoros, tekintettel a forint leértékelésére. A forint alapú munkaerőköltség háromszoros növekedése azt jelentette, hogy a 6 év folyamán évente átlagosan 20,7 %-kal lettek magasabbak az alkalmazás költségei. A munkaerőköltség növekedése ágazatonként differenciált volt. A feldolgozóiparban átlagosan, de a

---

A fejezet szerzője Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet (KSH)

[65] A legalább 20 fővel gazdálkodók körében

bányászatban, az építőiparban, vagy a kereskedelemben, a szálláshely-szolgáltatásban és az ingatlanügyletek, bérbeadásban az átlagosnál szerényebben emelkedtek a havi munkaerőköltségek. Ebben a hat éves időszakban nemcsak a munkaerő-piacon volt infláció, hanem a fogyasztásra kerülő javak, illetve a termelési eszközök piacán is. A munkaerőköltség reálérték-növekedésének meghatározásához az árváltozások hatásának kiszűrésére van szükség. Ez kétféleképpen történhet a termelői árak, illetve a fogyasztói árak emelkedésének figyelembevételével.

Miután a munkaerő az egyik termelési tényező, a munkaerőköltség trendjeit a termelési tényezők együttes árváltozását kifejező termelői árindexszel korrigálhatjuk. A magyarországi ipari, feldolgozóipari munkaerőköltségek 1992 és 1998 között évi 3 %-kal emelkedtek reálértéken, vagyis a munkaerőköltség ezekben az években a többi termelési tényező áránál gyorsabban nőtt. Úgyis fogalmazhatunk, hogy a munkaerőköltségek termelői árakra gyakorolt „árfelhajtó szerepe" csak részben realizálódott a termelői árak növekedésében. Az utóbbi 3 évben valamelyest gyorsult a munkaerő reálértéken mért áremelkedése a többi termelési tényezőhöz képest. 1996 és 1998 között átlagosan évi 3,4 %-kal került többe a feldolgozóipari munkaerő, míg az üzleti szférában 3,7 %-kal volt magasabb a termelői árak emelkedésével kiigazított munkaerőköltség.

7.1 táblázat

A reál-munkaerőköltség változása 1992 és 1998 között*

Jele	Ág, ágazat	Reál-munkaerőköltség indexe		Munkaerőköltség átlagos növekedési üteme		
		termelői árral korrigálva	fogyasztói árral korrigálva	folyó áron	termelői árral korrigálva	fogyasztói árral korrigálva
		1992 = 100 %		%		
C	Bányászat	114,7	95,4	19,9	2,3	- 0,8
D	Feldolgozóipar	119,3	99,3	20,7	3,0	- 0,1
E	Villamosenergia-, gáz-, hő-, és vízellátás	131,2	109,2	22,7	4,6	1,5
C-E	Ipar	119,9	99,8	20,8	3,1	0,0
F	Építőipar	-	86,6	18,0	-	- 2,4
G	Kereskedelem, közúti jármű javítása	-	90,1	18,8	-	- 1,7
H	Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	-	90,6	18,9	-	- 1,6
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	-	103,5	21,6	-	0,6
J	Pénzügyi tevékenység	-	104,2	21,7	-	0,7
K	Ingatlanügyletek, bérbeadás	-	91,0	19,0	-	- 1,6
C-K	**Megfigyelt ágak összesen**		**99,4**	**20,7**		**- 0,1**

* legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozások

Forrás: KSH

A munkaerő azonban különleges termelési tényező, hiszen egyik fontos eleme a munka ellenértékeként kapott bér csak a munkáltató számára jelent költséget, az alkalmazott szempontjából jövedelem. A munkavállaló bérét, jövedelmét nem a termelői árak alakulásához méri, hanem a fogyasztói árakéhoz, hiszen ő elsősorban fogyasztó. Vagyis a fogyasztói árak növekedését szeretné jövedelmében elismertetni a lehetőségeihez mérten. A munkaerőköltségnek legalábbis a bér része a fogyasztói árak növekedését „igyekszik" követni, illetve

azokban az országokban, ahol létezik bérindexálás, a nyugat-európai országok többsége ilyen, ott követi is.

Kiszűrve a fogyasztói árak változásának hatását, a munkaerőköltségek trendje szerény átlagos változást mutat. A megfigyelt üzleti szférában a 6 éves időintervallumban évente átlagosan 0,1 %-kal csökkent a munkaerő árszínvonala. Növekedést a szállítás, raktározásban, a pénzügyi tevékenység, üzleti szolgáltatás és a villamosenergia, gáz-, hő- és vízellátás gazdasági ágakban lehetett tapasztalni. Mindegyik terület kiemelten fontos az infrastruktúra és a szolgáltatások színvonala szempontjából. A növekedést mutató területek közül a villamosenegia iparban csökkent a teljesítőképesség, ami részben az átlagosnál gyorsabban emelkedő energiahordozó árakkal hozható összefüggésbe. A feldolgozóiparban - amely a termelékenységüket legjobban javító ágazatok közé tartozik - az üzleti szféra egészéhez hasonlóan gyakorlatilag stagnált a munkaerő ár-színvonala. 1996 és 1999 között a munkaerőköltség átlagos évi növekedési üteme meghaladta a fogyasztói árak növekedését. A fogyasztói árral kiigazított reál-munkaerőköltség évi 1,2 %-kal, míg az üzleti szférabeli 1,9 %-kal emelkedett.

A munkaerőköltség reál-értékének változása a termelékenységgel együtt a versenyképesség meghatározója a gazdálkodók szintjén éppúgy, mint ágazati, nemzetgazdasági, vagy akár nemzetközi szinten. Magyarországon a gazdaság teljesítőképessége különösen az évtized elején csökkent. A külső és belső piacok összeomlása a gazdaság foglalkoztatási képességének jelentős csökkenésével járt. Míg a gazdaság teljesítmény-mutatói már az évtized közepétől enyhe emelkedésnek indultak, addig mind a foglalkoztatás bővülése, mind a munkavállalók anyagi helyzetének javulása, csak az évtized utolsó 3 évében kezdődött el. Így a termelékenység az outputnál gyorsabb, míg a munkaerőköltségek reálértéke annál szerényebb növekedést mutatott. 1998-tól, amikortól teljesítmények növekedése a létszám-emelkedésben is kifejezésre jutott a létszámon alapuló termelékenység az outputnál valamivel szerényebben emelkedik.

A nemzetközi gyakorlatban a versenyképesség összehasonlítására, az egységnyi teljesítményre (outputra) jutó munkaerőköltséget, illetve ennek alakulását szokták megadni. Általánosságban igaz az, hogy azok a vállalkozások költhetnek többet a munkaerőre, amelyek az átlagosnál termelékenyebbek, és így nyereségesebbek. Valójában azonban nincs olyan szoros kapcsolat a teljesítmények és munkaerőköltségek alakulása között a nemzetgazdasági ágak szintjén, mint ahogy az elvárható mikro szinten az egyes gazdálkodóknál[66].

1998-ban a teljesítmény (az egy foglalkoztatottra jutó GDP) 3,5 %-kal, a fogyasztói árral kiigazított reál-munkaerőköltség 2,9 %-kal lett magasabb, így a fogyasztói árral kiigazított egység munkaerőköltség 0,6 %-kal csökkent az előző évhez képest.

---

[66] E. Appelbaumnak és R. Schettkatnak 15 OECD országra kiterjedő vizsgálatában nem sikerült ágazati szinten kapcsolatot találnia a termelékenység növekedése és a keresetek növekedése között. *(Employment and poductivity in industrialized economies. International Labour Review, 1995.4-5)*

Az egyes gazdasági ágak eltérő teljesítményei, hatékonysága miatt a különböző ágazatokban más-más volt az egység munkaköltség változása. A feldolgozóiparban és ennek köszönhetően az ipar egészében is javult a versenyképesség, amit az egység munkaköltség közel 3 illetve 2 %-os csökkenése bizonyít. Jelentősen csökkent az egység munkaköltség a kereskedelemben elsősorban a létszámra vetített termelékenység erőteljes emelkedése miatt, továbbá a szálláshely-szolgáltatás vendéglátás gazdasági ágakban. Ugyanakkor a pénzügyi tevékenység és ingatlanügyletek gazdasági ág hatékonyságának romlását nem követte a munkaköltségek átlagosnál szerényebb növekedése vagy csökkenése.

7.2 táblázat

A termelékenység és az egység munkaköltség változása 1998-ban

Jele	Ág, ágazat	GDP volumenindexe	Termelékenység Indexe	Egység munkaköltség változása
		1997 = 100%		
C	Bányászat	75,6	80,0	20,5
D	Feldolgozóipar	110,6	104,8	- 2,9
E	Villamosenergia, gáz-, hő-, és vízellátás	99,3	100,2	3,8
C-E	Ipar	108,9	104,1	- 2,3
F	Építőipar	105,7	100,7	0,0
G	Kereskedelem, közúti jármű javítása	106,9	112,5	- 9,4
H	Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	103,2	102,6	- 3,6
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	103,0	105,8	- 0,8
J	Pénzügyi tevékenység	95,1	96,8	12,4
K	Ingatlanügyletek, bérbeadás	105,6	94,8	21,9

Forrás: KSH

A termelékenység és a fogyasztói árral kiigazított reál-munkaerőköltség viszonya a jövedelmek átrendeződésére vagy változatlanságára enged következtetni. Amennyiben a termelékenység növekedése tartósan meghaladja a fogyasztói árral kiigazított reál-munkaerőköltség emelkedését, úgy a hozzáadott értéken belül a profit részaránya növekszik a munkavállalók munkából származó jövedelmének rovására (ez a helyzet számos ágazatban). A gazdasági ágak szintjén ez annyit jelent, hogy az adott ágazat jövedelmezősége kedvezőbb lett, így kedvező gazdasági környezet esetén (megfelelő nagyságú piac, kedvező hitellehetőség stb.) adottak az ágazati növekedés feltételei. A munkavállaló számára viszont azt jelenti, hogy relatív pozíciói romlanak, munkához kapcsolódó jövedelmeinek reálértéke kevésbé nő, mint a vállalkozások jövedelmezősége, illetve a tulajdonosok profit részesedése.

A nemzetközi összehasonlítások alapján állíthatjuk, hogy ami a munkaerőköltségeket illeti, az ország továbbra is vonzó befektetési célpont lehet. A különböző országok munkaerőköltség-színvonalának összehasonlításakor még harmonizált felvételekből[67] származó adatok esetén is számolni kell az egyes országok eltérő demográfiai körülményeivel, gazdasági, jogi

[67] Az EU-ban a munkaerőköltség-felvételek összehangolása viszonylag régóta folyik. 1992 óta a négyévenkénti felvétel vonatkozási körét, a használt ágazati osztályozásokat, a mutatók körét és definícióját, a minta reprezentativitását a legmagasabb szintű, úgynevezett tanácsi rendeletek szabályozzák. A legutóbbi harmonizált felvétel 1996-ban volt.

intézményrendszerével, illetve az adott országok társadalombiztosítási rendszereit jellemző tradíciókkal.

Az Európai Unió tagországaiban a munkaerő ára meglehetősen differenciált. Ausztriában, Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban és Dániában a legmagasabb a munkaerőköltség, 6-8-szoros, míg Görögországban és Portugáliában ennél jóval alacsonyabb, csak 2-3-szor magasabb, mint nálunk. A csehországi munkaerőköltségek színvonala 4 %-kal alacsonyabb mint a magyar, Litvániában pedig alig haladja meg a 40 %-ot. Magyarországon az éves átlagos kereskedelmi árfolyamok alapján ECU-re átszámított munkaerőköltségek az üzleti szférában lényegesen alacsonyabbak, mint a tagállamok többségében.

A jövedelemszerző szempontjából nézve a munkaerő árát, vagyis a munkaerőköltséget célszerű az összehasonlítást vásárlóerő-paritáson elvégezni, mert így a belső piacok árszínvonalbeli különbségeinek hatása, amely lényegesen befolyásolja a keresetek reálértékét, nem jelentkezik.

Görögország munkaerőköltsége vásárlóerejét tekintve közel kétszerese a magyarnak, Portugáliáé pedig mindössze 40%-kal magasabb, mint a miénk. A vásárlóerő-paritáson mért munkaerőköltségek összehasonlítása elsősorban a munkaerőpiac kínálati oldala szempontjából bír jelentőséggel. Az EU munkaerőpiaca vonzerőt jelent a magyar munkavállalók számára. Természetesen ahhoz, hogy a munkavállalók valóban megjelenjenek az EU munkaerőpiacon, számos más feltételnek is kell teljesülnie.

7.3 táblázat

Havi munkaerőköltség az üzleti szférában, 1996

Ország	Munkaerőköltség		Magyarország =1	
	ECU/hó	PPS/hó	ECU bázison	Vásárlóerő-paritáson
Belgium	3244	3180	7,37	3,25
Dánia	2.645	2.141	6,01	2,19
Németország	3.465	3.169	7,88	3,24
Spanyolország	2.066	2.462	4,70	2,52
Franciaország	3.103	2.767	7,05	2,83
Írország	2.210	1.995	5,02	2,04
Olaszország	2.787	3.182	6,33	3,25
Luxemburg	3.019	2.994	6,86	3,06
Hollandia	2.812	2.747	6,39	2,81
Finnország	2.715	2.332	6,17	2,38
Svédország	3.413	2.781	7,76	2,84
Ausztria	3.650	3.373	8,30	3,45
Görögország	1.475	1.874	3,35	1,92
Portugália	1.009	1.378	2,29	1,41
Csehország	424	-	0,96	-
Litvánia	189	-	0,43	-
Magyarország	440	978	1,00	1,00

Forrás: KSH

Gyakran találkozunk olyan érveléssel, ami szembe állítja a versenyképességet a munkavállalók bérköveteléseivel. A megtermelt hozzáadott

értékből való nagyobb részesedés a munkaerőköltség elemekhez kapcsolódó társadalombiztosítási terhek arányának csökkentésével is elérhető. A magyar munkaerő árnak ugyanis jelentős részét teszik ki az ún. szociális hozzájárulások, amelynek döntő hányadát a nagy társadalombiztosítási elosztó rendszerekbe történő kötelező befizetések adják. A munkáltatók szociális hozzájárulása a társadalmi gondoskodás szintjén szintén része a munkavállalói jövedelmeknek, mint társadalmi juttatások, társadalmi jövedelmek képezik részét a lakosság összjövedelmének. Ezen szolgáltatások értéke a nagy társadalmi elosztó-rendszereken keresztül jut el az egyénekhez, mint az egészségügyi, oktatási, szociális, kulturális intézmények szolgáltatásai. Értékük az egyének, háztartások szintjén nehezen számszerűsíthető módon mutatható ki, ezért az intézményi statisztikából származó adatok esetén a munkajövedelmek[68] reálértékének elemzésével foglalkozunk. Az üzleti szférában a munkaerőköltség minden száz forintjából csak 57.- Ft jelentette az alkalmazott bruttó keresetét, és csak 62.- Ft a munkához kapcsolódó jövedelmeket 1996-ban, ami példátlanul alacsony az EU tagországaihoz hasonlítva.

Ami a munkaerőköltség összetételének változását illeti, a bruttó keresetek képezik általában a bérmegállapodások tárgyát, ugyanakkor a munkaerő alkalmazási költségeinek, a munkaerő árának leglényegesebb elemét is jelentik. A munkával kapcsolatos jövedelmeket terhelő társadalombiztosítási hozzájárulások mértéke az évtized első felében évről évre növekedett, de valamelyest enyhültek a terhek az évtized végén. Az üzleti szférában a bruttó nominál kerestek reálértéke 12,5 %-kal emelkedett 1996 és 1999 között, míg a többi gazdasági ágat és a teljes költségvetési szférát is tartalmazó nemzetgazdasági bruttó átlagkereset reálértéke 13,7 %-os növekedést mutat. A kötelező járulékok reálértéke 7,4%-kal lett alacsonyabb, ami kifejezésre jut abban is, hogy ezen elemek részaránya 3,6 százalékponttal csökkent a munkaerőköltségen belül, a keresetek ugyanilyen mértékű részarány-növekedése mellett. A munkaerőköltség 5,7 %-os reálérték-emelkedése a keresetek növekedésének, valamint a kötelező járulékok reálértéken mért csökkenésének eredője.

A hazai munkaerő alkalmazási költségeinek versenyképessége tehát részben a kötelező befizetési terhek - a szociális költségek - visszafogásának, részben pedig a mértéktartó, inflációt alig meghaladó kereset-emelkedési ütemnek köszönhető.

---

[68] A továbbiakban munkajövedelemként hivatkozott mutató tehát a hagyományos keresetfogalomnál bővebb, az SNA-ban definiált keresetnek felel meg. A munkajövedelembe tartozó leggyakoribb juttatások (a külföldi kiküldetés munkabér összegét meghaladó díjazása, lakhatási költségtérítés, étkezési térítés, a munkába járással kapcsolatos költségtérítések, pl. a helyi vagy távolsági járatokra szóló bérletek árának a munkáltató által történő teljes vagy részbeni megtérítése, saját használatra biztosított, cégautóval kapcsolatos költségtérítések, jubileumi jutalom, tárgyjutalom) a munkavégzéséhez közvetlenül kapcsolódnak. Ezeket a juttatásokat az „egyéb munkajövedelmek" soron a vállalkozások és intézmények havonta jelentik.

7.4 táblázat

A munkaerőköltség összetétele és a főbb elemek reál-értéke 1996 és 1999 között az üzleti szférában*

Munkaerőköltség főbb elemei	Munkaerőköltség		Munkaerőköltség		
	1996	1999	reál-index	összetétel 1996	összetétel 1998
	Ft /hó		%	%	%
Bruttó kereset	48 058	80 376	112,5	57,1	60,8
Kötelező járulékok	24 514	33 741	92,6	29,1	25,5
Egyéb elemek	11 561	18 178	105,7	13,7	13,7
Munkaerőköltség összesen	**84 132**	**132 295**	**105,7**	**100,0**	**100,0**

* legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozások
Forrás: KSH

1999-ben a továbbvezetett[69] munkaerőköltség 11,3 %-kal volt magasabb, mint a megelőző évben, azaz reálértéken (a fogyasztói árindexszel kiigazítva) 1,2 %-kal emelkedtek a munkaerővel kapcsolatos költségek. Átlagon felüli volt a munkaerőköltség növekedése a híradás-technikai termékek gyártása, javítása ágazatban, továbbá a posta és távközlésben, a gépiparban, a dohánytermékek és nemfém ásványi termékek gyártásában. Az átlagosnál kevésbé nőttek a munkaerőköltségek a bányászatban, a ruházati termékek gyártásában, a fafeldolgozásban, papír és papírtermékek gyártásában, a kohászatban, műszergyártásban, a nyersanyag visszanyerése hulladékból gazdasági ágazatban, és az építőiparban.

Nemcsak a keresetek aránya növekedett a munkaerőköltségen belül, de az 1996-ban még 62 %-ot kitevő munkajövedelem részaránya 1999-re 64 %-ra emelkedett. A munkavégzéssel közvetlenül kapcsolatos kifizetések közé a bruttó kereseten kívül bekerültek olyan juttatások is, amelyek ma már a kereset állandó kiegészítőinek tekinthetők. Az egyéb munkajövedelmek aránya 5 % volt 1999-ben munkajövedelmen belül, ami az összes munkaerőköltségnek mintegy 3,2 %-át jelentette. 1999-től kezdődően az intézményi munkaügy-statisztika havi gyakorisággal figyeli meg a munkajövedelmek alakulását, lehetőséget nyújtva a kereseteknél szélesebben értelmezett jövedelem-mutató közzétételére.

---

[69] Felvételi megalapozottsága az 1996. évi munkaerőköltségeknek volt. A továbbvezetés a 10 fő feletti körben a versenyszféra megfelelő (C–K gazdasági ágak) 1-12 havi kereset-növekedési indexeit veszi figyelembe, a mindenkor érvényes a bruttó keresetekre vonatkozó kötelező járulék-fizetési kötelezettségek alapján. Az egyéb elemek munkaerőköltségen belüli arányáról, egyéb információ hiányában, azt feltételezzük, hogy változatlan.

7.5 táblázat

A havi munkaerőköltség alakulása 1999-ben

Jele		Ág, ágazat	Munkajövedelem		Kötelező járulék	Egyéb elemek	Munkaerő költség	Mkts index 1999/1998
			Összesen	ebből: kereset				
	10	Szénbányászat	88 919	79 220	33 308	9 423	131 649	109,6
	11	Kőolaj- és földgázkitermelés	173 645	140 521	56 295	23 338	253 278	108,6
	12	Uránércbányászat**	104 868	97 149	40 031	16 695	161 593	107,9
	13	Ércbányászat	112 070	104 097	42 636	21 381	176 087	112,2
	14	Egyéb bányászat	93 598	91 052	37 745	15 345	146 688	108,8
C		Bányászat	108 086	97 140	40 028	16 498	164 611	108,6
	15	Élelmiszer és italok gyártása	75 279	71 806	30 527	10 759	116 565	111,1
	16	Dohánytermékek gyártása	156 728	148 899	59 437	19 939	236 105	118,5
	Ezen belül: 15,16	Élelmiszer, ital és dohánytermék gyártása	76 688	73 139	31 027	10 920	118 636	111,4
	17	Textíliák gyártása	59 156	55 980	24 593	6 647	90 395	113,6
	18	Ruházati termék gyártása, szőrmekikészítés	45 894	43 360	19 860	3 506	69 260	109,8
	19	Bőrkikészítés, bőrtermékek, lábbeli gyárt.	48 299	45 768	20 763	3 665	72 728	113,6
	17-19	Textília, ruházati-, bőrtermék gyártása	50 141	47 421	21 383	4 478	76 002	111,7
	20	Fafeldolgozás	49 284	47 251	21 319	7 372	77 975	108,5
	21	Papír és papírtermékek gyártása	98 923	94 924	39 196	14 755	152 874	107,2
	22	Kiadói és nyomdaipari tevékenység	91 221	85 975	35 841	11 962	139 024	110,1
	20-22	Fa-, papír- és nyomdaipari termékek gyárt.	76 826	73 105	31 014	10 834	118 674	109,7
	23	Kőolaj-feldolgozás és kokszgyártás	157 887	152 271	60 702	44 510	263 099	111,7
	24	Vegyi alapanyagok és termékek gyárt.	128 014	121 682	49 231	22 761	200 006	114,2
	25	Gumi- és műanyag termékek gyártása	79 636	75 934	32 075	10 000	121 711	111,6
	23-25	Vegyipar	115 915	110 668	45 101	22 668	183 684	111,9
	26	Nem fém ásványi termék gyártása	86 339	82 084	34 382	11 909	132 629	114,8
	27	Kohászat	100 671	96 932	39 949	16 464	157 085	107,4
	28	Fémfeldolgozási termékek gyártása	68 238	65 215	28 056	9 870	106 164	111,3
	27,28	Kohászat, fémfeldolgozás	78 750	75 482	31 906	12 059	122 715	108,1
	29	Gépek, gépi berendezések gyárt., jav.	82 546	78 112	32 892	12 974	128 412	114,0
	30	Irodagép- és számítógépgyártás	91 802	86 738	36 127	11 031	138 959	-
	31	Villamosipari gépek és készülékek gyárt.	85 260	81 357	34 109	12 479	131 849	112,6
	32	Híradás-technikai termékek gyártása, jav.	83 296	79 002	33 226	15 178	131 699	121,9
	33	Műszergyártás, műszerjavítás	81 080	77 314	32 593	10 943	124 616	106,6
	34	Közútigépjármű-gyártás	103 517	98 697	40 611	15 703	159 831	113,0
	35	Egyéb járművek gyártása és javítása	86 156	82 275	34 453	9 920	130 529	111,1
	29-35	Gépipar	87 426	83 115	34 768	13 381	135 575	113,0
	36	Bútor-, egyéb feldolgozóipari termék gyárt.	53 626	51 200	22 800	6 473	82 899	110,5
	37	Nyersanyag visszanyerése hulladékból	70 949	68 453	29 270	8 734	108 954	103,0
	36,37	Egyéb feldolgozóipar	54 688	52 254	23 195	6 621	84 504	110,5
D		**Feldolgozóipar**	79 718	75 913	32 067	11 877	123 663	111,9
	40	Villamosenergia-, gáz- és hőellátás	122 926	114 035	46 363	21 961	191 250	112,3
	41	Víztermelés, vízkezelés és vízelosztás	84 205	80 309	33 716	10 192	128 113	110,8
E		Villamosenergia, gáz-, hő-, és vízellátás	111 136	103 763	42 511	18 628	172 275	111,4
C-E		Ipar	83 195	78 959	33 210	12 738	129 143	111,6
F		Építőipar	62 693	60 133	26 150	12 931	101 774	109,4
G		Kereskedelem, közúti jármű javítása	71 493	69 192	29 547	12 462	113 502	112,7
H		Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	56 929	54 779	24 142	7 421	88 492	111,7
	64	Posta és távközlés	114 582	105 577	43 191	14 786	172 560	117,5
I		Szállítás, raktározás, posta és távközlés	93 783	87 054	36 245	13 027	143 055	113,1
J		Pénzügyi tevékenység és kiegészítő sz.	170 725	162 720	64 620	34 431	269 776	111,7
K		Ingatlanügyletek, bérbeadás	89 199	85 384	35 619	21 248	146 066	112,6
	C-K	**Megfigyelt ágak összesen**	84 636	80 376	33 741	13 918	132 295	111,3

Forrás: KSH, legalább 10 fővel gazdálkodó vállalkozások

8. *AZ EURÓPAI FOGLALKOZTATÁSI STRATÉGIA*

8.1 A lisszaboni rendkívüli csúcsértekezlet eredményei

A portugál Elnökség kezdeményezésére 2000. március 23-24-én Lisszabonban rendkívüli Európai Tanács ülésre került sor „Foglalkoztatás, gazdasági reform és társadalmi kohézió - úton egy európai alapú innováció és tudás felé" címmel. A lisszaboni csúcs programja szervesen illeszkedett a korábbi csúcsokon elindított azon folyamatokhoz, melyek az EU munkahelyteremtő és foglalkoztatási képességének növelését irányozták elő. Új vonás, hogy a meghatározó három - a luxemburgi-, a cardiffi- és a kölni - folyamathoz képest a portugál Elnökség nem kívánt új - „lisszaboni" - folyamatot indítani. A célja az volt, hogy a már beindult folyamatok koherenciája növekedjen, illetőleg a végrehajtásuk új dimenziót kapjon.

A bizottsági előterjesztés értelmében a makrogazdasági stabilitás megőrzése továbbra is elsőrendű feladat. Ezt adottnak tekintve az Uniónak egy időben három dologra kell összpontosítani; a gondolatokra, a piacokra és az emberekre. Az első szempont az oktatásra-képzésre, a kutatásokra, a tudományra fordított befektetések növelését jelöli ki célul. A piaci prioritás az európai cégek versenyhelyzetét, illetőleg a belső piac működését javító intézkedéseket tartalmaz. Az emberek szempontjából pedig alapvető cél az oktatás, a képzés és a foglalkoztatás összehangolt erősítése, s ennek részeként az új információs technológiák hasznosítása.

A Bizottság által javasolt általános politikai célok az alábbiak:

⇒ dinamikus, tudásra alapozott és befogadó, nyitott gazdaság megteremtése;

⇒ felgyorsult és fenntartható gazdasági növekedés elérése;

⇒ a gazdaság és a szociálpolitika fő céljának számító teljes foglalkoztatottság visszaállítása és a munkanélküliség leszorítása a legalacsonyabb rátával rendelkező tagországok szintjére;

⇒ a szociális jóléti rendszer modernizálása.

Mindezen célok megvalósításához két fő politikai vezérelvre kell összpontosítani:

1) a tudásalapú gazdaságra való felkészülés jegyében a gazdasági reform folytatására, és
2) a humán erőforrás beruházás növelése révén az európai szociális modell megerősítésére.

Az első politikai irányvonal megvalósításához a Bizottság szükségesnek ítéli a jelenlegi folyamatok felgyorsítását, illetve új intézkedések kidolgozását az alábbi hat prioritás - ezeken belül pedig további, összesen mintegy 15-20 konkrét cél - alapján:

⇒ az e-Európa, vagyis az információs társadalom létrehozása minden európai polgár számára;

A fejezet szerzője dr. Nagy Katalin (KüM)
Részlet a szerző *„Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája: az európai foglalkoztatási stratégia"*c. tanulmányából, in: Foglalkoztatáspolitika az Európai Unióban, megjelenés alatt.

⇒ a belső piac tökéletesítése 2004-ig, különös tekintettel a gyengén teljesítő szektorokra (a közbeszerzés, a határon átnyúló szolgáltatás, az energiaágazat, légi közlekedési piac, stb.);

⇒ a pénzügyi piacok 2005-ig történő teljes integrálása, beleértve a kockázati tőkét és a nyugdíjalapokat, stb.;

⇒ az európai vállalat (Enterprise Europe) létrehozása a vállalkozásbarát és innovatív környezet megteremtésével;

⇒ egy valódi európai kutatási térség létrehozása 2002-ig, hogy a kutatás a gazdasági növekedés kulcselemévé váljon;

⇒ a közösségi pénzügyi eszközök áttekintése 2000 végéig annak érdekében, hogy az egyes közösségi politikák célkitűzéseivel összhangba kerüljenek.

A második politikai célkitűzés érvényesítéséhez az alábbi öt prioritást - és számos további konkrét célt - kell szem előtt tartani:

⇒ a szociális védelmi rendszerek modernizációja;

⇒ a teljes foglalkoztatás helyreállítása, olyan ütemezéssel, hogy a foglalkoztatási ráta - a jelenlegi 61 %-ról - 2010-re közelítse a 70 %, a munkanélküliség pedig a 4 % körüli mértéket;

⇒ a tudásalapú gazdaság megteremtése érdekében a beruházások növelése az oktatás és a szakképzés területén, többek között úgy, hogy 2001-re minden iskola rendelkezzen internetes hozzáféréssel;

⇒ a társadalmi beilleszkedés megvalósítása, a szegénység csökkentése konkrét, célul tűzött időpontok mentén;

⇒ a szociális párbeszéd előmozdítása.

A javaslat igen ambiciózus céljai összességében egy olyan Európa újjászületését irányozzák elő, ahol 10 év múlva megvalósul a teljes foglalkoztatás és a jólét, s a világ legversenyképesebb gazdasági térségévé válik.

A csúcsértekezlet Elnökségi Következtetéseiben[70] visszatükröződő nem várt mértékű egyetértés meglepetésnek számított még a legoptimistább tagállamok számára is. Az Elnökségi prioritások szerteágazó vetületei ugyanis mintegy 1000 oldalnyi dokumentumot eredményező előterjesztésre inspirálták a tagállamokat, ezért is nehéz volt megítélni, hogy a javaslat-tömegből mi kerül elfogadásra. A rengeteg célkitűzés ugyan valószínűsítette azt, hogy a kompromisszumos megoldásba jó részük „belefér", azonban általános meglepetést okozott, hogy az egyes piacok liberalizálására, illetőleg az adórendszerek áttekintésére vonatkozó céloktól eltekintve, a legtöbb, mintegy két tucatnyi konkrét cél és határidő elfogadásra került. A politikai áttörés főként a fellendülő gazdaság talaján teret nyerő bizakodó hangulatnak, a nehéz időszakból kilábaló új Bizottság kezdeményezőkészségének, a meghatározó tagállamok közötti új „koalíciók" - a hagyományos német-francia tengely helyett a brit-belga, a belga-francia-olasz közös indítványok - sikerének tulajdonítható. Úgy tűnik, hogy a kedvező kilátások talaján a többségükben baloldali uniós kormányok

---

[70] Lisbon European Council: Presidency Conclusions, Press Release, Lisbon, 24-03-2000.

elérkezettnek látták az időt a túlzott „pénzközpontúsággal" vádolt Maastrichti Szerződés, illetőleg a foglalkoztatáspolitika szempontjából erősen kompromisszumos Amszterdami Szerződés egyfajta „kiigazítására".

A lisszaboni eredmények újszerűsége elsősorban abban rejlik, hogy az EU a különálló elemeket először foglalta koherens és átfogó programba. A stratégia, amelynek meghirdetett célja, hogy a világ legdinamikusabb gazdaságává tegye az uniót, nemcsak a régi törekvések ismétlésére szorítkozik, amikor az információs társadalom kontextusába helyezi az „óvilág" gazdasági és szociális reformját, hanem szerves egységben tárgyalja azt.

A lisszaboni csúcs legfontosabb eredménye az, hogy kijelölte és számszerűsítette azokat a főbb stratégiai célokat, melyek megvalósításával középtávon biztosítható a dinamikus és fenntartható gazdasági növekedés, amely a foglalkoztatás bővülésével és a kohézió erősödésével jár együtt. Ezek a stratégiai célok azt szolgálják, hogy az Európai Unió gazdasági fejlődésben utolérje az Egyesült Államokat, anélkül, hogy eközben feladná a klasszikus európai gazdaság- és társadalompolitikai célokat (szociális kohézió, foglalkoztatás). A dokumentum azt tűzi ki célul, amit egy, illetve két évvel korábban a tagállamok még visszautasítottak, nevezetesen, hogy az EU gazdasága tartósan évi 3 %-os mértékben növekedjen, ill. hogy megteremtődjön a feltétele a teljes foglalkoztatottság elérésének. Ezek a döntések ugyanakkor nem jelentik gyökeresen új politika kialakítását, hanem a már meglévő, korábbi folyamatok (Cardiff, Luxemburg, Köln) újragondolását, az eddigi erőfeszítések hatékonyabb összehangolását igénylik.

Az európai szociális modell modernizálásának középpontjába a foglalkoztatás kérdése került. A luxemburgi folyamat révén már korábban tágabb értelmezést kapott közösségi foglalkoztatáspolitika hatékonyabb megvalósítását jól szolgálják az új célkitűzések, hiszen azok jó része - az oktatás és képzés feltételeinek javítása, az egész életen át tartó tanulás európai kereteinek megteremtése, az IT technológiák alkalmazása, a szolgáltatási szektor munkahelyteremtő lehetőségeinek kiaknázása, stb. - korábban is helyet kapott az éves foglalkoztatási irányvonalak célkitűzései között. A legnagyobb, nem várt fordulatot e téren a teljes foglalkoztatás meghirdetése jelenti, oly módon, hogy 2010-ig a foglalkoztatási arányt 70 %-hoz kell közelíteni. (Ez az amerikai 74 %-os mértéket mintául vevő arány már két korábbi csúcsértekezlet - Amszterdam, Luxemburg - előzetes javaslataiban is szerepelt.) Az ehhez szükséges 20-30 millió új állás megteremtésével az európai munkanélküliség valóban orvosolható.

Az újonnan kitűzött feladatok végrehajtásának módozatait illetően nincs szükség új folyamat beindítására, inkább a meghatározó folyamatok jobb koordinálása szükséges. Az Európai Tanács koordinációs szerepet fog betölteni a koherensebb stratégiai irány meghatározása és a végrehajtás felülvizsgálatának biztosítása érdekében. Egyetértés született abban, hogy az Európai Tanács minden év tavaszán összeül a gazdasági és a szociális kérdések megvitatására és új feladatok meghatározására.

8.2 A tagállami sajátosságok kezelése: Tanácsi Ajánlások a tagállamok foglalkoztatáspolitikáinak végrehajtásához

Az Amszterdami Szerződés új 128. cikkelye értelmében a koordinált foglalkoztatási stratégia részeként a Tanács minősített többséggel ajánlásokat fogalmazhat meg a tagállamok foglalkoztatáspolitikájának megvalósítását, módosítását illetően. Ilyen Tanácsi Ajánlások elfogadására első alkalommal egy teljes koordinációs ciklust követően 1999-ben, a Helsinki Csúcsértekezleten került sor.

A tagállami teljesítmények intenzívebb vizsgálatára a Nemzeti Akciótervek hiányosságai alapján a Bizottság az alábbi nyolc, prioritást élvező és fokozott erőfeszítéseket igénylő területet választotta ki:

⇒ az ifjúsági munkanélküliség kezelése,
⇒ a tartós munkanélküliség megelőzése,
⇒ az adó- és illetékrendszerek megreformálása, különös tekintettel az idős és a női munkavállalókat érintő hatásokra.
⇒ munkahelyteremtés a szolgáltatások területén,
⇒ a munka adóterheinek csökkentése,
⇒ a munkaszervezet korszerűsítése,
⇒ a nemek szerinti megkülönböztetés a munkaerőpiacon,
⇒ a teljesítménymutatók és a statisztikák javítása.

További fontos témának minősült az egész életen át tartó tanulás a foglalkoztathatósággal és a munkaerőpiaci rugalmassággal összefüggésben.

A kiemelt témák láthatóan egyrészt a luxemburgi folyamat fő célkitűzéseihez, azaz a munkahelyteremtéshez, illetőleg kiemelt célcsoportjaihoz, vagyis a fiatal és a tartós munkanélküliekhez fűződnek. Ezekhez a területekhez kapcsolódó intézkedések ugyan már két év alatt is számottevő eredményeket hoztak, de e problémák volumenéhez mérten ez kevésnek bizonyult. A sorolt témák másik része lényegében megegyezik azokkal, amelyeket a Közös Jelentések az Akciótervek hiányosságai között említettek.

A tagállami foglalkoztatáspolitikák egyedi, javításra szoruló vonásainak összesítése más dimenzióban, de ugyanazt a képet mutatja, mint a Nemzeti Akciótervek hiányosságai. A tagállamokra lebontott „hibajegyzék" mozgósító ereje azonban kellőképpen erőteljes lehet[71], miként ezt az ajánlások elfogadását kísérő élénk szakmai viták is jelzik. Számos tagállam több fordulón keresztül is érvelt egy-egy, megítélésük szerint indokolatlan intézkedés-javaslattal szemben. A hiányosságok mértéke és struktúrája azonban alapvetően reális képet mutat, amit az is jelez, hogy 54 ajánlásból 52-t egyhangú szavazással fogadott el a Tanács.

---

[71] A tagállami foglalkoztatáspolitikák egyedi vizsgálatának, észrevételezésének és a módosítások nyomon-követésének módszerét az OECD már 1996. óta alkalmazza az OECD Job Study prioritásai alapján.

A tagállamoknak szóló ajánlások a következőképpen oszlottak meg a sorolt témakörök között:

8.1 táblázat

A Tanácsi Ajánlások a tagállamok foglalkoztatáspolitikájához

Kiemelt terület Ország	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Egyéb	Ajánlások száma
Belgium	½+	½+	+	+					+*	4
Dánia			+				+			2
Németország		+	+	+	+			+		5
Görögország	½+	½+	+	+		+		+	+**	6
Spanyolország	½+	½+		+			+	+		4
Franciaország			+	+	+	+				4
Írország			+	+					+***	3
Olaszország	½+	½+		+	+		+	+	+'	6
Luxembourg			+				+			2
Hollandia		+	+					+		3
Ausztria			+		+		+			3
Portugália				+		+			''	3
Finnország			+		+		+			3
Svédország			+				+			2
Egyesült Királyság						+	+	+	'''	4

½+: Egy ajánláson belül 2 kiemelt terület is felsorolásra került.

*: Az Akciótervet végrehajtó hatóságok közötti együttműködés erősítése.

**: Az oktatás és a szakképzés minőségének javítása, a folyamatos képzés megerősítése, mindenek előtt a szociális partnerek erőteljesebb bevonásával.

***: A munkavállalók munkahelyi képzését elősegítő intézkedések erősítése.

' : A támogatási rendszer áttekintése, a munkerőpiacról a nyugdíj- vagy más ellátási rendszerekbe történő átáramlás csökkentése érdekében.

'' : Az oktatás és a szakképzés minőségének javítása, a folyamatos képzés megerősítése, mindenek előtt a szociális partnerek erőteljesebb bevonásával.

''' : A gyermekgondozási szolgáltatások minőségének és mennyiségének emelése, annak érdekében, hogy a nők részidős és teljes idős foglalkoztatása bővülhessen.

8.3 A regionális és a helyi dimenzió erősítése: Területi Foglalkoztatási Paktumok

A luxemburgi folyamat területi dimenziójának erősítése érdekében 1998-99-ben kísérleti szinten, a Strukturális Alapok (továbbiakban: Alapok) új szabályozásának életbelépését követően 2000-től pedig általánosságban került meghirdetésre a Területi Foglalkoztatási Paktumok (TFP) megkötését célzó közösségi kezdeményezés. A Területi Foglalkoztatási Paktumok révén a foglalkoztatási irányvonalak és az Alapok első számú célkitűzése[72] keretében megvalósuló fejlesztések szoros összhangja biztosítható. Ezáltal az irányvonalak célkitűzéseit, illetőleg a tagállami Akcióterveket támogatni

[72] A Strukturális Alapok három fő célkitűzést támogathatnak: 1) a fejlődésben elmaradt területeket, 2) a strukturális problémákkal küzdő területeket, továbbá 3) az oktatási, képzési és foglalkoztatási politikák és rendszerek alkalmazkodását és modernizálását.

hivatott Európai Szociális Alap forrásait meghaladó[73] közösségi támogatás fordítható az európai foglalkoztatási stratégia célkitűzéseinek elérésére.

A TFP alapvető célja az, hogy a foglalkoztatási irányvonalak megvalósítása, s mindenekelőtt a munkahelyteremtés előmozdítása, továbbá a rendelkezésre álló erőforrások mobilizálása érdekében a területi és a helyi intézmények és más szereplők koordinálják és integrálják erőfeszítéseiket. A TFP gyakorlati célja egy munkahelyteremtő intézkedéseket tartalmazó program kidolgozása az érintett terület általános fejlesztési stratégiájával összhangban.

A TFP a helyi foglalkoztatási problémákról és orvoslásukról a releváns helyi partnerek közötti megegyezéshez vezető vita eredménye, amelyet stratégiai dokumentum formájában tesznek közzé, kiegészítve a résztvevők operatív és pénzügyi szerepvállalásával. A dokumentum tartalmazza a főbb célok bemutatását, a ráfordításokat és a várható számszerű eredményeket, a célcsoportok meghatározását és a munkahelyteremtésre kiválasztott terület jellemző vonásait.

A TFP kidolgozásának szintje, a dokumentum formája, tartalma, az összeállításában résztvevők köre a helyi sajátosságok szerint változhat. Ami a kidolgozásában résztvevőket illeti, bizonyos, hogy nélkülözhetetlen olyan kulcsfontosságú szereplők közreműködése, mint a regionális-, a helyi- és az érintett országos hatóságok, a magánszektor meghatározó képviselői, a szociális partnerek, a pénzintézetek, a kérdéses terület fejlesztését támogató egyesületek, a non-profit szervezetek, a szövetkezetek, az önkormányzati szektor, a szakmai szervezetek, a kamarák, az oktatási-, kutatási-, fejlesztési intézmények, stb. továbbá a Strukturális Alapok felhasználását ellenőrző testületek.

A TFP gyakorlata a helyi szintű foglalkoztatás fejlesztés korábbi közösségi kezdeményezéseinek jól bevált, ám megfelelő volumenű források hiányában általánossá nem vált tapasztalataira épül.[74] Mindezt jól egészíti ki az európai foglalkoztatási stratégia integrált megközelítése, amelyben a legújabb fejlemények alapján megerősítésre került a regionális és a helyi dimenzió. A közösségi foglalkoztatási stratégia fő célja, a foglalkoztatás növelése ugyanis elsősorban a helyi szintű erőfeszítéseken múlik, melyek kiemelt támogatásának szükségességét a Lisszaboni Csúcson meghirdetett teljes foglalkoztatás célja új megvilágításba helyezi.

8.4 A közösségi foglalkoztatási stratégia perspektívái

A közösségi szociálpolitika új területe, a foglalkozáspolitika fejlődése közel négy évtizednyi nagyfokú passzivitást követően, a 90-es évek közepétől napjainkig rendkívüli gyorsaságú és léptékű változásokat mutat. Különösen imponálóak az utolsó évek eredményei; a Foglalkoztatási Fejezet szükségességéről szóló vitáktól az Unió három év alatt jutott el a teljes

---

[73] A Strukturális Alapok költségvetésének közel 70%-a az 1. számú célkitűzés keretében kerül felhasználásra az Alapok részét képező Európai Regionális Fejlesztési Alap, Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap, és az Európai Szociális Alap támogatásával.

[74] Ilyen volt pl. a Local Employment Development Action (LEDA) helyi foglalkoztatás fejlesztési akció a 90-es években.

foglalkoztatás céljának elfogadásáig. E példátlan politikai áttörés mellett is jelentősnek tekinthetők a luxemburgi folyamat továbbvitelét fémjelző, makrogazdasági, tagállami és lokális szintű fejlemények, melyek az európai foglalkoztatási problémák integrált kezelését segítik elő.

A Lisszabonban meghirdetett teljes foglalkoztatást is kitűző középtávú komplex program végrehajthatóságát azonban csak jó pár év múlva lehet megítélni, mint ahogy azt is, hogy a monetáris unióhoz hasonlóan, konvergenciát eredményez-e koordináció a foglalkoztatáspolitikában. A pénzügyi unió megvalósulásával egyre többen kérdőjelezik meg azt, hogy a tagállamok hosszú távon fenntarthatják szuverén foglalkoztatás-politikájukat. S valóban, ha Brüsszelben döntenek a tagállamok pénzügyi, költségvetési sarokszámainak jó részéről, akkor e folyamat előrehaladásával miért ne dönthetnének ott a költségvetés foglalkoztatáspolitikára fordítható hányadáról is? A lehetséges ellenérvek egy része politikai természetű. Az elosztási és újraelosztási politikáknak - így a szociálpolitikának, a foglalkoztatáspolitikának is - demokratikus felhatalmazásra, más szóval demokratikus legitimációra van szükségük. Ezzel a legitimációval pedig nem rendelkezik az Unió, éppen annak felépítése miatt.[75] A demokrácia és az állampolgári részvétel ugyanis a tagállamok keretei között működik, s a tagállami szuverenitás részét képezi. A tagállami szuverenitás döntő tényezőit is magában foglaló közösségi intézményi felépítés alapján a közös foglalkoztatáspolitika esélye lényegében kizárható. Sokkal valószínűbb az, hogy a foglalkoztatáspolitika továbbra is a tagállami kompetencia fenntartásával, a nemzeti és közösségi szintű intézkedések bonyolult kölcsönhatása révén formálódik.

A közös foglalkoztatáspolitika lehetőségét a szakmai megfontolások sem támasztják alá. Az új munkahelyek alapvetően helyi szinten, a helyi sajátosságok alapján, a helyi szereplők együttműködése révén jönnek létre. Ez a folyamat nem egységesíthető, és nem irányítható távoli központokból. Olyannyira nem, hogy nemzeti szinten is a decentralizált megoldások működnek, s ezek közül is leginkább a minél kisebb egység, területi, vagy helyi szint igényeire szabott, sőt, az egyéni szükségleteket is tükröző intézkedések a legsikeresebbek. Más kérdés, hogy pótlólagos közösségi források beruházásával elvileg lehetne pótlólagos, új munkahelyeket teremteni. Megítélésünk szerint azonban a helyi sajátosságok szerint valósulna meg egy ilyen kezdeményezés is. A szélsőséges, azaz tisztán közösségi, avagy csakis tagállami elhatározások helyett, várhatóan a jövőben is egy „vegyes" mechanizmusban születnek majd a közösségi foglalkoztatáspolitikával kapcsolatos döntések.

A közösségi foglalkoztatáspolitika jövőjét tekintve egy biztos pontunk mégis lehet. Akárhogyan alakul is, az erről döntő közösségi fórumok munkájában már részt fognak venni Magyarország képviselői, munkaügyi szakembereink és a magyar szociális partnerek egyaránt.

---

[75] Wolfgang, Streeck: Neovoluntarizmus: új európai szociálpolitikai rendszer? Esély, Különszám, 1999, 15. old.

MÓDSZERTAN

A foglalkoztatással és a munkanélküliséggel kapcsolatos legfontosabb fogalmakat a Központi Statisztikai Hivatal munkaerőmérlege és munkaerő-felmérése, a regisztrált munkanélküliséggel kapcsolatosakat pedig az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ értelmezése szerint használjuk.

Számos fogalmat a főszövegben, az első előforduláskor részletesen ismertettünk.

Itt elsősorban az általánosan használt, fontosabb fogalmak tartalmát közöljük.

A KSH fogalmi rendszere

A munkaerőmérleg fogalmai

A munkaerőmérleg adatainak kiinduló forrása az éves intézményi munkaügyi statisztikai jelentés, amely a 20 fő feletti létszámú vállalkozásokat, valamint létszámnagyságtól függetlenül a költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek teljes körét fogja át.

Munkaerőforrás: a munkavállalási korú népesség, a munkavállalási koron kívüli aktív keresők és a munkavállalási koron felüli, nyugdíj mellett munkát vállalók.

Munkavállalási korú népesség (1998-ban): a férfiaknál a 15-59 éves, a nőknél (1996-ig a 15-54 éves) a 15-56 éves népesség.

Aktív kereső: A keresőtevékenységet folytató, keresettel, jövedelemmel rendelkező társas vagy egyéni vállalkozásoknál, egyéb szervezeteknél főállású munkaviszony keretében alkalmazásban álló személy, beleértve a nyugdíja szüneteltetésével foglalkoztatott és a munkaviszonyban álló sorkatonát is. Ide tartozik továbbá a társas vállalkozás dolgozó tagja, az egyéni vállalkozó és segítő családtagja, a mezőgazdasági segítő családtag, az alkalmi munkás és a napszámos.

Munkavállalási koron kívüli aktív kereső: férfiaknál a 60 éves és idősebb, nőknél 1996-ig az 55 éves és idősebb, 1997-ben és 1998-ban az 57 éves és idősebb aktív kereső.

Gazdaságilag aktív népesség: a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek összessége.

Foglalkoztatott: az aktív kereső és a nyugdíj mellett munkát vállaló személy. A magyar munkaügyi statisztikai fogalmak szerint 1997-ig a gyed-en és gyes-en lévők a foglalkoztatottak között szerepeltek.

Gazdaságilag nem aktív népesség: a népességnek a gazdaságilag aktív népességen kívüli része. Ide tartoznak:

1998-tól a gyes-en és gyed-en lévők; a gyerekgondozási támogatást (gyet) igénybe vevők; az a nyugdíjas, járadékos, aki nem folytat keresőtevékenységet; a földjük, házuk bérbeadásából, albérletből, ágybérletből és eltartási szerződésből élők; a 16 éven aluliak; a 16 éven felüli tanulók; a háztartásbeliek; a közületi eltartottak; a szociális gondozottak.

A lakossági munkaerő-felmérés fogalmai

Az International Labour Office (ILO) ajánlásainak megfelelő, negyedévente ismétlődő reprezentatív munkaerő-felmérés 1998 előtt kb. 24 ezer, 1998-tól 30 ezer háztartás 15-74 éves népességére terjed ki, és a hónap 12. napját magában foglaló hétre (a hetet hétfőtől-vasárnapig számolva) vonatkozik. A közölt adatok teljeskörűsített negyedéves átlagok.

Foglalkoztatott az, aki az adott héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, illetve rendelkezett olyan munkahellyel, ahonnan átmenetileg (betegség, szabadság, sorkatonai szolgálat stb. miatt) volt távol.

A gyermekgondozási díjban (gyed), gyermekgondozási segélyben (gyes) részesülőket - az ILO-ajánlásnak megfelelően - 1998. január 1-től a vonatkozási héten végzett tevékenységük alapján osztályozzák, eltérően az addigi magyar gyakorlattól.

Munkanélküli az, aki az adott héten nem dolgozott és nincs is olyan munkája, amelyből átmenetileg hiányzott; a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát és 2 héten belül munkába tudott volna állni, ha talál megfelelő állást, illetve már talált munkát, ahol 30 napon belül dolgozni kezd.

Gazdaságilag aktív: a foglalkoztatott és a munkanélküli, azaz az ún. rendelkezésre álló munkaerő.

Gazdaságilag nem aktív az, aki a gazdaságilag aktívak közé nem sorolható.

Passzív munkanélküli: a gazdaságilag nem aktívak közül az, aki szeretne dolgozni, ha találna megfelelő állást, de nem keres munkát, mert foglalkoztatását reménytelennek látja.

Aktivitási arány: a gazdaságilag aktívak a megfelelő korcsoportba tartozó népesség százalékában.

Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek a megfelelő korcsoportba tartozó gazdaságilag aktív népesség százalékában.

Keresetek

Bruttó kereset: a személyi jövedelemadót, az egészségbiztosítási és nyugdíjjárulékot, valamint a munkavállalói járulékot is tartalmazó alapbér és egyéb jogcímeken fizetett kereseti elemek (bérpótlék, kiegészítő fizetés, prémium, jutalom, 13. és további havi fizetés) összege.

Nettó kereset: a bruttó átlagkeresetből a munkavállalói járulék, a személyi jövedelemadó, valamint az egészségbiztosítási- és a nyugdíjjárulék levonásával és az adott évre érvényes járulékküszöb figyelembevételével számított adat.

Gazdasági szervezet

Regisztrált gazdasági szervezet: a megfigyelés időpontjában jogilag - adminisztratív nyilvántartások szerint - létező egység, azaz adószámmal rendelkező gazdasági szervezet, beleértve az adott időpontban csőd-, felszámolási és végelszámolási eljárás alatt állókat is.

Működő vállalkozás: amely a tárgyévben, illetve az előző év során adóbevallást (társasági adó, áfa stb.) nyújtott be, illetve statisztikai adatszolgáltatást teljesített, valamint a tárgyévben, illetve az azt megelőző év során alakult.

Nem tekinthető működőnek az a vállalkozás, amely:

megszűnt, de adminisztratív okokból, a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt a nyilvántartásokban még szerepel; több éve felszámolás alatt áll, gazdasági tevékenységet nem folytat; tevékenységét szünetelteti, vagy még nem kezdte meg; vállalkozói tevékenységet csak esetlegesen végez; az 1998. június 16-án és július 1-én életbe lépett „egyablakos" regisztrációs eljárás keretében - a bejegyzési határozat meghozataláig - csak az elő-regisztrációs nyilvántartásban szerepel. Az ilyen szervezet a regisztráltak között sem szerepel.

Az APEH működőnek tekinti azt az adószámmal rendelkező vállalkozást, amely nem áll felszámolási, végelszámolási vagy csődeljárás alatt, illetve tevékenysége megszűnését nem jelentette be.

A költségvetési és társadalombiztosítási, a non-profit, a munkavállalói résztulajdonosi program (MRP) szervezete, valamint 1998-tól a lakás-szövetkezetek, építő-közösségek, társasházak esetében a regisztrált szervezetek működőnek minősülnek.

Az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ (OMKMK) fogalmi rendszere

Regisztrált munkanélküliek: a regisztrált állást keresők közül azok, akik munkaviszonnyal nem rendelkeznek, nem nyugdíjasok, nem tanulók; foglalkoztatást elősegítő támogatásban (átképzés, közhasznú foglalkoztatás stb.) nem részesülnek; munkát, állást vagy önálló foglalkoztatást keresnek és a munkavégzésre, tehát egy adódó állás elfogadására rendelkezésre állnak; az állami munkaerőpiaci szervezet munkaközvetítő irodájában regisztráltatták magukat. 1995. májusától a jövedelempótló támogatásukat szüneteltetők nem szerepelnek a regisztrált munkanélküliek között.

Regisztrált munkanélküli pályakezdők: 1996. július 1-jét követően azok a munkanélküliek, akik általános iskolában, szakmunkásképző iskolában, szakiskolában, speciális szakiskolában, gimnáziumban, szakközépiskolában, főiskolán, illetve egyetemen folytatott tanulmányaikat követően nem részesültek munkanélküli-járadékban, illetve arra nem szereztek jogosultságot, 25. életévüket - felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetén 30. életévüket - még nem töltötték be, munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkeznek, de nincs munkájuk és a megyei (fővárosi) munkaügyi központ munkaközvetítő irodájában munkanélküliként regiszráltatták magukat.

Munkanélküli ellátásban részesülők száma: azok a munkanélküliek, akik munkanélküli járadékot kapnak.

Munkanélküli járadék: azt a munkanélkülit illette meg, aki járulékfizetési kötelezettségének a munkanélkülivé válást megelőző 4 év alatt legalább 360 napig eleget tett, nyugdíjra nem jogosult, számára az illetékes munkaügyi központ nem tud megfelelő munkahelyet felajánlani és elhelyezkedése érdekében

együttműködik a munkaügyi központtal, illetve kirendeltségével. (A járadék mértékét és folyósítási időtartamát a Foglalkoztatási Törvény határozza meg).

Munkanélküliek jövedelempótló támogatásában részesülők létszáma: azoknak a munkanélkülieknek a száma, akik a tárgyhónap zárónapján jövedelempótló támogatásban részesültek.

Munkanélküliségi ráta: a regisztrált munkanélküliek tárgyhavi létszáma a megelőző év január 1-i állapota szerint gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottak és regisztrált munkanélküliek) százalékában. (Ez az adat a KSH munkaerő-mérlegének forrása is.)

Foglalkoztatást elősegítő támogatások *(„aktív" foglalkoztatáspolitikai eszközök).*

Támogatott munkaerőpiaci képzésben résztvevők létszáma: ide tartoznak mindazok a munkaviszonyban nem álló álláskeresők, akik a vizsgált időszakban a munkaügyi központok által felajánlott (csoportos) vagy elfogadott (egyéni) képzésben vettek részt. Továbbá azok a képzésben részt vevő munkaviszonyban álló munkavállalók, akiknek a munkaviszonya várhatóan egy éven belül megszűnik, vagy akiknek rendszeres foglalkoztatása képzés nélkül nem biztosítható. A munkaerőpiaci képzésben résztvevők kereset-kiegészítésben vagy keresetpótló juttatásban és költségtérítésben részesülhetnek.

A munkanélküliek vállalkozóvá válását elősegítő támogatásban részesülők száma: ide tartoznak azok a korábban munkanélküliek, akik munkanélküli járadékuk (legfeljebb 6 hónapi) összegének megfelelő támogatást; a vállalkozáshoz szükséges szaktanácsadás és tanfolyami költségek (50 %-ának) megtérítését; hitel felvétele esetén a hitelfedezeti biztosítás (legfeljebb 50 %-ának) megtérítését veszik igénybe.

Foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatást igénybe vevők száma: azok a munkáltatók, amelyek a vizsgált időszakban tartósan (legalább 6 hónapja, pályakezdők esetében legalább 3 hónapja) munkanélküliek foglalkoztatását biztosították a Foglalkoztatási Törvényben előírt feltételek szerint; továbbá a tartósan munkanélküliek foglalkoztatását szolgáló bértámogatás által érintett munkavállalók száma: adott időszakban a támogatás révén munkaviszony keretében foglalkoztatottak (korábban tartósan munkanélküliek) tényleges létszáma.

Közhasznú munkát végzők létszáma: ide tartozik a vizsgált időszakban a lakosságot vagy a települést érintő közfeladat ellátása érdekében non-profit szervezeteknél munkaviszony keretében foglalkoztatottak (korábban munkanélküliek) tényleges létszáma.

Részmunkaidős foglalkoztatás támogatását igénybe vevők létszáma: azok a munkáltatók, amelyek foglalkoztatási nehézségeik miatt a teljes munkaidőre alkalmazott munkavállalóikat vagy azok egy részét csak részmunkaidőben tudták foglalkoztatni és ehhez a vizsgált időszakban (a keresetkiesés részleges pótlásához) támogatásban részesültek, illetve adott időszakban e támogatással részmunkaidőben foglalkoztatott munkavállalók létszáma.

Munkahelyteremtő beruházások útján létrejövő munkahelyek száma: ide tartoznak a vizsgált időszakban pályázat útján elnyert támogatás révén létrehozandó munkahelyek, illetve a pályázat elfogadásának időpontjától függetlenül a támogatással létrehozott, betöltött munkahelyek.

Egyéb támogatási formában részesülők, polgári szolgálat: a sorkatonai és a tartalékos katonai szolgálat helyett engedélyezett polgári szolgálatot teljesítők.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1.1 A foglalkoztatottak aránya az EU tagországaiban 1997-1998 4

2.1 A 15-74 éves népesség gazdasági aktivitása 7

2.2 A munkavállalási korú népesség száma és aránya az ország lakosságából 12

2.3 A munkavállalási korba lépők száma 1949-1999-ben 13

2.4 A munkavállalási korból kilépők száma 1949-1999-ben 14

2.5 A munkavállalási korú népesség létszáma Magyarországon a különböző életkori határok szerint 16

3.1 A foglalkoztatottak száma a 15-74 éves népességből 1992-1999-ben 20

3.2 A foglalkoztatottak száma korcsoportonként és nemenként, 1998-1999 23

3.3 A foglalkoztatási szektorok változása 24

3.4 Az Európai Unió tagországainak foglalkoztatási szerkezete 1998 26

3.5 A foglalkoztatottak száma és megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint 28

3.6 A foglalkoztatottak száma és megoszlása foglalkozásuk jellege szerint 30

3.7 A foglalkoztatottak száma foglalkozási főcsoportok szerint 31

3.8 A foglalkoztatottak megoszlása a munkahely tulajdonosa szerint 32

3.9 A főbb gazdasági szervezeti formák létszám-kategóriák szerinti megoszlása, 1999. december 31. 34

3.10 Atipikus foglalkozások aránya az Európai Unió tagországaiban 1985-ben és 1998-ban 36

3.11 Az aktív programokban érintettek létszáma 47

3.12 Az aktív eszközökben résztvevők éves átlagos létszáma 47

3.13 Az 1999. december 31-én érvényes munkavállalási engedélyek száma 55

3.14 A munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók létszáma a gazdasági ágak szerint, 1999. December 31. 56

3.15 A bejelentett betöltetlen álláshelyek, a regisztrált munkanélküliek, a munkanélküli járadékban részesülők és a közülük elhelyezkedettek száma 1997-1998 62

3.16 A regisztrált munkaerő-kereslet 63

3.17 A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya 1993-1999-ben 65

3.18 A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya a foglalkoztatási státusz szerint 1997-1999. decemberében 65

4.1 A munkanélküliségi ráta az EU tagországaiban, 1998. 68
4.2 A munkanélküliek száma korcsoportonként és nemenként 70
4.3 A munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint, nemenként 72
4.4 A munkanélküliek száma és megoszlása korábbi foglalkoztatásuk jellege szerint 73
4.5 A munkanélküliek száma korábbi foglalkozásuk nemzetgazdasági ága szerint 74
4.6 A munkanélküliek száma a munkakeresés elsődleges oka szerint 75
4.7 A munkanélküliek megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint 76
4.8 A munkanélküliek száma a munkakeresés időtartama szerint 77
4.9 A regisztrált munkanélküliek száma és aránya 1993-1999-ben 80
4.10 A regisztrált munkanélküliek száma és megoszlása iskolai végzettség és állománycsoport szerint, 1996-1999 81
4.11 A nyilvántartásba belépő munkanélküliek száma és megoszlása 82
4.12 Az első alkalommal regisztrált munkanélküliek száma és megoszlása utolsó munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint 83
4.13 A regisztrált munkanélküliek havi létszámának változása 1999-ben 84
4.14 A regisztrált és az ellátásban részesülő munkanélküliek 88
4.15 A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete és a munkanélküli járadék átlagos havi összege 88
4.16 A munkanélküli járadék átlagos összege 1999. november 20. és december 20. között 89
4.17 A munkanélküliek száma megyénként 91
4.18 A legalacsonyabb és a legmagasabb megyei munkanélküliség ráták 92
4.19 Az ifjúsági munkanélküliség Magyarországon 94
4.20 A férfiak és a nők munkanélküliségi rátái az EU tagországaiban, 1997-1998 96
4.21 A munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint, nemenként, 1999-ben 97
5.1 Az inaktív népesség aránya az EU tagországaiban, 1998 109
5.2 A 15-64 éves népességben a gazdaságilag aktívak és inaktívak száma és aránya 110
5.3 A gazdaságilag nem aktívak aránya korcsoportonként 112
5.4 A nappali tagozaton tanuló fiatalok száma és aránya az 1959/60-1998/99-es tanévekben 113

5.5 A nappali tagozaton tanulók megoszlása életkor és iskolatípusok szerint az 1998/99-es tanévben 114
5.6 A gyerekgondozás miatt a munkaerőpiactól távol maradók száma 1980-1999-ben 115
5.7 A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya 116
5.8 A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetétele 118
5.9 A gazdaságilag nem aktív nők aránya korcsoportok szerint 119
5.10 A nők gazdasági inaktivitásának növekedése 1980-1999 120
5.11 A gazdaságilag nem aktív, 15-74 éves népesség aránya megyénként és régiónként, 1999. 121
5.12 A gazdaságilag nem aktívak száma és aránya régiónként, 1997-1999. 122
5.13 Munkára váró inaktívak 123
6.1 Az ajánlott, a tényleges kereset és a minimálbér növekedési üteme 126
6.2 A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetének alakulása a nemzetgazdaságban, 1999-ben 128
6.3 A bruttó átlagkeresetek alakulása iskolai végzettség szerint,1999-ben 129
6.4 A fizikai és szellemi foglalkozásúak megoszlása az 1999. évet jellemző keresetük nagysága, szektorok és nemek szerint 130
6.5 A havi bruttó és nettó átlagkereset, a fogyasztói árindex, valamint a reálkereset indexe, 1990–1999 131
7.1 A reál-munkaerőköltség változása 1992 és 1998 között 133
7.2 A termelékenység és az egység munkaköltség változása 1998-ban 135
7.3 Havi munkaerőköltség az üzleti szférában, 1996 136
7.4 A munkaerőköltség összetétele és a főbb elemek reál-értéke 1996 és 1999 között az üzleti szférában 138
7.5 A havi munkaerőköltség alakulása 1999-ben 139
8.1 A Tanácsi Ajánlások a tagállamok foglalkoztatáspolitikájához 144

Munkaügyi Kutatóintézet

A vállalkozások és a társadalmi-gazdasági környezet

Munka-anyag

Laky Teréz

Budapest, 1983. január

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. A kutatási cél	1
II. A vállalkozásokhoz fűzött várakozások	3
III. Néhány adat	7
IV. A vállalkozás értelmezése	9
1. A "kisvállalkozás" és a "második gazdaság"	10
2. A "vállalkozás" fogalma	15
V. Mennyiben "vállalkozások"?	20
A/ A jogszabályi keretek	20
1./ A gazdálkodó egységek autonómiája	20
2./ Az alapitók anyagi befektetése	24
3./ A nyereség-orientáció	27
4./ A nyereségnek alárendelt autonóm gazdasági cselekvések	29
5./ A kockázat	30
B/ Vállalkozások a gyakorlatban	35
1./ A megalakuláshoz, müködéshez szükséges anyagi befektetés	38
2./ A nyereségre vagy a személyi jövedelem növelésére orientáltság	41
3./ A nyereségnek alárendelt autonóm gazdasági cselekvések	42
4./ A befektetések és a jövedelmek kockáztatása	43
VI. Az új formák létrejöttének és müködésének néhány tapasztalata	46
VII. A vállalkozásokhoz fűződő társadalmi-gazdasági célok realitása	57
VIII. A társadalmi-gazdasági dilemmák	64
IX. A kutatási program	70

A vállalkozások és a társadalmi-gazdasági környezet
Munka-anyag

I. A kutatási cél

A magyar gazdaság ciklikusan visszatérő müködési problémái régtől ismertek. A gazdaságirányitásban végrehajtott sokféle módositás ellenére nyilvánvaló, hogy a gazdaság müködésében nem sikerült alapvető változásokat elérni; s a világgazdaság kriziseitől súlyos helyzetben az ország 1982-re eljutott a külföldi hiteltörlesztési kötelezettségek teljesithetőségének bizonytalanná válásához, a fizetőképesség elvesztésének kockázatához.

A jelenlegi gazdasági problémákhoz vezető főbb okok sokoldalú tárgyalásával párhuzamosan elsősorban a közgazdasági szakirodalomban évek óta fogalmazódnak a gazdasági mechanizmus reformjának újabb koncepciói is.*

A régebbi és újabb javaslatok szellemében 1980 óta történt változások közül tervezett kutatómunkánkban az 1982 január 1. után alakult kisvállalkozások helyzetével, alakulásuk és müködésük társadalmi-gazdasági feltételeivel kivánunk foglalkozni.**
Ezen belül a fő figyelmet az ipari termeléshez kapcsolódó kisvállalkozásokra forditjuk, kiegészitve ilymódon a mezőgazdaság és a lakossági szolgáltatások területein müködő vállalkozásokkal foglalkozó, más kutatóhelyeken folyó kutatásokat.

---

*/ L.pl. Antal L., Bauer T., Tardos M., Vissy F., Zala J. irása

**/ Az elemzés tehát nem terjed ki a régebben létező, jellegzetesen egyéni vállalkozási formákra /mint a kisipar és a maga kiskereskedelem, a belkereskedelem és a vendéglátóipar egyén szerződéses üzemeltetése és bérlete, átalányelszámolásos rés legek/, ill. a mezőgazdasági és ÁFÉSz szakcsoportokra.

A kutatás a vállalkozásokat úgy tekinti, mint a társadalmi munkamegosztás, s egyúttal a gazdaság szervezet-rendszerének /viszonylag/ új egységeit. A gazdasági vonatkozások szempontjából fő kérdése a gazdasági mechanizmushoz kapcsolódik: menynyire terjednek el a gazdaság - elsősorban az ipari termelő-tevékenységek - különböző területein; mennyire bizonyulnak életképesnek; azaz mennyire képesek integrálódni a gazdaság tevékenységi és szervezet-rendszerébe, milyen változásokat hoznak a gazdasági tevékenységek munkamegosztásába és a termelő-szervezetek adott struktúrájába; különös tekintettel a nagyvállalatokkal kialakuló kapcsolataikra. Ennek két, általánosabb hatású kérdését - a nagyvállalatok munkaerőhelyzetére és a bérezésre gyakorolt hatásukat - kiemelt fontosságúként kívánjuk kezelni.

Ily módon a kutatás elsődlegesen "A gazdaság szervezet-rendszere" cimü kutatási főirányhoz kapcsolódik.

A társadalmi vonatkozások szempontjából a kutatás a vállalkozásokat mint mikro-közösségeket tekinti. E közösségekbe lépők különböző társadalmi rétegekből érkeznek, s váltanak egyúttal társadalmi réteget. Ezekben - a szervezetszociológiai értelemben minden termelő-szervezetre jellemzően ugyancsak formalizált /parancsolóan koordinált/ - szervezetekben a szocialista társadalom viszonyai között, de a nagyvállalatok dolgozóitól sok vonatkozásban eltérő, más értékek és érdekviszonyok függvényében alakul ki a belső munkaszervezet, a vezetők és vezetettek viszonya, a jövedelemelosztás, stb. Egyik célunk a szervezeten belüli különbségek regisztrálása; a másik e kis szervezeteknek kifelé, a környezetükben érvényesitendő érdekeik és érdekérvényesitő képességük vizsgálata: a monopolhelyzetü nagyvállalatokétól szükségképpen eltérő, lényegében önerejükre támaszkodó

kis egységek alkui gazdasági partnereikkel, a nagyvállalatokkal, a tevékenységük kereteit alakitó gazdaságirányitó szervekkel; az alkuk sajátos eszközei.

A mikroszférában megfigyelhető jelenségek módszeres vizsgálatával a társadalmi változások mechanizmusainak megismeréséhez igyekszünk hozzájárulni; különös tekintettel a kis /gazdasági/ közösségek által kiváltott, a meglévő szervezeti struktúra érdekviszonyait is alakitó hatásokra a szocialista társadalom viszonyai között. Ehhez - lehetőségeinkhez mérten - megkisérreljük nyomon követni a változás folyamatát alakitó főbb tényezőket, illetve az általuk kiváltott hatásokat. Terveink szerint regisztráljuk az ideológiai szférában a gyakorlati intézkedéseket megalapozó, az ideológiai érvrendszerben megjelnő változásokat /együttmüködve az MSzMP KB Politikai Főiskolájával, illetve a Társadalomtudományi Intézettel/. Regisztráljuk az irányitási szférában születő - elsősorban a jogszabályokban és egyéb, a gazdálkodó egységekre kötelező szabályokban megjelenő - intézkedéseket.
A különböző intézményeknél /PM, KSH, ÁBMH, Társadalombiztositási Főigazgatóság, stb./ készülő statisztikák, felmérések, elemzések segitségével figyelemmel kisérjük a gazdaság néhány, témánk szempontjából fontos, részlegesen befolyásolható vagy spontán reálfolyamatának alakulását /mint a nagyvállalatok termelési és értékesitési lehetőségei, a munkaerőhelyzet, a bérszinvonal, stb./ és ezek hatását a vállalkozások helyzetének, életképességének alakulására. /Az 1983. évi részletes kutatási programot a IX. fejezet tartalmazza./

II. A vállalkozásokhoz füzött várakozások

Bár kutatási programunk csupán az ipari szektor tevékenységeire terjed ki, az áttekintés kedvéért itt röviden a gazdaság más szektoraiban regisztrálható helyzetet is vázolom.

Magyarországon 1982-ig az ágazati irányitó szervek által közvetlenül nem irányitott gazdasági tevékenységek fő területei a következők voltak:

- a mezőgazdaságban a háztáji és kiegészitő gazdaságokban folyó kisárutermelés, továbbá a mezőgazdasági nagyüzemek keretén belül szerveződött - zömmel ipari termelő tevékenységet végző - melléküzemágak;
- a szolgáltatási szférában elsősorban a mintegy 110 ezres létszámú magánkisipar, továbbá a kiskereskedelemben és a vendéglátásban a bolti egységek szerződéses és bérleten alapuló üzemeltetése;
- az ipari termelésben a magánvállalkozásnak nem voltak kialakult formái. A feldolgozóiparban a kisiparosok, háziiparosok gyártottak választékbővitő árukat /cipő, ruha, kosár, vegyi termékek, müanyagok, stb./ egyébként a kisiparosok és a mezőgazdasági kisegitő- és melléküzemági egységek dolgozói főként bérmunkát végeztek az állami vállalatok és ipari szövetkezetek rendelésére.

A kisvállalkozások meghirdetése a mezőgazdaságban is tovább szélesitette a nagy termelő-szervezeteken belül kialakitható, rugalmasabb gazdálkodási formák körét /pl. tsz-ekben, állami gazdaságokban alakitható vállalati munkaközösségek/, s felerősitette a továbbfejlesztési kisérleteket; mint a MéM által támogatott baksai, s ennek kiterjesztését célzó; valamint a megtürt szentesi kisérletet/*

A szolgáltatási szektorban a tevékenységi szféra új területei nyiltak meg /a szellemi szolgáltatásoktól - mint a

---

*/ Mint köztudott, a szentesi kisérlet Liska Tibor vállalkozáskoncepcióján alapul, aki elsőként kezdett foglalkozni Magyarországon a szocialista tipusú vállalkozás lehetőségeivel.

számitástechnika, szervezések, tervezések - a személy- és áruszállitás, az egészségügyi és a kultúrális szolgáltatásokig/, az egyéni vállalkozásnál nagyobb, több résztvevővel müködő, magánszemélyekből álló különféle közösségek létrehozásának lehetőségével. A cél az, hogy a vállalkozások minél többféle szolgáltatási igényt elégitsenek ki.

Az iparban jelentős változásoknak nyitottak utat a rendelkezések. Az állami és szövetkezeti vállalatok nagyobb önállósággal müködtethetik korábbi egységeiket /kisvállalat, leányvállalat, kisszövetkezet, szakcsoport, szerződéses, átalánydijas üzemeltetés/; magánszemélyek alakithatnak ipari termelési tevékenységet végző kisvállalkozásokat /GMK, PJT/; s a vállalatok saját dolgozóikból - meghatározott feladatok elvégzésére - létrehozhatnak vállalati gazdasági munkaközösséget /VGMK/.

Az iparban az új formák elsődleges célja az, hogy az erősen centralizált szocialista ipar hátteréként fokozatosan létrejöjjön a gazdaságos termeléshez, a rugalmas gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen kis- és középméretü üzemek hálózata, amelyek tevékenysége a nagyvállalatokhoz kapcsolódik, azt egésziti ki. A kereslet kielégitése a cél a fogyasztási szolgáltatások hiányszféráiban; továbbá mind a termelés, mind a fogyasztás területén minden olyan tevékenység megszervezése, amelyeket az állami szektor nem képes hatékonyan végezni.

A termelési és fogyasztási áruválasztékot bővitő, sokféle szolgáltatási igényt kielégitő -ilymódon az életszinvonalat javitó - kisvállalkozások létesitéséhez további várakozások is füződtek:

1./ Bizonytalanul ugyan, de megfogalmazódott olyan elképzelés is, hogy a lakosság vagyonának, illetve jövedelmének egy része - az esetenként pazarló fogyasztás helyett - áramol-

jék vissza a termelésbe, s az elfogyasztás, illetve a tezaurálás helyett váljék termelőtőkévé;

2./ Ilymódon - a költségvetés megterhelése nélkül - teremtődjenek új munkahelyek, elősegitve a különböző rétegeknél /pl. különböző új diplomások, tovább nem tanuló érettségizettek/ és különböző területeken /pl. több megyében/ 1979-80-tól tartósuló és súlyosbodó foglalkozási gondok megoldását.

Az útnyitást nem akadályozták ideológiai érvek. A lehetséges ideológiai ellenvélemények - nagyon kevés kivételtől eltekintve - nem kerültek felszinre. A politika a kisvállalkozások kérdését kizárólagosan pragmatikusan kezelte, s a megyei pártbizottságok zöme maga állt a kisvállalkozásokat előkészitő megyei akciók élére.

Az irányitási szférában élénk jogalkotó munka nyitott utat a kisvállalkozásoknak; számos új, a létüket hangsúlyosan legalizáló, gazdasági működésüket elősegitő jogszabály született, igen sok régebbit módositottak. Az államapparátus érintett szervezeteinek /elsősorban a PM, OT, IM/ vezető munkatársai a jogszabály-alkotáson túl az agitativ, ismeretterjesztő előadások sokaságát tartották, mind a különböző szintü párt- és állami szervezetekben dolgozók, mind a potenciális és megalakult kisvállalkozásokban résztvevők számára.

A tömegkommunikációs eszközök - az újnak kijáró érdeklődéssel - bőségesen foglalkoztak a vállalkozásokkal; az alakulást akadályozó körülményekkel - elsősorban a tanácsapparátus nehézkes és bizonytalankodó tevékenységét birálva.

A nagy hirverést áprilistól - központi intenciónak eleget téve - jelentősen mérsékelték. Júniusban a vállalkozásokhoz

kapcsolódóan új hetilap is alakult /az Ötlet/ a KISz KB égisze alatt.

Azaz: az irányitó apparátusok aktivan segitették a kisvállalkozások lehetőségének megteremtését; a közvéleményt pedig a tömegkommunikációs eszközök általában pozitiv állásfoglalása befolyásolta.

III. Néhány adat

A rendelkezésre álló adatok szerint 1982. októberében az általunk vizsgált vállalkozási formák, és a bennük résztvevők száma az alábbi volt: /Táblázatot lásd a köv. oldalon/

A tevékenység szerint a létrejött vállalkozások mintegy harmada szolgáltatási tevékenységre alakult /többségük szellemi tevékenységet végez; számitástechnikai, tervezési, szervezési szolgáltatást/; kb. 40 % alakult ipari, 14 % épitőipari tevékenység végzésére.

Az összes vállalkozás mintegy fele Budapesten alakult, az ország 19 megyéjében alakultak együttesen teszik ki a másik felet.

Az új vállalkozásokban résztvevők az ország kb. 5 millió aktiv keresőjének 0,8 %-át teszik ki.*/ Emellett a vállalkozásokban résztvevők 70-80 %-a megtartotta munkaviszonyát eredeti munka-

---

*/ Összehasonlitásul: a mezőgazdasági nagyüzemek alaptevékenységen kivüli tevékenységet végző 8433 üzemében 1982.I. félévében csaknem hétszer annyian dolgoztak /256.607 fő/, mint az új kisvállalkozási formákban./ Forrás: Tájékoztató jelenté a területi foglalkoztatási helyzet változásairól, a kiegészit és kisegitő gazdasággal, kisszervezetekkel összefüggésben, az új szervezeti formákkal kapcsolatos munkaügyi folyamatok jellemzői. ÁBMH Területi Főo. 1982. október.

Szervezeti forma	A szervezetek száma	%	A tagok száma	%
Megyei Jogi Irodaság	127	3	953	2
Területi Munkaügyi Bizottság	1914	42	9055	24
Vállalati Gazd. Mk.	2040	44	19497	51
Társadalmi szervezet ipari szolg.részlegét bérlő GMK	-	-	-	-
Vállalati nyereséget szerződéssel üzemeltető PJT	2	x	5	x
Áll.váll.kereskedelmi, vendéglátóipari üzletét bérlő PJT	8	x	24	x
Ipari szolgáltató szöv. Szakcsop.	269	6	2500	7
Kisvállalat	4	x	300	1
Kisszövetkezet	139	3	5359	14
Leányvállalat[x/]	6 /14/	x	kb. 500 /1200/	1
Együtt:	4609	100	37871	100

x = A két tizedesre számított százalékértéknél alacsonyabb érték

x/ A leányvállalat csak abban az esetben sorolódik a kisvállalkozások körébe, ha kisvállalatként működik, azaz, ha az anyavállalat csak az alapitás aktusában vesz részt, de a gazdasági működésbe már nem avatkozik bele. A kisvállalat és a jogilag önállóan definiált leányvállalat között ugyanis jelentősek a különbségek. A leányvállalat szervezetileg az anyavállalat része; a tevékenységi köre ellátásához szükséges eszközei az anyavállalat tulajdonát képezik; igazgatóját az alapitó vállalat igazgatója nevezi ki, menti fel, s gyakorolja felette az egyéb munkáltatói jogokat. Az anyavállalat egyfelől részesedik a leányvállalat nyereségéből, másfelől anyagilag felel a leányvállalatért: hiányát vagy veszteségeit saját forrásaiból köteles fedezni. A kisvállalat viszont szervezetileg is önállósul Az 1983. okt. 31-ig megalakult 14 leányvállalatból 6 kisvállalatként működik. A továbbiakban a 4 kisvállalatot és a 6, kisvállalati formában működő leányvállalatot általában együtt, 10 kisvállalatként kezelem /tagjaik együttes aránya a számitásba vett szervezetek tagjainak kb. 2 %-a./

helyén, és munkaviszony mellett vész részt valamilyen vállalkozási formában. A teljes, vagy pedig részmunkaidőben történő vállalkozás formánként jelentősen eltérő: a legnagyobb létszámot kitevő VGMK-k minden tagja szabadideje terhére vesz részt a vállalkozásban, a régi alapitású kisszövetkezetek tagjai viszont zömmel "főállású" szövetkezeti tagok.A 20-30 %-nyi főfoglkozású "vállalkozó" zöme korábban is vagy önálló volt /kisiparos/ vagy foglalkozási viszonya nem változott /szövetkezeti tag volt és maradt, csak most kisszövetkezet vagy szakcsoport tagja./ Azok száma, akik feladták eredeti munkahelyüket a vállalkozás kedvéért, csupán néhány százra tehető.

A "vállalkozás félállásban" önmagában is indokolttá teszi a kérdést: a létrejött gazdálkodó egységek mennyiben tekinthetők "vállalkozásnak"?

IV. A vállalkozás értelmezése

Anélkül, hogy a vonatkozó szakirodalmat teljes egészében áttekinthettem volna, s anélkül, hogy az itt idézésre kerülő néhány általánosan használt fogalom meghatározásának minden elemét kritikailag elemezhetném, kisérletet teszek a "vállalkozás" meghatározására, elsősorban azért, hogy a Magyarországon létrejövő "kisvállalkozásokat" mint "vállalkozásokat" minősithessem*/ Noha a "vállalkozó" és a "vállalkozás" egymást feltételező fogalmak, mellőzöm a "vállalkozó", a "vállalkozói funkció", "vállalkozói szerep", stb. megközelitésekkel a személyre vonatkozó - nagy számban található meghatározásokat; itt a vállalkozásokról mint gazdálkodó egységekről lesz szó.

---

*/ A hazai szakirodalomban Liska Tibor sok vitát kiváltó koncepcióján kivül 1978-ban Hegedüs A.-Márkus M.: A kisvállalkozás és a szocializmus c. cikke hivta fel a figyelmet a kérdés időszerüségére, s a megoldási lehetőségekre./Közgazd.Szle, 1978/9 A vállalkozást, mint gazdasági funkciót Lányi Kamilla definiálta A vállalkozás problémája gazdaságunkban c.cikkében /Külgazdaság 1981/1./ Bossányi Katalin ugyancsak még az újtipusú kisvállalkozások megalakulása előtt tekintette át a létrehozásukhoz füződő társadalmi célokat "A kisvállalkozás kiterjesztése: lehetőségek és korlátok" c. cikkében /Társadalmi Szemle, 1981/11./.

Az érdemi tárgyalás előtt azonban két, a hazai gyakorlatban a vállalkozásokkal összefüggésben elterjedt értelmezés tisztázása szükséges.

1./ A "kisvállalkozás" és a "második gazdaság"

A/ A hazai szóhasználatban a "kisvállalkozás" kifejezés terjedt el, ami a hangsúlyt a méretre helyezi, s ily módon egy speciális, a szokásos vállalati méreteknél kisebb szervezeti formát jelez.*/ A kifejezés egyúttal - a méreteket illetően - elhatárolja a "kisvállalkozásokat" egyfelől a személyi ipargyakorlási engedély alapján működő magánkisipartól, másfelől a "nagyobb" méretü gazdálkodó egységektől.

Bár a gyakorlat távolról sem egységes - még a főhatóságoknál sem - a "kisvállalkozás" kifejezés alá általában az 1982. januárjától alakitható új gazdálkodó szervezeteket sorolják: a GMK-t /Gazdasági Munkaközösség/, a VGMK /vállalati gazdasági munkaközösség/, valamint a régebbi jogszabályokon alapuló, de újjáéledt PJT-t és a Közkereseti Társaságot, a kisvállalatot, a vállalatok egyes részlegeinek szerződéses üzemeltetését. Ide sorolódnak a szövetkezeti mozgalmon belül létrehozható új formák: az ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport, a kisszövetkezet. Akik szélesebben értelmezik, kisvállalkozásnak minősitik a kereskedelmi és vendéglátóipari üzletek szerződéses üzemeltetését, az átalányelszámolásos rendszert, valamint az ipari és szolgáltató egységek bérletét is.**/

---

*/ A sajtóban, s a köznyelvben elterjedt kifejezést elsősorban azok honositották meg, akik régen küzdenek az ipar szervezet átalakitásáért. Ebben a szellemben kapta nevét a Magyar Kereskedelmi Kamarában alakult Kisvállalkozói Tagozat is.

**/ l.pl.: Varga György: A kisvállalkozás. Valóság 1982/9.

Bárhol húzzák is meg a "kisvállalkozás" határát, a kritérium kétségkivül a méret, a tagok száma. A jogszabályok*/ többnyire rendelkeznek is a létszám alsó vagy felsó határáról: a GMK esetében a létszám 2-30 fő lehet; ugyanezt a határt állapitották meg a VGMK-k esetére is. PJT esetében a minimális létszám 2 fő, de a taglétszámnak nincs felsó határa. A kisvállalat méretére nincs előirás, csupán annyi, hogy "általában kisebb létszámú, mint a hasonló tevékenységü vállalatok".

A szövetkezeti formán belül létrejött új formák közül a kisszövetkezet létszáma korlátozott: legfeljebb 100 főből állhat. Az ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoport legalább 15 tagból állhat, felsó határa azonban nincs korlátozva, akár ezer fős is lehet. A szerződéses ipari részleg üzemeltetése: legfeljebb 15 fő. Azaz: a "kisvállalkozás" elnevezés mögé a valóságban a legkülönbözőbb méretü - és nem is feltétlenül kicsi! - szervezetek sorolódnak.

Ez az egyik oka annak, hogy a "kisvállalkozás" elnevezést nem tartom szerencsésnek: a méretek szerinti elhatárolás ugyanis számos terminológiai zavar forrása lehet. A másik okot érzem azonban fontosabbnak: a lényegi különbségtétel helyett - azaz, hogy melyik müködik vállalkozásként - csupán a formai, a méretbeli különbségekre helyezi a hangsúlyt.

Az elnevezés - amit már valószinüleg nem lehet kivonni a köznyelvi forgalomból - kétségkivül legalább két, fontos gondolatot akar kifejezni. Az egyik az ipar kivánt szervezeti méreteivel kapcsolatos törekvésre utal: hogy a gazdaságban alakuljanak ki a nagy termelőszervezetek körüli kis termelőegységek /pl.

---

*/A jogszabályokon kivül felhasználtam az értelmező és magyarázó kiadványokat, pl. a PM Joginform által kiadott jogszabálygyüjteményt és magyarázatot. /Utmutató a kisüzemi termelés és a kisegitő tevékenységek szabályainak alkalmazásához. PM Joginform, Igazságügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Bp.1982/, továbbá a Vállalkozók Zsebkönyve, Alkotó Ifjúság Egyesülés, 1982.

bolygó-vállalatok/; s ily módon az ipari tevékenységek nagyon sok kis szervezetből álló "háttéripara". Ebben az összefüggésben a "kis" jelző utal a nagyvállalattól szükségképpen eltérő szervezeti rugalmasságra, a kockázatvállalási képességre is. A másik gondolat ideológiai tartalmú. Arra utal, hogy előirt keretek között tartott, kisméretü vállalkozásokról van szó, amelyek már csak méreteiknél fogva sem fenyegetik a szocialista szektor hegemóniáját.

E két, pozitiv törekvésü háttér-értelmezés sem teszi azonban az elnevezést elemzési célokra alkalmassá. A pusztán a méretek szerinti elhatárolás ugyanis számtalan pontatlanságot rejt magában: például

- a méretek szerinti osztályozás a 2 fős GMK-t vállalkozásnak tekinti, a 3 alkalmazottal, 6 családtaggal, esetleg 3 szakmunkástanulóval dolgozó kisipart nem; a 100 fős "kisszövetkezetet" igen; a 100 fős szövetkezetet nem;
- nem tisztázza a "kis" mérettartomány határait, s igy azonos kategóriába kerül a 2 fős GMK, a 100 fős kisszövetkezet, a nem korlátozott létszámi kisvállalat, ami többszáz főt foglalkoztatva is kisebb létszámi lehet, mint a hasonló tevékenységü állami vállalatok;
- ily módon a 2 fős, és a néhány száz fős gazdasági egységek között elfedi az ebben a mérettartományban is jelentős /és nemcsak a "kis" és a "nagy" vállalatok összehasonlitásakor szerepet játszó/, az egész müködést meghatározó különbségeket..

A méret szerinti megkülönböztetést néhány mérőszám segitségével persze jóval pontosabbá is lehetne tenni. Csakhogy a kifejezésben nemcsak a "kis", hanem a "vállalkozás" fogalma is tisztázatlan; s az igazi probléma éppen az, hogy a <u>vállalkozás</u>

lényegi vonásait szoritja háttérbe. Ezzel azt is elrejti, hogy a kisméretü gazdálkodó egység még nem szükségképpen vállalkozás - mint ahogy a nagy sem -; "vállalkozásról" csak meghatározott kritériumok megléte esetén beszélhetünk. E fejezetben ezeket a kritériumokat igyekszem tisztázni.

B/ Az új formákban megalakult gazdálkodó egységeket - a gyakori véleményektől eltérően - magam nem sorolom a "második gazdaságba".

Mind a köznapi szóhasználat, mind a tudományos igényü definició egymástól némileg eltérő értelmezését alkalmatlannak, sőt károsnak itélem meg a vállalkozásoknak a gazdaságban elfoglalt helye kijelölésére.

A köznapi szóhasználat némileg pejorativ - és csak nagyon lassan semlegesedő tartalmi - minősitése tapad az általánosan használttá vált kifejezéshez: a közvélemény általában az illegális jövedelemszerzést tekinti a "második gazdaságnak". A tudományos igényü fogalom szerzői a "második gazdaság" körébe az egyéni munkavégző képesség alapján minden olyan gazdasági tevékenységet besoroltak, amit a gazdaság szocialista szektorán kivül hasznositanak, s a belőle származó jövedelem kivül esik a társadalmilag szervezett jövedelem-elosztáson.*/

A köznapi értelmezéssel szemben egyszerü az érvelés: az állam jogrendjével szentesitett vállalkozási formák nem tekinthetők "illegálisnak", annál is kevésbé, mert a GMK és a PJT kivételével valamennyi új forma közvetlenül kapcsolódik a szocialista szektor szervezeteihez, annak szerves részei; a GMK és a PJT

---

*/ "Széles értelemben vett második gazdaságon a munkavégző képességnek a gazdaság szocialista szektorán kivüli hasznositási módjait, illetőleg a jövedelmek társadalmilag szervezett elosztáson kivüli újraelosztási folyamatainak összességét értjük". Gábor R.I-Galasi P.: A "második" gazdaság, MJK. 1981. 17. oldal.

pedig - mint közös vállalkozási formák - az egyéni vállalkozáson alapuló kisiparral, s más egyéni vállalkozásokkal azonosan - társadalmilag elfogadott, törvényes formák.

A tudományos igényü definició mindkét elemével szembe is egyszerü érvek állithatók:

a/ A vállalkozások esetében másról van szó, mint az egyén munkavégző képességének a szocialista szektoron kivüli hasznosulásáról. A szocialista szektoron kivüli munkavégzés ugyanis még nem "vállalkozás"; akkor sem, ha az itt végzett munka értéke nem az államilag szabályozott bérek szerint alakul, hanem erősebben függ a kereslettől-kinálattól. A "második gazdaság" fogalma ebben a vonatkozásban elsődlegesen a munkavállalói stratégiákra utal; mig a "vállalkozás" - véleményem szerint - már nem a munkavállalói státusszal jellemezhető, hanem - adott körülmények esetén - éppen annak elhagyását jelenti. Ehhez most alkalmas szervezeti formák is létrejöttek.

b/ Ha pedig a vállalkozások tevékenységét a társadalmilag szervezett tevékenységek körébe soroljuk /hiszen az állami szabályozással a társadalmi szervezés történt meg/, akkor a tevékenységgel szerzett jövedelmet is a társadalmilag szervezett elosztás részének kell tekintenünk. /Itt legfeljebb az elosztás közvetett vagy közvetlen formái szerint tehetünk különbséget./ Magam egyébként igy tekintem a magánkisipart, sőt a háztáji gazdaságot is.

Mindez indokolja, hogy a gazdaságot a szervezetrendszer szempontjából egységesnek tekintsük, amelyben a tevékenységeket végző összes gazdálkodó egység a gazdaság integráns része.*/ Ezért indokolatlannak - sőt félrevezetőnek - tekintem, hogy a

---

*/ Mindezzel nem kivántam cáfolni a fogalom hasznosságát a munkavállalói stratégiák elemzésében.

legálisan müködő gazdasági egységeket kirekesztik az "első" gazdaságból, s átsorolják a fél-legális és nem-legális tevékenységeket általában jelölő fél-fehér vagy fekete gazdaságba.
Nyilvánvalóan nem a "második gazdaság" kifejezés használatán múlik majd, hogy a vállalkozás a társadalmi értékrendben elfogadott, társadalmilag legalizált lesz-e, s hogy a társadalmi-gazdasági környezet mint egyenrangú formát fogadja-e be, felismerve a társadalmi cél: a gazdaság adaptivabbá tételének szükségességét az életszinvonal növelése érdekében.

2. A "vállalkozás" fogalma

A modern vállalkozásokkal kapcsolatos meghatározások közül a legáltalánosabban Schumpeteré használatos,* aki alapvető megállapitásaiban Max Weberre támaszkodott.**
Mindazok, akik eltérnek Schumpeter fogalmától, azért teszik, hogy a saját céljaikhoz inkább megfelelő fogalmi elemeknek adjanak hangsúlyt***. /Természetesen némileg eltérő jegyeket hangsúlyoznak a vállalkozás jogi, szociológiai, politikai, közgazdasági, stb. fogalmai./ Magam itt elsősorban arra törekszem, hogy az előzőekben jelzett kutatási célokhoz operacionalizálható, a szocialista gazdaság és társadalom viszonyai között értelmezhető, a vállalkozás, mint gazdálkodó egység ismérveit foglaljam össze.

---

* J.Schumpeter: Unternehmer in: Handwörterbuch der Staatwissenschaften.4.átdolg. kiadás, 8.kötet, Jéna 1928.476-487

** L.pl. Max Weber: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. KJK.1979. Fogalmi bevezetés 9-22; Gazdaság és Társadalom, Szemelvények, KJK. 1967. A közösségek gazdasági kapcsolatai /Gazdaság és társadalom/ általában, 125-136.old./ stb.

*** L.pl. A.Gerschenkron: The Modernization of Enterpreunership in:Continuity in History and Other Essays;The Belkmap Press of Harvard University Press, 1968. 128-139.

Ebben az értelemben a "vállalkozás" megkülönböztető jegyeit az alábbiakban látom:

- Autonóm /önálló/ gazdálkodó egység. Azaz, szervezetileg közvetlenül nem alárendelt a szocialista gazdaság irányitó szervezeteinek; gazdasági tevékenysége - a szocialista /állami és szövetkezeti/ gazdaság egységeitől eltérően - közvetlenül nem alávetett a gazdaságirányitás hierarchikus szervezetrendszere döntéseinek, azaz kivül áll a szervezetrendszer függelmi viszonyain.
A közvetlen állami irányitástól való függetlenségen túl más gazdálkodó szervezetekkel sincs hierarchikus függelmi kapcsolatban; "kizárólag önmagával rendelkezik". /A formai önállóság elemeit hangsúlyozza Schumpeter is, aki szerint a vállalkozás "....formailag önálló, látszólag önmagával rendelkező, alapvetően önmagára utalt és közvetlenül csak a saját létérdekei szerint tájékozódó" egység./ Gazdasági tevékenységét - az állam általános /jogi/ szabályainak alávetetten - elsődlegesen a kereslet-kinálat szabályozza. /Max Weber: "Csupán a piaci esélyek és a számvitel alapján tájékozódnak"./

A szervezeti és müködési függetlenség hangsúlyozását viszonyaink között különösen fontos megkülönböztető jegynek tartom enélkül szerintem nem értelmezhető a "vállalkozás". /Más oldalról: a szervezetileg és a gazdasági müködésben függelmileg a gazdaságirányitó szervezetekmek alárendelt termelő-szervezetek e meghatározás értelmében nem, vagy csak annyiban tekint-

Ebben az értelemben a "vállalkozás" megkülönböztető jegyeit az alábbiakban látom:

- Autonóm /önálló/ gazdálkodó egység. Azaz, szervezetileg közvetlenül nem alárendelt a szocialista gazdaság irányitó szervezeteinek; gazdasági tevékenysége - a szocialista /állami és szövetkezeti/ gazdaság egységeitől eltérően - közvetlenül nem alávetett a gazdaságirányitás hierarchikus szervezetrendszere döntéseinek, azaz kivül áll a szervezetrendszer függelmi viszonyain.
A közvetlen állami irányitástól való függetlenségen túl más gazdálkodó szervezetekkel sincs hierarchikus függelmi kapcsolatban; "kizárólag önmagával rendelkezik". /A formai önállóság elemeit hangsúlyozza Schumpeter is, aki szerint a vállalkozás "....formailag önálló, látszólag önmagával rendelkező, alapvetően önmagára utalt és közvetlenül csak a saját létérdekei szerint tájékozódó" egység./ Gazdasági tevékenységét - az állam általános /jogi/ szabályainak alávetetten - elsődlegesen a kereslet-kinálat szabályozza. /Max Weber: "Csupán a piaci esélyek és a számvitel alapján tájékozódnak"./

A szervezeti és müködési függetlenség hangsúlyozását viszonyaink között különösen fontos megkülönböztető jegynek tartom, enélkül szerintem nem értelmezhető a "vállalkozás". /Más oldalról: a szervezetileg és a gazdasági müködésben függelmileg a gazdaságirányitó szervezetelnek alárendelt termelő-szervezetek formálisan, törvényeltérés forgalomban nem a vállalkozás egyik megjelenési formájának tekinthetők, mert a gazdálkodási szféra más szereplői nyilvánvalóan nem tekintik őket partnereiknek./

hetők "vállalkozásnak", amennyiben a függelmi viszonyok megengedik "a piaci esélyek és a számvitel alapján" történő gazdasági akciókat, az akciók között a várható nyereségtől függő választást./

A szervezeti autonómia kritériuma ugyancsak kizárja a "vállalkozás" fogalmából a szerződéses és a bérleti jogviszonyt; ezek - ebben az értelemben - nem autonóm, hanem függelmi /szerződéses, bérleti/ viszonyon alapuló gazdálkodó egységek /annak ellenére, hogy a bérlő, a szerződő személyében vállalkozó/.

Az autonómia forrása az, hogy a vállalkozás önálló elhatározásból /azaz nem az irányitási szférában eltervezett munkamegosztás részeként/ kétesült; az alapitók biztositják a vállalkozás létrejöttéhez és müködéséhez szükséges eszközöket is. /Azaz, a megmunkáláshoz, a müködéshez szükséges anyagi feltételeket nem az állami költségvetés nyújtja ../ A szervezet alapitói viselik annak kockázatát is, ha tevékenységük nem illeszkedik a gazdaság igényeihez.

A létrejött önálló szervezet-szociológiai értelemben formalizált szervezetté válik, s környezetével szemben önálló érdekekkel rendelkezik; érdekstrukturájának alapja életképességének biztositása, a fennmaradáshoz füzödő érdek. Ilyen vonatkozásban nem különbözik a gazdaság más, formalizált szervezeteitől. Különbözik azonban az érdekérvényesités elsődleges irányában: minthogy érdekeit nem a függelmi viszonyok formálják, érdekérvényesitési törekvései sem a gazdaságirányitó szervezeteknél elérhető előnyök megszerzésére irányulnak, hanem a gazdálkodási szféra más szereplői: a vevők, kliensek, a versenytársak felé.

- A vállalkozás, mint gazdasági tevékenység, két alapvető jeggyel rendelkezik:

a/ nyereség-orientált. /Max Weber: "nyereségszerzésre, mégpedig nyereséggel járó cserelehetőségekre irányul"... "arra törekszik, hogy rentábilis legyen, vagyis arra, hogy a vállalkozáshoz felhasznált eszközök pénzben kifejezett értéke fölött többletre tegyen szert". A "nyereség" ebben az összefüggésben kettős értelmü. Egyfelől jelenti a vállalkozás számára megfelelőnek ítélt jövedelmet /amit behatárolhatnak a tradiciók, az állami jövedelemszabályozás, stb./ másfelől a tőke értékesülését; a tőkével, mint elvont értékkel való gazdálkodást, amit - ha az adott vállalkozás nem bizonyul életképesnek - kivonnak és máshova fektetnek be. Tehát: az adott vállalkozás azért és addig vesz részt a gazdálkodási folyamatban, amig az nyereséggel járó lehetőséget igér. A nyereségre törekvésben különbözik a gazdálkodás másik alaptipusától, a csak a saját szükséglet fedezése érdekében gazdálkodó háztartástól, illetve minden más, nyereségre nem törekvő gazdálkodó szervezettől /pl. amit a költségvetés müködtet. /Max Weber/

b/ a nyereség reményében kockáztat:

- kockáztatja a létrehozók <u>személyes befektetését</u> /az alapitáshoz és a müködéshez szükséges tőke értékesülését/ és esetenként a személyes vagyont is
- a vállalkozásban résztvevők <u>jövedelmét</u> /mint a szellemi vagy fizikai munkavégzésük eredményét./

A nyereséges müködés a feltétele a vállalkozás továbbélésének; ha tartósan veszteségessé válik, életbentartásáról nem gondoskodik külső erő. Azaz: a nyereség reményében vállalt kockáztatásainak következményeit maga viseli.

Az elsősorban az operacionalizálás érdekében konstruált fogalom fő elemei tehát:

1. a vállalkozás, mint autonóm gazdálkodó egység, formailag önálló;
2. létrehozói biztositják a megalakulásához, müködése megkezdéséhez szükséges anyagi feltételeket;
3. tevékenysége nyereségre orientált;

4. a nyereségnek rendelődnek alá gazdasági akciói; az erre vonatkozó döntéseket autonóm módon, "látszólag önmagával rendelkezve, alapvetően önmagára utaltan" hozza meg;

5. a nyereség reményében kockáztatja az alapitók befektetését és a vállalkozásban résztvevők jövedelmét.

E jegyek alapján tekintem át a következőkben, hogy a létrejött új gazdálkodási szervezeti formák mennyiben felelnek meg a vállalkozás kritériumainak, azaz mennyiben tekinthetők "vállalkozásoknak". A kritériumokat először a jogszabályokban rögzitett elvekkel, majd pedig a gyakorlati tapasztalatokkal vetem össze. Az elemzés nem terjed ki a "régi" vállalkozási formákra, /mint a kisipar és a kiskereskedelem, továbbá kiskereskedelmi és vendéglátóipari üzletek egyéni bérlete és szerződéses üzemeltetése/, valamint a közkereseti társaságra, amely tudomásom szerint elsősorban a kiskereskedelmi egységek üzemeltetésének egyik formája.

V. Mennyiben "vállalkozások"?

A/ A jogszabályi keretek

A jogszabályok pontosan rendelkeznek valamennyi, általam fontosnak tekintett kritérium kérdésében. Vizsgáljuk meg tehát a kritériumok érvényesülését az egyes formákra vonatkozó jogi szabályozás elvei szerint.

1./ A gazdálkodó egységek autonómiája

Mint a korábbiakból kitünt, az autonómia lényegét a szervezeti függetlenségben, azaz a más szervezetektől való függelmi viszony hiányában látom: a gazdálkodó egység akkor és annyiban tekinthető autonómnak, ha a piaci kapcsolatokon túl létében nincs alárendelve más szervezetnek, amely meghatározhatja önálló létét és cselekvéseit. Az autonómia mértékének tehát több összetevője

van: az alapitás önállósága, a tevékenységi kör önálló meghatározása, ezen belül a konkrét üzleti akciók elvállalására vagy nem vállalására vonatkozó, a nyereséget, illetve a kockázatot mérlegelő autonóm döntés lehetősége; továbbá a jövedelem felhasználása feletti rendelkezés - elfogyasztják vagy befektetik -, illetve a továbbmukodes vagy megszunes - azaz a saját sorsukra vonatkozó döntés. Együttesen, az összetevőkben meglévő autonómia mértékének kombinációjától függően az autonómiának több fokozata képzelhető el: a teljes szervezeti önállóságtól a többé vagy kevésbé korlátozottig. Anélkül, hogy e fokozatokat empirikusan meg tudnám határozni, néhány természetesen adódó jegy alapján megkisérlem jellemezni az új szervezetek önállóságának mértékét.

Teljesen önállónak tekintem

- a Polgári Jogi Társaságot /PJT/
- a Gazdasági Munkaközösséget /GMK/, továbbá
- a kisszövetkezetet,

amelyek az autonómia általam használt kritériumainak teljes mértékben megfelelnek.

Részlegesen önállónak tekintem

- a kisvállalatot, amely tevékenységi körében önállóan gazdálkodik, a gazdasági szabályozók és a hatósági előirások keretei között. Önállóságának egyik jellemzője anyagi függetlensége: eszközeit az alapitó szerv nem vonhatja el, vagyoni kötelezettségeiért is önállóan felel; ha veszteségessé válik, nem lehet szanálással megmenteni.

Önállóságát azonban jelentősen korlátozza az alapitó szervtől való szervezeti függősége /az alapitó lehet ágazati vagy funkcionális minisztérium, a Magyar Kereskedelmi Kamara, trösztí

vállalat, stb./ továbbá a szervezet vezetőjének személyi függősége /az igazgatót a kinevezésre jogosult állami szervek nevezik ki./ Korlátozott a nyereség felhasználásában is: például a bérnövelésre fordítható nyereségrész - ha némileg eltérő módon is - ugyanolyan szigorúan szabályozott, mint a nagyvállalatoknál.

- Nem tekintem önálló gazdálkodó egységnek az ipari és a szolgáltató szövetkezeti szakcsoportot, amelynek egész tevékenységéért az anyaszövetkezet a felelős /meghatározva egyebek között azt az értékhatárt, amelyen felül a szakcsoport csak a szövetkezet vezetőségének előzetes hozzájárulásával vállalhat kötelezettséget/, s amelynek veszteségeiért a szövetkezet egész vagyonával felel.

- Nem tekintem önállónak más szervezet tulajdonát képező eszközökkel gazdálkodó, szerződéses formákat. Ide sorolom a vállalatok egyes részlegeinek társasági formában történő szerződéses üzemeltetését,*/ továbbá a szövetkezetek - lényegében azonos elvek alapján szerződő - átalányelszámolás részlegeit.

  Ezekben az esetekben a fő kizáró kritériumnak azt tekintem, hogy az egységes szervezetileg nem autonóm, hanem az ipari vállalat /szöv./ része; /az egység vagyontárgyaival a vállalat rendelkezik, s az üzemeltető csupán megőrzésükért és rendeltetésszerű használatukért felel./

---

*/ A vállalatok egyes részlegeit szerződéses formában PJT üzemeltetheti.

- Nem önálló gazdálkodó egység a vállalati gazdasági munkaközösség, hanem csupán a vállalat és a dolgozói közötti, valamely meghatározott feladat elvégzésére vonatkozó, szerződéses kapcsolat.

- Végül a szervezeti autonómia szempontjából nem tekintem értelmezhetőnek, s e kategóriába besorolhatónak a társasági formában működőkkel létesitett bérleti jogviszonyt,*/ ami pusztán eszközök, helyiségek meghatározott feltételek közötti bérletén alapul. A bérlet lehet valamely gazdálkodó egység működésének feltétele /helyettesitve a működéshez szükséges eszközök megvásárlását/, ezt azonban nem tekintem a szervezeti autonómiát érintő kérdésnek.

A szervezetek és a tagok számát a szervezeti önállóság kritériuma szerint áttekintve az alábbi százalékos arányokat kapjuk;/Az adatok itt és a következőkben a 8. oldalon közölt tábla adatain alapulnak/

Szervezetileg teljesen önálló:

	Egység	Tagok száma
PJT	5	2
GMK	42	24
Kisszövetkezet	3	14
	50	40
Részlegesen önálló:		
Kisvállalat	x	2
Nem önálló:		
Ipari, szolg.szöv.szakcsop.	ó	-
Vállalati részleg szerződéses üzemeltetése	x	x
Vállalati GMK	44	51
	50	58
Nem értelmezhető:		
Gazdálkodó szerv ip.szolg. részlegének bérlete /GMK/	-	-
Áll.váll.keresk., vendéglátóip.üzletének bérlete /PJT/	x	x

Azaz, a vállalkozások fele minősül szervezetileg önállónak.

*/ Gazdálkodó szerv ipari szolgáltató részlegét bérleti jogviszony munkaközösség; állami vállalat kereskedelmi, illetve vendéglátóipari üzletét bérlet alapján PJT üzemeltetheti.

2./ Az alapitók anyagi befektetése

Elvileg minden, gazdasági tevékenységet végezni kivánó vállalkozás több-kevesebb anyagi befektetést kiván - s ez a kockázat egyik összetevője is - bár bizonyos területeken elégséges lehet a vállalkozók "szellemi tőkéje", szaktudásuk. /Ez a helyzet például a zömmel számitástechnikai szolgáltatásra alakult PJT-k esetében/.

Az anyagi befektetést illetően célszerü különbséget tenni

a./ az állami tőketulajdon átengedésével vagy átcsoportositásával létrejött gazdálkodó egységek;

b./ a tagok magántőkéjéből létrehozott; és

c./ az eszköztulajdonos biztonságát szolgáló óvadékjellegü befektetést igénylő formák között.

a/ Az állam tulajdonában lévő eszközöket különitenek el a leányvállalat alapitásakor, amikor az alapitó vállalatnak kell a leányvállalat rendelkezésére bocsátania legalább az egyéves önálló müködéshez szükséges állóeszközöket, és a tartósan lekötött készletek finanszirozásához szükséges eszközöket. A leányvállalatnál lekötött vagyon az anyavállalat tulajdonában marad; ezt a vagyont a leányvállalat tartozásként tartja nyilván.

Állami tőkebefektetést jelent a kisvállalat alapitása is, amelynek anyagi eszközeit az alapitó szerv /minisztérium, tröszt, kereskedelmi kamara/ bocsátja az új szervezet rendelkezésére. Ezekkel az eszközökkel - amelyek származhatnak másutt meglévő eszközök átengedéséből, átcsoportositásából - a kisvállalat mint államilag elkülönitett vagyonnal gazdálkodik.

b/ A vállalkozás létrejöttének - elvileg - feltétele az alapitók személyes hozzájárulása a PJT és a GMK esetében; bár a vagyoni hozzájárulást a jogszabályok megengedő módon kezelik.

A PJT alapitása feltételezi a tagok vagyoni hozzájárulását; enélkül csak az vehet részt a társaság tevékenységében, akinek szakismeretére a tevékenységhez szükség van. A tagok pénzben és elhasználható dologban nyújtott vagyoni hozzájárulása közös tulajdonba, illetve közös használatba kerül.

A GMK - a jogszabály szerint - "a tagok vagyoni hozzájárulása alapján közös tulajdonukban, illetőleg közös használatukban álló eszközökkel gazdálkodik". A vagyoni hozzájárulást azonban - a tevékenységtől függően - helyettesitheti a szellemi tőke is.

A vállalkozás létrejöttéhez a jogszabályok hozzájárulási <u>kötelezettséget</u> irnak elő a kisszövetkezet esetében: a tagsági viszony feltétele - a személyes közreműködésen, azaz a munkavégzési kötelezettségen kivül - a vagyoni hozzájárulás, amit a kötelező mértéken túl önkéntes hozzájárulás is kiegészithet. /Tulajdonképpen a tagok hozzájárulásán alapul a kisszövetkezet akkor is, ha meglévő szövetkezetből válik ki; az ily módon elkülönülő vagyont a tagok korábban adták össze./

Vagyoni hozzájárulásra kötelezett az ipari és a szolgáltató szövetkezeti szakcsoport tagsága is; a hozzájárulás mértékét a tagértekezlet határozza meg.

c/ Bár az üzemeltetőnek kétségkivül "anyagi befektetés", valójában nem a gazdálkodás feltételeit, csupán az egységet <u>szerződéses</u> üzemeltetésbe adó vállalat anyagi biztonságát szolgálja a letétbe helyezendő előleg, óvadék.

Hasonló funkciót lát el a <u>bérleti</u> jogviszony létesitésekor előre fizetendő egyhavi bérleti dij is.

Az óvadék szerepét játsza a VGMK megalakulásakor a tagok által befizetendő, meghatározott /formális/ összegü anyagi hozzájárulás is: a vállalat ezt az összeget a vele szerződéses viszonyban álló munkaközösség szerződésszerü tevékenysége biztositékaként tekinti.

Az anyagi befektetés kritériuma szerinti százalékos megoszlás:

Állami tőketulajdonon alapuló gazdálkodó egységek:	Egység	Tagok száma
Kisvállalat	x	2
A tagok személyes befektetésén alapuló egységek		
PJT	5	2
GMK	42	24
Kisszövetkezet	3	14
Ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport	6	7
Együtt:	56	47
Óvadék jellegü befektetés		
Ipari szolg. részleg bérlete	-	-
Vállalati részleg szerződéses üzemeltetése	x	x
Áll.váll.kereskedelmi, vendéglátóipari üzletének bérlete	x	x
VGMK	44	51
Együtt:	44	51

3. <u>A nyereség-orientáció</u>

Max Weber a gazdaság*/ egyik alaptipusától, a csak a saját szükségletére termelő háztartástól az alábbiak szerint különbözteti meg a nyereségszerzés céljából gazdálkodó vállalkozást: "A saját szükséglet fedezésére szolgáló gazdaságtól eltérően a gazdálkodás második fajtája a szerzést szolgáló gazdaság, vagyis az az eset, amikor a cselekvő a sajátos gazdasági tényállást, a keresett javak szükösségét nyereségre, e javak feletti rendelkezésének növelésére használja ki".**/

Weber a "nyereséget" itt nem egyszerüen a.személyes jövedelem növelésének tekinti, hanem sokkal lényegesebb értelmezését adja: a nyereség több ennél, a nyereség a "javak feletti rendelkezés növelésének" eszköze, lehetőség a vállalkozás gazdasági pozíciójának megerősitésére.
Ezt a különbségtételt azért tekintem fontosnak, mert úgy tünhet: minden új vállalkozási forma egyaránt "nyereség-szerzés céljából gazdálkodik". Ha azonban megkülönböztetjük a csupán a jövedelemnövelésre orientáltságot a "javak feletti rendelkezés növelésére" orientáltságtól, nyilvánvalóvá válik, hogy az új formák egy része csupán a személyi jövedelem növelésére ad módot.

A nyereség révén a vállalkozás rentabilitását növelő, a nyereség egy részét befektetésre, azaz a javak feletti rendelkezés növelésére felhasználó gazdálkodást a PJT, a GMK, a kisszövetkezet,
az ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport folytat.

---

*/ "Gazdaságról, legalábbis e helyen akkor beszélünk, ha egy szükséglet vagy szükségletcsoport fedezéséhez, a cselekvők becslése szerint viszonylag szük korlátok közt mozgó eszközök és cselekvési lehetőségek állnak rendelkezésre, s ennek figyelembevétele meghatározott viselkedés okává válik", Max Weber: Gazdaság és társadalom, KJK. 1967, 125.

**/ M.Weber: i.m. 126.

Csupán a személyi jövedelem növelésére ösztönző forma a kisvállalat, a vállalati részleg szerződéses üzemeltetése, továbbá az állami vállalat kereskedelmi és vendéglátóipari részlegét, ipari szolgáltató egységét bérlő PJT és GMK, valamint a VGMK. Ezek egyikénél sem cél az, hogy a személyi jövedelemből az adott szervezet további müködésének megalapozásához befektessenek.

A nyereségorientáció kritériuma szerinti százalékos megoszlás:

	Egység	Tagok száma
A nyereségre, mint a javak feletti rendelkezés növelésére szolgáló formák:		
PJT	5	2
GMK	42	24
Kisszövetkezet	3	14
Ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport	6	7
Együtt:	56	47
A személyi jövedelem növelését szolgáló formák:		
Kisvállalat	x	2
Vállalati részleg szerződéses üzemeltetése	x	x
Ipari szolgáltató részleget bérlő GMK	-	-
Áll.váll. kereskedelmi, vendéglátóipari üzletét bérlő PJT	x	x
Vállalati GMK	44	51
Együtt:	44	53

4./ A nyereségnek alárendelt autonóm gazdasági cselekvések

A jogszabályok a vállalkozási formák gazdasági tevékenységének autonómiáját kivánják elsődlegesen biztositani. Már annak az elvnek a hangsúlyozásával is, hogy minden olyan gazdálkodási tevékenységet végezhetnek, amelyet a jogszabály megenged, illetve nem tilt*/, azaz, amely nem sért kizárólagos állami monopóliumot.

Ezen belül azonban a jogszabályok értelemszerüen feltételezik a gazdasági tevékenység önállóságát; sőt bizonyos esetekben hangsúlyozzák is, pl. az ipari és a szolgáltató egységek bérlete esetén "a bérbeadónak a bérlő tevékenységébe nincs beleszólása, csak a rendeltetésszerü használatot ellenőrizheti". A kisvállalatnál az igazgató "önállóan jár el és egyéni felelősséggel dönt a vállalat ügyeiben".
A tevékenység önállósága csak az ipari és a szolgáltató szövetkezeti szakcsoport esetében korlátozott:müködési szabályzatában rögziteni kell azt az értékhatárt, amelyen felül a szakcsoport csak a szövetkezet vezetőségének előzetes hozzájárulásával vállalhat kötelezettséget.

Speciális eset a VGMK, amelynek autonómiája csak a vállalat által elfogadott, megállapodott összegü ellenszolgáltatásért elvégezhető tevékenység elvállalására vagy elutasitására terjed.

Gazdasági tevékenységében, önálló gazdasági döntéseiben tehát - a szövetkezeti szakcsoport kivételével - valamennyi gazdálkodó egység autonómiával rendelkezik; tevékenységüket csak a valamennyi gazdálkodó szervezetre érvényes jogszabályok korlátozzák.

---

*/ A 16 tiltott tevékenységen /pl. a bányászat, biztositási, pénzintézeti tevékenység, ingatlanközvetités, stb./ kivül a tevékenység nem terjedhet ki a külkereskedelemre;ezenkivül az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásához kötött 9, illetve a megyei, fővárosi szakigazgatási szervek engedélyéhez kötött további 4 tevékenységi terület.

A nyereségnek alárendelt gazdasági cselekvések kritériuma szerinti százalékos megoszlás:

	Egység	Tagok száma
A gazdasági cselekvésben autonóm döntésekre jogosult:		
PJT	5	2
GMK	12	24
VGMK	44	51
Ipari szolg.részleget bérlő GMK	-	-
Vállalati részleget szerződéssel üzemeltető PJT	x	x
Áll.váll. kereskedelmi, vendéglátóipari üzletét bérlő PJT	x	x
Kisvállalat	x	2
Kisszövetkezet	3	14
Együtt:	94	93
A döntési autonómia jogszabályilag korlátozott:		
Ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport	6	7

5./ A kockázat

Az előbbiek értelmében célszerü különválasztani a befektetés, valamint a jövedelem kockázatát.

A "kockázat" elvileg többféle módon is meghatározható, pl. valamely akciónál az elérhető legnagyobb nyereség és a potenciális legnagyobb veszteség összevetésével. Itt a legegyszerübb értelmezést választom: a befektetett tőke elvesztésének kockázatát, illetve a személyes jö-

vedelem esetében az azonos munkakörben dolgozók szokásos jövedelménél kisebb jövedelemhez való jutás kockázatát.

I. A befektetés kockázata

A befektetést - értelemszerüen - csak az kockáztatja, aki "befektetett", azaz anyagi eszközeit az új gazdálkodó egység tulajdonába adta. Nem tekintem befektetésnek, ha az eszközök az eredeti eszköztulajdonos tulajdonában maradtak, és csupán a működtetésüket bizta szerződéses, bérleti vagy egyéb formában az új gazdálkodó egységre. Ebben az értelemben ugyanis az eszköztulajdonos nem kockáztatja befektetése elvesztését, akkor sem, ha az egység veszteségesen működik.

Ebben az értelemben

az alapitó szervezet

- kockázat a kisvállalat létrehozásakor.

de

- nem kockáztat az alapitó szövetkezet, mint eszköztulajdonos szervezet az ipari szolgáltató szakcsoport létrehozásakor; a vállalat a részleg szerződéses üzemeltetésébe adásával; a kis-
- kereskedelmi és vendéglátóipari egység, valamint az ipari szolgáltató egységek bérletbe adásával.

Hasonlóan: nincs kockázata a vállalatnak akkor sem, ha eszközeit a VGMK rendelkezésére bocsátja.

A tagok kockáztatják személyes befektetésüket a hozzájárulásukat kötelezően előiró szövetkezeti formák - kisszövetkezet, ipari, szolgáltató szövetkezeti szakcsoport - valamint a GMK és a PJT esetében, ha a vállalkozás anyagi hozzájárulásukkal jött létre.
A személyes befektetést - a letétbe helyezendő előleget, óvadékot - kockáztatják a szerződéses üzemeltetést és a bérletet vállalók, továbbá a VGMK tagjai is.

II. A jövedelem kockázata

A jövedelem kockázatát is célszerű megkülönböztetni aszerint, hogy szervezeti, vagy pedig személyi jövedelemről van-e szó.

Az eszköztulajdonos szervezet számára kockázatot jelent az egység jövedelme az ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport esetében, hiszen a szakcsoport veszteségeiért az alapító teljes vagyonával felel.

Az eszköztulajdonos szervezet nem kockáztatja jövedelmét a szerződéses, valamint a bérleti formák esetében, minthogy az üzemeltetésből származó jövedelmét fix összegben rögzitik a megállapodáskor. Hasonló a helyzet a VGMK esetében: a vállalat csak az elvégzett munkáért fizet.

Személyi jövedelmüket kockáztatják a PJT és a GMK tagjai, hiszen jövedelmük - elvileg - a gazdálkodás eredményességének függvénye.
Jelentős a tagok kockázata a kisszövetkezetnél, amely, ha veszteségessé válik, csak csökkentett személyi jövedelmet fizethet tagjainak, sőt, a már felvett személyi jövedelem megfelelő részének visszafizetésére is kötelezettek.
Személyi jövedelmüket kockáztatják az ipari és a szolgáltató szövetkezeti szakcsoport tagjai is, akik a gazdálkodás eredményéből személyes közreműködésük és vagyoni hozzájárulásuk alapján részesednek; a tartozásokért azonban csak vagyoni hozzájárulásuk erejéig felelnek; az ezen felüli veszteségeket az anya szövetkezetnek kell magára vállalnia. Elvileg a VGMK tagjai is kockáztatják személyi jövedelmüket, mert "munkájuk és vagyoni hozzájárulásuk szerint" részesednek a gazdálkodás eredményéből. Felelősségük azonban csak vagyoni hozzájárulásuk és a munkaközösségben szerzett jövedelmük erejéig terjed.

A személyes jövedelmet kockáztatják a szerződéses és a bérleti jogviszonyok esetében, amikor az üzemeltetőnek az üzletmenet eredményétől függetlenül be kell fizetnie a vállalatnak a szerződésben vállalt összeget, illetve az előre meghatározott bérleti dijat.

A személyi jövedelem szempontjából nincs kockázata a kisvállalat és a kisszövetkezet vezetőjének, akik a C kategóriájú vállalatok dolgozóira megállapitott bértételek keretei szerint kapják személyi alapbérüket; továbbá a kisvállalat dolgozóinak, akik veszteséges gazdálkodás esetén is mgkapják a munka szerinti alapbérüket.

Hasonlóan fix összegü munkabér illeti meg a vállalati részleget szerződéses jogviszonyban üzemeltető dolgozókat is, megállapitásánál a vállalatnál hasonló munkakörben dolgozók - meghatározott módon kiszámitott - átlagkeresetét kell alapul venni. /Többletjövedelmük forrása: a részlegnél maradó jövedelem, amiből a vezető a meghatározott béren felül juttathat számukra./

A befektetés, illetve a jövedelem kockáztatásának kritériuma szerinti százalékos megoszlása:

I. <u>A befektetés elvesztése</u>

Az eszköztulajdonos szervezet

	egység	tagok száma
- kockáztatja:		
Kisvállalat alapitásakor	x	2
- nem kockáztatja:		
Ipar.szolg.szöv.szakcsoport	6	7
VGMK	44	51
Váll.részl.szerződése	x	x
Áll.váll.kereskedelmi vendéglátó üzl. bérlete	x	x
Ip.szolg.egys. bérlete esetében	-	-
Együtt:	50	58

A személyek

- kockáztatja:		
valamennyi formában résztvevők	100	100

II. A jövedelmét

Az eszköztulajdonos szervezet

	egység	tagok száma
- kockáztatja:		
Ip.szolg.szöv.szakcsoport	6	7
- nem kockáztatja:		
VGMK	44	51
Váll.részl.szerz.üzemeltetése	x	x
Ip.szolg.részleg bérlete	-	-
Áll.váll.ker.vendéglátó üzlet bérlete	x	x
Együtt:	44	51

A személyek

- kockáztatja:
  valamennyi formában résztvevők, a kisvállalat kivételével = 98 %
- nem kockáztatja:
  kisvállalat

Végül, összefoglalóként egy egyszerü táblázatban tekintsük át, hogy a vállalkozás kritériumainak mennyiben felelnek meg az új szervezeti formák. A táblázatban az adott kritérium meglétét x-szel jelölöm. /lásd a köv. oldalon/

Azaz, a vállalkozás valamennyi, általam definiált kritériumának - a jogszabályok keretei között - mindössze három új gazdálkodási forma felel meg: a PJT, a GMK és a kisszövetkezet. Ezek együttesen a megalakult új formák 50 %-át teszik ki, amelyek a résztvevők 40 %-át foglalják magukban.

Természetesen az a körülmény, hogy a többi forma csak részlegesen felel meg a vállalkozás szigorúbban értelmezett kritériumainak, nem csökkenti fontosságukat a gazdaság müködésében. A kritériumok szerinti elemzés azonban segit világosabban értelmezni azt hogy az új formák közül mit is tekinthetünk valójában "vállalkozásnak".

B/ <u>Vállalkozások a gyakorlatban</u>

A gyakorlatban a létrejött, új formákban szerveződő, gazdálkodó egységeknél - jellegzetes társadalmi-gazdasági reagálásként - a "vállalkozás" ismérvei tovább szükültek.

A szükülés elsősorban a következő ismérveknél figyelhető meg:

1. A megalakuláshoz, a müködés megkezdéséhez szükséges anyagi feltételek biztositása ;
2. a nyereségre, illetve inkább csupán a személyi jövedelem növelésére orientálódás ;
3. a gazdasági akciók autonóm döntései és
4. a kockázatvállalás

A/ A jogi szabályozás szerinti kritériumok megléte

Szervezti forma	Szervezeti függetlenség		Az alapitók anyagi befektetése		A nyereségre, a javak feletti rendelkezésre törekvés	A gazdasági cselekvések autonómiája	A kockázat A befektetés elvesztése		A jövedelem csökkenése	
	Teljes	Részleges	Áll.Szemétul.lyes	Óvadék jell.			Az esztköztul. szerv.	A személyek	Az esztköztul. szerv.	A személyek jövedelme
PJT	x		x		x	x		x		x
GMK	x		x		x	x		x		x
VGMK				x		x		x		x
Ipari szolg.részleg bérlete				x		x		x		x
Váll.részleg szerv.üzemelt.				x		x		x		x
Áll.keresk.vendéglátó üzl.bérlete				x		x		x		x
Ip.szolg.szöv.szakcs.			x		x				x	x
Kisvállalat		x	x			x	x			
Kisszövetkezet	x			x	x	x		x		x

A fentiekre vonatkozó állitások bizonyitásához még nem állnak rendelkezésre minden tekintetben egyaránt megbizható empirikus adatok. Ezért a következőket egyelőre csak a részlegesen rendelkezésre álló adatokkal, továbbá az érintett főhatóságoknál /PM, IM, Kereskedelmi Kamara, Igazságügyi Minisztérium, ÁBMH/ összegyült tapasztalatokkal, a tömegkommunikációs eszközök hiradásaival, s részlegesen a saját kutatásunkból származó jelzésekkel tudom alátámasztani. /A KSH - bizonyos vonatkozásokban - ugyancsak megkezdte a vállalkozások müködésének megfigyelését; az adatok azonban majd csak később állnak rendelkezésre./

Az itt idézésre kerülő adatok zömmel a PM Ellenőrzési Főigazgatóság 1982. szeptember 1-i kimutatásából származnak.

1982. szeptember 1-én az általuk megfigyelt vállalkozások és tagjaik száma az alábbi volt:

Szervezeti forma	A szervezetek száma egység	%	Taglétszám fő	%
Polgári Jogi Társaság	239	7	1103	4
Gazdasági Munkaközösség	1606	46	7392	25
Vállalati GMK	1258	35	11316	39
Gazdálkodó szerv.ipari szolg.részlegét bérlő GMK	-		-	
Vállalati részleget szerződéssel üzemeltető PJT	3	x	6	x
Áll.váll.kereskedelmi, vendéglátóipari üzletét bérlő PJT	25	1	53	x
Ipari, szolgáltató szövetkezeti szakcsoport	267	8	4698***	16
Kisvállalat	4	x		
Kisszövetkezet	108	3	4530***	16
Leányvállalat*	12*	x		
Együtt:	3522	100	29098	100

x=A két tizedesre számitott százalékértéknél alacsonyabb érték

* Ebből 6 kisvállalati formában müködött

*** Az ÁBMH 1982. I. félévre vonatkozó adata /ÁBMH Területi Főo.: Tájékoztató jelentés ..../

Mint jeleztem, a tevékenységre vonatkozó adatok erre at időszakra vonatkoznak. /A megfigyelt körben egyébként két érdemleges változás történt: mintegy 800-zal nőtt a VGMK-k, s mitegy 200-zal a GMK száma./

1./ <u>A megalakuláshoz, müködéshez szükséges anyagi befektetés</u>

Az erre vonatkozó adatok hiányában csupán a tapasztalatokon alapuló hipotézisként vélelmezem, hogy az új gazdálkodó egységeknél - néhány forma kivételével - általában csak névleges a tagok hozzájárulása.*/

Erre utal mindenekelőtt az, hogy az új vállalakozások egyharmada szellemi tevékenység végzésére alakult, amelyek zöme nem igényelte a tagok pénzbeli hozzájárulását, hanem elsősorban szellemi közremüködését. Ennek megfelelően a gyakorlatban is jobbára csak névleges összegü hozzájárulást adtak a megalakuláshoz, vagy még azt sem.

Ezt a feltételezést látszik alátámasztani egy, a Kereskedelmi Kamara Kisvállalkozói Tagozatának tagjai körében készitett kérdőives felvétel is. A mintában 20, szellemi tevékenységet végző egység szerepelt. Arra a kérdésre, hogy mennyi az adott szakmában, az adott tevékenységi körben a vállalkozáshoz átlagosan szükséges tőkebefektetés, 11 közölte, hogy nem szükséges a befektetés; további 3 szerint legfeljebb 2-40 ezer forint kell és 6 igényelt jelentősebb, 300.000.- - 1.000.000.- Ft-os befektetést. Az összes, az adott tevékenységi körben szükségesnek itélt befektetés a megkérdezettek szerint 3 millió 864 ezer forint lenne.
Ténylegesen a megkérdezettek 14 vállalkozásba fektették be; az összes befektetés a szükségesnek itélt összeg kb. egynegyede /924 ezer Ft./.

---

*/ Az első hónapokról rendelkezésre álló információk szerint a vállalkozások általában a meglévő eszközök kihasználására alakultak, illetve elsődlegesen a csak minimális befektetést igénylők jöttek létre. A hitelezési lehetőségek csak a II. félévtől nyiltak meg a vállalkozások számára, s a vállalkozások kevéssé vonták be a lakosságnál összegyült forrásokat.

A szellemi tevékenység végzésére alakult vállalkozásokon kívül az egyéb területen létrejött VGMK-k is többnyire csak névleges, formai hozzájárulást igényeltek. /Tapasztalataink szerint általában 1000 Ft az egy-egy tagtól a belépéskor igényelt összeg./

A fentiekben már számbavett 353 /2898 taggal működő/ szellemi tevékenységet végző VGMK-n kívül szeptemberben az alábbi területeken működtek VGMK-k:

- ipari tevékenység	581	5597 tag
- építőipari "	231	2052 tag
- szállitás-hirközlés	43	179 tag
- kulturális, szociális sport	3	24 tag
- egyéb	77	635 tag
Együtt:	905	8418 tag

A szellemi tevékenységet végzők és a VGMK-k együttesen a vállalkozások felét, a tagok háromnegyedét tették ki!

Érdemleges anyagi hozzájárulást - s ilyen értelemben a befektetés kockáztatását - tételezhetjük fel a nem, vagy nem kizárólagosan szellemi tevékenység végzésére alakult a vállalkozások mintegy 30 %-át kitevő GMK-k, PJT-k, kisszövetkezetek és szövetkezeti szakcsoportok esetében.

Anyagi befektetést igényelt továbbá a 3 vállalati részleg szerződéses üzemeltetése, s a 25 kereskedelmi, vendéglátóipari üzlet társasági formában történő bérlete.

A leányvállalatok és a 4 kisvállalat esetében a gyakorlatban is állami eszköz-átcsoportositásról, illetve a korábbitól eltérő szervezeti formában történő működtetésről van szó.

Összegezve:

<u>A vállalkozás nem igénnyel befektetést, vagy csak formális összeget:</u>			
- A szellemi tevékenységekre alakult	Egység	Az összes sz vezet %-ában	
PJT	172		
GMK	641		
VGMK	353.		
	1166		
- A nem szellemi tevékenységre alakult			
VGMK	905		
	2071		59
<u>A vállalkozás magánerőből befektetést igényel</u>			
- Nem szellemi tevékenységet végző			
PJT	67		
GMK	965		
Keresk., vendéglátóip.üzlet bérlete	25		
Ipari, szolg. szöv. szakcsoport	267		
Kisszövetkezet	1o8		
	1435		41
<u>A vállalkozás állami eszközátcsop.igényel</u>			
Kisvállalat	4		
Leányvállalat	12		
	16		

2./ <u>A nyereségre vagy a személyi jövedelem növelésére orientáltság</u>

Elsősorban a vállalkozások kb. felét /s a résztvevők több mint felét/ kitevő VGMK esetében nyilvánvaló, hogy pusztán a személyi jövedelem növelésére szolgálnak. A rendeletek alkotóinak szándékától eltérően ez a forma - nagyon kevés kivételtől eltekintve - a vállalat és a dolgozói között meghatározott különmunkák elvégzésére létrejött szerződés, amikor a munkát vállaló dolgozók szabadidejük terhére, a szokásos vállalati bérnél magasabb díjazás ellenében végzik a munkaidőn túli különmunkát.

Minderről számos, az ügy mellé jóindulatúan kiálló újságcikk tudósitott, részletezve mind a vállalat, mind a VGMK-ba lépő dolgozók találkozó érdekeit. Többen felhivták rá a figyelmet, hogy a VGMK-t elsősorban a vállalati bérszabályozás merevsége tartja életben; mindenekelőtt olyan vállalatoknál, ahol a gazdasági recesszió ellenére van elég megrendelés, és/vagy a termelésben zavarokat okozó körülményeket, /például anyaghiány/ a termelés meghatározott pontjain kialakuló "szük keresztmetszetet" kell többleterőfeszitésekkel elháritani. Minthogy a VGMK által elvégzett munka nem a vállalat bérkeretét, hanem egyéb költségeit terheli, a vállalat megfizetheti az erősen szabályozott túlóra-dijnál magasabb összeget. /Másfelől: az elvégzett munka - a vállalat egyéb tevékenységeivel azonosan - a vállalat eredményeit növeli./

A VGMK-k tehát a gyakorlatban zömmel a saját vállalatuknak végzett különmunkával a tagok személyi jövedelmének növelésére módot adó társulásokként funkcionálnak; a "gazdasági munkaközösség" elnevezés gyakran csupán a "munkabrigád" elnevezést helyettesiti.

A személyi jövedelem növelésére ad módot a vállalati részlegek szerződéses üzemeltetése is; a 3, /október végére más csak 2/ erre a célra alakult PJT nem érdekelt abban, hogy jövedelmét a vállalkozásba fektesse. Hasonló a helyzet a kereskedelmi, illetve vendéglátóipari vállalatot bérlő PJT-k esetében is.

A nyereségre, mint a javak feletti rendelkezés növelésére szolgáló formák módot adnak a befektetésre. A lehetőség azonban még nem bizonyosság: lehetséges, hogy a befektetés nélkül alapitott - elsősorban a szellemi tevékenységek végzésére - alakult társaságok a későbbiekben sem kivánják a vállalkozás vagyonát gyarapitani, csupán a megfelelőnek tekintett személyi jövedelem elérésére törekszenek.

A leginkább nyereségre orientált vállalkozások az ipari és a nem szellemi tevékenységet végzők, amelyek együttesen a vállalkozások mintegy 40 %-át adják. Ezekben van mód arra, hogy a nyereségre, mint a javak feletti rendelkezés növelésére törekedjenek. Más oldalról: a vállalkozások 60 %-a a személyi jövedelem növelésére ad elsődlegesen vagy kizárólagosan módot.

3./ <u>A nyereségnek alárendelt autonóm gazdasági cselekvések</u>

Elvileg csak a szövetkezeti szakcsoport rendelkezik korlátozott autonómiával /ahol a szövetkezet vezetőségének előzetes hozzájárulása szükséges bizonyos értékhatár feletti kötelezettség-vállaláshoz/ a valóságban azonban nincs választási automómiája a VGMK-nak sem.

Mindenekelőtt azért, mert a gyakorlatban általában ritkán talál más "üzletfelet", mint a saját vállalatát.

Nincs érdemleges választási lehetőség abban sem, hogy milyen, a vállalat által felkinált /a vállalatnak szükséges/ munkát vállaljanak el, mert a gyakorlatban általában a vállalat által meghatározott, a vállalat érdekében álló feladatra kötnetnek szerződést, amit többnyire determinál az adott területen, az adott munkához megkivánt szaktudás szükségessége is. Azaz, nem vállalhat akárki akármit, hanem azt a feladatot, amihez ért, s amit megfelelő szakértelemmel - rendszerint a fő munkaidőben is - végez.

Mindebből következik, hogy nemcsak a "kinek" és a "mit" kérdésében nem rendelkezik önálló döntési lehetőségekkel, hanem a "mennyiért" kérdésében sem ; vagy sikerül a méltányosnak tekintett összegben megállapodni a rendszerint egyetlen potenciális "vevővel", vagy nem; a VGMK ebben az esetben sem tud müködni.

Emellett az ipari szövetkezeti szakcsoportok esetében is jóval szükebb az autonómia, mint amennyit a jogszabályok megengednének. A szövetkezeti szakcsoportok jelentős részét ma úgyszolván kizárólag a szövetkezet látja el munkával; onnan kapják az anyagot is. A szövetkezetre korlátozódó tevékenység a gyakorlatban a cselekvési autonómia hiányát jelenti.

4./ <u>A befektetésekés a jövedelmek kockáztatása</u>

A tényleges befektetésekről - mint már jeleztem - egyenlőre semmilyen megbizható adatunk nincs. A csupán véletlenszerü adatok azonban arra engednek következtetni, hogy elsősorban az ipari termelő és

szolgáltató tevékenységet végzők szervezeteibe történt befektetés. A korábban önálló kisiparosokból vagy kisiparosok részvételével alakult gazdasági munkaközösségek induláskor például közös tulajdonba, vagy közös használatba adták a meglévő helyiségeket, gépeket, esetenként jelentős készpénzt is, vagyoni hozzájárulásként. A Kereskedelmi Kamara Kisvállalkozó Tagozatának már idézett felmérésekor 20 vállalkozás jelölte meg, hogy az adott szakmába, az adott működési körben mennyi az átlagosan megkívánható tőkebefektetés. A megjelölt összeg mintegy 34 millió forintot tett ki.

Ennek csaknem felét, több mint 16 milliót ténylegesen be is fektettek a vállalkozásokba. /Mint már jeleztem, még a szellemi szolgáltatást nyújtók is csaknem 4 millió befektetést minősitettek indokoltnak, de a tényleges befektetés ebben a körben nem érte el az 1 milliót sem./ A megkivánhatónak itélt, 34 milliós befektetés csaknem felét, 15 milliót a termelést, ipari-épitőipari szolgáltatást végzők fektették be. Az összes befektetésből kb. 6 millió állami hitel, más szervezetek hozzájárulása, de 10 millió a tagok magántőkéje. Különösen a kisszövetkezetek és a szakcsoportok tagságának egyéni hozzájárulása jelentős: az egyik kisszövetkezet 15 tagja 1,2 milliót, egy másik 28 tagja 183 ezer forintot, egy szakcsoport 2oo tagja 3,75o ezer Ft-ot adott össze.

A fenti példák - véletlenszerüségük ellenére - jelzik, hogy a vállalkozások egy részébe történt tőkebefektetés, s ha a vállalkozás nem bizonyul sikeresnek, a résztvevők esetenként több tizezer forintos befektetésüket kockáztatják.

Természetesen ahol nem volt befektetés, ott hiányzik a veszteség kockázata is, illetve a szerény befektetések elvesztése sem jelent vagyoni kockázatot. Ez a helyzet a VGMK-tagok looo forintos hozzá-

szolgáltató tevékenységet végzők szervezeteibe történt befektetés. A korábban önálló kisiparosokból vagy kisiparosok részvételével alakult gazdasági munkaközösségek induláskor például közös tulajdonba, vagy közös használatba adták a meglévő helyiségeket, gépeket, esetenként jelentős készpénzt is, vagyoni hozzájárulásként. A Kereskedelmi Kamara Kisvállalkozó Tagozatának már idézett felmérésekor 20 vállalkozás jelölte meg, hogy az adott szakmába, az adott működési körben mennyi az átlagosan megkívánható tőkebefektetés. A megjelölt összeg mintegy 34 millió forintot tett ki.

Ennek csaknem felét, több mint 16 milliót ténylegesen be is fektettek a vállalkozásokba. /Mint már jeleztem, még a szellemi szolgáltatást nyújtók is csaknem 4 millió befektetést minősitettek indokoltnak, de a tényleges befektetés ebben a körben nem érte el az 1 milliót sem./ A megkivánhatónak itélt, 34 milliós befektetés csaknem felét, 15 milliót a termelést, ipari-épitőipari szolgáltatást végzők fektették be. Az összes befektetésből kb. 6 millió állami hitel, más szervezetek hozzájárulása, de 10 millió a tagok magántőkéje. Különösen a kisszövetkezetek és a szakcsoportok tagságának egyéni hozzájárulása jelentős: az egyik kisszövetkezet 15 tagja 1,2 milliót, egy másik 28 tagja 183 ezer forintot, egy szakcsoport 2oo tagja 3,75o ezer Ft-ot adott össze.

A fenti példák - véletlenszerüségük ellenére - jelzik, hogy a vállalkozások egy részébe történt tőkebefektetés, s ha a vállalkozás nem bizonyul sikeresnek, a résztvevők esetenként több tizezer forintos befektetésüket kockáztatják.

Természetesen ahol nem volt befektetés, ott hiányzik a veszteség kockázata is, illetve a szerény befektetések elvesztése sem jelent vagyoni kockázatot. Ez a helyzet a VGMK-tagok looo forintos hozzá-

járulásánál; megrendelőjük, az állami vállalat sem elsősorban a néhány ezer forint erejéig szankcionálhatja nem kielégitő tevékenységüket, hanem mint főfoglalkozású dolgozóit vonhatja őket felelősségre, élve a szankcionálás sokféle lehetséges eszközével.

Személyi jövedelmek esetében nagyon szük azoknak a köre, akiket a vállalkozás sikere vagy kudarca egzisztenciálisan érint. Mai ismereteink szerint ugyanis a vállalkozásokban résztvevők csupán 20 %-ának ez a fő foglalkozása; 80 % azonban főfoglalkozású munkaviszonya mellett, szabadideje terhére vesz részt a vállalkozásokban. Azaz, csupán mellékjövedelmének nagyságát kockáztatja.

A 20 % főfoglalkozású társasági tag zömét az ipari, épitőipari tevékenységet végző, részben a korábbi kisiparosok részvételével szervezett vállalkozásokban dolgozók teszik ki, továbbá a 139 kisszövetkezet tagsága. A személyi jövedelmet kockáztatják a bérleti és szerződéses jogviszonyban állók is.
A 80 %-ot kitevő nem teljes munkaidőben dolgozók zömét a VGMK-k tagsága adja, továbbá a szellemi tevékenységet végző PJK-k és a GMK-k tagjai, akik között csak szórványosan akad a vállalkozásban főfoglalkozásúként résztvevő.

Ezenkivül a kisvállalat dolgozóit sem érinti közvetlenül a vállalat eredményessége; munkájukért az állami vállalatoknál szokásos bértarifák szerint kapják a bért.

Minthogy a vállalkozásokban résztvevők zöme csak mellékjövedelme nagyságát kockáztatja, még a személyi jövedelmek oldaláról nézve sem beszélhetünk komoly kockázatról. Ebben az esetben legfeljebb az a kérdés, hogy akik más módon is képesek lennének értékesiteni szak-

értelmüket vagy fizikai erejüket, rendelkeznének-e jobb lehetőségekkel mellékjövedelmük növelésére.

Összegezve:
A gyakorlat arra utal, hogy az új formákban létrejött gazdálkodó egységek nagyon szük körét tekinthetjük vállalkozásnak. Ezúttal kérdőjellel jelölöm az A/ rész összefoglaló táblájában jelzett, de a valóságban az elképzelésektől eltérően alakult jegyeket. /Táblázat a következő oldalon/

Azaz, a gyakorlatban csupán a kisszövetkezet felel meg teljes mértékben a kritériumoknak; a PJT-k és a GMK-k közül elsősorban a nem-szellemi tevékenységet végzők, amennyiben a tagoknak ez a főfoglalkozásuk. A többi inkább csak kvázi-vállalkozás, amelyek a vállalkozás több vagy kevesebb lényegi elemét nélkülözik. Ez a körülmény - ismét hangsúlyozom - semmit sem von le társadalmi-gazdasági hasznosságukból. Jelzi azonban, hogy amikor valamennyi, új formában müködő gazdasági egységet "vállalkozásnak" nevezzük, akkor eléggé félrevezető, hamis képzeteket keltő kifejezést használunk.

VI. Az új formák létrejöttének és müködésének néhány tapasztalata

Az elmúlt csaknem egy év többféle ismeretet nyújtott a vállalkozási kedvről, az új formák előnyeiről-hátrányairól a vállalkozni kivánók számára.
E tapasztalatokból foglalok össze néhányat, mai ismereteink szintjén, ezúttal vállalkozási formánként.

Elsőként - a leggyorsabban - a szellemi tevékenységet végzők körében jöttek létre társaságok, főként PJT formájában. Ez a forma azonban gyorsan vesztett is népszerüségéből, elsősorban a magas

B/ A gyakorlatban érvényesülő kritériumok

Szervezeti forma	Szervezeti függetlenség		Az alapitók anyagi befektetése			A nyereségre,mint a javak feletti rendelk. törekvés	A gazdasági cselekv. autonómiája	A kockázat		A jövedelem csökkenése	
	Teljes	Részleges	Áll.tul.	Személyes	Óvadók jell.			A befektetések elvesztése			
								Az eszköztul. szerv.	A személyek	Az eszk. tul. szerv.	A személyek
PJT szell.tev.	x			?		?	x	?			?
nem szellemi	x			x		x	x	x			?
GMK szellemi tev.	x			?		?	x	?			?
nem szellemi	x			x		x		x			?
VGMK szellemi tev.				?			?	?			?
nem szellemi				?			?	?			?
Ip.szolg.részleg bérlete					x		x	x			x
Váll.részleg szerz. üzemeltetése					x		x	x			x
Áll.keresk.rend. ip.üzlet bérlete					x		x	x			x
Ip.szolg.szöv.szakcs.				x				x	x		x
Kisvállalat		x	x			x	x				
Kisszövetkezet	x			x		x	x				x

/40 %-os/ társasági adó miatt. A PJT-k egy része GMK-vá, más része kisszövetkezetté alakult át. A változást jelzik a számok: májusban 237 PJT müködött, szeptemberre mindössze kettővel több, 239, október végén már csak 227. A PJT-k tagjainak legmagasabb száma 600 fő volt, októberre ez 630-ra csökkent.
A létező PJT-k 72 %-a /a tagok 73 %-a/ szellemi tevékenységet végez: tervezést, szervezést, számitógépes programozást, stb. /Ipari tevékenység végzésére a PJT-k csupán 4 %-a alakult./

Az alapitók zömmel magasan kvalifikált /diplomás/. főleg müszaki végzettségü fiatal értelmiségiek. Nagy részük megtartotta eredeti munkahelyét, a PJT-ben szabadideje terhére dolgozik. Érdeklődésük az új lehetőség iránt legalább két általánosabb, fontos elégedetlenségből ered: a munkahelyükön kapott feladataik, s az ezért kapott fizetésük miatti elégedetlenségből. Ugy tünik, hogy mindkét inditék egyformán fontos. Egyfelől: munkahelyükön gyakran érdektelenek és rutinszerüek a nekik jutó feladatok. Érdekes feladatokhoz azért is ritkán jutnak, mert a tervező-szervező intézetek gyakran felduzzasztott, hasonló képzettségüekből álló állományában sokan vetélkednek a jobb munkákért, s ebben óhatatlanul előnyösebb helyzetben vannak a rangidősek, magasabb beosztásúak. Másfelől: anyagilag is hátrányosabb helyzetbe kerültek a náluk legfeljebb néhány évvel korábban, a 70-es évek elején-közepén végzettekkel szemben, akik a gazdasági fellendülés éveiben alapozhatták meg mai anyagi helyzetüket. A "reference-groupjaik" életszinvonalához való felzárkózáshoz, az igényeknek megfelelő anyagi körülmények eléréséhez nyújtott legális formát az önálló munkát és különjövedelmet igérő társulás, ami az esetek jelentős részében még csak anyagi befektetést sem kivánt.

A szellemi tevékenységet végző PJT-k nagy része korábbi - esetenként a munkahelyi feladataiból származó - kapcsolatai mentén jut megrendelésekhez, többnyire olyan feladatokhoz, amit a nagy szervezet csak magas ráfordításigénnyel és hosszabb határidőre vállalna el.

A rendelés-hiány legfeljebb a mellékmunkához füzött reményeiket hiúsitja meg; de a vállalkozásban való részvételükkel valójában a reményeken kivül semmit sem kockáztatnak és semmit sem veszthetnek.

A gazdasági munkaközösségek mintegy harmada ugyancsak szellemi tevékenységet végez; s nagyjából a fentiekkel jellemezhetőek.

Jelentősen mások - s leginkább "vállalkozás" jellegüek - az ipari és az épitőipari tevékenységre alakult gazdálkodó szervezetek. Az összes GMK 27 %-át kitevő ipari, 15 %-át kitevő épitőipari GMK-k jelenthetik a gazdaság számára nélkülözhetetlen háttéripari tevékenységek első kis szervezeteit.

Különösen biztatóak ebből a szempontból a kisiparosokból, illetve a kisiparosok részvételével alakult GMK-k. Ezek aránya ugyan még nagyon kevés /a KIOSz adatai szerint vidéken 17, Budapesten feltehetően kb. ugyanennyi végez ipari tevékenységet,/de amelyekben együtt van már a szakmai hozzáértés, az üzleti tevékenység szervezésének készsége, s /részben/ a szükséges technikai felszerelés.

Ismereteink szerint az ipari tevékenységeket végzők prosperálnak, mert valóságos igényeket elégitenek ki.

Készek lennének technikai fejlesztésre és saját vagyonukból, valamint a vállalkozásból származó haszonból szivesen fektetnének be a technikai felszerelés korszerüsitésébe, bővitésébe, amit most már a pénzügyi szabályok is előnyösebbé tettek. A gyakorlatban azonban erre kevéssé van mód, mert a MAGÉV és a GÉPTEK nem eléggé érdekelt a használt termelőeszközök forgalmazásának növelésében, s ami még fontosabb: a nagyvállalatok - bár már magánszemélyeknek közvetlenül is értékesithetnek állóeszközöket - érdektelenek abban, hogy megváljanak akárcsak a használaton kivüli, mellékes ipari állóeszközeiktől is. /E kérdés vizsgálatával egyébként most külön is foglalkozunk./

Az ipari tevékenységet végző GMK-k természetesen jórészt a nagyvállalatok helyzetétől függően boldogulnak, /minthogy megrendelőik elsősorban a vállalatok. /A lakosság igényeit elsősorban a hagyományos kisipar elégíti ki.

A VGMK-t - mint már a korábbiakban is jeleztem - elsősorban a nagyvállalatok munkaerőhiánya, termelési zavarai, s a bérszabályozás szigorú kötöttségei hívták a mai formában létre. Jellemző, hogy a kezdeti bizonytalankodás után /májusban még csak 227 VGMK volt, 2261 taggal/ szeptemberre a GMK után a második fő forma lett, 1258 VGMK alakult 11316 taggal, októberre pedig az első: a több mint 2000 VGMK-ban csaknem 20 ezren dolgoznak.
Néhány hónap alatt ugyanis a nagyvállalatok körében nyilvánvalóvá vált, hogy a szokásos túlóradíjnál magasabb bért fizetnek - és nem a bérkeret terhére! - azoknak a dolgozóiknak, akik munkavégzésére leginkább szükségük van.

A VGMK-k azonban kezdetben alapvetően azoknál a vállalatoknál jöttek létre, ahol a/ volt megrendelés; b/ ehhez - bizonyos területeken - hiányzott a szükséges munkaerő. E két körülmény valamelyikének hiányában csak szórványosan alakultak meg a nem szellemi tevékenységet végző, karbantartói feladatokat ellátó, vagy hulladékhasznosításra vállalkozó VGMK-k. /A rendeléshiánnyal küzdő vállalatoknál legfeljebb kétségbeesett kísérletként próbálták meg a VGMKt is, azért, hogy a kulcsterületeken dolgozókat megtartsák. Néhány megyében - ahol munkaerőfelesleg van - a megyei vezető szervek léptek fel a vállalati szándékok ellen. Az egyik megyében a vezetés azzal érvelt, hogy amíg vannak olyanok, akiknek nincs munkájuk, addig ne legyenek egyes vállalatoknál külön jövedelmet élvező munkáscsoportok./
A közelmúltban - úgy tünik - szaporodni kezdett a termelési zavarok elhárítása érdekében kezdeményezett - kifejezetten túlórát kiméló - VGMK-k létrehozása.

A gyakorlatban a VGMK-k munkája általában úgy alakult ki, hogy munkakörüknek megfelelő, de a fő munkaidőtől viszonylag jól elkülöníthető konkrét munkák elvégzésére szerződött velük a vállalat. A kívánt feladatokat korábban - ha az ütemes termelés megszervezhető volt - általában a főmunkaidőben, vagy túlórában végezték el, esetleg bérmunkában végeztették /pl. tsz-melléküzemággal/. A saját megbízható, a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozókkal végeztethető munka számos előnyt jelent a vállalatnak: a túlmunka díja nem terheli a szigorúan ellenőrzött és szűkös bérkeretet, hanem az egyéb költségek terhére fizethető, amelyre a vállalat jóval kevésbé érzékeny; a VGMK-nak kifizetett összeg lényegesen alacsonyabb, mintha a saját költségeit is felszámoló külső cég végezné; a dolgozóknak kifizethető bér jóval magasabb, mint a túlóra díja; s végül, mert a VGMK által elvégzett munka értéke a vállalat eredményei között számolódik el.*/

Ebben a formában a dolgozóknak is megéri, hogy feláldozzák szabadidejüket, különösen mindazoknak - s ez a nagy többség - akik másutt nem tudják értékesíteni szaktudásukat vagy fizikai erejüket.

A VGMK-k sokaságát tehát a gazdálkodás problémái és a gazdasági szabályozás /a bér- és létszám-gazdálkodás/ elégtelensége hozta létre. A bérszabályozás megváltozásával /vagy akárcsak a VGMK-knak kifizetett összeg bérként történő elszámolásának előírásával/ tömegesen szűnnének meg, mert mind a vállalat, mind a dolgozók számára megszűnne a fenntartásukhoz fűződő érdek. /A gazdálkodás fennmaradó nehézségei nem elégségesek életbentartásukhoz; "csak" a túlóradíjért a dolgozók valószínüleg nem vállalnák a VGMK-ban általánosan elfogadott munka-intenzitást./

---

*/ L. minderről pl.: Varga György, Figyelő, 1982. márc.; Kisvállalkozások a Csepel Autógyárban, Bossányi K. Népszabadság, 1982.márc. Kisvállalkozó nagyvállalatok, Karcagi László Népszabadság, 1982. július 67-.8.; Kicsik a nagyban, Ötlet, 1982. júl.15. Háztáji az iparban, Csongor Rózsa, Élet- és Irodalom, 1982.okt.15., Kisvállalkozások a Viscosában, Kozma Judit, Népszabadság, 1982.okt.23. stb.

Mindazok a VGMK-k, amelyek csak meghatározott munkafeladat elvégzésére alakultak, várhatóan önmaguktól megszünnek a szerződésben meghatározott konkrét munka befejezésével. Ilymódon létük időleges. Továbbélésüket elősegithetik a recesszióval együtt növekvő termelési zavarok, de csak akkor, ha a zavarelhárításnak ezt a költségét a vállalat meg tudja fizetni. Csak a tényleges vállalkozások válhatnak életképessé, amelyek képesek újabb feladatokat találni maguknak. A jövő év ilyen szempontból valószinüleg a VGMK-k rostálója lesz.

A gazdálkodó szerv ipari szolgáltató részlegét bérlő GMK egy sem alakult; ez a forma láthatóan a nagyvállalatok adott belső viszonyai közepette sem a vállalat, sem a vállalkozni kivánók számára nem bizonyult vonzónak. A visszatartó okokról azonban még nincsenek ismereteink. Hasonlóan: még nem ismerem a 2, a vállalatok egyes részlegeit szerződéses rendszerben üzemeltető PJT-k mükődésének tapasztalatait sem.

Az ipar szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok növekedése év közben ugyanolyan ugrásszerü volt, mint a VGMK-ké: májusban 62, szeptemberben már 267 ilyen gazdálkodó egység müködött, döntően mellékfoglalkozású tagokkal. A párhuzam nem véletlen: "Tény, hogy a vállalati gazdasági munkaközösséghez hasonlóan a szakcsoportok is - legalábbis részben - a jelenlegi bérszabályozás korlátainak köszönhetik létezésüket" - irja Varga György, aki egy szövetkezet 10 szakcsoportjának müködéséről, a szövetkezet és az érintett dolgozók érdekeinek találkozási pontjairól adott részletes leirást*/. A szakcsoportok ugyanolyan szoros függésben maradtak a szövetkezettel, mint a VGMK a vállalattal: "A termelő szakcsoportokat ugyszolván kizárólag a szövetkezet látja el munkával, s nagy részt anyaggal és részegységekkel is, mégpedig beszerzési áron. A szakcsoportok pedig visszaszámláznak a szövetkezetnek, amikor leszállitják a gyártmányt. Az ár elvileg alku tárgya, ám ebben az alkuban ma még a szövetkezet erőfölénye érvényesül".

---

*/ A kisvállalkozás. Valóság, 1982/9.

A szakcsoportok helyzete talán annyival előnyösebb a VGMK-k helyzeténél, hogy távlatilag nemcsak az anya-szövetkezet lehet a megrendelőjük, továbbá, hogy az eleve /valamivel/ rugalmasabb szövetkezeti forma keretei között több lehetőségük nyilik a fokozatos önállósulásra, a szövetkezeti tulajdonból való részesedésre, a közvetlenül a lakosság részére végzett szolgáltatásokra és árutermelésre.

A kisszövetkezet. Számuk fokozatosan gyarapszik /máj: 77, szept: 103 okt: 139 müködött./Egy részük új alapitású, a másik rész meglévő szövetkezetekből vált ki és önállósult. Az önállósulás lassú ütemü; az ÁBMH már többször idézett elemzése szerint azért,

mert a/ a szövetkezeten belül a szét- és leválás vezetői érdekbe ütközik /hiszen a méretek csökkenése poziciócsökkenést jelenthet/. Különösen erős az ellenállás akkor, ha szolgáltatást végző részleg önállósulna, mert akkor a szövetkezet elveszti a szolgáltatások szintentartásához vagy növeléséért kapható prémiumát. b/ A potenciális tagok közül is sokakat visszatart az előirt, 2 havi részjegy jegyzése*/c./ Azoknál a szövetkezeteknél, amelyek a tagok vagyna alapján kezdik meg müködésüket, a bruttó jövedelem adóztatás kedvezőtlenebb a korábbi szövetkezeti jövedelem-szabályozásnál, mert csak utólag derül ki, hogy mekkora rész fordítható fejlesztésre és személyi jövedelemre. Emiatt számos kislétszámú szövetkezet /a fővárosban kb.30/ kérte felmentését a kisszövetkezetté válás alól. Bár a kisszövetkezeti formában is müködnek szellemi tevékenységet végzők, zömük ipari tevékenység végzésére alakult. A hasonló tevékenységü GMK-kal együtt ez az egyik legbiztatóbb vállalkozási forma, amely a tagok közös befektetésén alapul, s önálló gazdasági akciókkal biztositja a nyereséges müködés feltételeit. A kisszövetkezet vonzó forma: tulajdon formája elismerten szocialista; s a tagok - talán ezért is - jelentősebb összegeket készek befektetni. Varga György többször idézett cikkében a két bemutatott kisszövetkezet egyike ó millió Ft induló vagyonnal rendelkezett, a másikba a 21 alapitó tag az induláshoz 148 ezer ft-ot, s 65 ezer forint ér-

---

*/ ÁBMH: Tájékoztató jelentés....

téku szerszámot adott. A rendelkezésünkre álló 2 további kisszövetkezet példája hasonló; az egyikbe 28 tag 184 ezer forintot, a másikba 15 tag 1,2 milliót adott az induláshoz.

Ismeretünk szerint a kisszövetkezetek többsége sikeresen működik; tevékenységük valóságos igényt elégit ki. Törekszenek arra, hogy megfelelő termelő berendezéseket vegyenek; /természetesen nemcsak kiselejtezett gépeket/, de a termelőeszköz-kereskedelem - csakúgy, mint a GMK--nak - számukra sem nyújt jobb beszerzési lehetőségeket.

Pénzügyi lehetőségükre ugyancsak Varga György hívta fel a figyelmet:minthogy a kisszövetkezet az első évben nem kap üzemviteli hitel kizárólag a tagok pénzeszközei jelentik a váratlan - például nagyobb megrendelés elvállalásakor szükséges - kiadások forrását, s ez nem mindig áll a kívánt mértékben rendelkezésre, tevékenységük óhatatlanul a lehetségesnél és kívánatosnál szükebb területre szorul.

Kisvállalat.

Mint már többször szó volt róla, mindössze 4 kisvállalat alakult meg és 6 leányvállalat működött októberig kisvállalati formában.

Az első kérdés: miért csak ennyi jött létre? Az állami ipar több mint 700, a szocialista ipar csaknem 1400 vállalatának sokezer részlegéből miért csak ilyen kevés önállósult?

A nagy szervezetek megbontása eddig lényegében felülről történt, többnyire a tröszt, nagyvállalat ellenállása közepette. A szervezeti megbontás ellen ható számtalan tényezőn túl /mint például a korábban ugyancsak felülről kezdeményezett összevonások óta a többé-kevésbé különböző tevékenységü, méretü, technikai felszereltségü,

stb. egységek között lassan kiépülő technológiai folyamatok megbomlása*/, a funkcionális irányitó apparátus jelentős részének feleslegessé válása, stb./ az ellenállás szerintem legfontosabb oka: a nagy méretek, s vele a monopol-helyzetből származó alkupozició elvesztésének félelme. Ez a félelem különösen indokolt olyan helyzetben, amikor a vállalati müködés egyre szorosabban függ a gazdaságirányitástól; amikor a hitelek, az import-engedély, a normativ szabályok alóli kivételezés, a különleges kedvezmények megszerzésének lehetősége alapvetően a vállalat nagyságának, a gazdaságban játszott meghatározó szerepének függvénye. Minél több, a vállalat müködését meghatározó feltétel összpontosul a gazdaságirányitó szerveknél, annál jobban védik a vállalatok a méreteikből adódó alkuhelyzetüket. Más oldalról: amig "nagyok", addig van érdemleges esélyük arra is, hogy hatékonyan védekezzenek a felülről kezdeményezett megbontások ellen.**/ Ilyen helyzetben tulajdonképpen az a különleges, ha valamely szervezet maga kezdeményezi a megbontását.

Csakhogy világosan kell látnunk, hogy az általánosabbá vált forma, a leányvállalat léte nem jelent szervezeti megbontást: a leányvállalat - egész vagyonával, müködésével - az anyavállalat része marad. A kisvállalatok pedig nem feltétlenül nagyvállalatokból váltak le, hanem lehetnek önálló, új alapitásúak.

Mindkét formának nagy szerepe van a magyar ipar szerkezeti átalakitását igénylő törekvések szempontjából: méreteikkel lényegileg újat, a leginkább hiányzó vállalati formát képviselik az ipar szervezetrendszerében.

---

*/ Erre hivatkozik Kozma Ferenc is, azt a következtetést vonva le, hogy "Értelmetlen volna lényegében megismételni a korábbi hibákat, - tudniillik az egyoldalú szempontok alapján való döntést - ezúttal odadobva a nagyvállalati szervezetben már meglévő előnyöket a közép- és kisvállalati szervezettől remélt nagyobb rugalmasság kedvéért". Kozma Ferenc: A vállalkozó vállalat, Közgazdasági Szemle, 1982. szeptember.

**/ A védekezés egyik eszköze számos nagyvállalatnál a kisvállalkozásokkal szembeni burkoltabb vagy nyiltabb támadás. Általában nem vállalkozásokat támadják - az ma nem illdomos - hanem mint "munkaerő-csábitókat", mint "bérfeszültséget okozókat", stb.

Anélkül, hogy e folyamat gyorsulását sürgetném /hiszen ahhoz az egész gazdálkodási rendben szükségesek mélyreható változások/ csupán a jelenlegi ütem és a szükséges mértékü változások közötti távolságot érzékeltetem, Schweitzer Iván és Pozsonyi Pál számitásai alapján. Mindketten a hazánkhoz hasonló méretü Dániát vették alapul számitásaikban.

Schweitzer Iván könyvében frappáns ábrát is közöl a különbségek érzékeltetésére: Dániában a vállalatnagyság szerinti piramis talapzatát az egész ipar 47 %-át kitevő, 5-19 fős vállalatok adják, s további 29 %-ot tesznek ki a 2o-49 fős vállalatok; a 100 főnél kevesebbet foglalkoztató vállalatok együttesen az összes vállalat 88 %-át teszik ki. Magyarországon a piramis a csúcsán áll: a 100 főnél kevesebbet foglalkoztatók az összes vállalatból csupán 16 %-ot tesznek ki.*/

Pozsonyi Pál számszerü adatokkal is szolgál: ha feltételezzük, hogy Magyarországon változatlanul megmarad az 500 főnél többet foglalkoztató 554 vállalat,akkor ahhoz, hogy a dán ipari struktúra arányai szerint alakuljon a magyar gazdaság ipari szervezeti struktúrája, csaknem 19 ezer 10-49 fős, s további 3600 50-99 fős vállalatra lenne szükség! /Ma az alóbbiból 53, az utóbbiból 1o7 vállalat van./**/

Természetesen nem szükséges, hogy Dánia legyen a "minta"; az összehasonlitás mindenesetre elég jól jellemzi, hogy milyen csekély a változás, s milyen nagyságrendüek a kivánatos átalakulások.

Azzal azonban számolnunk kell, hogy a vállalatok érdeke ma egyértelmüen ellenkezik a szervezeti megbontással; s nagyon kevéssé lehet számitani arra, hogy önként kezdeményezik a különféle részle-

---

*/ Schweitzer Iván: A vállalatnagyság.KJK. 1982, 13o.old.

**/ Pozsonyi Pál: A magyar ipar vállalati struktúrája 1982. Doktori értekezés, Kéziratban.

geik önállósulását.

Más oldalról: a nagyvállalatokból önállósuló kis-szervezetek léte, müködési lehetősége mindig is alapvetően a nagyvállalatok - mint megrendelők - gazdasági helyzetétől fog függeni. A jelenlegi gazdasági helyzet nem kedvez az önállósulásnak. A recesszió máris érzékelhetően sújtja a nagyvállalatok körül az elmúlt években spontán módon megszerveződött, a nagyvállalatok bedolgozóiként müködő tsz-melléküzemágakat, amelyek most nem kapnak munkát a nagyvállalattól. /Mellékesen: a tsz-melléküzemágak mai nehézségei abból is fakadnak, hogy mindeddig nem tudtak "vállalkozásként" müködni, azaz, a tevékenységből keletkezett nyereséget nem a saját szervezeti megerősitésükre, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezet életképességének javitására forditották./

VII. A vállalkozásokhoz füződő társadalmi-gazdasági célok realitása

Mint a II. pontban jeleztem: a vállalkozások létéhez többféle társadalmi-gazdasági cél füződik.

Tekintsük át röviden, hogy milyen változások kezdődtek meg, s hogy a körülmények változatlansága esetén, tehát e folyamatok további természetes, adott ütemü fejlődésével mire számithatunk a célokat illetően, s mire nem.

Egyetlen év jobbára csak benyomásokon alapuló jelenségei természetesen nagyon esetlegesek. Ezért csak néhány jelenségre utalok, elsősorban a témánk szempontjából fontosabbnak tekinthetőkre.

- A közvéleményben - részben a tömegkommunikációs eszközök hatására - egyre inkább olyan képzet alakul ki, hogy a vállalkozások széles körben elterjedtek a magyar gazdaságban.*/ A realitások

---

* "Rendkivül nagy az érdeklődés a magánvállalkozások iránt. Megsokszorozott az idén a kisiparosok és a magánkereskedők száma... Gyorsan szaporodnak a gazdasági munkaközösségek". Heti Világgazdaság, 1983. január 1. Kisvállalkozási összefoglaló 1983 évben

geik önállósulását.

Más oldalról: a nagyvállalatokból önállósuló kis-szervezetek léte, müködési lehetősége mindig is alapvetően a nagyvállalatok - mint megrendelők - gazdasági helyzetétől fog függeni.
A jelenlegi gazdasági helyzet nem kedvez az önállósulásnak. A recesszió máris érzékelhetően sújtja a nagyvállalatok körül az elmúlt években spontán módon megszerveződött, a nagyvállalatok bedolgozóiként müködő tsz-melléküzemágakat, amelyek most nem kapnak munkát a nagyvállalattól. /Mellékesen: a tsz-melléküzemágak mai nehézségei abtól is fakadnak, hogy mindeddig nem tudtak "vállalkozásként" müködni, azaz, a tevékenységből keletkezett nyereséget nem a saját szervezeti megerősitésükre, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezet életképességének javitására forditották./

VII. A vállalkozásokhoz füződő társadalmi-gazdasági célok realitása

Mint a II. pontban jeleztem: a vállalkozások létéhez többféle társadalmi-gazdasági cél füződik.

Tekintsük át röviden, hogy milyen változások kezdődtek meg, s hogy a körülmények változatlansága esetén, tehát e folyamatok további természetes, adott ütemü fejlődésével mire számithatunk a célokat illetően, s mire nem.

Egyetlen év jobbára csak benyomásokon alapuló jelenségei természetesen nagyon esetlegesek. Ezért csak néhány jelenségre utalok, elsősorban a témánk szempontjából fontosabbnak tekinthetőkre.

- A közvéleményben - részben a tömegkommunikációs eszközök hatására - egyre inkább olyan képzet alakul ki, hogy a vállalkozások széles körben elterjedtek a magyar gazdaságban.*/ A realitások

---

* "Rendkivül nagy az érdeklődés a magánvállalkozások iránt. Megnyitott az idén a kisiparosok és a magánkereskedők száma.... Gyorsan szaporodnak a gazdasági munkaközösségek". Heti Világgazdaság, 1983. január 1. Kisvállalkozási összefoglaló 3. oldalán

- a kétségkivül meglévő érdeklődés ellenére - jóval szerényebbek. Utaltam már arra, hogy az új vállalkozási formákban résztvevő mintegy 40 ezer fő a kb. 5 millió aktiv keresőnek csupán 0,8 %-át teszi ki. De ha ideszámoljuk a 114 ezer kisiparost, a 16.500 magánkiskereskedőt, az 5.500 szerződéses kereskedelmi és vendéglátóipari üzletet, akkor is legfeljebb az aktiv keresők 4 %-a minősitheto "vállalkozónak". /Mindezekhez hozzátartozik, hogy a kisiparosok száma 1958-tól folyamatosan és erőteljesen csökkent, s ma - miközben a kisiparosok csaknem fele ugyancsak mellékállású és nyugdijas - még mindig nem éri el az 1958-as szintet./

Ugy tünik, hogy az érdeklődés egyenlőre inkább csak a mellékkereseti lehetőségeknek szól; a szabadidő egy részének munkaidőként való értékesitésének. Azaz, az esetek zömében a még nem vállalkozói, hanem a munkavállalói stratégia a jellemző. Természetesen ez is hasznos a gazdaság, a társadalom szempontjából, de ha nem sikerül az autonóm, nyereségre, tőkebefektetésre, a kereslet kielégitésére és új kereslet teremtésére orientált gazdálkodó egységek <u>arányát</u> érdemlégesen növelni, s ha a részvevők <u>tevékenysége</u> megreked a munkavállalói stratégiák szintjén, akkor a vállalkozások müködésétől remélt eredmények sem lehetnek átütőek.

- Elsősorban a fentiek miatt nagyon szerények az eddigi eredmények is. A vállalkozásoknak elsődlegesen az a társadalmi-gazdasági igény ad létjogosultságot, hogy segitsenek az áruellátás és a szolgáltatások akut hiányainak mérséklésében. Ebben a vonatkozásban azonban még nem érzékelhető jelenlétük. Van ugyan némi eredmény a szélesen értelmezett szolgáltatások területén - mint a kiskereskedelemben, vendéglátásban - ahol az elmúlt években meghonosodott bérleti és szerződéses /egyéni vállalkozási/ formákkal sikerült megállitani a korábban tartósan romló helyzetet. A teher- és személyfuvarozásban is sikerült - legalábbis Budapesten - a keresletet jobban kielégitő kinálatot teremteni. Egyéb szakmában

is nőni kezdett a kisiparok száma. Az új társasági formák között vállalkozóknak azonban csak a szerény kisebbségét vonzották az áruellátás és a szolgáltatások hiány-területei.

Leszámitva zömmel a saját vállalatuk számára dolgozó VGMK-kat, s a korábbi tevékenységet csak új keretek között folytatókat /pl. a kisszövetkezetek jó része, az ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok, stb./ az egész országban az ipari termelésre-szolgáltatásra alakult GMK-k /454/ és PJT-k /13/ száma együttesen sem tesz ki ötszázat; s 300-at sem az épitőipari tevékenységet végzőké /266 GMK és 17 PJT/. Az összesen 750 egységben - jórészt töredék munkaidőben - legfeljebb mintegy 2-3000 dolgoznak.

Ha a vállalkozási kedv és az érdekeltség nem növekszik, akkor a vállalkozásoktól-éppen az életszinvonal szempontjából legfontosabb területen - még jó ideig nem várhatunk érdemleges hozzájárulást a hiányok mérsékléséhez.

- A közvélemény elősorban az illegálisan /fusizással, maszekolással/ szerzett jövedelmekre érzékeny. A jogos ellenérzést legbiztosabban az csökkenti, ha a jövedelem csak a törvényekben szabályozott módon szerezhető, s növekedésével együtt - ugyancsak a jogszabályokban rögzitett módon - növekszik belőle az állam részesedése.

A vállalkozásokat alapitók a tevékenységek legalizált útját választották. /Számos beszélgetésünk tanusitja, hogy a korábban féllegálisan és nem-legális utakra kényszerülők kifejezetten örültek annak, hogy mód nyilt a legális keretek közötti müködésre./ Ennek ellenére - éppen, mert a hiányok akutak - elsősorban az egyedi fusi-tevékenységek zöme megmaradt; a fusizók többsége változatlanul nem adózik. Ez - az állami költségvetés érdekein túl - nehezíti az érdemleges, a vállalási árakra is visszaható, egészséges konkurencia, a versenyhelyzet kialakulását, ami egyaránt hátrányos a legális keretek között vállalkozókra, s a hiánynyelyzeteknek kiszolgáltatott lakosságnak. A tevékenységek illegális végzése azonban egyenlőre reális lehetőség maradt.

/Az illegális jövedelem-szerzés lehetőségének visszaszorulását, s a versenyhelyzet kialakulását egyenlőre csak a magánfuvarozás példázza: a mintegy 2ooo kisipari engedély kiadásával - s így a sok taxi megjelenésével - erősen csökkentek az utasra vadászó amatőrsofőrök esélyei. Emellett a profi magántaxisok kínálata versenyhelyzetbe hozta a fővárosi taxivállalatokat is: megkezdődött a verseny az utasokért./

- Az ipari termelés tevékenységeiben és szervezet rendszerében nem történt, s egyenlőre nem is várható érdemleges változás. Csupán a magánkezdeményezések elégtelenek is ahhoz, hogy az ipar hátttereként létrejöjjön a kis- és középméretü üzemek hálózata. A VGMK-knak - az adott formák között, az adott tevékenységi körökben - elsődlegesen munkaerőpótló és az alacsonyabb ipari béreket korrigáló szerepe van. Ebben a vonatkozásban viszont azzal a veszéllyel is jár, hogy a kiegészitő jövedelmek segitségével tartja fenn az alacsony nagyvállalati bérszintet, miközben feszültséget teremt a különböző szakmájú és beosztású - és ettől függően vállalkozási lehetőséggel rendelkező vagy nem rendelkező - dolgozók között*/. Ahhoz, hogy a VGMK a vállalaton belül önállóan gazdálkodó szervezeti egységgé váljon, a vállalatok müködési önállóságában kell alapvető változásoknak történniök.

A nagyipar környezetében kialakuló vállalkozások még annyira szórványosak, hogy aligha lehet őket a "bolygóvállalatok", a háttéripari tevékenységek kialakulásaként értékelni.

A vállalkozásokhoz füződő további várakozások teljesülése is elég bizonytalan.

1./ A szórványos példákból arra lehet következtetni, hogy a vállalkozások egy részébe érdemleges befektetés történt. Bár ez kétségkivül a vállalkozások szükebb köre, de biztatóan indult meg az a fo-

---

*/ A TV sokakat meghökkentő riportot sugárzott a vállalkozási lehetőséghez jutott esztergályos, s az ilyennel nem rendelkező konász helyzetének súlyos ellentmondásosságáról.

lyamat, hogy a lakosság vagyonának, illetve jövedelmének egy része a további fogyasztói kereslet teremtése helyett visszaáramoljék a termelésbe. Ugy tünik, hogy ebben a körben mind a lakosság mobilizáló pénzeszközei, mind a bizalom nagyobb az eleve feltételezettnél.

Más oldalról viszont úgy tünik, hogy egyidejüleg nem lehetett megállitani a pénzkiáramlást, személyi jövedelmek nominális növekedését. Témánk szempontjából itt az a vonatkozás fontos, hogy az egyre szükülő vásárlóalappal szembeálló egyre bővülő vásárlóerőt a vállalakozások csak nagyon kis mértékben képesek lekötni; ehhez a termelő-szférában alakuló, befektetést igénylő, s a befektetésre /pl. a termelőeszköz-vásárlásra/ módot adó vállalkozások sokaságára lenne szükség.

2./ Budapesten, s az ország néhány megyéjében /Komárom, Nógrád, Veszprém/ munkaerőhiány van, s a vállalatok jelentős létszámnövekedést kivánnak. Az ország néhány megyéjében /Békés, Hajdu, Szabolcs, Tolna, Baranya, Borsod/ azonban megjelent a munkaerőfelesleg*/. Ismert az is, hogy bizonyos rétegek /érettségizettek, szakképzetlen középfokú végzettséggel rendelkező lányok/ elhelyezkedése nehéz; a gazdaság általában fizikai munkát tud számukra kinálni.**/

---

*/ ÁBMH Területi Főosztály. Munkaügyi Inf.Közp. prognózisa az 1982. II. félévi munkaerőhelyzetről.

**/ Munkaerőgazdálkodás-Helyzetkép és prognózis. Dr.Adler Judit. Figyelő, 1982. aug. 26.

Az egyfelől munkaerőhiány-másfelől felesleg állapota valószínüleg tartósul a gazdaságban. A munkaerőhiányt fenntartja egyfelől a demográfiai helyzet adottsága /azaz, hogy a munkaképes korból kilépő korosztályoknál jóval kisebb a belépők korosztálya/; másfelől a gazdaság dinamikus ágainak igénye. A felesleget pedig fenntartják részben a területi, ágazati, a képzettséghez, az életkorhoz, a nemhez, stb. kapcsolódó igénykülönbségek. Ma már tudjuk, hogy a hiány és a felesleg nem jelentik egymás fedezetét, a kettő között a különbséget csak részlegesen lehet csökkenteni.

A munkaerőhiány valódi nagyságát nehéz megitélni a vállalatoknak a létszám megtartásához és növeléséhez füzödő érdekeltsége miatt. A munkaerő-felesleg mértéke sem aggasztó-még; bár a kormány 1982-ben már három megyének nyújtott a munkahely-teremtéshez eszközöket /Zala, Szabolcs, Borsod/.

A vállalkozások két módon érintik a foglalkoztatási lehetőségeket. Egyfelől - számos nagyvállalat panasza szerint - tőlük viszik el a a munkaerőt, csökkentve a kelleténél amúgy is kevesebb létszámot.

Bár ez a panasz jogos lehet, mértéke valószinüleg eltúlzott, hiszen - mint már utaltam rá - a vállalkozásokban foglalkoztatott mintegy 38 ezer fő közül csupán kb. 6 ezer dolgozik ott főfoglalkozásúként, ezek egy része is szövetkezeti tag volt és maradt. /Egy kis, 24o fős mintán magunk is megvizsgáltuk a foglalkozási viszonyt. A mintánkban szereplők 37 %-a /89 fő/ végezte munkáját teljes munkaidőben, főfoglalkozású munkaviszonyban. A 89 fő közül 85-nek volt korábban is munkaviszonya. Adataink szerint azonban csak 27 dolgozott korábban állami iparvállalatnál. Nem ipari állami vállalattól 12-en váltak meg; 17-en korábban szövetkezeti tagok voltak. Az államigazgatás, kutatóintézet vagy egyetem volt további

10-nek az előző munkahelye, 6-an korábban önállóak voltak. Noha e kis - egy tervezett nagyobb felvételt előkészitő - mintából nem lehet általánositható következtetéseket levonni, az egyéb tapasztalatok ismeretében annyi állitható, hogy nem az állami iparvállalatok jelentik a vállalkozások számára a fő munkaerőforrást. Még a fizikai dolgozók esetében sem, hiszen a 36, teljes munkaidőben vállalkozásban dolgozó közül mindössze 7-nek volt előző munkahelye állami iparvállalat./

Másfelől: a vállalkozások alig teremtettek eddig új munkalehetőséget. Az ÁBMH adatai szerint*/ 1982. I. félévében mintegy 14 ezer fővel nőtt a tsz-melléküzemágakban foglalkoztatottak létszáma /mintegy negyedrészét az alaptevékenységet végzők közül csoportositottak át/; továbbá mintegy 6 ezer fővel nőtt a főfoglalkozású kisiparosok száma, akik "gyakorlatilag megteremtik magukmak a munkahelyet és a mobilizációs lehetőségeket". Ugyanebben az időszakban a GMK-k 5742 tagja közül csupán 1368 dolgozott főállásban; azaz mindössze ennyi új munkahely teremtődött.

Természetesen nemcsak az új vállalkozási formáktól várható el a munkahelyteremtés; előnyös minden, nem a költségvetést terhelő megoldás. Látnunk kell azonban, hogy a vállalkozások csak szerény hozzájárulást igérnek mindaddig, amig tagjaik számára is elsősorban mellékmunkát és jövedelemkiegészitést jelentenek.

Összegezve: a vállalkozásokhoz füzött társadalmi-gazdasági célok részét képezik a gazdaság adaptációs készségét megnövelni szándékozó sokféle akciónak. Ahhoz azonban, hogy a várakozásoknak megfeleljenek, szembe kell nézni a jelenlegi helyzetüket bizonytalanná tevő társadalmi-gazdasági dilemmákkal. Ezek most a háttérben vannak, de bármikor felszinre kerülhetnek, gyakorlati következményeket vonva maguk után.

---

*/ ÁBMH: Tájékoztató jelentés....

VIII. A társadalmi-gazdasági dilemmák

A fő dilemmákat csupán jelzem, a sokoldalú érvelés igénye nélkül.

a/ A társadalmi értékek közötti választás

Elsősorban az ideológia és a politika szférájában előbb-utóbb nyilvános állásfoglalást kiván, hogy az egymásnak némileg ellentmondó társadalmi értékek közül melyek legyenek a deklarált, a politikailáltal vállalt értékek?
A társadalmi értékekkel kapcsolatos dilemmák legáltalánosabban ma három nagy kérdés körül jelentkeznek:

- a vállalkozás, mint a gazdálkodás nélkülözhetetlen része,
  versus mint a szocializmus elveivel összeegyeztethetetlen,
  a kizsákmányolást intézményesitő, a "kapitalizmust szülő" forma.

- a jövedelmi egyenlőtlenségek kérdése: a "kiugróan" magas jövedelmek szerzésére módot adó vállalkozás, s vele az életmódbeli különbségek növekedése, szemben a bérből és fizetésből élők legfeljebb szinten maradó életszinvonalával, s a szegény rétegek helyzetének romlásával; az emiatt növekvő társadalmi feszültségekből mennyit képes és akar vállalni a politika?

- a teljes foglalkoztatottság vivmányának fenntartására törekvés, annak jól ismert, nem-kivánt következményeivel együtt /az alacsony hatékonyságú foglalkoztatás sokféle társadalmi költsége/, vagypedig egyes rétegek, csoportok, területek lakosait érintő munkanélküliség vállalása, kizárólag a gazdaság igényei szerinti mértékü foglalkoztatása.

A társadalmi értékek közötti választás természetesen távolról sem az "igazabb" vagy "helyesebb" etikai normái szerint történik, hanem a különböző felfogású politikai csoportosulások erőviszonyai szerint. Érvek - és meggyőző érvek - minden nézet mellett lesznek.

/Magam is mondhatnék néhányat: például, hogy a szocialista viszonyok között - amig a gazdaság más munkalehetőségeket is kinál - nem kötelező magánvállalkozásokban dolgozni; hogy a társasági vállalkozások és a szövetkezeti tulajdon között viszonyaink közepette aligha található érdemleges különbség; hogy a jövedelemkülönbségek mérséklése elsősorban az adóztatás kérdése; hogy a "teljes foglalkoztatottság" esetleg akkor is elérhető, ha a munkahelyek nem kizárólag állami eszközből teremtődnek, stb./

A lényeg azonban nem az lesz, hogy mihez rendelkezünk meggyőzőbb érvekkel, hanem, hogy melyik válhat deklarált társadalmi értékké.

Az értékrendben a vállalkozások helye ma szilárdulónak látszik - ez a terjedésüket elősegitő bizalom alapja. De élnek még azok a nemzedékek, amelyek többször is átélték az uralkodó ideológia változásait, a nem-államilag szervezett tevékenységek /kisipari, tsz-melléküzemág/ támogatását, tiltását - többféle változatban. A hangváltás - akárcsak a megtürés irányába is - nagyon gyorsan elveszi az amúgy is óvatos és szerény mértékü vállalkozási kedvet.

b/ <u>A gazdaságirányitás dilemmái</u>

A vállalkozásokkal kétségkivül szélesedik az az szféra, amelyet nem lehet központilag, közvetlenül irányitani. Noha az új formákban létező, mai, kb. 4.600 reménybeli vagy kvázi-vállalkozás önmagában elenyésző, végeredményben mégis hozzáadódik a 114 ezer kisipari, szolgáltató egységhez, a 16.500 kiskereskedelmi egységhez, a 8400, a szervezetileg mezőgazdaság nagyüzemekhez tartozó, de az alaptevékenységen kivüli tevékenységeket végző üzemhez, - és, ha még szélesebben húzzuk meg a kört - a tsz-tagok kisegitő és háztáji gazdaságaihoz, a szerződésbe és bérletbe adott vendéglátóipari és kiskereskedelmi, valamint az átalánydijas elszámolású egységekhez.

Az aggodalom újra meg újra felbukkant a többé-kevésbé önállóan gazdálkodó egységek szférájának bővítésekor, s alkalmanként látványos visszafejlesztéshez is vezetett. /L. pl. a kisipar története; a tsz-melléküzemágak megitélésének változásai, stb./.
A visszaszoritások annak ellenére következtek be, hogy mindenkor nyilvánvaló volt az adott gazdálkodó egységek szükségessége a gazdaságban; s hogy ezeket a formákat a gazdaság és társadalom lényeges szükségletei hivták életre: az áruellátási és szolgáltatási hiányok csökkentése, vagy a rossz feltételek között gazdálkodó tsz-ek számára a tagoknak és a tsz-nek jövedelmet hozó munkaalkalom teremtése; a nagyipar - többnyire elavult - technikai felszereléseinek továbbmüködtetése, a nagyipari tevékenységek egy részének kihelyezése és bérmunkában végeztetése, stb.

Noha már vannak tapasztalataink arról, hogy a relative önállóan gazdálkodó egységek nem zavarták meg a gazdaság tervezett, fő folyamatait /erre mindig csak a monopol-helyzetü nagyvállalatok voltak képesek, amelyek méreteiknél és a gazdaságban betöltött meghatározó szerepüknél fogva alkupozicióban vannak a gazdaságirányitó szervekkel és képesek saját érdekeik érvényesitésére/ várhatóan előbb-utóbb ismét felmerül a kérdés: a szaporodó, relative önállóan gazdálkodó egységek számának állandó növelésével nem lépjük-e át azt a határt, amin túl a gazdaság fő folyamatai azirányitók számára áttekinthetetlenné válnak?

Természetesen a kérdést csak akkor lehet komolyan megvizsgálni, ha a központi tervezés és irányitás funkció felől közelitünk. Ha az az igény, hogy a központi szervek minél átfogóbban és részletekbe menően irányitsák a gazdálkodás folyamatait, s ennek érde-

kében minél szélesebb szférára terjesszék ki a minél többet elvonás és a közvetlen újraelosztás eszközét, akkor - ebben az értelemben - az irányitás lehetőségei máris szükültek. /Annak ellenére, hogy éppen a közvetlenül irányitható - elsősorban az ipari-nagyvállalatok esetében erősödik a minél többet elvonás és a működéshez szükséges minél több forrás központi újraelosztása./

Minél inkább tekinti azonban a gazdaságirányitás a maga funkcióját a kivánatosnak itélt fő folyamatok kijelölésében és a közvetett - szabályozási, pénzügyi eszközökkel történő-segitésében, több teret hagyva a gazdálkodás spontán folyamatainak, - amelyeknek eddig sokkal több előnyét tapasztalhattuk, mint hátrányát - annál tágabb lehet még a tér a relative önállóan gazdálkodó egységek működése számára.

Egyébként is a piaci hatásoknak kitett egységek boldogulása az egész gazdaság boldogulásának függvénye - léteznek és működnek, ha tevékenységük iránt van fizetőképes kereslet, s elsorvadnak, ha nincs. Ráadásul a sok atomizált egység sosem kerül alkupozicióba a gazdaságirányitással szemben; a fő gazdasági folyamatokat - mint erről már szó volt - csak nagy monopolszervezetek érdekei képesek a tervezettől eltériteni.

Mégis, hogy ebben a vonatkozásban milyen elvek és gyakorlat érvényesül majd, az jórészt a gazdaságirányitó szervek <u>saját szervezeti érdekeitől</u> és érdekérvényesitési képességétől függő helyzet következménye lsz. Az erősen centralizált,a részletekbe beavatkozó irányitási mód érvényesitésére nehezen cáfolható érvet ad a nehéz gazdasági helyzet, ami indokolja minden lehetséges forrás központositását és szigorú szabályok közötti újraelosztását. /Bár, mint a nagyvállalatok és a gazdaságirányitó szervek közötti alkuk, s a

tervezettnél nagyobb bérkiáramlás mutatja, a nagy szervezetek még ebben a helyzetben is rendelkeznek viszonylagos, a saját érdekeiket érvényesiteni képes autonómiával./ A gazdaság megélénkülése - s vele a társadalmi problémák megoldása - azonban nem képzelhető el a gazdasági egységek tartósan szoros kötöttségekben tartásával. A gazdaságirányitó szervezetek viszont - saját létérdekeikkrek megfelelően - sohasem válnak meg önként az általuk gyakorolt funkcióktól. Ebben a kérdésben csak a politikai vezetés cselekedhet; mérsékelve a gazdaságirányitó szervek jogköreit.*/ A politikai állásfoglalás pedig az előző pontban vázolt értékválasztások függvénye lesz.

/A társadalom és a gazdasági irányitóinak természetesen számos további dilemmával is szembe kell majd nézniök. Például, hogy mennyiben kivánják valóságos versenyhelyzet kialakulását a különböző - állami, szocialista, magán - tulajdonu egységek között? Vagy: milyen társadalmi ellenőrzési mechanizmusokat kivánnak életbeléptetni az állami tulajdon védelmében, s azért, hogy meg lehessen akadályozni a korrupciót, a személyi kapcsolatokból származó előnyöket az állami tulajdonnal gazdálkodók, az állami megrendelések felett rendelkezők és a helyzetet kihasználni próbálók között? Ezek ugyan még nem a mai helyzet releváns kérdései, de előbb-utóbb óhatatlanul szembe kell nézni ilyenekkel is./

c./ A nagyvállalatok jövője

A korábbi időszakban a relative önállóan gazdálkodó egységek elleni támadásokat elsősorban a nagyvállalatok vezették.**/ A nagyvállalatok most is kisértetiesen azonosan érvelnek: legjobb munkásaik, mérnökeik elvesztésétől tartanak, akik a szolgáltatásban /esetenként más nagy állami cégeknél, mint a szállodák villanyszerelői, üdülők ezermester gondnokai/, vagy önállósulva, vagy tsz-melléküzemágban - esetleg ugyanannyi munkáért - jóval többet kereshetnek.

A nagyvállalatoknak - a saját nézőpontjukból - akkor is, most is igazuk van. Őket a bérszabályozás szigorú kötöttségei szoritják - a többi szférát nem. Ugy érzékelik, hogy az önálló vállalkozási lehetőségek szélesedése egyet jelent a nagyvállalati működés nehezitésével. S amig a kisüzemekben dolgozók többet kereshetnek a nagyüzemekben dolgozóknál, érveiket nem is lehet leszerelni.

---

*/ E kérdést több vonatkozásban tárgyaltam "A recentralizálás rejtett mechanizmusai" c. cikkben. Valóság, 1980/2.

**/ Lengyel László /Pénzügykutató Int./ a korabeli publikációk alapján feldolgozta a nagyvállalatoknak az 1968-as gazdasági reform bizonyos vonásai ellen a 70-es évek elején kibontakozó támadását, amelynek nyomás érvei között szerepelt a tsz-melléküzemágak munkaerő-csábitása, a nagyvállalatoknál jobb térezési lehetősége. Kéziratban, 1981.

tervezettnél nagyobb bérkiáramlás mutatja, a nagy szervezetek még ebben a helyzetben is rendelkeznek viszonylagos, a saját érdekeiket érvényesiteni képes autonómiával./ A gazdaság megélénkülése - s vele a társadalmi problémák megoldása - azonban nem képzelhető el a gazdasági egységek tartósan szoros kötöttségekben tartásával. A gazdaságirányitó szervezetek viszont - saját létérdekeikmek megfelelően - sohasem válnak meg önként az általuk gyakorolt funkcióktól. Ebben a kérdésben csak a politikai vezetés cselekedhet; mérsékelve a gazdaságirányitó szervek jogköreit.*/ A politikai állásfoglalás pedig az előző pontban vázolt értékválasztások függvénye lesz.

/A társadalom és a gazdasági irányitóinak természetesen számos további dilemmával is szembe kell majd nézniök. Például, hogy mennyiben kivánják valóságos versenyhelyzet kialakulását a különböző - állami, szocialista, magán - tulajdonu egységek között? Vagy: milyen társadalmi ellenőrzési mechanizmusokat kivánnak életbeléptetni az állami tulajdon védelmében, s azért, hogy meg lehessen akadályozni a korrupciót, a személyi kapcsolatokból származó előnyöket az állami tulajdonnal gazdálkodók, az állami megrendelések felett rendelkezők és a helyzetet kihasználni próbálók között? Ezek ugyan még nem a mai helyzet releváns kérdései, de előbb-utóbb óhatatlanul szembe kell nézni ilyenekkel is./

c./ A nagyvállalatok jövője

A korábbi időszakban a relative önállóan gazdálkodó egységek elleni támadásokat elsősorban a nagyvállalatok vezették.**/ A nagyvállalatok most is kisértetiesen azonosan érvelnek: legjobb munkásaik, mérnökeik elvesztésétől tartanak, akik a szolgáltatásban /esetenként más nagy állami cégeknél, mint a szállodák villanyszerelői, üdülők ezermester gondnokai/, vagy önállósulva, vagy tsz-melléküzemágban - esetleg ugyanannyi munkáért - jóval többet kereshetnek.

A nagyvállalatoknak - a saját nézőpontjukból - akkor is, most is igazuk van. Őket a bérszabályozás szigorú kötöttségei szoritják - a többi szférát nem. Ugy érzékelik, hogy az önálló vállalkozási lehetőségek szélesedése egyet jelent a nagyvállalati működés nehezitésével. S amig a kisüzemekben dolgozók többet kereshetnek a nagyüzemekben dolgozóknál, érveiket nem is lehet leszerelni.

---

*/ E kérdést több vonatkozásban tárgyaltam "A recentralizálás rejtett mechanizmusai" c. cikkben. Valóság, 1980/2.

**/ Lengyel László /Pénzügykutató Int./ a korabeli publikációk alapján feldolgozta a nagyvállalatoknak az 1968-as gazdasági reform bizonyos vonásai ellen a 70-es évek elején kibontakozó támadását, amelynek nyomós érvei között szerepelt a tsz-melléküzemágak munkaerő-csábitása, a nagyvállalatoknál jobb térezési lehetősége. Kéziratban, 1981.

/Mint a tanulmány korábbi részeiből kitünik, a VGMK egyebek között azért is tudott gyorsan elterjedni, mert igy - a béralapot nem terhelően - saját dolgozói túlmunkáját tudják jobban megfizetni./ A túlmunka lehetősége és jobb honorálása azonban nem szünteti meg a főmunkaidő bérezésének még mindig nyiló ollóját. Ezért gyakori a "külső" vállalkozásokkal szembeni - s a belső intézkedésekben nem egyszer szigorú diszkriminációt érvényesitő - ellenállás. Holott a nagyvállalatok azt is tudják, hogy az ipari tevékenységekre szerveződő vállalkozások elsősorban a nagyvállalatokból kapott megrendelésekből tudnak majd megélni, s ily módon az "első gazdaság" szerves részeivé válni; hogy tevékenységük sosem jelenthet konkurrenciát a nagyvállalatnak, hanem csak a nekik kiadott munkáktól függő mértékü részvételt.

A nagyvállalat és a vállalkozások viszonya azonban mindaddig feszültség-góc marad, amig a nagyvállalatok helyzete nem változik. /Ebből a szempontból olyan adminisztrativ intézkedés, amely a VGMK munkadiját a bérköltségekre terhelné, s evvel megfosztaná a nagyvállalatokat a saját dolgozóik többletmunkájának méltánytalannak itélt megfizetésétől, csak növelné a feszültségeket, s kibontakoztatná a nagyvállalatok határozott támadását, a bajok vélt okozója, a vállalkozások ellen./

A nagyvállalatok helyzetének megoldása tehát az alapvető kérdés - mind önmaguk, mind a vállalkozások jövőjét; s ilymódon az egész gazdálkodás miként jét illetően.
A jelenlegi, s várhatóan még néhány évig elhúzódó nehéz gazdasági helyzet egyaránt sújtja a nagy- és a kisgazdálkodó egységeket; s ez önmagában erős korlátja a gazdasági tevékenységek megélénkülésének. De ha a nagyvállalatok helyzetében nem sikerül változtatásokat elérni - a szervezeti méretektől a gazdálkodás ráforditásaiban és eredményeiben való erős érdekeltségükig - akkor nem számithatunk a vállalkozási szféra érdemleges bővülésére, sokféle igényt kielégitő tevékenységére, életképessé válására sem.

IX. A kutatási program

Az előzőekben leirtak számomra a következő kérdéseket teszik fontossá:

- a legigéretesebb formák közül /kisszövetkezet, GMK, FJT/ amelyek ma zömmel még ugyancsak kvázi-vállalkozások, kifejlődnek-e a tényleges vállalkozások, kitöltve a jogszabályokban máris rendelkezésre álló lehetőségek kereteit, vagypedig tartósan megmaradnak a jelenlegi, zömmel a jövedelem-kiegészitésre módot adó mozgástérben?

- minthogy vállalkozássá válásuk nem csak és nem elsősorban gazdasági hasznosságuk, hanem sokféle társadalmi körülmény függvénye, milyen hatásokra és hogyan reagálnak /számuk nő vagy csökken; a befektetések mértékének alakulása; a főfoglalkozási viszony változásai, a gazdasági akciók köre, stb./, illetve reagálásuk társadalmi-gazdasági következményei;

- a nagyipar és a vállalkozások kapcsolatainak alakulása, amelyben az állami iparvállalatok helyzetének alakulását /méreteik, önálló gazdasági akcióik lehetősége, nyereségérdekeltségük/ tekintem meghatározónak.

Mit tudunk mindebből empirikusan megvizsgálni, és hitelt érdemlően bizonyitani?

Mai eszközeinkkel a társadalmi-gazdasági rendszerben végbemenő fejlődési tendenciák közül csak a mikroszférában végbemenő, a mikroegységekben megfigyelhető és regisztrálható tipikus változások leirására vagyunk képesek. /Az ilyen vizsgálatokhoz azonban módszertanilag már elégé megbizható eszközökkel rendelkezünk./

Lehetőségeink ezek vizsgálatát is csupán néhány témára korlátozzák.

A változási folyamatokból 1983-ban a következőket tervezzük megvizsgálni:

1./ A vállalkozások résztvevői

Kérdőíves felmérés az ipari tevékenységet végző vállalkozásokban résztvevőkről: milyen társadalmi rétegekből, milyen várakozással léptek át ebbe a társadalmi rétegbe /egyáltalán: átléptek-e?/, milyen értékeket és érdekeket kívánnak érvényre juttatni?
/E felvételhez csatlakozva - önkéntes jelentkezőkkel - az Intézetben dr. Dienes Erzsébet személyiség-tesztekkel megvizsgálja, hogy a "vállalkozáknál" kimutathatók-e jellegzetes személyiségjegyek?/

2./ A VGMK létéhez fűződő vállalati érdek

A VGMK léte - az előzőekben részletesen leirt - tapasztalatok szerint a vállalati érdek függvénye.

A mintegy 10 vállalatnál tervezett esettanulmányokban ezért a vállalatok érdekeit alakitó meghatározó tényezőket keressük:

- a bér- és nem-bér jellegü költségeik alakulásához fűződő érdekeiket; közgazdasági értelemben a bér-jellegü költségek egyéb költségekké konvertálásának lehetséges mértékét és gyakorlati útjait, /aminek csak egyik módja a VGMK-val végeztetett munka/ mindennek a jövedelem-kiáramlásra gyakorolt hatását; ami - feltételezésem szerint - megkérdőjelezi a bérszabályozás funkciójának érvényesülését; szociológiai értelemben a bérszabályozás megkerülésének a vállalat belső társadalmi viszonyaira gyakorolt hatását /a munkaerőpiaci szegmensek kialakulását és változását/;

- a munkaerőhelyzet vállalati értelmezéséből fakadó munkaerő-stratégia /a munkaerő megtartásáért létrehozott VGMK; vagy éppen a

VGMK létrejöttének megtiltása az érzékelt munkaerő-felesleg miatt/;

- a vállalat piaci helyzetéből származó érdek, ami egyaránt jelentkezhet a VGMK működésének szorgalmazásában vagy tiltásában;

- a VGMK-tagok - a pluszmunkát vállalók - vállalati és társadalmi helyzete, a többletmunka vállalásának okai /jövedelmi helyzetük, az életmódhoz fűződő törekvéseik, stb./ kérdőíves felvétellel.

/Más oldalról: kutatásunk nem foglalkozik a VGMK-nak a belső munkaszervezetre és a munkaszervezésre gyakorolt hatásaival./

3./ <u>Az ipari tevékenységet végző GMK-k</u>

1983-ban elsősorban a kisiparosokból, vagy a kisiparosok részvételével alakult GMK-k helyzetét, tevékenységét, a nagyiparhoz fűződő kapcsolataik alakulását kívánjuk megvizsgálni. Az ipar kívánt szerkezeti átalakulása szempontjából ez igérkezik a leginkább biztató formának:a tagok tőkét fektettek be; van termelési és vállalkozási tapasztalatuk; s a nagyipar számára termelnek.

E jövendő "kisüzemi" egységekben kívánjuk esettanulmányokkal vizsgálni a vállalkozás létrejöttének körülményeit, gazdasági lehetőségeik alakulását, a vállalkozás kritériumának érvényesülését.

Az elsődleges célon - a vállalkozás és a nagyipar kapcsolatán - túl a GMK-on belül megvizsgáljuk a vezetőkiválasztás gyakorlatát, a teljesitményekkel kapcsolatos igényeket, a munkatársak kiválasztásának kritériumait, a jövedelmek alakulását, stb./

/A kutatás későbbi szakaszában tervezzük a kisszövetkezetek és a PJT-k hasonló jellegü vizsgálatát./

4./ <u>A kisvállalat, leányvállalat alapitása</u>

Az alapitáshoz füzödő vállalati, vezetői érdek
Esettanulmányok.

5./ <u>A magyar ipar szerkezete az államositások előtt</u>
Gazdaság-statisztikai elemzésen alapuló tanulmány

<u>További tervezett</u> /de megállapodással még nem rögzitett/ témák:

6./ <u>A "vállalkozás" a közgazdasági és szociológiai szakirodalomban.</u>
Irodalom-feldolgozó tanulmány.

7./ <u>A nagyvállalatok pártszervezeteinek véleménye és magatartása</u>
Esettanulmányok a dolgozók bérezésére, a különjövedelmekkel /VGMK/, a munkaerőhelyzet értékelésével, stb. kapcsolatos, a vállalati magatartást alakitó kérdésekről.
Intézményi megbizásos kutatás, a Politikai Főiskola Szociológiai Tanszékén.

8./ <u>A vállalkozásokhoz füzödő várakozások 1979-81-ben, a felsőszintü döntés előkészitésekor.</u>
A hivatalos - részben nem nyilvános - előkészités dokumentumainak elemzése.

A kutatások további menetét 1983 végén - az addigi tapasztalatok birtokában - célszerü kijelölni.

Budapest, 1982. december 7.

Laky Teréz